

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 2 (65) 2014

Харків 2014

Збірник включено
до переліку наукових
фахових видань України
з *юридичних та соціологічних наук*
(постанови президії ВАК України
від 10.02.2010 № 1-05/1,
від 26.05.2010 № 1-05/4)

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 6 від 24.06.2014

Редакційна колегія:

С. М. Гусаров – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **П. О. Білоус** (ХНУВС) – відповідальний секретар; **В. С. Бакіров** – д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПрН України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **Т. С. Воропай** – д-р філос. наук, проф. (ХНУВС); **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон); **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС); **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. П. Рущенко** – д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС); **М. М. Саппа** – д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф. (ХНУВС); **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф. (Національний авіаційний університет, м. Київ); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Київський міжнародний університет)

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, соціології тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Дубина Н. А.
Законотворчість як правова категорія6

Ситар І. М.
Теоретичні та практичні функції порівняльного
правознавства в контексті акультурації права.....12

**ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ**

Бабакін В. М.
Використання знань психології в оперативно-розшуковій
діяльності щодо протидії молодіжній злочинності.....21

Бандурка І. О.
Розвиток законодавства України у галузі
кримінально-правового захисту прав дитини.....31

Веприцький Р. С.
Економічні негативні явища та їх вплив на злочинність36

Гладкова Є. О.
Питання запобігання насильницьким злочинам
проти працівників ОВС.....47

Дудін М. М.
Економічна безпека підприємництва як необхідний
системний засіб боротьби з економічною злочинністю.....55

Житний О. О.
Принципи кримінального права України як знаряддя координації
національних і міжнародно-правових засобів протидії злочинності
та захисту прав і свобод людини (постановка проблеми).....65

Ковальова Н. Г.
Особливості тактики слідчого експерименту під час
розслідування самовільного зайняття земельної ділянки
та самовільного будівництва.....74

Луньова О. С.
Процесуальні повноваження поліцейських
у кримінальному провадженні в Англії та США81

Миронюк Д. М.
Реалізація у правозастосовній практиці результатів
кримінологічного моніторингу ефективності правового
регулювання89

Суворова Р. В.

Значення та використання інформації, отриманої
в результаті проведення контролю за вчиненням злочину.....97

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Безпалова О. І.

Компетенція Служби безпеки України щодо реалізації
правоохоронної функції держави105

Безсмертний Є. О.

Поняття та види адміністративно-правових форм
суб'єктів державної влади.....115

Джафарова О. В.

Проблемні питання правозастосування в дозвільній діяльності ...123

Красюк Н. І.

Деякі питання адміністративно-правового регулювання доступу
до публічної інформації у сфері земельних відносин в Україні....131

Левченко К. Б.

До питання про нормативно-правове забезпечення
здійснення державного фінансування діяльності громадських
організацій України141

Літвінова О. В.

Органи виконавчої влади як суб'єкти державного контролю
та нагляду у сфері страхової діяльності147

Музичук О. М.

Президентський контроль за діяльністю правоохоронних
органів в Україні156

Петрова І. А.

Соціальна спрямованість управління персоналом.....162

Пенцов М. В.

Теоретичні основи дослідження моделі судової влади
в Україні та країнах СНД.....171

Цюпак О. П.

Оцінка доказів в адміністративному судочинстві:
правовий та логічний аспекти.....179

Чумак В. В.

Адміністративно-правове регулювання обігу зброї,
що має культурну цінність, у Республіці Білорусь.....187

Шатрава С. О.

Щодо позасудового порядку оскарження рішення про застосування дисциплінарного стягнення (на прикладі органів прокуратури України)	192
---	-----

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Лантінов Ю. Ф.

Рішення про вчинення значного правочину господарського товариства та його зміст	200
---	-----

ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Бабенко А. О.

Заборона дискримінації як важлива гарантія забезпечення рівності під час укладання трудового договору	209
---	-----

Котеньов О. Г.

Сучасний стан та проблеми законодавчого закріплення окремих принципів права природокористування	215
---	-----

Криворучко В. В.

Трудоправовий статус Служби безпеки України як роботодавця	223
--	-----

Лесь І. О.

Поняття дисциплінарних правовідносин в органах міліції	230
--	-----

ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ

Агаларова К. А.

Сім'я як мікрочинник політико-ідеологічної ідентифікації молоді	236
---	-----

Бобро Н. В.

Соціальний капітал як соціологічна категорія: сутність, концепція виникнення	241
--	-----

Рущенко І. П., Сердюк О. О.

Суспільно-політичні настрої слобожан: березень - квітень 2014 року	252
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ	261
-----------------------	-----

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ	265
---------------------------------	-----

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ	268
-------------------------------------	-----

НАШІ АВТОРИ	275
--------------------------	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ	278
-------------------------------	-----

УДК 340.1

Н. А. Дубина

ЗАКОНОТВОРЧІСТЬ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Розглянуто співвідношення таких взаємопов'язаних між собою термінів, як «правотворчість», «законотворчість», «законотворчий процес», «законодавча діяльність», «законодавчий процес». Проаналізовано різні підходи до їх тлумачення. З'ясовано їх сутнісні ознаки та особливості.

Ключові слова: законотворчість, законотворчий процес, законодавчий процес, суб'єкти законотворчого процесу.

Сьогодні в нашій країні спостерігається активне проведення демократичних правових реформ. Сприяття досягненню зазначених перетворень покликана законотворчість як складний і багатогранний процес, як цілеспрямована поступова діяльність, що має на меті врегулювання суспільних відносин шляхом пізнання та оцінки правових потреб суспільства і держави, створення законів, системи законодавства в цілому [1, с. 11].

Проблематику законотворчості та окремі її аспекти досліджували такі вчені, як О. Скакун, О. Богачова, Н. Задирака, В. Зайчук, В. Журавський, С. Лінецький, А. Олійник, Ю. Перерва, Ю. Тихомиров, О. Ющик та інші. Незважаючи на значний науковий інтерес до досліджуваної проблеми, для більшості опублікованих праць характерна відсутність однозначного розуміння і тлумачення таких термінів: «правотворчість», «законотворчість», «законотворчий процес», «законодавча діяльність», «законодавчий процес». **Метою** цього дослідження є встановлення співвідношення цих понять, виходячи з різних підходів до їх тлумачення, та з'ясування їх сутнісних ознак та особливостей.

У науковій літературі правотворчість визначають як форму державної діяльності, пов'язаної з офіційним виразом і закріпленням норм права [2, с. 415], або як правову форму діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язана зі встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм [3, с. 293].

Зважаючи на те, що право набуває своєї визначеності та фіксованого виразу в законі, можна сказати, що зі створенням останнього створюється також і право, але в тому випадку, коли закони є правовими. Проте лише закони не становлять суті цього глибокого і багатогранного явища права.

Правотворчість існує окремо від законотворчості. Вона (правотворчість) не обмежена сферою створення законів, тобто деяких письмово зафіксованих суджень, яким необхідно підкорятись тільки

тому, що вони введені в дію державою. Правотворчість – це в загальному вигляді процес творення права. Це створення того, що не визначено, не має свого конкретного змісту. Але оскільки право твориться у свідомості людини, то можна припустити, що правотворчість створює специфічну духовну реальність, яка зазнала впливу і тому несе у собі ознаки свого творця.

Правотворчість – це основний напрям соціальної діяльності, що створює умови для існування і відтворення самого суспільства. Правотворчість реалізує пошук правових форм, які забезпечували б найбільшою мірою урівноважений стан суспільства, розумну взаємодію його членів у суспільному житті. А законодавчий процес виступає при цьому основним фактором такої взаємодії.

У галузі створення правових актів правотворчість обумовлює діяльність усіх уповноважених на це суб'єктів. Такими виступають органи законодавчої, виконавчої, судової влади, органи місцевого самоврядування тощо. Основним суб'єктом законотворчої діяльності є законодавчий орган. З наведеного ясно, що правотворчість не можна зводити до законотворчості, оскільки остання є виключною прерогативою представницьких вищих органів держави або народу у передбачених законом випадках [3, с. 293]. Тобто законотворчість моделює правотворчий процес, але не тотожна йому.

Крім відмінності за суб'єктом ці процеси різняться й результатом. Так само, як і правотворчість, законотворчість виконує завдання правового закріплення у законі нових реалій суспільного життя, створення нових бажаних моделей поведінки людей та впорядкування наявного на сьогодні масиву законодавства [4, с. 82]. Підсумком правотворчості є будь-який нормативно-правовий акт, а законотворчості – лише закон. У зв'язку з цим впливає, що остання є особливим видом правотворчості, а інші базуються на ній, тобто вони носять підзаконний характер, створюються на основі та у виконання закону.

Досліджуючи сутність законотворчості, слід зазначити, що вона досить тісно пов'язана з такими правовими категоріями, як «законотворчий процес», близьких до нього за змістом понять «законодавча діяльність» та «законодавчий процес». У юридичній літературі ведуться суперечки щодо їх розмежування, але однастайності в їх розумінні немає.

Зміст законотворчості полягає у тому, щоб серед можливих варіантів регулювання вибрати такий, що найбільшою мірою відповідає би потребам та інтересам суспільства, сприяв би вдосконаленню законодавчої системи держави в цілому. Тому процес творення закону у широкому його розумінні можна назвати законотворчістю. Вона означає перш за все змістовне наповнення дій, що провадяться із законопроектами та прийнятими законами [5]. У широкому розумінні законотворчість об'єднує у собі три основні

компоненти: пізнання, діяльність і результат. Вони складають відносно завершений цикл законотворчості.

Для того щоб у законах були адекватно відображені процеси, які відбуваються у суспільстві, необхідно постійно виявляти, вивчати та використовувати відповідні закономірності. Саме передумовою створення закону є пізнання тих складних умов, факторів і обставин, прогресуючих суспільних відносин, які потребують правового регулювання. Лише після цього можливе прийняття рішення про перехід від пізнання до діяльності щодо їх створення. Така діяльність містить певні стадії, що зазвичай регулюються законом і регламентом, встановленими процедурами.

У вузькому розумінні законотворчий процес є синонімом процесу законодавчого, який включає стадії спеціального провадження по законопроекту в парламенті та його оприлюднення Президентом. Варто зазначити, що в такому випадку відбувається необґрунтоване ототожнення понять законотворчої і законодавчої діяльності.

Щодо законодавчого процесу, то в спеціальній літературі немає єдиного підходу до його розуміння. Він визначається як регламентований Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами процес унесення на розгляд законодавчого органу, прийняття, оприлюднення та вступу в дію законів. Іноді його порівнюють із встановленою процедурою оформлення і втілення в законі соціальних, політичних, економічних та інших інтересів. Дехто ототожнює із правотворчим [6, с. 292], інші – з законотворчим процесом.

Так, А. С. Піголкин визначає правотворчий процес як «порядок здійснення юридично значущих дій із підготовки, прийняття, опублікування нормативного акта, які процесуально оформлені, юридично опосередковані і носять офіційний характер» [7, с. 95]. Результатом правотворчої діяльності є прийняття нормативно-правового акта. А під законотворчим процесом розуміється система взаємопов'язаних і взаємообумовлених дій зі створення закону, що здійснюється у певній послідовності і складається зі стадій [8, с. 173]. Отже, законотворчий процес – це технологія прийняття закону. У порівнянні із законодавчим він значно розширений процесом пізнання, аналізу, оцінок правотворюючих факторів, діяльністю органів державної влади зі створення проектів законів, прогнозування, планування законодавства і багатьма іншими аспектами, що закінчується процесом прийняття і підписання закону [9].

Законодавчий процес як елемент законодавчої діяльності пов'язаний із діяльністю уповноважених державних органів, складається з ряду визначених процедур, що мають місце безпосередньо в межах законодавчого органу, та розпочинається з процедури подання законопроекту до законодавчого органу. Тут необхідно зазначити кілька особливостей:

а) декілька дій не відносяться до парламентських процедур і лишаються поза межами законодавчого процесу (захищаючись у межах законодавчої діяльності). Це стосується всього етапу підготовки законопроекту, що передбачає виникнення ідеї його необхідності, а також планування законопроектних робіт;

б) законодавчий процес здійснюється певним визначеним колом суб'єктів. Так, Президент України, народні депутати України, Кабінет міністрів України, Національний банк України є суб'єктами законодавчої ініціативи. Крім цього, Президент України володіє ще й правом вето. Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади [10]. Роль, місце та функції цих суб'єктів детально визначені в Конституції та в законодавстві України. Вони здійснюють свою діяльність у регламентованому законодавчому порядку. Однак існують й інші суб'єкти, що можуть брати участь у законотворчості. Так, проект закону в ініціативному порядку можуть розробляти громадяни, державні органи та посадові особи, хоча вони й не можуть вносити його до законодавчого органу в порядку законодавчої ініціативи [10; 11, с. 223]. Певне коло суб'єктів провадять наукову, юридичну експертизу законопроекту тощо. Конституційний Суд України діє в межах процедури конституційного контролю та забезпечує приведення системи законодавства у відповідність до Конституції України [10; 12]. Отже, за обсягом повсякденних функцій він входить до числа учасників законотворчого процесу. Тобто всі суб'єкти, які беруть участь у творенні закону, входять до складу поняття законотворчості.

Слід зазначити, що законотворчий та законодавчий процеси іноді використовують як тотожні, проте вони мають ряд змістовних відмінностей. Тому, підтримуючи позицію щодо неготовності зазначених категорій, варто навести основні відмінності між ними:

- законотворчий процес охоплює діяльність, пов'язану зі встановленням тих чи інших правовідносин, обговоренням законопроектів громадськістю, оцінкою ефективності чинних законів тощо. Тож на відміну від законодавчого процесу, який характеризується лише процесом подання, розгляду законопроектів і прийняття законів, законотворчий процес охоплює комплекс дій суб'єктів законотворення, які передують офіційній реєстрації законопроекту в парламенті;

- між законотворчим та законодавчим процесами є різниця ще й за суб'єктним складом. На відміну від останнього, коло суб'єктів законотворчого процесу є значно ширшим. Прикладом можуть бути громадські організації, які брали участь у розробці проекту до його реєстрації в парламенті [13];

- ще однією відмінною ознакою між законотворчим та законодавчим процесами є ступінь юридичної регламентації. Процедура законодавчого процесу та дії кожного його суб'єкта чітко регламентовані Конституцією, законами, Регламентом Верховної Ради

та іншими нормативно-правовими актами. А законотворчий процес характеризується свободою дій суб'єктів на окремих етапах законотворення, особливо на стадіях, що передують моменту офіційної реєстрації в парламенті.

Зазначені відмінності вказують на те, що законотворчий процес у порівнянні із законодавчим є ширшим поняттям. Вони відрізняються між собою кількістю стадій, суб'єктивним складом і ступенем юридичної регламентації. У свою чергу, законодавчий процес слід розглядати як офіційну частину законотворчого, суб'єктивний склад і стадії якого чітко визначені в законодавстві [14].

Отже, зважаючи на певні розбіжності в термінологічній базі з досліджуваних категорій, що викликано відсутністю закріплення їх у самому законодавстві, можна зазначити, що одним із видів правотворчості як діяльності, спрямованої на створення правових норм, є законотворчість. Останню можна визначити як діяльність зі створення правових норм на державному рівні. Відповідні поняття, які було сформульовано в статті, потребують закріплення у законодавстві України. Вжиття таких заходів зможе підвищити роль законотворчого процесу в суспільстві, а також дасть змогу уникнути плутанини між різними дефініціями процедур творення законів та інших нормативних актів.

Список використаних джерел: 1. Богачова О. В. Теоретико-правові засади та практика законотворення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Богачова Олена Вікторівна. – Київ, 2013. – 39 с. 2. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для вузов / В. С. Нерсисянц. – М. : Норма, 2004. – 552 с. 3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с. 4. Ришелюк А. М. Законотворчий процес в Україні : навч. посіб. / А. М. Ришелюк. – Київ : Нац. акад. держ. управ. при Президентові України, 2004. – 220 с. 5. Лебедь Н. В. Законотворча діяльність як правова категорія / Н. В. Лебедь // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=189>. 6. Теория государства и права : учебник / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с. 7. Тихомиров В. Законотворчество и план / В. Тихомиров, А. Пиголкин, И. Казьмин // Народный депутат. – 1990. – № 9. – С. 95–98. 8. Мелашенко В. Ф. Основи конституційного права України / В. Ф. Мелашенко. – Київ : Вентурі, 1995. – 239 с. 9. Погорелова З. О. Законодавчий процес в Україні: проблеми і практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Погорелова Зоя Олександрівна. – Київ, 2004. – 182 с. 10. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 11. Лінецький С. В. Законотворчість: коментар до Регламенту Верховної Ради України / С. В. Лінецький, В. П. Крижанівський. Ч. I. – Київ : К.І.С., 2008. – 400 с. 12. Про Конституційний Суд України : закон України від 16 жовт. 1996 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272. 13. Законотворчість: участь громадськості у законотворчому процесі. Основні аспекти законодавчого процесу / [Базілевич Д. С., Валентайн Е., Вінокуров І. М. та ін.]. – Київ : [ФОП

Москаленко О. М.], 2013. – 232 с. 14. Ющенко О. Поняття законотворчого процесу в Україні / Олексій Ющенко // Віче. – 2010. – № 2. – С. 29–31.

Надійшла до редколегії 17.06.2014

Дубина Н. А. Законотворчество как правовая категория

Рассмотрено соотношение таких взаимосвязанных между собой терминов, как «правотворчество», «законотворчество», «законотворческий процесс», «законодательная деятельность», «законодательный процесс». Проанализированы различные подходы их толкования. Выяснены их сущностные признаки и особенности.

Ключевые слова: законотворчество, законотворческий процесс, законодательный процесс, субъекты законодательного процесса.

Dubina N. A. Legislation as a legal category

Legislation should assist transformations in a state's legal sphere. It is a complex and multifaceted process, gradual purposeful activity aimed at regulating social relations through cognition and evaluation of legal needs of the society and the state, making laws, legal system in the whole.

Correlation of so inter-related terms as «lawmaking», «legislation», «law-making process», «legislative activity», «legislative process» is researched in the article. Because there are some disputes about their distinction in the legal literature. It may lead to ambiguity of their understanding.

It is established within the study that legislation is the main kind of lawmaking. These two concepts differ by the subject composition and the final result. Lawmaking characterizes the activity of all authorized subjects in the field of legal acts, namely legislative, executive, judicial agencies, local government and others. Legislation is an activity, where the legislature is its main subject. As for the final result it is any normative and legal act within lawmaking and it is a law within legislation, therefore legislation is a special kind of lawmaking.

It is also found out that the legislative process compared to the lawmaking one is broader concept and differs by the number of stages, subject composition and the degree of legal regulation. In turn, the legislative process should be considered as a formal part of the lawmaking one, which subjective composition and the stages are clearly defined in the law.

Consequently, legislation is a kind of lawmaking as an activity aimed at making legal norms. The need to consolidate researched concepts in the law is also established in the article. This will not only increase the role of the legislative process in the society, but will also make possible to avoid confusion between different definitions of the procedures directed on making laws and other normative acts.

Keywords: lawmaking, legislation, law-making process, legislative process, subjects of the legislative process.

УДК 340.112

І. М. Ситар

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА В КОНТЕКСТІ АКУЛЬТУРАЦІЇ ПРАВА

Розглянуто функціональну природу порівняльного правознавства з огляду на процеси акультирації на макро- і мікрорівні. На основі евристичних можливостей компаративістики виокремлено теоретичні та практичні функції порівняльного правознавства. Вказано, що до перших належать: пізнавальна, інформаційна, аналітична; функція деідеологізації правових доктрин і теорій правових систем; функція розвитку правосвідомості; пропагандистська; наукова; освітня; критична функції. До практичних – інтегративна, конвергенційна та функція уніфікації права. Зазначено, що функції порівняльного правознавства актуалізуються в процесі аналізу акультираційних явищ.

Ключові слова: функції порівняльного правознавства, теоретичні та практичні функції, пізнавальна функція, інформаційна функція, аналітична функція, функція деідеологізації правових доктрин і теорій, акультирація у праві.

Процес правового розвитку держави та громадянського суспільства вимагає осмислення функціональної природи порівняльного правознавства у контексті акультираційних процесів, аналіз яких розкриває теоретичні функції компаративістики, що визначають і забезпечують якісне вирішення сучасних завдань правової практики.

Питанням, які стосуються функціональної природи порівняльного правознавства, присвячено праці таких науковців, як Р. Леже, Х. Бехруз, Ю. О. Тихомиров, О. Д. Тихомиров, М. М. Марченко, Л. А. Луць. Однак поза увагою дослідників залишилися проблеми теоретичної та практичної функціональної природи порівняльного правознавства в контексті акультирації права.

Для аналізу акультирації у праві слід звернутися до функціональної природи порівняльного правознавства, яке вивчає зарубіжні правові системи з метою оновлення національного права. Це розповсюджена практика упродовж уже декількох століть, а у ХХ ст. вона набула доволі системного характеру [1, с. 505]. Реформування будь-якого правового інституту, елемента правової системи чи правової системи загалом потребує осягнення досвіду інших країн, у яких ці інститути діють вже понад століття. Такий досвід може бути корисним для української правової системи за умови його адаптації до національного законодавства.

Будь-яке запозичення повинно відповідати онтологічним, аксіологічним, антропологічним і культурологічним особливостям народу-реципієнта. Тому доцільно в цьому аспекті звернутися до критичних порівняльно-правових досліджень.

До функцій порівняльного правознавства французький компаративіст Раймон Леже у праці «Великі правові системи сучасності:

порівняльно-правовий підхід» відносить: а) використання правового досвіду інших країн для правотворчої роботи (аналіз законодавства інших держав для створення чи вдосконалення національної правової системи); б) тлумачення та інтерпретація законодавчих текстів, які здійснюються на основі аналізу іноземного законодавства; в) подолання прогалів і незрозумілостей; г) формування транснаціональних форм права; ґ) правова інтеграція на основі використання порівняльного правознавства; д) уніфікація і гармонізація права [1, с. 501–512].

Особливу увагу автора приділено позаюридичній функції порівняльного правознавства. Під час порівняння слід враховувати, що той чи інший закон свідчить про накопичення досвіду, про моральний вибір нації, що важливо для того суспільства, яке запозичує, оскільки для запозичення того чи іншого інституту слід враховувати ментальні особливості суспільства, народу, їхній культурний розвиток і т. д. У цьому випадку порівняльне правознавство виконує критичну функцію.

Р. Давид зазначає, що після Другої світової війни кардинально змінюється сучасний розвиток світу, утверджується принцип мирного співіснування між народами. У процесі розвитку економічних, культурних і наукових зв'язків вивчення зарубіжного права набуває все більшої значущості. Основними цілями порівняльного правознавства є поглиблення правової теорії, удосконалення національного права, розвиток взаєморозуміння між народами і створення кращого правового режиму відносин у житті [2, с. 7].

Порівняльне правознавство класично виконує низку функцій: а) вдосконалення національного права; б) установа міжнародного взаєморозуміння і створення найкращого режиму відносин у міжнародному приватному і публічному праві; в) міжнародна уніфікація права, що має врегулювати міжнародно-правові відносини [2, с. 15–18].

Традиційно виокремлюють теоретичні та прагматичні функції порівняльного правознавства. Перші забезпечують розвиток і якісне зростання рівня знань. Другі спрямовані на вирішення сучасних завдань правової практики [3, с. 22].

Звідси випливає, що до теоретичних функцій порівняльного правознавства слід віднести: а) пізнавальну; б) інформаційну; в) аналітичну; г) функцію деідеологізації правових доктрин і теорій, правових систем; ґ) функцію розвитку правосвідомості; д) пропагандистську; е) наукову; є) освітню; ж) критичну.

До прагматичних функцій порівняльного правознавства належать: а) інтегративна; б) конвергенційна; в) функція уніфікації права.

Як вказує Ю. О. Тихомиров, порівняльно-правові дослідження завжди орієнтовані на масштабне вивчення правових явищ, їх аналіз і оцінку стосовно внутрішньодержавного розвитку, будуть

повнішими та об'єктивнішими за умови, що вивчаються загальні й специфічні причини правових явищ, тимчасові й стабільні правові ситуації в зарубіжних державах, їх вплив, фактори, які ведуть до зміни іноземного законодавства, до прийняття і зміни правових актів, умов, які сприяють чи зупиняють реалізацію права [4, с. 37].

Вчений звертає увагу на те, що дослідження і зіставлення рівня правосвідомості та правової культури у своїй країні й інших державах дозволяє краще зрозуміти механізм правової поведінки громадян у певний період і в перспективі, коли будуть діяти інші правові норми. Важливе значення має також аналіз правозабезпечувального механізму (діяльності суду, юстиції, правоохоронних і законодавчих органів) [4, с. 37].

Інформаційна функція порівняльного правознавства є наслідком пізнавальної. Ю. О. Тихомиров вказує на інформаційну мету (функцію) як на засіб досягнення пізнавальної цілі (функції) і як на самостійну функцію. Вона спрямована на отримання матеріалів щодо функціонування і розвитку зарубіжних правових систем, державних інститутів, їх взаємозв'язків, тенденцій правового розвитку в регіональному і світовому масштабах. Важливою дослідник вважає інформацію про сприйняття та оцінку громадянами змін, які відбуваються в національній правовій системі, адже ізольований розвиток правової системи є неприпустимим [4, с. 37].

Порівняльне правознавство виконує інформаційну функцію за допомогою цілої низки засобів. По-перше, це підготовка довідкових матеріалів стосовно розвитку іноземного законодавства у різних галузях, стосовно інститутів законодавства і права загалом. Зарубіжні огляди законодавства є емпіричним матеріалом для суб'єктів, які здійснюють законотворчу, правотворчу та інтерпретаційно-правову діяльність, оскільки зазвичай допомагають помітити та усвідомити недоліки національного права.

Аналітична функція порівняльного правознавства полягає в тому, що компаративіст намагається знайти корені, джерела правових явищ у зарубіжних правових системах. Це відбувається шляхом порівняння, об'єктами якого є національна правова система та зарубіжна правова система [4].

Аналітичне мислення – невід'ємний елемент правової рефлексії у процесі здійснення порівняння. Воно потребує передусім застосування правових аксіом та вимагає високого рівня глобальної абстракції.

Функція деідеологізації правових систем передбачає об'єктивний науковий підхід до вивчення основних державно-правових явищ у рамках порівняльного правознавства і неупередженого ставлення до них у зв'язку з політичними й ідеологічними поглядами та інтересами [3, с. 23].

Цей методологічний підхід доповнює К. Осаке, котрий зазначає, що порівняння правових систем потребує інтелектуальної об'єктивності, тому у порівняльному правознавстві немає і не може бути місця релігійним чи культовим упередженням, заангажованості проти тієї чи іншої правової системи чи проти того чи іншого народу [5, с. 14].

Порівняльне правознавство також виконує функцію розвитку правосвідомості чи підвищення її рівня. Здійснення цієї функції сприятиме тому, що юридичний світогляд базуватиметься на загальноцивілізаційних підходах, тобто право розумітиметься як загальноцивілізаційний процес [3, с. 23]. Щодо цієї функції російський соціальний філософ І. О. Ільїн зазначав: «Перше, що ми повинні зрозуміти і засвоїти, – це те, що ми постійно потребуємо правосвідомості і користуємося нею і що правосвідомість є творчим джерелом права, живим організмом правопорядку і політичного життя» [6, с. 37]. Відтак функція розвитку правосвідомості повинна мати природно-правове, феноменологічне та герменевтичне обґрунтування [7, с. 27].

Пропагандистська функція порівняльного правознавства характеризується тим, що кожна держава зацікавлена у захисті своєї правової системи і у пропаганді її переваг [8].

Пропагандистська функція є актуальною для таких міждержавних утворень, як ЄС, Рада Європи, Північна Рада. Кожна з національних правових систем намагається пропагувати власну користь для інших з метою ефективного запозичення своїх досягнень іншими правовими системами, проте це не повинно зводитись до культу.

У структурі функцій порівняльного правознавства слід особливо відзначити наукову функцію, позаяк вона безпосередньо породжує низку гіпотез щодо сутності та змісту порівняльного правознавства, його співвідношення з іншими галузями в системі юридичних наук. Ця функція позитивно впливає на рівень підготовки юридичних кадрів і на всю систему юридичної освіти.

Як зазначає Р. Давид, вивчення порівняльного правознавства – це сфера пізнання для тих небагатьох, хто претендує на вищий рівень професіоналізму і правової культури, зокрема це сфера високого рівня інтелектуальності [2, с. 14]. К. Цвайгерт і Х. Кьотц не виключають, що в майбутньому порівняльне правознавство, як історія і соціологія права, матиме значення тільки для вузьких спеціалістів, і зазначають, що доля елітарного предмета порівняльного правознавства – бути здобутком для інтелектуалів, а для студента із середнім рівнем знань осмислити його важко [9, с. 38].

Наукова функція порівняльного правознавства дає можливість краще розкрити ряд гіпотез сучасної юридичної науки, що можливо лише на основі міжкультурної комунікації. Вітчизняний

компаративіст О. Д. Тихомиров зазначає, що у нових геополітичних, світоглядних, економічних та інших умовах, на посткласичному етапі розвитку науки повинна формуватися інша інтерпретація порівняльного правознавства. Акцентувати, на його думку, слід на рівні дослідження з використанням соціогуманітарних наук, що посилює компаративістські дослідження і зумовить прогнозування права на новій світоглядній основі [10, с. 68].

До наукових проблем сучасного порівняльного правознавства належать:

- співвідношення порівняльного правознавства і національного права (їх взаємовплив);
- європейське право і порівняльне правознавство (інтеграційний підхід);
- порівняльне правознавство і міжнародне право (саморозвиток);
- ідентифікація правової системи України з романо-германським типом права;
- поняття та структуризація правових систем;
- методологічний інструментарій порівняльного правознавства;
- міждисциплінарні підходи у порівняльному правознавстві;
- наукові дослідження міждержавних правових систем;
- проблема правової комунікації, акультурації та критично-правових досліджень;
- проблема секуляризації та ресекуляризації у сучасному модерні та постмодерні;
- активізація порівняльно-правових досліджень на рівні галузевих та прикладних юридичних наук.

Розглянемо також прагматичні функції порівняльного правознавства, спрямовані на вирішення сучасних завдань правової практики.

Інтегративна функція спрямована на гармонізацію і зближення національних законодавств у межах визначеного курсу держави та міждержавних об'єднань. Така мета дає чітку орієнтацію в розробці способів такої гармонізації та діяльності держави у цьому напрямі [4, с. 40].

У процесі інтеграції забезпечується сприятливий політичний і соціально-психологічний клімат для процесів зближення, який допомагає досягти узгодженості загальних інтересів, консенсусу з питань правового регулювання.

Порівняльне правознавство має забезпечувати інтеграцію різноманітних систем. На думку А. Е. Чернокова, ця функція передбачає: а) зближення законодавства; б) гармонізацію національного законодавства; в) прийняття модельних законодавчих актів; г) уніфікацію законодавства [11, с. 14].

Розвиток порівняльного правознавства дозволяє здійснювати позитивний вплив на розвиток правової системи, тобто сприяє

формуванню позитивного законодавства за прикладом ЄС, дотриманню всіх принципів діяльності цього товариства. Однак цей процес є надзвичайно складним і поетапним.

Конвергенційна функція порівняльного правознавства відображає зближення різних за своїм типом правових і політичних систем, у тому числі пошук способів зближення романо-германської та англо-американської правових сімей, зокрема у сфері джерел права, а також формування спільних рис у процесі їх поєднання [12, с. 246–270].

Глобалізація, яку розуміють як складний і багатовимірний процес, що передбачає інтенсифікацію міждержавних економічних, політичних, соціальних, культурних і правових зв'язків, трансформацію світової економіки і формування глобальних ринків, сильно впливає на процес конвергенції. Поширення західної системи ліберально-демократичних цінностей призводить до формування єдиних джерел права [8, с. 7–8]. Фактично у сучасному світі стираються кордони між державами і відбувається взаємопроникнення різних правових систем, формується єдиний економічний та правовий простір, що є наслідком процесів глобалізації.

Вищенаведені функції порівняльного правознавства є базою для здійснення критично-правових досліджень, які можуть з'ясувати, чи відповідають певні правові норми (ідеї, інститути, механізми, процедури тощо), які запозичуються, ментальним, культурним, онтологічним, релігійним особливостям держави-реципієнта.

У цьому випадку йдеться про вітакультурну методологію, що відображає діалектику глобального і плюралістичного розвитку з урахуванням націокультурного феномена у правовому розвитку [13, с. 257–258].

Щодо інтеграційних та конвергенційних процесів, що відбуваються у сучасному світі, то їх наповнення нормативністю в межах інтеграції в міждержавні правові системи має базуватися на критичному аналізі.

Отже, порівняльне правознавство орієнтоване на вирішення конкретних практичних завдань, пов'язаних із запозиченням, взаємопроникненням, взаєморозумінням у використанні правового досвіду, що також охоплює критичне ставлення до того чи іншого правового явища. Традиційно виокремлюють теоретичні та прагматичні функції порівняльного правознавства, спрямовані на вдосконалення національного права та міжнародну уніфікацію права, його гармонізацію в умовах глобалізації.

Список використаних джерел: 1. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Раймон Леже ; пер. с фр. А. В. Грядов. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 584 с. 2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 2009. – 456 с. 3. Бехруз Х. Вступ

до порівняльного правознавства : навч. посіб. / Хашматулла Бехруз. – Одеса : Юрид. літ., 2002. – 328 с. **4.** Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 432 с. **5.** Осакев К. Сравнительное правоведение в схемах. Общая и Особенная части : учеб.-практ. пособие / К. Осакев. – М. : Дело, 2000. – 256 с. **6.** Ильин И. А. Путь к очевидности / И. А. Ильин. – М. : Республика, 1993. – 432 с. **7.** Костяев А. И. Современная российская цивилизациология: подходы, проблемы, понятия / А. И. Костяев, Н. Ю. Максимова. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 328 с. **8.** Лукьянова Е. Г. Глобализация и правовая система России (основные направления) / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2006. – 112 с. **9.** Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кётц. – Т. I. Основы : пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 2000. – 480 с. **10.** Тихомиров О. Д. Юридична компаративістика і порівняльне правознавство: наукознавчий підхід / О. Д. Тихомиров // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 1. – С. 66–70. **11.** Черноков А. Э. Введение в сравнительное правоведение : учеб. пособие / А. Э. Черноков. – СПб. : ИВЭСЭП ; Знамя, 2004. – 207 с. **12.** Марченко М. Н. Правовые системы современного мира : учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М. : Зерцало-М, 2008. – 528 с. **13.** Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія / М. С. Кельман. – Тернопіль : ТЗОВ «Тернограф», 2011. – 492 с.

Надійшла до редакції 18.06.2014

Ситар И. М. Теоретические и практические функции сравнительного правоведения в контексте аккультурации прав

Рассмотрена функциональная природа сравнительного правоведения с учетом процессов аккультурации на макро- и микроуровне. Основываясь на эвристических возможностях компаративистики, выделены теоретические и практические функции сравнительного правоведения. Указано, что к первым относятся: познавательная; информационная; аналитическая; функция деидеологизации правовых доктрин и теорий правовых систем; функция развития правосознания; пропагандистская; научная; образовательная; критическая функции. К практическим – интегративная, конвергенционная и функция унификации права. Подчеркнуто, что данные функции сравнительного правоведения актуализируются в процессе анализа аккультурационных явлений.

Ключевые слова: функции сравнительного правоведения, теоретические и практические функции, познавательная функция, информационная функция, аналитическая функция, функция деидеологизации правовых доктрин и теорий, аккультурация в праве.

Sytar I. M. Theoretical and practical functions of comparative law in the frame of acculturation law

The process of legal development of the state and civil society requires perceiving the functional nature of comparative law in the frame of acculturation processes, the analysis of which help to reveal theoretical functions of comparative

methods which define and provide the high-quality fulfilling of contemporary legal practice tasks.

The topics related to the functional nature of comparative law were thoroughly researched by such prominent scholars as R. Lezher, H. Behrouz, Y. Tikhomirov, A. Tikhomirov, M. Marchenko, L. Lutz. However, the problems of theoretical and practical functional nature of comparative law in the frame of acculturation law were left beyond the researchers' attention. They need further research.

Before the analysis of acculturation in law one should perceive the functional nature of comparative law, which studies the foreign legal systems with the aim of national law renovating. It has been quite common practice for several centuries, and in the twentieth century it has become widely spread one. Restructuring of any legal institution, an element of the legal system or the legal system as a whole needs perceiving the experience of other countries in which these institutions are operating more than one hundred years. This experience can be useful for Ukrainian legal system in the event of its adaptation to national legislation.

Any loan must correspond to the ontological, axiological, anthropological and cultural features of the recipient nation. Therefore it is advisable to refer to the critical comparative legal studies.

French researcher R. Lezher in his work «Great contemporary legal systems: a comparative law approach» enumerates such functions of comparative law: a) the usage of legal experience of other countries for law-making duties (analysis of the other states legislation in order to create or improve the national legal system); b) explication and interpretation of legal texts that are based on the analysis of foreign law; c) overcoming the gaps and ambiguity; d) formation of transnational forms of law; e) legal integration on the basis of comparative law usage; f) the unification and harmonization of law.

The author paid special attention to the out-legal function of comparative law. In the process of comparison one should take into account the fact that a given law indicates accumulation of experience, the moral choice of the nation, which is important for a society that borrows, mental features of the society, nation, their cultural development should be taken into consideration while borrowing this or that institution. In this case, comparative law performs a critical function.

R. David notes that after World War II the modern development of the world has been dramatically changed and the principle of peaceful coexistence between peoples has been affirmed. With the development of economic, cultural and scientific relations, the study of foreign law is gaining a particular importance. The main aims of comparative law are to enhance the legal theory, the improvement of national law, the development of international understanding and creating better legal regime relations in life.

The Comparative Law classically performs several functions: a) improvement of national law; b) establishment of international understanding and creating the best mode of relations in the international private and public law; c) international unification of law that regulates international legal relations.

Traditionally, theoretical and pragmatic functions of comparative law are distinguished. The theoretical function ensures the development and qualitative growth of the level of knowledge. The pragmatic function aims at solving the contemporary tasks of legal practice.

Thus, the theory of comparative law functions should include: a) cognitive; b) informative; c) analytical; d) function of legal doctrines and theories deideologizing; e) the function of sense of justice development; f) advocacy; g) scientific; h) educational; i) critical.

To the pragmatic functions of comparative law one should include: a) an integrative; b) convergentitive; c) the function of law unification.

As Y. Tikhomirov points out, comparative legal research focused on large-scale study of legal phenomena, analysis and assessment of the internal state development will be more profound and more objective if general and specific causes of legal phenomena, time and fixed legal situation in foreign countries, their impact, factors that leads to changes in foreign laws, to acceptance and modification of legal acts, conditions that facilitate or stop the implementation of law are under analysis.

Keywords: functions of comparative law, theoretical and practical function, cognitive function, information function, analytical function, acculturation in law.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.102:159.9

В. М. Бабакін

**ВИКОРИСТАННЯ ЗНАТЬ ПСИХОЛОГІЇ
В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ЩОДО ПРОТИДІЇ МОЛОДІЖНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ**

Досліджено теоретичні та практичні проблеми використання знань психології в оперативно-розшуковій діяльності щодо протидії молодіжній злочинності. Визначено пріоритетні напрями використання знань психології в оперативно-розшуковій діяльності працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ.

Ключові слова: оперативні підрозділи, правоохоронна діяльність, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукова психологія, контент-аналіз.

За дослідженнями, у сучасних умовах діяльність суб'єктів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, пов'язана з постійним емоційним, інтелектуальним, психологічним та фізичним напруженням [1]. Ефективне вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності щодо протидії злочинності сьогодні неможливе без удосконалення професійної оперативної майстерності та оновлення спеціальних психологічних знань із їх подальшим застосуванням працівниками оперативних підрозділів органів внутрішніх справ (далі – ОВС). Слід підкреслити, що використання знань психології в оперативно-розшуковій діяльності (далі – ОРД) має велике практичне значення. Одним із завдань психології ОРД, зокрема, є озброєння оперативного працівника ОВС достатніми та достовірними знаннями, які забезпечать ефективне виявлення, запобігання та припинення кримінальних правопорушень у кримінальному середовищі.

Нині можна констатувати загострення криміногенної ситуації в Україні і зазначити, що молодь під час підготовки до вчинення кримінального правопорушення використовує не тільки інтелектуальні здібності, а й сучасні технічні засоби. У разі вчинення в молодіжному середовищі тяжких кримінальних правопорушень, зокрема в інформаційно-телекомунікаційних системах, оперативні працівники не тільки проводять негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи щодо припинення правопорушення, а й використовують психологічні методи [2].

Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності щодо протидії злочинності досліджували у своїх наукових працях такі вчені, як О. М. Бандурка, О. Ф. Долженков,

Я. Ю. Кондратьєв, О. М. Морозов, Ю. В. Нікітін, С. В. Обшалов, І. Ф. Пантелєєв, В. І. Філіппенко, В. Ю. Фролов, В. О. Черепанов, О. О. Юхно, С. І. Яковенко тощо. Проте питання використання знань психології ОРД у протидії молодіжній злочинності розглянуто в науці фрагментарно.

Мета цієї статті – дослідити застосування комплексу психологічних аспектів теоретичного та прикладного характеру в оперативно-розшуковій діяльності щодо протидії молодіжній злочинності оперативними підрозділами ОВС.

Філософія розглядає людину як унікальне творіння природи, суспільства і самої себе. Складовою частиною філософської проблеми людини є відповідна проблема особистості. Підвищений нині інтерес до вельми складної проблеми особистості, її структури, соціалізації пояснюється насамперед потребами сучасної практики. За таких умов на першій план у розвитку практики, науки і філософії виходить питання взаємодії особистості й суспільства, що найтіснішим чином пов'язано з іншими проблемами філософії. Адже природні здібності індивіда можуть розвиватися у процесі пізнання (у тому числі й навчання) та практичної діяльності. Внаслідок конкретної діяльності в особи можуть з'являтися і нові риси [3, с. 304–308, 315]. Ми погоджуємося з думкою В. В. Бєдя, який стверджує, що прийняття рішень особою становить особливу стадію вольової дії, яка вимагає не тільки максимального усвідомлення, але й рішучості, відповідальності особистості [4, с. 64–66]. Наведене вище твердження стосується також і психологічних особливостей працівника оперативного підрозділу ОВС.

Найважливішим етапом у вольовому процесі, як слушно зазначає В. В. Бєдь, є виконання прийнятого рішення. Воно пов'язано з подоланням зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) труднощів. Виконання прийнятого рішення з психологічної точки зору можна розглядати як виникнення і вирішення сукупності внутрішніх конфліктів шляхом подолання внутрішнього напруження і постійних вольових зусиль. Заключний етап вольового процесу характеризується підбиттям підсумків зробленого [2, с. 67–70]. На нашу думку, діяльність оперативного працівника ОВС можна визначити як самостійне прийняття рішень у проведенні відповідних заходів щодо протидії злочинності, а в контексті наших досліджень – зокрема й молодіжної злочинності.

На думку О. М. Бандурки, прийняття рішень у різних ситуаціях правоохоронної діяльності є гострою протидією мотивів і складним із психологічної точки зору процесом. Виникає важливе завдання – переорієнтувати свідомість людини, змінити її мотиваційну сферу та життєві орієнтації, послабити психологічні зв'язки зі злочинним оточенням, залучити її на свій бік. Для цього потрібні специфічні, засновані на глибокому знанні психологічних закономірностей

навички спілкування в оперативно-розшуковій діяльності та застосування тактичних прийомів: встановлення контакту, позитивного психологічного впливу оперативного працівника на правопорушника, особливо на особу молодого віку [1]. Підтримуючи наукову позицію О. М. Бандурки, на нашу думку, слід зазначити, що вивчення, пізнання та моніторинг молодіжної злочинності, а саме особистісних психологічних характеристик молодшої особи, дозволить створити методику виявлення, запобігання та припинення кримінальних правопорушень у молодіжному середовищі.

Досвід практичної діяльності оперативних підрозділів щодо застосування знань психології дозволяє правильно визначати особливості психіки правопорушника та інших осіб і приймати ефективні рішення щодо вирішення оперативно-розшукових завдань. Згідно із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» для виконання стратегічних і тактичних завдань, що виникають у процесі оперативно-розшукової діяльності, оперативним підрозділам надані певні права, а саме опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу, мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, здійснювати проникнення у злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничала з останнім, із збереженням в таємниці достовірних даних щодо їх особистості тощо [5]. Пізнання психіки особи та вміння організувати процес установалення психологічного контакту з різними категоріями осіб дає змогу оперативним працівникам ОВС підвищити ефективність своєї професійної діяльності у протидії злочинності, зокрема молодіжній. Як зазначає О. М. Костенко, одним із найважливіших чинників у системі розслідування злочинів і запобігання їм поряд із діяльністю державних і громадських органів є безпосереднє спілкування між громадянами. Від того, як при цьому будуть використовуватись регулятивні засоби, значною мірою залежить ефективність усієї системи досудового розслідування. Модель поведінки і спілкування особи будується у двох діалектично пов'язаних аспектах: соціологічному і психологічному. Спілкування в соціологічному аспекті, за визначенням О. М. Костенка, – це взаємодія між особами через обставини. Спілкування в психологічному аспекті – це взаємодія між особами через психологічні образи, тобто у сфері психіки, свідомості людей [6, с. 108–109], що ми підтримуємо. За дослідженнями, протидія молодіжній злочинності пов'язана зі специфікою психології об'єкта протидії (відсутність життєвого досвіду, максималізм, несформована психіка, емоційність та нестабільність настрою, рухова активність тощо). Під час проведення оперативно-розшукових заходів працівники оперативного підрозділу мають враховувати психологічні характеристики молодшої особи для встановлення психологічного контакту та здійснення процесу профілактичної діяльності.

Діяльність оперативного працівника пов'язана із використанням знань психології злочинця, а також передбачає володіння знаннями понятійного апарату самого кримінального правопорушення, формами, методами та засобами оперативно-розшукової діяльності його виявлення, запобігання та припинення. Як слушно зазначає О. М. Литвинова, вони зазнають впливу окремих факторів соціального середовища, психологічних підструктур особистості, її мотиваційної сфери тощо, вони динамічно трансформуються і впливають на інші елементи механізму індивідуальної злочинної поведінки. Конкретна життєва ситуація є однією з основних детермінант поведінки й водночас опосередковується психологічними структурами особистості [7].

Психологічні особливості людини та культура її поведінки, безумовно, накладають свій відбиток на цей процес, зокрема у правозастосовній діяльності оперативних підрозділів. Виникають ситуації, коли не вдається знайти взаєморозуміння зі співрозмовником. Тоді складне завдання психологічного характеру отримати необхідну інформацію в умовах активної протидії ще більш ускладнюється. Працівнику оперативного підрозділу необхідно розуміти психологію злочинця. У діях правопорушника існує мотивація, мета, усвідомленість (збіг обставин чи хвороба). Злочин може бути вчинений у стані афекту, гострої матеріальної потреби, моральної залежності, випадково або після ретельної підготовки. Зовсім в інших умовах перебуває оперативний працівник, який повинен діяти, реагувати на кримінальне правопорушення відразу. Процес зміни зовнішнього середовища становить складне психофізіологічне явище, в якому сконцентровані всі психічні й фізичні потенції індивіда. Ми погоджуємося з такими висновками О. М. Литвинова, який дослідив структуру механізму індивідуальної злочинної поведінки особи: 1) під механізмом індивідуальної злочинної поведінки в загальному вигляді слід розуміти ідеальну модель взаємодії особистості й зовнішнього середовища, результатом якої стали підготовка, замах чи вчинення злочину; 2) злочинна поведінка обумовлюється як особистісними, так і ситуаційними факторами і є результатом їхньої взаємодії. Особисті властивості й особливості ситуації, взаємодіючи, впливають один на одного й на поведінку. У результаті виникає циклічний процес безперервної взаємодії і перетворення, в якому суб'єкт, діяльність і ситуація обумовлюють один одного; 3) вивчення структурних складових механізму індивідуальної злочинної поведінки дозволяє виділити основні суб'єктивні та об'єктивні явища, взаємодія яких і розкриває сутність функціонування цієї системи. Ці суб'єктивні та об'єктивні явища є елементами названого механізму, які беруть участь у генезисі поведінки на всіх етапах її розвитку. До основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, на думку О. М. Литвинова,

варто віднести умови морального формування особистості, мотивацію, конкретну життєву ситуацію, прийняття рішення про вчинення злочину й сам процес учинення злочину (акт поведінки) [7], що ми також підтримуємо.

На сучасному етапі виникає потреба дослідити психологічні проблеми використання оперативними працівниками ОВС у практичній діяльності процесу встановлення психологічного контакту з об'єктами ОРД (наприклад спілкування оперативного працівника з особами злочинного середовища). Оперативний працівник під час проведення оперативно-розшукових заходів, наприклад розвідувального опитування, повинен уміло використовувати прийоми та правила мовного і немовного характеру. Такий контакт супроводжується сильним психологічним протистоянням. У зв'язку з цим оперативний працівник має використовувати психологічний метод впливу та переконання.

За визначенням О. О. Юхна, у своїй професійній діяльності оперативному працівнику найчастіше необхідно звертатись до культури мовлення, використовувати знання з екстралінгвістики, психології тощо як джерела інформації. У цьому відношенні оперативно-розшукова діяльність повинна спиратись передусім на знання закономірностей загальної, судової та правової психології, особливо на сучасні досягнення психології оперативно-розшукової діяльності. Необхідно також зазначити, що у правозастосовній діяльності оперативних працівників мова здатна характеризувати не тільки особу співрозмовника, але і його психічний стан у конкретній обстановці чи після певних подій. У той же час мова для оперативного працівника становить важливе знаряддя розшуку, ідентифікації злочинця, проведення попереджувальної діяльності, у т. ч. індивідуальної профілактики, як зауважує О. О. Юхно [8, с. 112], що ми підтримуємо. Практика оперативних підрозділів ОВС свідчить, що для отримання значущої оперативної інформації в цьому напрямі необхідно правильно застосовувати тактику психологічних аспектів індивідуального підходу. Успіх у застосуванні такої тактики залежатиме від уміння впливати на психіку особи, спонукати особу повідомити інформацію, яка цікавить ОВС.

Професійні знання у сфері забезпечення правопорядку та протидії злочинності, зокрема молодіжної, дозволяють працівникам оперативних підрозділів ОВС розробити дієві психологічні механізми, що спрямовані на виконання та дотримання молоддю правових норм. Психологічні особливості правопорушників, особливо осіб молодого віку, включають, зокрема, правовий нігілізм, а також відчуття безкарності. Тому, на нашу думку, психологія оперативно-розшукової діяльності повинна виконувати пізнавальну функцію, формулюючи висновки на підставі збору та аналізу емпіричного матеріалу щодо соціально-психологічних явищ та процесів, які відбуваються у кримінальному молодіжному середовищі.

За дослідженнями, оперативні працівники ОВС повинні ззагалі знати морально-психологічні характеристики особистості молоді особи з метою подальшого прогнозування індивідуальної злочинної поведінки та недопущення вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах оперативного обслуговування. Прогнозування різноманітних форм діяльності, що відхиляється від законослужбової, ґрунтується на знанні впливу умов сімейного виховання особи, найближчого побутового оточення, морально-психологічних особливостей, поведінки в реальних життєвих ситуаціях. Прогнозування поведінки серед молоді здійснюється різними суб'єктами ОВС, зокрема й оперативними підрозділами під час вирішення питань щодо застосування профілактичних заходів. Прогнозування як сфера діяльності оперативних підрозділів обумовлене оперативно-розшуковим законодавством.

Використання психологічних знань у протидії злочинності оперативними підрозділами ОВС, на думку О. Ф. Долженкова, є цілісною системою, в якій тісно взаємопов'язані різні рівні наукового знання психологічних закономірностей оперативної роботи, але водночас ці закономірності по-різному виявляються в різних оперативно-розшукових діях [9, с. 106–107], із чим ми цілком погоджуємося.

Ми також підтримуємо думку Є. С. Лапіна про те, що методи дій із запобігання злочинам обираються залежно від ситуації, що склалася, конкретного складу злочину, що замислюється і готується, соціального статусу фігуранта, його психологічних особливостей та інших умов і обставин [10, с. 123]. Слід, проте, зауважити, що з метою недопущення злочинних проявів серед молоді оперативні працівники ОВС повинні враховувати психологічні особливості вікових груп.

За дослідженнями психологів, вікові психологічні особливості молоді включають підвищену емоційність, експансивність, а також схильність до створення конфліктних ситуацій. Слід указати, що молоді особи з нестійкою психікою можуть створювати неформальні молодіжні об'єднання, діяльність яких надалі може набути антигромадського характеру. Оперативні працівники повинні на підставі цих фактів уживати правильних та ефективних заходів із застосуванням засобів оперативно-розшукової діяльності щодо протидії молодіжній злочинності.

Розглянемо проведення такого оперативно-розшукового заходу, як розвідувальне опитування, що спрямоване на здобуття оперативно-розшукової інформації і необхідне для вирішення завдань протидії злочинності, зокрема молодіжній. Об'єктами цього опитування є особи, які володіють інформацією оперативно-розшукового значення. Працівник оперативного підрозділу повинен правильно застосовувати тактичні прийоми психологічного впливу на осіб, які завідомо дають неправдиву інформацію. На думку В. І. Батова,

сучасне і досконале дослідження дозволяє за допомогою методів аналізу змісту (контент-аналізу) виявити той факт, що під час планування і реалізації неправдивого свідчення у «фігуранта» виникають певні труднощі, при цьому він штучно актуалізує і виділяє слова, які він не досить часто використовує у своєму повсякденному спілкуванні, а також у його індивідуальній мовній практиці, у тому числі й у конкретному злочинному середовищі, в котрому він спілкується чи до котрого включений. Можна визначити кілька особливостей щодо подальшого удосконалення, розвитку і використання культури мовлення оперуповноваженим під час проведення оперативно-розшукових заходів і, зокрема, у припиненні злочинів та у проведенні попереджувальних заходів, у т. ч. під час проведення заходів індивідуальної профілактики. При цьому оперативному працівникові потрібно контролювати свою мову і в кожній конкретній ситуації обирати найбільш відповідні їй слова. Найбільш ефективним буде диференційоване використання тієї лексики, у тому числі професійної, якою володіє співрозмовник. Сучасна ситуація вимагає від працівників оперативних підрозділів ОВС постійного удосконалення та використання у своїй професійній діяльності знань психології, адже, як свідчить оперативно-розшукова практика, без цього неможливо ефективно виявляти, припиняти кримінальні правопорушення та запобігати їм, зокрема це стосується правопорушень серед молоді.

Слід звернутися до проблеми співвідношення мовних і немовних ознак особи та зробити висновки про їх використання у практичній діяльності ОВС, давши відповідь на питання: чи може оперативний працівник, маючи відомості лише про мову конкретної особи, встановити її фізичні особливості? Звичайно, прямого взаємозв'язку між мовою і зовнішністю особи встановити не можна. У той же час мова відображає деякі важливі особливості темпераменту та характеру, що виявляються в манері особи триматися в присутності інших, поводитися відповідним чином. Наприклад, нерішуча, сором'язлива особа розмовляє невпевнено, тихо; сутулиться, відводить очі, розмовляючи, червоніє тощо. Особи з тими чи іншими наявними фізичними вадами (наприклад сліпі) мають тенденцію у своїй поведінці певним чином компенсувати свій дефект, тримаючись надмірно, впевнено, розмовляють із зайвою експресією, інколи роздратовано. Загальновідомо, що особа з дефектом слуху не регулює гучності та виразності своєї мови і найчастіше розмовляє голосно та монотонно [8, с. 112]. У той же час трапляються випадки, коли оперативний працівник може лише за деякими зовнішніми ознаками (шляхом логічних умовиводів та спостереження за мовними паузами) зробити певні висновки про особливості характеру особи, яка знаходиться перед ним. В іншій ситуації на досягнення певного віку та фізичний стан опитуваної

особи може вказувати «конституція» тіла, фізична повнота, що супроводжується задишкою, тощо.

Серед екстраінгвістичних засобів спілкування в контексті нашого дослідження слід назвати такі: 1) жести оцінки – почісування підборіддя, витягування вказівного пальця вздовж щоки, вставання під час бесіди та ходіння; 2) жести впевненості – з'єднування кінчиків пальців рук у купол піраміди, розкачування на стільці; 3) жести знервованості та невпевненості – сплетення пальців рук, зчеплення долонь, постукування пальцями по столу, тримання стільця за спинку перед тим, як присісти на нього; 4) жести самоконтролю – заведення рук за спину і стискання при цьому однієї руки іншою, стискування руками підлоктників під час сидіння у кріслі; 5) жести очікування – почісування долоні, повільне обтирання мокрих долонь об тканину; 6) жести заперечення – схрещування рук на грудях, відведення тіла назад, потирання кінчика носа; 7) жести привабливості – прикладання рук до грудей, періодичні доторки до співрозмовника; 8) жести домінування – виставлення великих пальців рук напоказ, різкі розмахування рук; 9) жести нещирості та сумніву – прикривання рукою рота, доторки до носа, невольний погляд тощо [8, с. 113]. Інформація, що виявляється в певних індивідуальних жестах, як зазначає В. М. Панфьоров, у більшості випадків допомагає під час упізнання однієї особи іншою [11, с. 94]. На нашу думку, вміння розуміти жести дозволить оперативному працівнику отримати більше важливої інформації для ОВС під час розмови, ніж простий аналіз сказаного, створити повноцінний психологічний портрет особи і, як наслідок, більш майстерно виконувати свої посадові обов'язки.

Щодо використання мовних засобів оперативним працівником, то, як ми зазначали вище, йому варто контролювати свою мову і діяти відповідно до ситуації, що склалася. Наприклад, під час розмови з раніше засудженим він може показати і знання «блатної» лексики [8, с. 1122]. Учені О. О. Леонт'єв, О. М. Шахнарович та В. І. Батов вважають, що оперативний працівник має знати «блат», але повинен використовувати його лише у виняткових випадках, наприклад під час розмови в ході індивідуальної профілактики, вибору тактичного і психологічного підходу до особи [12, с. 37]. Це положення не стосується виконання оперативно-розшукової комбінації чи операції тощо, коли використання «блату», навпаки, доцільне, але це повинно визначатись індивідуально, залежно від поставлених завдань. Оперативному працівникові необхідно напрацьовувати вміння адекватно сприймати мовлення співрозмовника, з тим щоб поставити себе на його місце і зрозуміти саме те, що хотіла сказати особа, а не орієнтуватися на власне тлумачення тих самих висловлювань [6, с. 34–41]. Підкреслимо, що у практичній діяльності працівник оперативного підрозділу повинен уміти

розмовляти мовою особи з будь-якої соціальної групи, адже, на нашу думку, від його професіоналізму та оперативної майстерності залежатиме встановлення порозуміння зі співбесідником та досягнення мети спілкування.

Таким чином, слід зробити **висновок**, що використання знань психології в оперативно-розшуковій діяльності сприятиме вдосконаленню вміння обирати тактику для вживання методів, заходів та засобів ОРД та підвищенню ефективності діяльності працівника оперативного підрозділу щодо прогнозування стану злочинності на ділянці оперативного обслуговування.

Утім, порушені проблеми не є остаточно вирішеними і підлягають додатковому дослідженню та науковому вивченню.

Список використаних джерел: 1. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / О. М. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2012. – 620 с. 2. Оперативне розпізнавання : монографія / В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Н. С. Філіпенко, Л. В. Родинюк. – Київ : КНТ, 2007. – 216 с. 3. Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – 6-те вид., випр. і допов. – Київ : Вікар, 2006. – 517 с. 4. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. / В. В. Бедь. – Київ : МАУП, 2004. – 436 с. 5. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. 6. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминального поведения) / А. Н. Костенко. – Киев : «Наукова думка», 1986. – 128 с. 7. Литвинов О. М. Структура механізму індивідуальної злочинної поведінки / О. М. Литвинов // Право і Безпека. – 2008. – Т. 7, № 1. – С. 31–35. 8. Юхно О. О. Теоретичні та практичні аспекти використання мовних і психологічних знань при обранні тактики проведення слідчих дій [Електронний ресурс] / О. О. Юхно // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 1120–1124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_1_180.pdf. 9. Використання психологічних знань в ОРД : монографія / О. Ф. Долженков, Г. Є. Запорожцева, А. П. Кіцул та ін. – Одеса : ОІВС, 2001. – 241 с. 10. Лапин Е. С. Краткий курс теоретических основ оперативно-розыскной деятельности : учеб. пособие для студ. / Е. С. Лапин, Ю. Н. Михайлова. – Саратов : Науч. кн., 2006. – 148 с. 11. Панферов В. Н. Роль выразительных движений человека в процессе опознания / В. Н. Панферов // Вопросы судебной психологии : тезисы докл. и сообщ. – М. : МГУ, 1971. – С. 94–95. 12. Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии / В. И. Батов, А. А. Леонтьев, А. М. Шахнарович ; отв. ред. А. А. Шахнарович. – М. : Наука, 1977. – 62 с.

Надійшла до редколегії 19.06.2014

Бабакин В. Н. Использование знаний психологии в оперативно-розыскной деятельности по противодействию молодёжной преступности

Исследованы теоретические и практические проблемы использования знаний психологии в оперативно-розыскной деятельности по противодействию молодёжной преступности. Определены приоритетные направления использования знаний психологии в оперативно-розыскной деятельности работников оперативных подразделений ОВД.

Ключевые слова: оперативные подразделения, правоохранительная деятельность, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскная психология, контент-анализ.

Babakin V. M. Using psychological knowledge in the operational and search activity on counteracting juvenile crime

The researches on the application of the complex of psychological aspects of theoretical and applied nature of operational and search activities on juvenile crime counteracting by operational units of internal affairs agencies are analyzed in the article. The issues of decision-making by operatives in juvenile crime counteracting from a psychological point of view, as well as the necessity of particular psychological knowledge usage in the practice of law enforcement agencies and, in particular, in the activity of the operational units are studied. The scientists' points of view on these issues are reported, and the author's position is stated. It is determined that the application of specific techniques, based on a thorough knowledge of psychological patterns of communication in criminal activities is highly relevant. Such techniques are: establishing the contact, positive psychological impact on the offender by the operative, especially on a young person, and others.

The psychological characteristics of the individuality of a young person with a view to further predicting of individual criminal behavior and preventing criminal offenses at the facilities of the operational service are considered. The technique of conducting operational and search actions on the establishing psychological contact and preventing crimes is analyzed. The mechanism of person's individual criminal behavior is described, and some conclusions on this issue are made.

The problem of practical usage of the correlation between verbal and non-verbal features of a person and the method of analysing the content (content analysis) by operatives of internal affairs agencies is studied.

As a general conclusion the author pointed out that the usage of psychological knowledge in the operational and search activity will contribute to the improvement of choosing the tactics for using methods, means and measures of the operational activities and affect the effectiveness of the operatives' activities in the prediction of crime situation in the area of operational service.

Keywords: operational units, law enforcement activity, operational and search activity, operational and search psychology, content analysis.

УДК 343.915(477)

І. О. Бандурка**РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
У ГАЛУЗІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ**

Наведено сукупність міжнародних актів щодо захисту прав дитини, які ратифіковані Верховною Радою України і у зв'язку з цим прийняті нею до виконання.

Ключові слова: дитина, права дитини, законодавство, кримінально-правовий захист, нормативно-правовий акт.

З проголошенням незалежності України та з прийняттям Основного закону держави – Конституції України, найвищою цінністю визнається людина, її права та свободи. Особлива увага приділяється захисту прав та свобод дитини, зокрема кримінально-правовій охороні дитинства. Формування національного законодавства в галузі захисту прав та свобод дітей, в тому числі і кримінально-правового захисту, відбувається з урахуванням нормативно-правових актів міжнародного рівня.

Дослідженням тематики правового захисту дітей свого часу займалися різні вчені, насамперед: О. М. Бандурка, Н. В. Лінник, К. Б. Левченко, П. М. Рабінович, Н. І. Карпачова, І. Б. Усенко, А. С. Мацко, Ю. О. Трестер, В. Г. Буткевич, Ю. М. Рижук та інші.

Взагалі, початком правової діяльності в галузі захисту прав дитини можна вважати створення Міжнародного союзу захисту дітей у 1923 році, який розробив і затвердив перший міжнародний акт з захисту прав дітей Декларацію прав дитини. Ця декларація увійшла в історію як Женевська декларація, що включала п'ять основних принципів і відіграла важливу роль у створенні світової системи захисту прав дитини. Декларація прав дитини вперше у той час, коли була поширена експлуатація фізичної праці дітей на виробництві без урахування їх вікового стану, поставила питання про заборону примусової дитячої праці. Водночас Декларація також порушила питання про зобов'язання держав на встановлення обов'язкової освіти для дітей як майбутнього розвитку людства. Це був крок, на який більшість країн світу змушені були піти не за умови гуманного підходу, а з урахуванням розвитку економічних відносин, технореволюції, яка охопила більшість країн світу і передбачала формування нових вимог до робочої сили, коли виникла потреба у професійній праці, інтелекті працівника, а не тільки у використанні його фізичної сили. Слід підкреслити, що не всі країни – підписанти Декларації – добросовісно втілювали її принципи у реалізацію власної політики щодо захисту прав і свобод дитини. Наприклад, у такій країні, як Велика Британія, після прийняття Декларації не був скасований закон про тілесні покарання дітей (він був лише скасований у 1989 році після прийняття спеціального

Акта про права дитини) та впродовж багатьох років використовувалась примусова робота дітей. В той же час у СРСР, як і в Україні, що входила до його складу, права дитини відповідно до принципів Декларації у більшості випадків дотримувалися [1, с. 42].

Основними міжнародно-правовими актами у галузі прав людини, що були прийняті Організацією Об'єднаних Націй, та такими, що започаткували новий розвиток захисту прав дитини, є: Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.; Конвенція про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього (1948 р.); Європейська конвенція захисту прав і основних свобод людини (1950 р., ратифікована Україною 17.07.1997); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (ратифікований Україною 19.10.1973, вступив в дію для України 03.01.1976); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (вступив у дію для України 23.03.1976); Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція про права дитини 1989 р. та ряд інших.

Вищевказані міжнародно-правові документи були використані Україною під час формування власної системи кримінально-правового захисту прав дітей. Основним законодавчим актом в Україні в сфері такого захисту є Кримінальний кодекс України.

Від часу здобуття незалежності, впродовж наступних десяти років, в Україні діяло пристосоване до нових реалій кримінальне законодавство колишньої УРСР. Виходячи із головних завдань кримінально-правової політики молодій Українській державі – забезпечення охорони її незалежності, функціонування соціально-політичної та економічної систем, захисту особи, її свобод та інтересів як основної цінності в процесі державотворення, – існуюче на зорі української незалежності кримінальне законодавство, звісно, потребувало суттєвих змін та доповнень. З іншого боку, декларовані засади розбудови Української держави (Декларація про державний суверенітет) вимагали створення на новій основі відповідного кримінального законодавства. Процес пристосування кримінального законодавства УРСР до завдань розбудови незалежної України розпочався у перші місяці після підтвердження на Всенародному референдумі Акта проголошення незалежності України. Вже у березні 1992 р. з Кримінального кодексу України були вилучені такі міри покарання, як заслання і вислання. З прийняттям Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення і Митного кодексу України» (17 червня 1992 р.), внесення змін і доповнень у чинне на той час кримінальне законодавство України набуло системно-регульованого характеру [2, с. 82].

Зміни, головним чином, стосувалися встановлення кримінальної відповідальності за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, за посягання на територіальну цілісність України, за масові безпорядки. Були переглянуті склади державних злочинів, різко скорочувалося застосування виключної міри покарання – смертної кари. Проте чинний на той момент Кримінальний кодекс містив у собі багато недоліків. Це певним чином було обумовлено змінами, що відбулися в економічних та політичних відносинах у нашому суспільстві, зокрема процесами демократизації, гуманізації, роздержавлення власності, демонополізації, розвитком ринкових умов економіки. Саме тому виникла необхідність розробки та прийняття нового кримінального законодавства.

5 квітня 2001 року був прийнятий діючий сьогодні Кримінальний кодекс України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року. Серед новацій Кодексу слід відзначити його спрямованість на захист прав і свобод людини, зокрема дітей, встановлення відповідальності за навмисне доведення підприємства до банкрутства, фіктивне банкрутство, незаконну приватизацію державного і комунального майна шляхом заниження його вартості або використання підроблених приватизаційних документів; введення кримінальної відповідальності за такі злочини проти громадського порядку і моралі, як проституція, примушення до зайняття проституцією або втягування до неї. При цьому якщо раніше передбачалося відповідальність за зґвалтування тільки жінки, то тепер передбачена кримінальна відповідальність за подібні дії і стосовно чоловіків; вилучення норми про кримінальну відповідальність за образу або наклеп (ці питання вирішуватимуться в цивільно-правовому порядку) тощо.

Кримінальний кодекс України суттєво розширив сферу захисту прав дітей від різних злочинних посягань. Аналіз норм Кримінального кодексу України свідчить, що серед них є як ті, що безпосередньо спрямовані на захист життя, здоров'я, недоторканності дитини, так і ті, в яких її права є додатковим об'єктом захисту, а також передбачається відповідальність за залучення дитини до вчинення злочину. Крім цього, наявність у потерпілого статусу дитини враховується при призначенні винній особі покарання.

У сфері охорони дитинства впродовж останніх років реалізується ціла низка державних цільових соціальних програм, зокрема, в 2014 році діючими є такі: Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року; Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року; Державна цільова соціальна програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року; Державна цільова соціальна програма розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2012–2016 роки; Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції,

лікування, догляду та підтримки ВІА-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2014 роки; Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на період до 2017 року; Державна цільова соціальна програма подолання та запобігання бідності на період до 2015 року тощо [3].

Забезпечуючи реалізацію державної політики у цій сфері, а також реагуючи на нові виклики правам дітей, в Україні здійснено реформування державної системи охорони дитинства. Зокрема, у 2007 році внесено суттєві зміни до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», які передбачають більш конкретні та цілеспрямовані форми діяльності державних установ у сфері захисту прав дітей.

Згідно з вимогами ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської міської та районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

- уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

- спеціальні виховні установи Державної пенітенціарної служби України;

- притулки для дітей;

- центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [4].

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про попередження насильства у сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї в межах наданих їм повноважень покладається на: 1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань попередження насильства в сім'ї; 2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань попередження насильства в сім'ї; 3) відповідні підрозділи органів внутрішніх справ; 4) органи опіки і піклування; 5) спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства: (кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення; центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї).

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни можуть сприяти здійсненню заходів щодо попередження насильства в сім'ї [4]. Але виникає багато проблем у практиці застосування правових норм під час захисту прав дитини, під час усунення прогалини в чинному законодавстві.

Законодавство у сфері кримінально-правового захисту прав дитини за період незалежності України зазнало значних змін, проте в сучасних умовах потребує подальшого вдосконалення правова база захисту дітей від насильства в сім'ї, сексуальної і фізичної експлуатації, шахрайських дій відносно них, захисту дітей у зонах збройних конфліктів, у статусі біженців і потерпілих від корисливих посягань та особистої недоторканності.

Список використаних джерел: 1. Лінник Н. В. Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства / Н. В. Лінник // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 41–45. 2. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посіб. / І. Я. Терлюк – Львів : Ліга-Прес, 2007. – 92 с. 3. Кривачук Л. Ф. Державна політика у сфері охорони дитинства в Україні: формування та реалізація / Л. Ф. Кривачук. – Львів : ЛДФА, 2012. – 480 с. 4. Про попередження насильства в сім'ї : закон України від 15 листоп. 2001 р. № 2789-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70. 5. Кримінальний кодекс України. – Київ : Право, 2003. – 176 с. 6. Декларація прав дитини : від 20.11.1959 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384.

Надійшла до редколегії 06.06.2014

Бандурка И. А. Развитие законодательства Украины в отрасли уголовно-правовой защиты прав ребёнка

Приведена совокупность международных актов относительно защиты прав ребёнка, которые ратифицированы Верховной Радой Украины и в этой связи приняты ею к исполнению.

Ключевые слова: ребёнок, права ребёнка, законодательство, уголовно-правовая защита, нормативно-правовой акт.

Bandurka I. O. Development of legislation of Ukraine in the sphere of criminal-legal protection of children rights

The development normative-legal acts in the sphere of criminal-legal protection of children rights since independence of Ukraine is considered. A set of international instruments that dedicated to protecting the rights of the child is shown.

Keywords: child, rights of the child, legislation, criminal-legal protection, normative-legal act.

УДК 343.973(477)

Р. С. Веприцький

ЕКОНОМІЧНІ НЕГАТИВНІ ЯВИЩА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ

Розглянуто соціально негативні явища, які мають місце в економіці України, та їх вплив на стан злочинності. Проаналізовано причини й умови, що сприяють мінізації економіки та вчиненню злочинів, обумовлених цим процесом.

Ключові слова: економіка, злочинність, тіньовий сектор, суб'єкти господарювання, причини, умови.

Провідною системоутворюючою сферою суспільного життя залишається економіка. Умови життя населення, його життєдіяльність залежать від матеріального, продовольчого, фінансового та ідеологічного забезпечення. Захист конституційних прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, зміцнення громадського порядку і безпеки обумовлюються економічним розвитком.

Соціальні негативні явища, які впливають на злочинність в Україні, вивчали такі відомі вчені-криміналісти: А. Ф. Зелінський, Л. М. Давиденко, О. М. Бандурка, О. М. Литвинов, А. П. Закалюк, В. Б. Харченко та інші. Вказані вчені зробили вагомий внесок у дослідження проблеми впливу соціальних негативних явищ на злочинність в Україні та в її окремих регіонах, але в сучасних умовах питання впливу соціальних негативних явищ на стан злочинності ще потребують додаткового аналізу.

Спроби реформувати економіку і модернізувати державне управління в Україні наштовхнулися на корпоративні інтереси і губилися в загальному суперечливому розвитку суспільства. Основною причиною неефективності суспільних перетворень стала спотворена система політичної влади з домінуванням груп впливу і конкурентною боротьбою між ними, перетворенням державних органів на засіб отримання специфічної ренти. Неефективний характер організації влади спричинив вибух корупції, поширення тіньових і навіть кримінальних процесів в економіці й управлінні, спровокував фундаментальне руйнування ціннісної структури українського суспільства.

Неефективна структура і висока енергоємність промислового виробництва в Україні із зростанням цін на енергоносії істотно погіршували умови виробництва і вимусили підприємців шукати нелегальні, а часто і протиправні шляхи підвищення ефективності господарської діяльності. Не переймаючись пошуком резервів через технологічну модернізацію виробництва, у більшості галузей пішли по шляху підвищення цін, ухилення від сплати податків, випуску недоброякісної продукції.

В період з 1999 р. на кінець 2013 р. індекс цін виробників промислової продукції виріс у 5,6 раза.

Наявність дефіциту поточного рахунку платіжного балансу, який в Україні зумовлюється від'ємним сальдо торгівлі товарами, потребує зовнішніх джерел його фінансування, доступ України до яких значно ускладнився під час світової фінансової кризи. Так, якщо у січні 2008 р. в Україні від'ємне сальдо рахунку поточних операцій у розмірі 7258 млн доларів США покривалося завдяки позитивному балансу рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій, який становив 12140 млн доларів США, то за той же період 2009 р. обидва баланси стали від'ємними і становили 1218 та 7014 млн доларів США відповідно. Оскільки у 2013 р. виплати України зовнішньому сектору по фінансовому рахунку відчутно перевищили надходження, джерелом покриття дефіциту поточного рахунку стали міжнародні запозичення.

Економічна криза вплинула й на різке погіршення фінансових результатів українських підприємств та зменшення частки прибуткових підприємств із 62,0 % у 2001 р. до 54,4 % у 2010 р.

Особливо це мало вплив на підприємства у будівництві, де протягом січня – грудня 2013 р. 57,5 % від загальної кількості підприємств працювало збитково, у наданні комунальних та індивідуальних послуг, у сфері культури та спорту така частка становила 52,4 %, на транспорті та в зв'язку – 50,4 %, у промисловості – 49,3 % [1]. Вказані негативні тенденції залишаються і в поточному році.

Основними негативними чинниками, що визначають низхідні тенденції в реальному секторі економіки України в період подолання наслідків економічної кризи, є:

- звуження попиту на ринках торговельних партнерів у зв'язку з відчутним уповільненням економічної активності;
- зростання вартості фінансування із зовнішніх джерел та ускладнення доступу до них;
- відчутне погіршення умов торгівлі, зумовлене низьким рівнем диверсифікації товарної та географічної структури експорту;
- зниження сукупного попиту на внутрішньому ринку;
- погіршення фінансових результатів діяльності підприємств і, як наслідок, падіння їх платоспроможності;
- зростання витрат на основні складові собівартості;
- ускладнення умов на кредитних ринках, включаючи обіговий капітал, фінансування торговельних операцій та довгострокових інвестицій;
- підвищення валютних ризиків та невизначеності, зумовленої девальваційними очікуваннями.

Чинники, що зумовлювали ризики для стабілізації розвитку реального сектора України у 2009–2012 рр.:

– подальше погіршення умов доступу до зовнішніх джерел фінансування¹, що обумовлює ризик фінансування дефіциту поточного рахунку платіжного балансу, в тому числі критичного та інвестиційного імпорту в цілому та в наступних роках;

– збереження невивідних для нашої країни умов торгівлі та загострення конкуренції на зовнішніх ринках;

– технологічно відстала структура промислового виробництва: переважають види діяльності з низьким і середнім технологічним рівнем виробництва, які дають майже 4/5 загального обсягу реалізованої продукції; низька продуктивність праці та зростаючі затрати праці на одиницю продукції;

– нестійкість темпів промислової динаміки та міжгалузева нерівність зростання, неефективна структура та висока енергоємність промислового виробництва;

– домінуючі в економіці девальваційні очікування за наявності курсової політики є стимулюючим чинником для ввезення товарів як кінцевого, так і проміжного споживання, а також інвестиційного імпорту, що за наявності структури реального сектора спричинятиме загострення дисбалансів на внутрішньому ринку;

– значним, враховуючи високий рівень залежності української економіки від імпорту, є вплив зростання цін на нього на посилення інфляційних процесів. Негативний ефект посилюватиметься зниженням якості та скороченням асортименту продукції, що пропонується на внутрішньому ринку, а також погіршенням загально-го рівня конкуренції на ньому.

Загалом національна економіка, насамперед промисловість, залишається технологічно відсталою, інституційно нерозвиненою, неефективною за соціально-економічними критеріями виробничо-господарською системою, яка є надто вразивою щодо кон'юктурних коливань (внутрішнього та зовнішнього походження), із значними загрозами негативного впливу на загальний соціально-економічний розвиток та національну безпеку країни у середньо-та довгостроковій перспективі.

Серед соціально-економічних наслідків тенденцій, що спостерігаються в економіці на нинішньому етапі і впливають на стан правопорядку в державі, слід вважати:

¹ Проведене фахівцями МВФ у співпраці з банківськими асоціаціями дослідження свідчить про те, що з кінця 2007 р. спостерігається тенденція щодо відчутного зростання витрат, пов'язаних з фінансуванням торгівлі, а також у деяких випадках скорочення доступу до відповідних ресурсів на ринках, що формуються. Україна в той час названа серед країн, стосовно яких банками застосовуються жорсткіші вимоги до кредитування у зв'язку з ризиком банкрутства, що спричиняє його здороження та ускладнення доступу (Thomas Dorsey. Trade Finance Stumbles // Finance & Development. March 2009, IMF).

- погіршення у сфері зайнятості та доходів працюючих і, як наслідок, звуження платоспроможного попиту на внутрішньому ринку;
- формування інфляційного потенціалу внаслідок звуження власного виробництва (пропозиції) на ринку промислових товарів і послуг;
- подальше згортання інвестиційно-інноваційної діяльності та зниження інвестиційної привабливості національної економіки в цілому і промисловості зокрема;
- витіснення національного виробника з таких важливих сегментів внутрішнього ринку промислової продукції, як інвестиційний та соціальний;
- зростання технологічної залежності національної економіки, і самої промисловості зокрема, від імпорту товарів і послуг;
- втрата можливостей ефективної участі у сучасному міжнародному поділі праці, що формується, та в інтеграційних процесах і структурах світової економіки на паритетних взаємовигідних засадах.

Зазначене свідчить про те, що державна промислова політика впродовж десяти останніх років виявилася неефективною, з огляду на нові внутрішні реалії та провідні тенденції розвитку світової економічної системи. Актуальним є оновлення механізмів її формування і реалізації, які б враховували глобальні виклики й чинники та водночас були добре адаптованими до національних соціально-економічних умов.

Формування соціально-економічних відносин в Україні призвело лише до зміни структури народного господарства, форм власності та розподілу національного багатства, але при цьому держава втратила можливості реального управління економікою, оскільки значна частина економічної діяльності набула неофіційного характеру і не підпадає під дію державно-правових регуляторів. Зміни в системі соціально-економічних відносин в Україні зумовляють глибокі перетворення всього комплексу розподілу валового національного продукту і формування доходів населення.

Проблеми неефективного реформування суспільного життя в Україні породили тіньову економіку – неконтрольоване державою виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг, приховування від органів державного управління й громадськості соціально-економічних відносин між окремими громадянами та соціальними групами [2, с. 80]. Тіньова економіка, попри заходів протидії з боку держави, залишається гострою проблемою корумпованості, наркобізнесу, проституції, нелегального виробництва продукції, приховування прибутків, фіктивних договорів і фінансових операцій. Вона є найбільш потенційним фактором економічної злочинності в регіонах, оскільки недосконалість державного управління економікою, неефективна податкова політика,

нестабільне законодавство, адміністративний прес органів виконавчої влади і правоохоронних органів відлякують конкретних підприємців від легалізації і примушують їх переводити всій бізнес у тінь.

Тіньова економіка, за оцінками Міністерства економіки України, становить складає близько 40 % [3]. Високий рівень тіньового сектора економіки є не тільки підґрунтям економічної злочинності, але й серйозною загрозою для національної безпеки країни, оскільки порушує систему наповнення державного і місцевих бюджетів, поглиблює майнове розшарування населення, що стає загрозливим для економічної та соціальної безпеки як окремих громадян, так і окремих соціальних прошарків українського народу, деформує політичне і суспільне життя країни. При цьому тіньова економіка спрямована не тільки на тіньові доходи, але й на формування тіньової влади, тіньової політики, тіньового «правосуддя».

Зокрема, В. М. Попович під тіньовими доходами розуміє доходи у грошовій формі, отримані з соціальнонейтральних чи соціальнопозитивних джерел неформального сектора, не прихованих і не оподаткованих державою видів економічної діяльності та з соціальнонегативних джерел підпільного сектора тіньової економіки [4, с. 133].

Обмеження економічної діяльності суб'єктів господарювання, їх правова незахищеність, потужний податковий прес, утиски, протидія та вимагання з боку посадових осіб державного апарату, правовий нігілізм, втрата моральних і етичних цінностей, які лежать в основі поваги до приватної власності, виступають основними мотивами тіньової економіки.

Досліджуючи розподіл доходів та причини бідності у перехідних економіках, Н. М. Холод називає тіньову економіку неспостережуваною, яка містить підпільну, неформальну, нелегальну та іншу діяльність, що неврахована у національних рахунках унаслідок недосконалої програми збирання основних даних про доходи [5].

Підпільна виробнича діяльність є легальною, однак свідомо прихована від державних органів з метою уникнення сплати податків та інших обов'язкових платежів. Неформальна діяльність фактично є легальною та характеризується низьким рівнем організації праці з недотриманням вимог охорони праці, безпеки виробництва, з незначним поділом праці і капіталу або без такого поділу при відсутності державного чи суспільного контролю за виробництвом і якістю продукції. Така виробнича діяльність функціонує на основі неофіційних взаємовідносин і не забезпечується трудовим договором, контрактом чи іншими офіційними угодами. Суб'єкти неформальної господарської діяльності виплачують заробітну плату, як правило, «в конвертах». Нелегальна виробнича діяльність законом заборонена чи стає такою, коли особа провадить її без спеціального дозволу, зокрема: виробництво, імпорт, продаж наркотиків,

організація будинків розпусти і проституція, продаж крадених речей, контрабанда товарів, торгівля зброєю, торгівля людьми та інші протиправні дії.

Тіньові доходи від тіньової економіки реалізуються шляхом застосування кримінальних способів і адміністративних правопорушень, серед яких:

- приховування тіньових доходів шляхом нелегального вилучення з обігу різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги;
- корупційні дії;
- випуск і реалізація неврахованої продукції та надання неврахованих послуг;
- кримінальний промисел (рекет, наркобізнес, проституція, розкрадання, рейдерство та грабїж);
- нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції (контрабанда);
- нелегальний експорт капіталів;
- фінансове шахрайство;
- незаконна приватизація державної власності;
- дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах [6].

Враховуючи специфіку тіньових доходів та способи їх отримання, І. В. Озерський вважає, що одержують їх шляхом ухилення від оподаткування [7, с. 28–29]. Тіньові доходи формуються в системі тіньової економіки як кримінального так і некримінального характеру. Зокрема, Ю. П. Майданевич та Е. А. Хаїрова [8], І. О. Портанчук [9] указують на два напрями ухилення від сплати податків в Україні, а саме:

а) пов'язаний з кримінальною діяльністю або використанням незаконних методів приховування доходів: фабрикування та завищення витрат, шахрайство і підробка документів, підкуп державних посадових осіб тощо;

б) легальний, що базується на використанні прогалин у податковому законодавстві. Таке ухилення не є протиправним діянням, оскільки чинне податкове законодавство не забороняє такі дії.

Обсяг тіньового сектора України, за даними колишньої Державної податкової служби, в 2011 р. становив, як мінімум, 350 млрд грн, з яких 170 млрд грн складала, зокрема, зарплата в «конвертах», 100 млрд грн – доходи власників активів виведення безготівкових коштів у готівкову форму або інвалютні рахунки в іноземних банках, 35 млрд грн – неофіційні платежі, 45 млрд грн – основні засоби, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектора [10].

Система оподаткування в Україні побудована таким чином, що між державою в особі її податкових та інших контролюючих органів і платників податків відсутні партнерські відносини, натомість

існує постійне протиріччя, що призводить до конфліктних ситуацій і судового чи адміністративного порядку їх розв'язання. Прикладом може бути розгляд справ у судах та скарг платників податків у Харківській області, коли впродовж одного року в судах розглядалися тисячі справ на мільярди гривень за позовами платників податків і тисячі справ за позовами податкових органів до платників податків.

Протягом 2012 р. в судах різних інстанцій розглядалось:

– 4213 справ на суму 10,4 млрд грн за позовами платників податків до ОДПС, із яких 1163 (26,7 %) справи 2012 р. на 3,7 млрд грн (35,29 %), решта – залишок з попередніх років;

– 4875 справ на суму 6,2 млрд грн за позовами органів ДПС, у т. ч. 650 справ на суму 2,4 млрд грн – про визнання боржників банкрутами (з них 92 справи 2012 р. на 304,9 млрд грн).

У цілому з усіх категорій справ, розглянутих у 2012 р., на користь ОДПС вирішено 3370 справ (у т. ч. немайнові спори) на суму 3,4 млрд грн, що складає 81,9 % кількості та 68,9 % суми розглянутих судами справ, з них у 2805 справах (62,1 %) на суму 1,3 млрд грн (24,9 %) провадження закінчено (винесено остаточні рішення).

На користь платників податків за 2012 р. вирішено 745 справ на суму 1,7 млрд грн (або 18,1 % кількості на 26,6 % суми розглянутих справ), з них у 238 справах на суму 550,1 млн грн провадження закінчено (винесено остаточні рішення), залишок знаходиться на оскарженні.

Таким чином, на користь ОДПС було вирішено на 2625 справ та на 2,04 млрд грн більше, ніж на користь платників податків.

Органами податкової служби Міністерства доходів і зборів України в Харківській області контролюються за станом на 01.01.2013 12 972 платники податку на додану вартість. У 2012 р. проведено 603 планові перевірки та 2119 позапланових перевірок, донараховано за результатами планових і позапланових перевірок 296,4 млн грн, з яких 262,4 млн грн надійшло у бюджет.

Станом на 01.01.2013 в судах будь-яких інстанцій знаходилось 9088 справ, з яких у минулих роках провадження було порушено в 5442 справах, у звітному періоді – у 3646 справах. На користь податкових органів у 2012 р. було винесено 2806 остаточних рішень на суму 1 млрд 340,5 млн грн, на користь платників податків було вирішено 745 справ на суму 1 млрд 672,4 млн грн, із них закінчено остаточним рішенням 238 справ на суму 550 млн 125,6 тис. грн¹. Як бачимо, взаємовідносини органів податкової служби і платників податків у Харківській області далекі від партнерських,

¹ Статистичні дані взято із Інформації Управління правової роботи Головного управління Міністерства доходів і зборів України в Харківській області про результати контрольно-перевірочної роботи за 2012 рік.

а скоріш за все є конфліктними. Значна частина спорів вирішується судом на користь платників податків, що говорить про те, що рішення податкових органів про додаткові нарахування, про штрафні санкції й інші форми податкового тиску не завжди є правомірними та обґрунтованими і характеризуються відсутністю компромісів між державою і платниками податків. Подібна практика адміністративного тиску спонукає частину суб'єктів господарювання, потенційних платників податку переходити в тіньовий сектор. Тіньова економіка значною мірою пов'язана з об'єктивною реакцією суб'єктів господарювання і платників податку на втрату державою можливостей ефективно управляти економічним процесом, з необхідністю компенсації соціального захисту, якого вони не отримують від держави, пошуком шляхів самозбереження і виживання в умовах тотального податкового тиску.

Тіньові доходи формуються у процесі тіньової діяльності як кримінального, так і некримінального характеру. Кримінальний сектор характеризується умовним уникненням оподаткування, офіційним чи неофіційним перерозподілом продуктів виробництва, незаконним використанням державних, насамперед бюджетних, коштів, присвоєнням прибутку від реалізації товару, надання послуг, крадіжок, шахрайства, рекету і рейдерства, наркобізнесу, контрабанди й інших форм кримінальної діяльності.

Напівлегальний сектор в основному пов'язаний з безпосередньою діяльністю з виробництва товарів, надання послуг суб'єктом господарювання і використанням отриманих коштів на особисті потреби. Така діяльність практично носить відкритий характер і не завжди врегульована нормами права.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень і адміністративних справ у сфері податкових правовідносин у Харківській області, проведене автором статей, показує, що існує кілька способів ухилення від сплати податків, які можна згрупувати в такі види:

- уникнення сплати податку на додану вартість з використанням прогалин в законі;
- укладення фіктивних контрактів між суб'єктами господарювання;
- невідображення в бухгалтерських документах повністю всіх фінансово-господарських операцій;
- випуск необлікованої, так званої «лівої», продукції;
- виплата заробітної плати «в конвертах»;
- нелегальна економічна діяльність поза правовим полем і ухилення від сплати податків;
- корупція у сфері реалізації господарських відносин.

На ґрунті несплати податків, створення фіктивних фірм, подвійної бухгалтерії, заборгованості з виплати заробітної плати, обов'язкових платежів до Пенсійного фонду і Фонду соціального

страхування, тільки в Харківській області в 2012 р. було порушено 786 кримінальних проваджень, а в Україні – 5487.

Тіньова економіка є головним фактором у системі економічної злочинності. Для протидії цьому фактору необхідно скоротити криміналізований податок на додану вартість з нинішніх 17 % до 9–10 %, усунувши при цьому значну частину пільговиків, діяльність яких таким податком не обкладається. Замість податку на додану вартість треба ввести податок з товарообігу зі ставкою 1–2 %. В разі такої заміни доведеться платити не стільки за різницю між «вхідною» і «вихідною» вартістю, скільки за те, як багато платник податку може купити товару чи послуг. Чим більший оборот, тим більше потрібно платити.

Скорочення податку на додану вартість дозволило б вивести економіку із застою, стимулювавши її розвиток. Українська економіка опинилась би у більш привабливих умовах, ніж економіки сусідніх країн, тим самим відкривши додаткові умови для інвестицій.

Зменшення податкового тиску на добросовісних платників податку підняло б їх конкурентоздатність, оскільки сприяло б зниженню ціни на їхню продукцію, суттєвому скороченню обсягів тіньової економіки. Підприємцям буде вигідніше працювати чесно, ніж зловживати законом, роздавати хабарі, вести подвійну бухгалтерію, придумувати схему ухилення від сплати податків. Учасники тіньового сектора не зможуть обійти податок з обороту, як вдавалось їм ігнорувати податок на додану вартість.

У разі надходження товару в будь-якому випадку податок з обороту необхідно буде платити, при цьому він залежатиме лише від реальної вартості та обсягів цього товару. Якщо окремі гравці тіньового ринку не вийдуть із тіні, їм доведеться покинути ринок, оскільки їхня діяльність стане збитковою. Зниження податку на додану вартість і введення податку з обороту усуне посередників у бізнесі, які живуть лише за рахунок купівлі і перепродажу товару за принципом «купи дешево, продай дорожче». Введення податку з обороту спростить адміністрування податків, усіх товаровиробників поставить в однакові умови діяльності, допоможе заробляти безпосереднім виробникам сировини і товарів.

Реалізація вказаних пропозицій стане потужним механізмом протидії тіньовій економіці, а значить і профілактикою економічної злочинності в регіонах.

Економіка – найважливіша суспільна сфера, в якій здійснюється діяльність, життєво необхідна для існування суспільства. Саме сфера економіки є визначальною для всіх інших сфер суспільного життя, і в цьому плані злочини у сфері економіки шкодять не тільки економічним інтересам суспільства, а й не обходять інші галузі – соціальне забезпечення населення, культурну й духовну сферу суспільного життя, розвиток освіти і науки, охорони здоров'я. Підриваючи

основи економіки, завдаючи збитків, злочини економічної спрямованості спричиняють зменшення надходжень до бюджету як державного, так і місцевих, зменшення матеріальної бази суспільства.

Економічна діяльність, як зазначав А. П. Закалюк, завжди має матеріально-економічний інтерес, але набуває ознаки протизаконної, зокрема кримінальної караної, корисливої, у разі використання суспільно неприйнятого та його вищого ступеня – суспільно небезпечного способу її задоволення (досягнення) [11, с. 99].

Специфічною ознакою злочинів у сфері економіки є їх спрямування проти існуючих легальних економічних відносин. Злочинці переслідують власну економічну мету, вчиняючи злочини, спрямовані проти суспільної економіки.

На думку О. М. Яковлева, економічні злочини – це корисливі майнові злочини, які вчиняються у сфері економіки, мають предметом посягання власність і порядок управління народним господарством та вчиняються особами, які мають соціальні позиції в структурі економіки та виконують повноваження, пов'язані з цими позиціями [12, с. 50–53].

Інший російський фахівець – відомий вчений-кримінолог В. В. Лунесев зазначав, що економічні злочини як частина корисливої злочинності відзначаються рисами, пов'язаними з економічними відносинами, та оскільки останні здійснюються у різних суспільних сферах виробничої, службової, інформаційної й іншої діяльності, то і злочини економічного характеру, відповідно, вчиняються у зазначених сферах [13, с. 255–257].

У сучасних умовах розбалансованості соціально-політичної ситуації, тривалого кризового стану економіки злочини у сфері економічної діяльності набули особливого поширення. Крадіжки, хабарництво, корупція, спекуляція, незаконні операції у сфері зовнішньоекономічної діяльності та інші уразили практично всі галузі економіки всіх регіонів України. Найбільш значне зростання злочинних посягань спостерігається на тих ділянках економіки, які займаються задоволенням життєво важливих потреб населення, зокрема в житлово-комунальному господарстві, у сфері охорони здоров'я, освіти, у бюджетних сферах, у тендерних закупках [14].

Удосконалення податкової політики у сфері господарської діяльності має завданням усунення причин і умов, запобігання вчиненню економічних злочинів.

Список використаних джерел: 1. Аналітичний огляд «Оцінка стану платіжного балансу України (за попередніми даними)» : від 15.01.2014 / Нац. банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.bank.gov.ua>. 2. Городецька Т. Е. Тіньові джерела доходів населення України в умовах відкритої економіки / Т. Е. Городецька // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2013. – № 2. – С. 80–86. 3. Тіньова економіка в Україні становить близько 40 % – оцінка Мінекономіки // Gazeta.ua. – 28 трав. 2013 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/economics/_tinova-ekonomika-v-ukrayini-stanovit-blizko-40-ocinka-minekonomiki/499355. 4. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2001. – 523 с. 5. Холод Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках : монографія / Н. М. Холод. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 442 с. 6. Бордюк В. Оцінка масштабів тіньової економіки та її вплив на динаміку макроскопічних показників / Бордюк В., Турчинов О., Приходько Т. // Економіка України. – 1996. – № 11. – С. 4–16. 7. Озерський І. В. Тіньовий сегмент економіки / І. В. Озерський // Економіка. Фінанси. Право. – 2005. – № 1. – С. 28–31. 8. Майданевич Ю. П. Изучение проблем и причин тенизации экономики Украины [Електронний ресурс] / Майданевич Ю. П., Хаирова Э. А. – Режим доступу: http://repository.crimea.edu/jspui/bitstream/123456789/9490/1/knp128_18-21.pdf. 9. Портанчук І. О. Економічні реформи і «тіньова» економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://storage.library.opu.ua/online/periodic/opu_99_1/7_2.htm. 10. ДПСУ: «Обсяг тіньового сектора економіки складає не менше 350 млрд на рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/economic/gnsu-obem-tenevogo-sektora-ekonomiki-sostavlyuet-ne-menee-19082012162000>. 11. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : у 3 кн. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – 712 с. 12. Яковлев А. М. Социология экономической преступности : монография / А. М. Яковлев. – М. : Наука, 1988. – 254 с. 13. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции: мировой кримінологический анализ / В. В. Лунеев. – М. : Норма, 1997. – 525 с. 14. Веприцький Р. С. До деяких питань визначення економічної злочинності та протидії їй / Р. С. Веприцький // Європейські перспективи. – 2013. – № 6. – С. 95–98.

Надійшла до редколегії 13.06.2014

Веприцький Р. С. Экономические негативные процессы и их влияние на преступность

Рассмотрены социально негативные явления, имеющие место в экономике Украины, и их влияние на состояние преступности. Проанализированы причины и условия, способствующие тенизации экономики и совершению преступлений, обусловленных этим процессом.

Ключевые слова: економіка, преступность, теневой сектор, субъекты хозяйствования, причины, условия.

Veprytskyi R. S. Economic negative processes and their influence on criminality

The socially negative phenomena, taking place in the economy of Ukraine, and their influence on the state of criminality, are considered. Reasons and terms,

assisting shadowing of economy and committing crime, conditioned by this process, are analysed.

Keywords: economy, criminality, shadow sector, subjects of management, reasons, conditions.

УДК 343.9(477)

Є. О. Гладкова

ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Проаналізовано загальні та спеціальні заходи запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ. Сформульовано поняття таких заходів та розглянуто їх специфіку. Окреслено сфери інтеграції запобіжних заходів з одночасним виробленням пропозицій з удосконалення окремих напрямків оперативно-службової діяльності ОВС.

Ключові слова: насильницький злочин, органи внутрішніх справ, запобігання, протидія, працівник.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Питання забезпечення захисту прав людини і громадянина є пріоритетним у правовій державі. Відомо, що основним, базовим правом людей є право саме на безпеку. Ця конституційна концепція є вихідною, загальною, а тому в повній мірі стосується й працівників органів внутрішніх справ України, особливо з урахуванням того, що їх основним службовим обов'язком є боротьба з протиправними проявами у суспільстві. Але стосовно працівників органів внутрішніх справ України правовий стандарт охорони життя, здоров'я й гідності потребує додаткових гарантій, оскільки їх професійна діяльність пов'язана з постійно наявним ризиком виникнення безпосередніх чи потенційних небезпек для їх життя і здоров'я. На цьому фоні значно ускладнюється протидія, запобігання та профілактика криміногенних факторів, які спричиняють насильство щодо працівників органів внутрішніх справ.

Настала гостра потреба вжиття дієвих заходів боротьби та запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ. Певні кроки щодо запобігання, які робляться з метою законодавчого врегулювання проблем боротьби із злочинністю, потребують належного наукового узагальнення та аналізу. Підкреслимо, що стан дослідження проблеми ще не відповідає вимогам сучасності. Передусім відчувається гостра необхідність розробки нових, ефективних підходів до здійснення запобігання

злочинам, завдяки чому можна досягти відчутних позитивних зрушень у подоланні тенденції зростання їх кількості. Враховуючи це, **метою** цієї статті є обґрунтування тези про те, що саме комплексний інтегративний підхід до формування системи запобіжних заходів є запорукою успіху у справі протидії насильницьким злочинам проти працівників ОВС.

Загалом цій проблемі у кримінології приділено певну увагу, зокрема у роботах Г. А. Аванесова, О. В. Бокова, С. Є. Віцина, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, А. Е. Жалинського, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ф. А. Лопушанського, В. В. Лунеева, О. Б. Сахарова, В. М. Соміна та деяких інших вчених, адже для науковців реалії життя дають багато фактів для аналізу та осмислення. Втім, питання запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ так і залишилось поза увагою дослідників; натомість від стану забезпеченості безпеки працівників ОВС під час виконання ними службових обов'язків залежить і безпека всього населення нашої держави.

Підхід до насильницької злочинності проти працівників органів внутрішніх справ як до соціально негативного явища передбачає відповідну стратегію дій щодо запобігання злочинній поведінці. Система запобігання включає в себе діяльність спеціалістів з різних галузей знань: психології, педагогіки, права, спрямованих на запобігання можливим психологічним, соціокультурним та поведінковим відхиленням осіб, які належать до «груп ризику», збереження, підтримки і захист нормального рівня життя та сприяння їм у досягненні поставлених цілей.

Отже, запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ – це комплексна діяльність, яка має на меті усунення ймовірності вчинення злочину і виступає в декількох взаємозалежних аспектах:

- як засіб соціального регулювання найбільш значущих суспільних відносин;
- як комплекс заходів правового, виховного, спеціально-кримінологічного характеру;
- як система різних рівнів запобігання і превенції злочинності, що лежить в основі діяльності різних суб'єктів.

Комплекс заходів із запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ повинен бути спрямований на вирішення наступних завдань:

- визначення індивідуальних факторів ризику і життя заходів, що змінюють злочинну поведінку особи під час виконання працівником органів внутрішніх справ своїх службових обов'язків;
- налагодження відносин працівників органів внутрішніх справ із громадськістю та проведення профілактичних бесід серед осіб з девіантною поведінкою;

– систематичний аналіз оперативної обстановки в межах певних адміністративно-територіальних одиниць, проведення систематичних комплексних відпрацювань найбільш криміногенних ділянок місцевості, районів тощо із залученням різних сил та засобів правоохоронної діяльності;

– спостереження за особами, схильними до злочинної поведінки, з метою вчасного втручання та формування моральних стандартів поведінки, пропаганда здорового способу життя, розвиток системи цінностей, спрямованих на нейтралізацію різних девіантних форм поведінки особи;

– створення цивілізованої, соціально орієнтованої моделі контролю над супутніми (фоновими) явищами, що супроводжують насильницьку злочинність проти працівників органів внутрішніх справ;

– розробка міжвідомчих програм або скоординованих планів погоджених дій різних суб'єктів щодо усунення причин та умов вчинення злочинів певної категорії.

Залежно від ієрархії причин та умов злочинності виділяють три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [1, с. 179].

Загальносоціальне запобігання злочинності пов'язане з найбільш значущими видами соціальної діяльності, масштабними заходами щодо розвитку економіки, соціальної інфраструктури, управлінської сфери, підтримання культури й моральності, зміцнення конституційних засад законності стосовно забезпечення прав, свобод, законних інтересів громадян та їх соціального захисту. Такі заходи, як правило, розглядають як основу спеціальної профілактики, оскільки вони спрямовані на обмеження підґрунтя злочинності та протидію криміногенним факторам у суспільстві.

Основними напрямками загальносоціального запобігання злочинам будуть виступати три сфери: соціально-економічна, політико-правова і духовно-моральна [2, с. 294].

Насамперед, запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ – це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення відносин між працівниками органів внутрішніх справ та громадянами і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності в цілому. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя громадян належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів і громадських організацій. Запобіжний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня злочинів, стимулює законслухняну поведінку людини.

Вони не мають спеціальної мети боротьби зі злочинними проявами, але їх проведення у життя створює необхідні умови для попередження кримінально каранних діянь [3, с. 31–32].

Соціальним адресатом загальносоціального запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ може бути як усе населення нашої держави, так і окремих регіонів чи місцевостей. Загальносоціальне запобігання насильницьким злочинам проти працівників ОВС спрямоване на мобілізацію усіх членів суспільства для боротьби з такими явищами об'єктивної дійсності, які за певних умов створюють можливість переходу окремих осіб від загальноприйнятої до антигромадської позиції та поведінки. Загальносоціальне запобігання покликане забезпечити нормальну, тобто правомірну поведінку всіх членів суспільства, інакше кажучи, це стримувальний від правопорушень вплив на всіх осіб, який має своїм джерелом соціальні, в тому числі правові норми, відповідну поведінку державних органів, громадських організацій та окремих осіб.

Отже, метою загальносоціального запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ є доведення до всіх членів суспільства правил і норм поведінки, роз'яснення, тлумачення наслідків вчинених правопорушень. Крім того, це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинності проти працівників органів внутрішніх справ; воно спрямоване, перш за все, на вирішення економічних та соціальних завдань держави. Метою загальносоціального запобігання злочинності є також зменшення соціальних суперечностей, криміногенного протистояння між різними верствами населення, що сприяє побудові міцного фундаменту нормального функціонування всіх соціальних сфер, правового виховання дітей та молоді, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у ньому, додержання демократичних засад та ін. Прогресивні соціальні програми, спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення, є компонентами загальносоціального вектора запобіжної діяльності.

Із загальносоціальним запобіганням насильницьким злочинам проти працівників ОВС щільно пов'язане спеціальне запобігання, під яким слід розуміти соціальний процес, основою якого є використання спеціальних методів і прийомів, знань і навичок регулювання соціальних відносин винятково з метою ліквідації тих їх негативних моментів, які можуть провокувати вчинення злочинів, тобто з метою забезпечення дотримання кримінально-правових

вимог [4, с. 10]. Воно спрямоване на виявлення і усунення або послаблення дії факторів, що детермінують злочинність у цілому, окремі види і групи злочинів, причини та умови вжиття конкретних злочинів [5, с. 25–26].

Враховуючи стресові ситуації, з якими кожен день стикається людина, збільшення психічних відхилень, загальної девальвації моральних цінностей, поширення наркотичної та алкогольної «епідемії», які захоплюють все більшу частку населення, працівники органів внутрішніх справ зобов'язані бути максимально витриманими, рішучими, їх діяльність повинна бути гуманною як за формою, так і за суттю. Працівники повинні поєднувати професійні знання, навички та загальнокультурний потенціал.

Найважливішими заходами спеціально-кримінологічного запобігання при цьому виступають: втручання у кризові ситуації; зменшення практичних можливостей вчинення насильницьких злочинів; виховна та інформаційна робота серед населення; залучення громадськості до запобігання насильницьким злочинам проти працівників ОВС; надання допомоги жертвам цих злочинів тощо.

З метою запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ можуть здійснюватись заходи по створенню обстановки, яка виключала б можливість вчинення таких злочинів. До таких заходів належать:

- посилення охорони громадського порядку в межах певних адміністративно-територіальних одиниць або на певних об'єктах;
- виставлення додаткових (спеціальних) постів міліції або представників громадських формувань у місцях ймовірного вчинення злочинів;
- обладнання об'єктів засобами технічного контролю та спостереження, сигналізації тощо.

Загалом, якщо запобіжна сила кримінального закону полягає перш за все в його моральному і соціальному змісті, то цей статус закону автоматично ще більше підвищується, коли йдеться про боротьбу зі злочинними посяганнями на життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ. Підвищена суспільна небезпека розглядуваних злочинів обумовлена не лише загальним рівнем безпеки, але й емоційно загостреним станом суспільної думки щодо відвертого виклику злочинних структур суспільству, державі, її представникам. Отже, з метою забезпечення кримінологічної безпеки органів внутрішніх справ на цьому рівні необхідно вирішити наступні завдання:

- виявлення намірів криміналітету протидіяти оперативно-службовим та службово-бойовим заходам ОВС, здійснювати посягання на співробітників, їх близьких та інших осіб, які сприяють цим заходам;

- реалізація заходів з дієвого фізичного та правового захисту працівників, спецaparату, учасників кримінального судочинства, інших осіб, що сприяють здійсненню правоохоронної діяльності, та їх близьких від злочинних посягань;

- розкриття, розслідування злочинів, вчинених проти працівників органів внутрішніх справ, та осіб, що сприяють їм у виконанні оперативно-службових і службово-бойових завдань, їх близьких;

- попередження і припинення проникнення представників організованих злочинних груп, інших правопорушників та осіб, які мають орієнтації, що суперечать інтересам правоохоронної служби, в кадрові апарати, спецaparати ОВС та в ролі громадських помічників;

- недопущення прийому на службу осіб, які за своїми діловими, морально-вольовими характеристиками не відповідають вимогам здійснення правоохоронної діяльності;

- функціонування системи безперервної якісної професійної підготовки;

- виявлення, попередження, припинення протиправної діяльності окремих осіб, що займають штатні посади, позаштатних і негласних співробітників, а також громадських помічників, ангажованих криміналітетом або ініціативно здійснюючих службу та цивільну зраду, іншим чином зловживають службовим становищем;

- забезпечення збереження, припинення несанкціонованого доступу до секретної та іншої службової інформації, що характеризує діяльність органів внутрішніх справ;

- забезпечення конспірації в оперативно-розшуковій діяльності, збереження службової таємниці в адміністративно-юрисдикційній та профілактичній сферах, таємниці слідства – у процесуальній діяльності;

- забезпечення фізичної та технічної охорони приміщень, будівель, зброї, бойової, спеціальної та організаційної техніки, транспортних засобів, територій, що використовуються ОВС.

Отже, спеціально-кримінологічне запобігання органічно доповнює та конкретизує загальносоціальне, але її заходи ухвалюються і здійснюються у розрізі окремих його складових і мають часові межі. Вони цілеспрямовані, спеціалізовані й так чи інакше локалізовані у часі та просторі щодо певних строків проведення, різних галузей господарства тощо.

Таким чином, на підставі аналізу загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким злочинам проти працівників ОВС можна зробити наступні **ВИСНОВКИ**:

1. Запобігання насильницькій злочинності проти працівників органів внутрішніх справ як комплексна системна реакція суспільства на злочинні явища у цій сфері виступає в декількох взаємозалежних аспектах: як засіб соціального регулювання найбільш

значущих суспільних відносин у правоохоронній сфері; комплекс заходів правового, виховного, спеціально-кримінологічного характеру впливу; система різних рівнів запобігання і припинення насильницької злочинності проти працівників органів внутрішніх справ, що лежить в основі діяльності різних суб'єктів.

2. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам – це сукупність економічних, політичних, ідеологічних, організаційних та інших заходів. Системність і специфіка запобіжних заходів на загальносоціальному рівні відносно насильницьких злочинів проти працівників органів внутрішніх справ пов'язана з комплексними дослідженням таких груп проблем, як удосконалення ідеологічної та виховної роботи серед населення, зменшення соціальних суперечностей, мінімізація криміногенного протистояння різних верств населення, підвищення соціальних стандартів життя, що сприяє побудові міцного фундаменту для нормального функціонування усіх соціальних сфер, виховання та контролю за дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у нього тощо.

3. Спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ спрямоване на виявлення і усунення або послаблення дії факторів, що детермінують злочинність у цілому, окремі види і групи злочинів, причини та умови конкретних злочинів. Найбільш оптимальними заходами є: втручання у кризові ситуації; зменшення практичних можливостей вчинення насильницьких злочинів; виховна та інформаційна робота серед населення; залучення громадськості до запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ; надання допомоги жертвам цих злочинів тощо.

4. Загальносоціальне та спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ взаємопов'язані та взаємодоповнюють одне одне.

Список використаних джерел: 1. Криминология / под ред. В. Н. Булакова, Н. М. Кропачева. – СПб. : Питер, 2002. – 432 с. 2. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Наука, 2005. – 352 с. 3. Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. Антонян Ю. М., Жалинский А. Э., Звирбуль В. К. – М. : Юрид. лит., 1977. – 256 с. 4. Жалинский А. Э. Условия эффективности профилактики преступлений / А. Э. Жалинский. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1978. – 152 с. 5. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : Норма, 2001. – 496 с.

Надійшла до редколегії 20.06.2014

Гладкова Е. А. Вопросы предотвращения насильственных преступлений против работников ОВД

Проанализированы общие и специальные меры предотвращения насильственных преступлений против работников органов внутренних дел. Сформулировано понятие таких мер и рассмотрена их специфика. Определены сферы интеграции данных мер с одновременной разработкой предложений по совершенствованию отдельных направлений оперативно-служебной деятельности ОВД.

Ключевые слова: насильственное преступление, органы внутренних дел, предотвращение, противодействие, сотрудник.

Gladkova Y. O. The issues of prevention of violent crimes against law enforcement officials

The article is dedicated to analysis of the general and specific measures of prevention of violent crimes against law enforcement officials. It's stressed that the prevention of violent crimes against law-enforcement officials as a complex system public reaction on this type of crime can acting in several interrelated aspects: as a means of social control of the most significant public relations in the law enforcement sphere; the complex of legal, educational, specially-criminological means; the system of various levels of prevention and suppression of violent crime against law enforcement officials, which conducted by different subjects.

The notion of these measures is formulated and their specificity is considered. Thus, the general social preventive measures – is an aggregate of economic, political, ideological, organizational and other measures. Systematic and specific of measures on the general social level for violent crime against law enforcement officials associated with the complex study of such groups of the problems as the improvement of ideological and educational work among the population, reduction of social contradictions, the minimization of criminal confrontation of different groups of the population, increase of social life standards that contributes to building a solid foundation for the normal functioning of all social spheres, education and control of children and young people, recovery the moral climate in society, the introduction of high moral values, etc.

But specially-criminological prevention of violent crimes against law enforcement officials is aimed at the revelation and elimination or weakening of the factors that determine criminality in general, separate species and groups of crimes, the causes and conditions of specific crimes. The most optimal measures are: intervention in crisis situations; decrease the feasibility of the violent crimes commission; educational and information work among the population; community involvement in the prevention of violent crimes against law enforcement officials; assistance to victims of these crimes, etc.

The sphere of the integration measures is defined and also given proposals for improving separate directions of operational activity of internal affairs agencies.

Keywords: violent crime, internal affairs agencies, prevention, counteraction, official.

УДК 330.1:330.8

М. М. Дудін**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК НЕОБХІДНИЙ СИСТЕМНИЙ ЗАСІБ БОРОТЬБИ З ЕКОНОМІЧНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ**

Розглянуто загальнотеоретичні питання національної безпеки, економічної безпеки держави та безпеки підприємництва в Україні.

Сутність економічної безпеки визначено як стан економіки, інститутів громадянського суспільства та влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів. Зроблено висновок, що в Україні не завершено формування системи підприємницької безпеки, в якій ще відсутні важливі суб'єкти, не створена необхідна інституційна інфраструктура, несистемно діють механізми підприємницької безпеки, не виникли стійкі інформаційні процеси.

Ключові слова: економічна безпека, етап трансформації, економічні перетворення в суспільстві, соціально-економічні процеси, геополітика, системи підприємницької безпеки, механізми підприємницької безпеки.

Диверсифікація наукових пріоритетів серед проблем управління в бік проблем економічної безпеки історично і логічно пов'язана з генетикою філософських концепцій розвитку суспільних відносин.

Так, у філософії історії протягом кількох тисячоліть її розвитку утворилися три концепції «бачення» еволюції людства: регрес (від вищого стану до нижчого); прогрес (від нижчого до вищого); цикли, у яких прогрес змінюється регресом і навпаки. Донедавна у різних ідеологіях зазвичай панувала одна з них. Наприклад, індуїзм цілком ґрунтується на концепції нескінченних циклів регресу від «золотого віку» (сатья чи крита-юга) до «залізного віку» (калі-юга). В основі марксизму, навпаки, лежить ідея поступального прогресу від первісно-общинного ладу до комунізму. Тільки останнім часом зростає розуміння рівнопорядковості усіх трьох концепцій, їхньої відносності (залежно від критеріїв) і взаємозв'язку.

Поняття прогресу, регресу і циклів не єдині, на основі яких описуються закономірності розвитку людства. Досить конструктивно слід визначити і концепцію «норма-патологія» (стосовно соціальних процесів).

Протягом десятиків тисячоліть існування роду людського ті чи інші баланси – а іноді й усі разом – періодично порушувалися, потім відновлювалися на новому рівні та в іншій якості. Як тільки баланс чи система балансів порушується, нормальна ситуація переходить у проблемну, що характеризується наявністю визначеного протиріччя, розривом між належним і суцим, бажаним і дійсним. Однак саме по собі «назрівання» – теж у відомому сенсі норма, оскільки зовсім безпроблемного стану суспільства практично не

буває, а «майже безпроблемне» свідчить лише про крайній ступінь стагнації, коли відсутні якісь стимули не тільки для розвитку взагалі, але навіть для простого функціонування. У цьому значенні назрівання проблеми відіграє важливу конструктивну роль. Необхідно лише швидше усвідомити проблему і знайти оптимальне її вирішення. Іншими словами, потрібно якнайшвидше перевести проблемну ситуацію в нормальну, розуміючи при цьому, що відразу виникнуть нові проблеми, які знову необхідно буде вирішувати, у чому і полягає головне завдання управління соціальними процесами.

Подолання глибинних кризових явищ в економіці об'єктивно пов'язане з піднесенням новітньої функції державного управління безпеки, яке все більше повинно брати на себе обов'язки головного суб'єкта подолання гострих суспільних протиріч конфліктів, загроз у системі економічних відносин.

У другій половині ХХ ст. інтерес до теорії суспільного конфлікту значно зріс, а дослідження були сконцентровані на розробці теоретичних і методичних основ вирішення конфліктів. З'явилися серйозні ознаки дестабілізації наявної суспільної системи, постало питання про її адекватність і необхідність перетворень.

З точки зору З. С. Варналія, Д. Д. Буркальцевої, О. С. Саєнка, конфлікт – іманентний соціальному, а отже і економічному, буттю стан розвитку. Кожне суспільство має родову ознаку, потенціал конфліктності і водночас – потенціал безпеки. Ці параметри економічної системи обернено залежні. Як немає суспільства без суперечностей, конфліктів, так немає і суспільства, яке не наділене певним рівнем безпеки. Інакше це суспільство перестало б існувати. Чим нижчий рівень конфліктності в суспільстві, тим вищий за інших рівних умов рівень економічної безпеки і тим активніше та адекватніше система зможе нейтралізувати зовнішні загрози. Отже, економічна безпека детермінована конфліктним потенціалом [1, с. 38–40].

Аналіз економічної безпеки з використанням конфліктологічної теорії передбачає: розгляд суті економічної безпеки як багаторівневого явища, в основі якого лежать незадоволені базові потреби економічних суб'єктів і пов'язані з ними суперечності в інтересах, цінностях, цілях; розуміння конфлікту між економічними суб'єктами як явища, що послаблює захисні механізми економіки, а отже, знижує рівень її безпеки; акцентування уваги на аналізі джерел виникнення конфліктів та їх вирішенні, а не на частковому врегулюванні; пошук глибинної причини, джерела виникнення внутрішньосистемних загроз у відносинах власності на засоби виробництва, оскільки форми інтересів детерміновані основними виробничими відносинами; враховування у процесі розв'язання конфліктів результату не тільки у короткостроковому, а й у довгостроковому періоді з метою виключення джерела виникнення конфліктів як генератора небезпеки в майбутньому; наявність набору інструментів,

способів, альтернативних дій у діяльності з розв'язання конфліктів, а отже – наявність ризику.

Відповідно до запропонованого методологічного підходу економічна безпека визначається З. С. Варналієм, Д. Д. Буркальцевою, О. С. Саєнко як сукупність форм і методів узгодження різних інтересів суб'єктів економіки, що дозволяє вирішувати конфлікти з найменшими витратами та з використанням найменш руйнівного для економіки способу [1, с. 41].

Економічна безпека розглядається як категорія відтворення, що не завжди враховується в науковому аналізі і дещо звужує зміст цього поняття. Розгляд економічної безпеки під таким кутом зору має декілька аспектів. По-перше, підвищення рівня економічної безпеки слід оцінювати не як отримання разового результату, а як відтворювальний ефект, підсумок функціонування суспільного виробництва, що поєднує поточні та перспективні, внутрішні й зовнішні інтереси. По-друге, основою і фундаментом економічної безпеки є суспільне відтворення, а тому економічна безпека як іманентна властивість національного господарства проходить усі фази відтворювального процесу (виробництва, розподілу, обміну, споживання). По-третє, здатність суспільства здійснювати відтворення економічної безпеки є найважливішою умовою самозбереження та виживання економічної системи.

Отже, економічна безпека – це складне полісистемне явище, генезис і розвиток якого обумовлені об'єктивною необхідністю забезпечувати відтворення національної економіки в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек. До предмета економічної науки економічна безпека включається, по-перше, як категорія, що виражає економічні відносини та виявляється через поняття інтересу; по-друге, як категорія, властива усім соціально-економічним системам; по-третє, як форма вияву функціонування національної економіки; по-четверте, як іманентна функціональна властивість економічної системи [1, с. 42].

Попередній системний аналіз питань формування підприємницької безпеки в умовах тінізації економіки України дозволив сформулювати стратегічну гіпотезу щодо предмета аналізу – наявність об'єктивних, глибоких, системних тінізаційних протиріч між державою і ординарними суб'єктами підприємницької діяльності, що є причиною кризи сучасного підприємництва в Україні, та необхідність її обмеження та подолання.

Одним із головних завдань регулювання сучасної економіки, підвищення рівня управління нею в умовах перманентно зростаючої нестабільності та необхідності своєчасного і випереджаючого реагування на неї є підтримання такого стану національної економіки, її макроекономічної рівноваги при обраних показниках економічних перетворень у суспільстві, який дозволяє зберігати

стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, підприємницького сектора, держави, суспільства. Загрози їм походять від зростаючої асиметрії у соціально-економічних процесах та їх руйнації.

У зв'язку з цим протягом кінця XX – початку XXI ст. серед загальносистемних категорій особливе місце посідали категорії безпеки та національної безпеки.

Небезпека – об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на соціальний організм, внаслідок якого йому може бути завдано суттєвої шкоди, що призведе до втрати здатності відтворювати свою соціально-економічну симетрію й тотожність, надати своєму розвитку небажаної динаміки або параметрів (характер, темпи, форми і таке інше) [2, с. 9]. На підставі узагальнення існуючих думок [2, с. 9] до джерел небезпеки слід віднести умови та фактори, що мають певний потенціал ворожих намірів, шкідливих властивостей, деструктивних дій. За своєю генезою вони мають природне, техногенне та соціальне походження.

Безпека соціально-економічних систем, на нашу думку, виступає як наслідок подальшого розвитку відносин управління, наповнення їх функцій новим розширеним змістом, передусім, функцій регулювання та контролю. Саме на стику цих функцій виникає нова функція управління – забезпечення безпеки соціально-економічних систем, яка значною мірою інтегрує в собі певний розвиток змісту цих функцій [3, с. 31–108].

Безпека як наслідок управлінської діяльності з усунення загроз має складну, множинну предметність: в одному з аспектів це здатність системи попереджувати заподіяння можливої шкоди інтересам особи, суспільства і держави, в іншому – вияв стану захищеності їх інтересів, у третьому – вияв системи заходів, механізмів безпеки.

Діяльність із забезпечення безпеки має горизонтальний та вертикальний виміри, які складаються із взаємопов'язаних і взаємообумовлених рівнів. Так, до горизонтального виміру цієї діяльності слід віднести діяльність із забезпечення безпеки особи, підприємства, регіону, держави, суспільства, міжнародної спільноти. До вертикального виміру належить забезпечення політичної, військової, економічної, інформаційної, науково-технічної безпеки тощо.

Основною складовою теорії безпеки є геополітична наука. Це наука, що вивчає закономірності розвитку процесів, їх принципи щодо окремих держав, макрорегіонів, світу в цілому з урахуванням системного впливу політичних, економічних, військових, екологічних, етичних, релігійних, демографічних, географічних, техногенних та інших факторів [2, с. 11]. Як наука геополітика на сьогодні виконує інтегруючу та консолідуючу функцію щодо розвитку такої науки, як загальна теорія безпеки, що перебуває у стані формування, а також економіки, соціології, екології, військової справи,

кримінології тощо, наповнюючи їх новим змістом, розширюючи інваріанти їх розвитку. Відповідно до видів небезпеки, просторово-географічних видів взаємодії окремих соціальних систем потрібно розрізняти такі відносно самостійні геополітичні рівні безпеки: міжнародна глобальна безпека, міжнародна регіональна безпека, національна безпека. Остання, у свою чергу, поділяється на державну, локальну (регіональну) і приватну (особи, підприємства). Стосовно змістового наповнення міжнародної та національної безпеки розрізняють такі їх види: політична, економічна, військова, екологічна, правова, соціальна, інформаційна, технологічна, демографічна тощо.

Відповідно до Концепції національної безпеки України від 16 січня 1997 р. національна безпека як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз є доконечною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей [4].

На думку В. К. Сенчагова, національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави, а також національних цінностей і способу життя від широкого спектра зовнішніх та внутрішніх загроз, різних за своєю природою (політичних, військових, економічних, інформаційних, екологічних та ін.) [5, с. 7].

Таким чином, національна безпека безпосередньо пов'язана із захистом системи головних національних інтересів країни. На кожному конкретно-історичному етапі її розвитку для забезпечення національної безпеки потрібне використання особливих методів і засобів, застосування специфічних механізмів та існування відповідної системи спеціальних органів держави.

Вперше на політичному рівні поняття «національна безпека» було вжите у 1904 р. у Посланні президента США Теодора Рузвельта Конгресу США, в якому він обґрунтував необхідність використання військової сили у зоні майбутнього Панамського каналу для забезпечення інтересів національної безпеки країни. Потрібно відзначити ту особливу увагу, яку традиційно приділяють американські урядові аналітичні центри докладній розробці і впровадженню тієї чи іншої доктрини національної безпеки.

Сутність доктрини національної безпеки та основних критеріїв її ефективності має сенс розглянути на прикладі розробки концепції так званої «комплексної національної сили», яка здійснювалася на замовлення національного управління економічного планування Японії [6, с. 406]. Так, індекс «комплексної національної сили» складається з трьох агрегованих складових. Центральне місце серед показників «комплексної національної сили» має показник «здатність робити внесок у міжнародну спільноту». Він характеризує адміністративно-економічний, науково-технологічний та

політико-дипломатичний потенціал ініціювання розробки, впровадження та забезпечення міжнародних соціально-економічних проєктів розвитку та підтримки економічного зростання.

Інший агрегований показник «комплексної національної сили» – «здатність до виживання» у кризових та екстремальних міжнародних умовах.

Третя складова інтегрованого показника національної безпеки – спроможність (потенціал) держави застосовувати силовий тиск на інші держави – потенційних носіїв національної загрози (військова сила, стратегічні матеріали, технологія, дипломатичні засоби). Сьогодні на передній план серед факторів силового тиску вийшли технології (у тому числі економічні, фінансові).

Показник індексу «комплексної національної сили» розраховується як середньозважена трьох названих часткових агрегованих показників.

Однією з найважливіших складових національної безпеки є економічна безпека.

Економічна безпека, на думку авторів монографічного дослідження «Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення» [7, с. 8], у найбільш загальному вигляді являє собою такий стан національної економіки, яка дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави.

Більш розгорнуту, конкретизовану дефініцію поняття «економічна безпека» дають автори монографічного дослідження «Экономическая безопасность: Производство – Финансы – Банки» [8, с. 12]. Сутність економічної безпеки вони визначають як такий стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечені гарантований захист національних інтересів, соціальна направленість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів. Економічна безпека – це не тільки захищеність національних інтересів, але й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності.

Як і у випадку із загальною дефініцією поняття «національна безпека», на нашу думку, необхідно розрізняти такі рівні економічної безпеки: міжнародна (глобальна та регіональна), національна, локальна (регіональна або галузева всередині країни) і приватна (підприємства та особи) [2, с. 28].

У процесі аналізу економічної безпеки вирізняються передусім три важливі складові: економічна незалежність, що означає насамперед можливість самоідентифікації економічних інтересів держави, здійснення державного контролю над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні

переваги для забезпечення рівноправної участі у міжнародній торгівлі; стійкість і стабільність національної економіки, що передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів; здатність до саморозвитку і прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни.

Для розуміння сутності економічної безпеки важливо усвідомити її зв'язок із поняттями «розвиток» і «стійкість». Розвиток – один з компонентів економічної безпеки. Якщо економіка не розвивається, то в неї різко скорочуються можливості виживання, опірність і пристосовність до внутрішніх і зовнішніх загроз. Сстійкість і безпека – найважливіші характеристики економіки як єдиної системи. Їх не слід протиставляти, кожна по-своєму характеризує стан економіки. Сстійкість економіки відбиває міцність і надійність її елементів, вертикальних, горизонтальних та інших зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні й зовнішні навантаження. Безпека – це стан об'єкта у системі його зв'язків з погляду здатності до виживання та розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дії непередбачених і важкопрогнозованих факторів.

Таким чином, сутність економічної безпеки можна визначити як стан економіки, інститутів громадянського суспільства та влади, при якому забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів. Інакше кажучи, економічна безпека – це не тільки захищеність національних інтересів, а й готовність і здатність інститутів громадянського суспільства та влади створювати і реалізовувати механізми захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства.

Сутність економічної безпеки реалізується у системі критеріїв і показників. Критерій економічної безпеки – оцінка стану економіки з погляду найважливіших процесів, що відбуваються сутність економічної безпеки.

Сутність економічної безпеки виявляється і конкретизується через систему її часткових видів – систему забезпечення економічної безпеки, які більшою чи меншою мірою мають економічну складову. До них слід віднести і демографічну, екологічну, військову, політичну, соціальну, кримінальну, підприємницьку, фінансово-грошову, кредитну, бюджетну, енергетичну, ресурсну, цінову тощо [9, с. 111–289].

Тобто для будь-якого окремо взятого виду національної безпеки інші його види виступають як забезпечувальні фактори.

На нашу думку, економічну безпеку підприємництва слід розглядати як певну інституційну структуру (систему), що забезпечує необхідний рівень протидії загрозам кризи підприємництва, як процес (послідовність) системних кроків суб'єктів безпеки щодо досягнення задовільного рівня протидії загрозам підприємницькому сектору, як стан системи регулювання, за якого гарантовано захищені життєво важливі інтереси суб'єктів підприємницької діяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Спостерігається взаємозв'язок між рівнем економічної безпеки підприємництва та національною соціальною і економічною безпекою. Належний рівень розвитку та безпеки підприємництва є невід'ємним елементом ринкової системи господарювання та відповідає важливій меті економічних реформ у державі – створенню ефективної конкурентоспроможної економіки, яка забезпечує високу якість життя населення та є однією з найважливіших умов економічної та соціальної безпеки країни. У свою чергу від ефективності заходів системи державного регулювання підприємницької діяльності залежить формування умов, необхідних для активізації підприємництва в країні.

Аналіз функціонуючої нині в Україні системи національної підприємницької безпеки дозволяє зробити **висновок** про те, що вона перебуває ще у стані формування системної зрілості, цілісності ще не набула. Так, у механізмах функціонування органів підприємницької безпеки значною мірою відсутні визначальні суб'єкти – недержавні (громадські) організації, відсутні розвинуті підсистеми державних та недержавних моніторингових служб, аналітичних центрів, не створена необхідного рівня (для системної якості) розвитку інфраструктура, яка на даному етапі позбавлена відповідного законодавчо-нормативного, інституційного, інформаційного, фінансового, матеріально-технічного наповнення. Механізми підприємницької безпеки діють переважно у ручному режимі, виконуючи ті чи інші оперативні функції на вимогу разових доручень керівництва країни. Між окремими ланками підприємницької безпеки, які ще не функціонують навіть як парасистема, відсутній чи ледь спрацьовує механізм спорадичної взаємодії, не виникають стійкі інформаційні процеси. І, нарешті, не визначено орган, який займається системною розбудовою підприємницької безпеки, як і не поставлене завдання на таку розбудову.

Необхідність невідкладних заходів щодо завершення формування системи підприємницької безпеки пов'язана із загальними закономірностями трансформаційних процесів у нових незалежних країнах, які стикаються з цілою системою важких за соціально-економічними наслідками зовнішніх і внутрішніх загроз, ефе-

Сущность экономической безопасности определена как такое состояние экономики, институтов гражданского общества и власти, при котором обеспечивается гарантированная защита национальных интересов, социальная направленность политики, достаточный оборотный потенциал даже при неблагоприятных условиях развития внутренних и внешних процессов. Сделан вывод, что в Украине еще не завершено формирование системы предпринимательской безопасности, в которой до сих пор отсутствуют важные субъекты, не создана необходимая институциональная инфраструктура, несистемно действуют механизмы предпринимательской безопасности, не возникли стойкие информационные процессы.

Ключевые слова: экономическая безопасность, этап трансформации, экономические преобразования в обществе, социально-экономические процессы, геополитика, системы предпринимательской безопасности, механизмы предпринимательской безопасности.

Dudin M. M. Entrepreneurship economic security as a necessary system means of combating economic crime

Economic security is a complex polisystem phenomenon, the genesis and development of which are caused by an objective need to provide the national economy reproduction in internal and external threat and danger situation. An extremely important task at present Ukrainian economic system transformation is to carry out a weighted policy of entrepreneurship economic security.

One of the main objectives of the modern economy regulation is to improve management level in the permanently increasing instability and react in time for maintaining the national economy condition and its macroeconomic balance in selected indicators of economic transformation in a society that allows you to keep the stability of the internal and external threat. It is able to satisfy the needs of individuals, business sector, state and society. Socio-economic processes and their destruction can be the threat of it.

A key component of the theory of security is the science - geopolitics, studying the patterns of processes development, their principles for individual countries, regions and the world as a whole, taking into account system effects of political, economic, military, environmental, ethical, religious, demographic, geographic, technological and other factors.

A safety of socio-economic system acts as a result of further development of management relations, filling their functions with new features of expanded content, primarily by regulation and control. It is the intersection of these functions, where a new control function appears. It is the security of social and economic systems that largely integrates a certain content development of these functions.

The need for urgent measures to create entrepreneurship security system is connected with the general transformation processes regularities in new independent countries which face the system of socio-economic impact of internal and external threats. It is possible for young states to have an effective response to them only to increase their efficiency – the efficiency of public administration, especially their security functions.

Keywords: economic security, transformation phase, economic transformation in society, socio-economic processes, geopolitics, business security systems, entrepreneurship security mechanisms.

УДК 343.2/.7(477):341

О. О. Житний

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ЯК ЗНАРЯДДА КООРДИНАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

Розглянуто фундаментальні зв'язки кримінального права України з міжнародно-правовою системою та відображеними у ній ідеями захисту прав і свобод людини. Доведено зумовленість цими ідеями змісту принципів кримінального права. У дослідженні застосовано діалектичний, порівняльно-правовий метод, системно-структурний аналіз. Актуальність роботи обумовлена її спрямованістю на встановлення характеру впливу міжнародного права, його принципів і норм на основі сучасного кримінального права України. Наведено аргументи на користь позитивного висновку про визнання міжнародної нормативної системи джерелом для принципів кримінального права України. Отримані результати мають сприяти еволюції вітчизняної кримінально-правової доктрини і практики кримінально-правової охорони.

Ключові слова: кримінальне право України, принципи кримінального права, ідеологія кримінального права, міжнародне право, взаємодія.

Економічні та соціально-політичні перетворення, які впродовж останніх десятиліть визначили орієнтири розбудови України як демократичної та правової держави, відобразились на світоглядних засадах усієї вітчизняної правової системи та її окремих галузей. Зокрема, помітно посилився вплив на сучасне кримінальне право держави з боку міжнародно-правової системи. Загальновизнані принципи й норми міжнародного права було визнано законодавцем основою галузевого закону, тобто Кримінального кодексу України (далі – КК). Аналіз міжнародно-правового контексту розвитку кримінального права України дозволяє побачити, що положення міжнародної правової системи відображаються не лише у практично-прикладній та нормотворчій сферах функціонування кримінального права держави, а й впливають на правосвідомість суб'єктів, які створюють кримінальні закони (представників законодавчої влади), застосовують їх (службових осіб правоохоронних і судових органів), забезпечують розвиток вітчизняної кримінально-правової доктрини (науковців-теоретиків).

Проголошення Україною незалежності, її вступ до Ради Європи, членство в Організації Об'єднаних Націй та у багатьох інших

© Житний О. О., 2014

міжнародних організаціях, рішучо обраний курс на інтеграцію до Європейського Союзу вимагають розбудови кримінально-правової системи нашої держави згідно із загальновизнаними міжнародними стандартами охорони прав і свобод людини. У зв'язку із цим перед законодавчою владою країни та вітчизняними правознавцями постає актуальне й складне завдання: послідовно впроваджувати зазначені стандарти у всі галузі права України, не зруйнувавши при цьому існуючі механізми регулювання й захисту суспільних відносин.

У кримінальному праві України, яке входить до таких механізмів, існує власний «світоглядний базис» – його принципи. Принципи права, як відомо, є певними інструментами, що конкретизують загальні ідеали відповідно до призначення й застосування правових засобів організації суспільних відносин і досягнення програмних цілей [1]. Необхідність поглибленого вивчення у кримінальному праві України його принципів потрібне для того, щоб з'ясувати його основний сенс, проникати в сутність кримінально-правових механізмів, визначати напрямки розвитку та робити висновки про ефективність застосування кримінального закону, про перспективи його удосконалення, розуміти цілі, завдання, методи його застосування [2].

Орієнтація кримінального права України на міжнародні стандарти охорони прав і свобод людини є одним із важливих показників можливостей їх реального забезпечення в діяльності держави. При цьому доказом досягнення цього результату є не лише приведення текстів нормативних актів, що діють у цій галузі, у відповідність до рекомендацій (або вимог) тих чи інших міжнародних інституцій. Не менш важливе значення має відповідність принципів кримінального права України тим правовим ідеалам, що утвердились у демократичному світовому співтоваристві, підтримуються й захищаються ним. Отже, зі схваленими міжнародною спільнотою стандартами захисту інтересів людини (перш за все тими, які зачіпають сферу боротьби зі злочинністю) кримінальне право України має бути об'єднане, зокрема, і шляхом гармонізації його внутрішньогалузевої ідеології, його принципів із цими стандартами.

Будучи соціально та історично обумовленими, принципи кримінального права явно або підспудно випливають із панівних кримінологічних концепцій, відображають кримінально-політичні установки суб'єкта влади, ідеологічні, гуманітарні, етичні та інші уявлення про людину, суспільство та їх взаємовідносини [3]. Тому вони мають бути узгоджені з моральними цінностями українського суспільства, засадами правової системи нашої держави та водночас віддзеркалювати історично сформовані уявлення про специфіку цієї галузі, визначену закономірностями нормотворення та

правозастосування в діяльності, спрямованій на протидію злочинності. Водночас, кримінальне право є й найбільш суворим із сучасних юридичних засобів, які застосовуються у системі соціального контролю за поведінкою людини. Тому в його принципах обов'язково має бути закладено ідею усебічної охорони людини – як тієї, що може постраждати від кримінальних правопорушень, так і тієї, яка може стати об'єктом кримінально-правового впливу.

Рух України у напрямку зміцнення демократичної та правової держави зумовив певний «ідеологічний поворот» і у вітчизняній кримінально-правовій системі. Замість панівного у ній десятиліттями пріоритету захисту інтересів держави на перше місце було поставлено охорону загальнолюдських цінностей, визнаних демократичною світовою спільнотою (прав і свобод людини й громадянина, безпеки особи, недоторканності власності, житла, таємниці особистого життя, свободи політичних поглядів і т. ін.). Такі зміни не в останню чергу обумовлені концентрацією уваги на міжнародних стандартах прав і свобод людини та засобах їх забезпечення, не могли не позначитися на провідних ідеях кримінального права України. У зв'язку зі сказаним не можна підтримати думку, нібито принципи права є настановами деідеологізованими, оскільки ідеологія була притаманна лише принципам радянського права [4, с. 41]. Як відомо, під ідеологією розуміють сукупність філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та інших поглядів суспільства чи політичної групи [5, с. 353]. Відмова в кримінальному праві сучасної України від постулатів «радянської» ідеології означає не відсутність у ньому будь-яких ідеалів, а їхній перегляд. Демократія та лібералізм не означають відсутність загальнодержавної ідеології: поряд з ідеологією загальнодержавною, демократичною, новий устрій суспільства передбачає існування ряду професійних ідеологій, а сама ідеологія, крім змістоутворюючого значення, покликана виконувати функцію захисту групових і національних інтересів [6, с. 250].

Нові суспільно-політичні цінності держави було закріплено передусім у національних конституційних актах. Так, у ст. 15 Конституції України вказано, що суспільне життя в державі ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності [7]. Проголошений Конституцією ідеологічний плюралізм не оминув кримінальне право України та його принципи, адже вони – «продукт» правової політики держави на певному етапі її розвитку, засіб управління соціальними процесами. Як наголошує В. П. Тихий, такі засади кримінального права, як справедливість, законність, рівність людей перед кримінальним законом, гуманність кримінального закону й покарання, індивідуалізація кримінальної відповідальності, випливають із його узгодження з конституційними вимогами демократичної, соціальної, правової держави [8, с. 9].

Водночас, забезпечити відповідність сучасної держави цим високим критеріям неможливо без чіткої кореляції її інститутів із вимогами (стандартами), сформованими міжнародною демократичною спільнотою.

Не можна не помітити, що у вітчизняному правознавстві уявлення про принципи цієї галузі не відрізняються кардинально від поглядів, які було висловлено з цього питання у період, коли при вирішенні проблем кримінально-правового характеру держава мало звертала увагу на міжнародно-правові стандарти (не кажучи вже про те, щоб чітко слідувати їм). Так, наприклад, у створеній групою відомих на той час правознавців Теоретичній моделі Загальної частини КК (1987 р.) було вказано на такі кримінально-правові принципи, як законність, рівність громадян перед законом, особиста відповідальність, невідворотність відповідальності, гуманізм, справедливість відповідальності, демократизм; у виданій у 1988 р. праці В. М. Кудрявцева й С. Г. Келіної було вказано на такі принципи галузі, як соціалістична законність, рівність громадян перед законом, демократизм, особиста відповідальність, невідворотність відповідальності, справедливість відповідальності, гуманізм, принцип вини; у 1992 р. М. О. Беляєв називав принципами кримінального права ідеї законності, демократизму, невідворотності відповідальності, рівності всіх перед законом, винної відповідальності, справедливості, гуманізму та індивідуалізації [9, с. 18; 10]. Оскільки чинний КК України перелік принципів кримінального права не містить, вітчизняні фахівці, звертаючись до цього питання, керуються уявленнями про традиції кримінально-правової ідеології, закономірності кримінально-правового регулювання та установлені Конституцією нашої держави засади суспільно-політичного життя. Тому на сторінках сучасних видань із кримінального права України в переліках його принципів згадуються такі, як відповідальність тільки за вчинення суспільно небезпечного діяння, що передбачене законом як злочин, відповідальність тільки за наявності вини, особистий характер відповідальності, індивідуалізація кримінальної відповідальності й покарання (В. Я. Тацій) [11, с. 15–16]; законність, справедливість, гуманізм, рівність громадян перед кримінальним законом, персональна кримінальна відповідальність, вина (В. О. Гацелюк) [12]; принцип законності, принцип вини, принцип індивідуального (особистого) характеру відповідальності (В. І. Антипов) [13, с. 8–9].

Як бачимо, у новітній період розвитку кримінального права країни уявлення про його принципи зазнали відносно незначних змін, адже кримінальне право України, в якому протягом останніх півтора десятиліть відбулися значні реформи, революційних перетворень не зазнало. Доречнішим є висновок про еволюцію галузі у нових суспільно-політичних реаліях. Про це свідчить перш за все зміст чинного КК України. Дослідивши ознаки наступності цього

закону щодо КК 1960 р., В. О. Навроцький оцінює його як такий, що свідчить про поступальність розвитку кримінального законодавства України, зберігає сильні сторони та деякі недоліки закону, який діяв раніше [14, с. 63]. Тому й наслідування вітчизняного юридичного доктриною способів вирішення питань змісту принципів кримінального права України також не можуть викликати заперечень. Як зазначив В. В. Мальцев, якщо історично кримінальне право як соціальне явище є єдиним (змінюються лише етапи та «техніка» його законодавчого відображення), то за умови збереження в суспільстві єдиного уявлення про соціальну справедливість не можуть не бути єдиними й принципи кримінального права [15, с. 91]. Отже, немає жодних підстав відмовлятися від давно апробованих ідей законності, винної відповідальності, гуманізму, рівності перед законом та низки інших як провідних засад (принципів) сучасного кримінального права України.

Водночас принципи кримінального права України та сформовані юридичною доктриною уявлення про їхній зміст (наукова інтерпретація) не мають бути чимось незмінним. Тому інтеграція результатів міжнародної правотворчості у законодавство України про кримінальну відповідальність посилюють актуальність гармонізації провідних засад цієї галузі із цінностями, які закріплено міжнародно-правовими актами. Після втрати кримінальним правом властивості йому в недалекому минулому «інтровертності» у новому ракурсі відкривається проблематика змісту його принципів. Зокрема, оцінка принципів кримінального права крізь призму міжнародно-правової відповідності значно збагачує уявлення про них та висуває нові вимоги до їх дотримання у законодавчій і правозастосовній діяльності. Порівняльний аналіз дозволяє побачити, що ідеї, на яких вони ґрунтуються, не суперечать морально-етичним засадам права європейського співтовариства й закріпленим міжнародно-правовими документами основоположним демократичним цінностям. Деякі принципи мають з останніми генетичний зв'язок, що виступає фундаментом гарантій їх дотримання в «антикримінальній» практиці, яка здійснюється від імені держави. Тому ступінь реалізації цих принципів є не лише показником ефективності боротьби зі злочинністю в цілому, а й критерієм відповідності чинного кримінального законодавства міжнародним стандартам у галузі охорони прав і свобод особи [16, с. 4]. За умов забезпечення такої відповідності кримінальне право держави стає одним із провідних соціальних інститутів, призначених охороняти ці універсальні цінності.

У зв'язку з викладеним вище потребує уточнення твердження, нібито «загальні принципи національного права відображають загальноцивілізаційні чи загальноправові принципи, хоча вони можуть містити і лише йому притаманні засади права, особливо, коли

йдеться про галузеві, міжгалузеві чи інституційні принципи» [17, с. 54]. На нашу думку, галузеві принципи і, зокрема, принципи кримінального права України, навіть з урахуванням специфіки їхнього змісту, зумовленої особливостями предмета, методу й функції цієї галузі, підпорядковуються загальним принципам права сучасної держави, в тому числі й тим, дотримання яких передбачають авторитетні міжнародно-правові акти. Слід підтримати С. В. Гізімчука, який вказує, зокрема, що від неузгодженості норм національного механізму кримінально-правового регулювання цим принципам захищає пряма вказівка в КК про відповідність цього закону загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права [18, с. 66–67]. Таким чином, елементи міжнародно-правової системи є одним із джерел принципів національного кримінального права, що бажано враховувати у їхньому визначенні. Так, наприклад, В. Д. Філімонов зазначає, що принципи кримінального права є відбитими в кримінальному законодавстві вимогами до законотворчої, правозастосовної діяльності й до поведінки громадян, зумовленими вказівками міжнародно-правових актів про права людини, Конституції, а також завданнями боротьби зі злочинністю, які становлять положення, що визначають зміст усієї або ж значної сукупності правових норм та інтегрують їх в єдину систему кримінального права [19]. На думку Н. О. Лопашенко, принципи кримінального права держави ґрунтуються на її Конституції та загально-визнаних принципах та нормах міжнародного права [20, с. 158]. Зв'язок принципів національного кримінального права із міжнародно-правовими принципами та нормами визнають деякі інші дослідники [21, с. 78–85]. Водночас, серед прихильників цієї ідеї поки що фігурують переважно зарубіжні криміналісти. У працях вітчизняних авторів обумовленість принципів кримінального права України ідеями, які проголошені й підтримані міжнародним співтовариством, визнається рідко. Наприклад, В. О. Гацелюк лише схвалив ідею обумовленості цих принципів, поряд з Конституцією, ще й міжнародними стандартами, але далі цю думку, на жаль, не розвинув [22, с. 116]. Про зв'язки з міжнародно-правовою системою вітчизняні дослідники іноді вказують у ході висвітлення окремих принципів кримінального права України [23, с. 21].

У теорії права його принципи класифікують залежно від їх значення у характеристиці змісту права, від того, на яку царину правових норм вони поширюються. За цим критерієм розрізняють загальні (загальноправові) принципи (вони поширюються на все право в цілому, спільні для систем національного й міжнародного права), міжгалузеві принципи (керівні засади, які виражають зміст певних груп галузей права), галузеві принципи (керівні ідеї, що характеризують зміст певної галузі права), принципи правових інститутів (засади, які визначають зміст того чи іншого інституту

або їх групи) [24, с. 194]. Ідеї, вироблені у міжнародному спілкуванні, вплинули й на галузеві принципи кримінального права України, так і на принципи окремих кримінально-правових інститутів. Так, поява принципу рівності громадян перед законом пов'язана із утвердженням ідеї примату прав людини. Тому достатньо очевидним є його зв'язок із загальновизнаними нормами міжнародного права, що закріплюють основоположні права людини й громадянина. У Загальній декларації прав людини 1948 р. наголошується на рівності всіх людей у правах від народження (ст. 1), а також ідеться про набуття кожною людиною прав і свобод без будь-якої відмінності за расою, кольором шкіри, статтю, мовою, релігією, політичними чи іншими переконаннями, національним або соціальним походженням, майновим або іншим статусом (ст. 2). Стаття 7 цього документа вказує, що всі люди рівні перед законом, мають право, без будь-якої різниці, на їх рівний захист законом, а також на захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю Декларацію [25]. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р. вимагає (ст. 2) від кожної держави, що бере участь у цьому Пакті, поважати і забезпечувати всім особам, які перебувають у межах її території та під її юрисдикцією, права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини [26]. Рішення міжнародної спільноти прямо або опосередковано відображені й у загальних положеннях національного кримінального права про чинність галузевого законодавства у просторі й часі, про екстрадицію, про покарання та його виконання, про обставини, що виключають злочинність діяння [27, с. 18], а також в окремих інститутах та нормах галузі. Наприклад, інститут співучасті у злочині у своєму сучасному вигляді існує не лише як результат еволюції вітчизняних традицій боротьби з груповими злочинами, але і як наслідок впливу міжнародно-правових принципів – це стосується, зокрема, криміналізації діяльності стійких злочинних об'єднань, ознак, за якими спільноти визначаються як організовані групи чи злочинні організації. Так, у ст. 10 Нюрнберзького трибуналу було зазначено: «Якщо Трибунал визнає ту чи іншу групу чи організацію злочинною, компетентні національні влади ... мають право притягати до суду... за приналежність до цієї групи чи організації...» [28]. Ці ідеї, сформовані у сфері міжнародних відносин, визначили принцип відповідальності організаторів організованих груп і злочинних організацій, який закріплено ч. 1 ст. 30 КК (такі особи підлягають кримінальній відповідальності за всі злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися їх умислом), принцип кримінальної відповідальності за приналежність до злочинної організації (ст. 255 КК).

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що аналіз принципів кримінального права України (як галузевих, так і принципів окремих інститутів) з урахуванням правових ідей, відображених в авторитетних міжнародно-правових документах, може не лише послужити встановленню засад співвідношення цієї галузі з міжнародною нормативною системою, а й уточнити характер зв'язку і взаємодії з міжнародно-правовими встановленнями окремих елементів кримінального права, через застосування яких зазначена галузь вирішує поставлені перед нею соціальні завдання.

Список використаних джерел: 1. Васильев А. М. О правовых идеях-принципах / А. М. Васильев // Советское государство и право. – 1975. – № 3. – С. 11–18. 2. Келина С. Г. Принципы советского уголовного права / С. Г. Келина, В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1988. – 176 с. 3. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права / О. В. Старчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 40–43. 4. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2008. – 1008 с. 5. Международное право : учеб. для вузов / отв. ред. проф. Г. В. Игнатенко и проф. О. И. Тиунов. – М. : Издат. группа «Норма – Инфра-М», 1999. – 584 с. 6. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография / О. А. Мартыненко. – Харьков : Изд-во Харьков. нац. ун-та внутр. дел, 2005. – 496 с. 7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 8. Тихий В. П. Захист прав і свобод людини і громадянина Кримінальним кодексом України / В. П. Тихий // Проблеми кримінального права та кримінології : матеріали всеукр. конф. (м. Донецьк, 24 квіт. 2009 р.) / Донецьк. юрид. ін-т ім. Е. О. Дідоренка. – Донецьк : Норд Комп'ютер, 2009. – С. 9–11. 9. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования : монография / [Анашкин Г. З., Бородин С. В., Гальперин И. М. и др.] ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, С. Г. Келина. – М. : Наука, 1987. – 280 с. 10. Беляев Н. А. Принципы уголовного законодательства // Избранные труды / Н. А. Беляев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 209–237. 11. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., перероб. і допов.]. – Харків : Право, 2010. – 456 с. 12. Гацелюк В. А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы : препринт / В. А. Гацелюк. – Луганск : РИО ЛАВД, 2003. – 152 с. 13. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Вид. 3-тє, перероб. та допов. – Київ : Юрид. думка, 2004. – 352 с. 14. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В. О. Навроцький. – Київ : Атіка, 2001. – 272 с. 15. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности / В. В. Мальцев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 694 с. 16. Баранчикова М. В. Значение принципов уголовного права в борьбе с преступностью : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Баранчикова Марина Вячеславовна. – М., 2009. – 186 с. 17. Юхимюк О. Особливості застосування принципів права / О. Юхимюк // Проблеми державотворення і захисту прав

людини в Україні : матеріали XVIII регіонал. наук.-прак. конф. (м. Львів, 26–27 січ. 2012 р.). – Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2012. – С. 54–56. **18.** Гізімчук С. В. Співвідношення принципів та засобів кримінального права / С. В. Гізімчук // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2009 р.) / ред. кол. В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2009. – С. 64–67. **19.** Филимонов В. Д. Принцип равенства граждан перед законом в уголовном праве / В. Д. Филимонов // Уголовное право в XXI веке : материалы Междунар. науч. конф. на юрид. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова (г. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г.). – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 223–228. **20.** Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика / Н. А. Лопашенко. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 339 с. **21.** Костенко Н. И. Международное уголовное право: современные теоретические проблемы / Н. И. Костенко. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 448 с. **22.** Кримінальне право. Загальна частина : підручник / [А. С. Беніцький, В. О. Гацелюк, М. К. Гнетнев та ін.] ; за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – Київ : Істина, 2011. – 1112 с. **23.** Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Трубникова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 448 с. **24.** Загальна теорія держави і права : [підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів] / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с. **25.** Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. **26.** Міжнародний пакт про громадянські й політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/tu/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml. **27.** Наумов А. В. Влияние норм и принципов международного права на сближение уголовного права различных систем / А. В. Наумов // Уголовное право в XXI веке : материалы Междунар. науч. конф. на юрид. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова (г. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г.). – М., 2002. – С. 18–23. **28.** Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси : принят 08.08.1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201.

Надійшла до редколегії 04.06.2014

Житный А. А. Принципы уголовного права Украины как орудие координации национальных и международно-правовых средств противодействия преступности и защиты прав и свобод человека (постановка проблемы)

Рассмотрены фундаментальные связи уголовного права Украины с международно-правовой системой и отражёнными в ней идеями защиты прав и свобод человека. Доказана обусловленность этими идеями содержания принципов

уголовного права. В исследовании применены диалектический, сравнительно-правовой метод, системно-структурный анализ. Актуальность работы обусловлена её направленностью на установление характера влияния международного права, его принципов и норм на основы современного уголовного права Украины. Приведены аргументы в пользу положительного заключения о признании международной нормативной системы источником для принципов уголовного права Украины. Полученные результаты должны способствовать эволюции отечественной уголовно-правовой доктрины и практики уголовно-правовой охраны.

Ключевые слова: уголовное право Украины, принципы уголовного права, идеология уголовного права, международное право, взаимодействие.

Zhytnyi O. O. Principles of criminal law of Ukraine as an instrument coordinating national and international legal means of combating crime and protecting human rights and freedoms (formulation of the problem)

Relations between criminal law of Ukraine and international and legal system at the level of protecting human rights and freedoms determined by the world community are considered. Dialectical, comparative and legal methods, system and structural analysis are used in the research.

The relevance of the work is defined by its direction on establishing the character of international law impact, its principles and norms on the bases of the modern criminal law of Ukraine. Conditionality of criminal law principles' content by the ideas of protecting human rights and freedoms is proved. It is shown that the state and community's attention on international standards of human rights and freedoms and means of their guaranteeing had a great impact on the ideas of the criminal law in Ukraine, led to a change of the subjects' outlook which operates in the sphere of crime combating. Some arguments in favour of defining international regulatory system as one of the sources of the criminal law principles are presented. Obtained results should contribute to the evolution of domestic criminal law doctrine and practice of criminal and legal protection.

Keywords: criminal law of Ukraine, principles of criminal law, ideology of criminal law, international law, interaction.

УДК 343.98

Н. Г. Ковальова

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА

Визначено комплекс дій слідчого щодо підготовки й безпосереднього проведення слідчого експерименту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, фіксації його ходу і результатів.

© Ковальова Н. Г., 2014

Ключові слова: самовільне зайняття, земельна ділянка, слідчий експеримент, слідча (розшукова) дія, тактика, кримінальне провадження.

Кримінальним процесуальним кодексом України запроваджено багато нововведень, зокрема щодо слідчих (розшукових) дій, їх системи та процесуального порядку проведення. Статтею 240 КПК України регламентовано слідчий експеримент, метою та завданням якого є перевірка і уточнення відомостей, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань [1]. Зазначена слідча (розшукова) дія, за КПК України 1960 року, проводилась під час розслідування злочинів як один з видів відтворення обстановки і обставин події і не мала самостійного процесуального характеру (ст. 194) [2]. Проте П. І. Тарасов-Радіонов, який уперше досліджував процесуальну природу і тактику цієї слідчої дії, вважав за доцільне виділення слідчого експерименту як окремої слідчої дії [3]. У подальшому питання слідчого експерименту були предметом дослідження вчених-криміналістів Р. С. Белкіна, А. Р. Белкіна, А. І. Вінберга, Н. І. Гуківської, О. О. Ексархопуло, Д. Д. Зайця, В. В. Негребецького, О. С. Рубана, В. М. Стратонова, Т. А. Седової, О. Г. Філіпова, М. Г. Шурхнова, М. П. Яблокова та ін. Проте питання тактики слідчого експерименту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва не достатньо досліджені і розглядались у працях З. С. Галавана, Р. А. Степанюка, Д. Д. Зайця, В. І. Павлаківського лише у межах такої слідчої дії, як відтворення обстановки та обставин події [4]. Тому зазначена проблема потребує проведення подальших наукових розробок.

Метою цієї статті є дослідження питань тактики слідчого експерименту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, що складається з комплексу дій слідчого у стадіях підготовки й безпосереднього проведення слідчого експерименту, а також під час фіксації його ходу і результатів.

Слід зазначити, що слідчий експеримент під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки або самовільного будівництва має суттєве значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Ця слідча (розшукова) дія проводиться у тих випадках, коли необхідно перевірити наявні у провадженні показання, уточнити вже отримані дані й тоді, коли прогнозується можливість одержання нових доказів – слідів, предметів та інших об'єктів на місці події, що з якихось причин (наприклад, поверхове проведення огляду місця події або непроведення його взагалі) не зафіксовані в матеріалах кримінального провадження, проте мають певне доказове значення, а одержати їх шляхом проведення інших слідчих (розшукових) дій не виявляється можливим.

Тактика слідчого експерименту, як і будь-яка слідча (розшукова) дія, складається з трьох стадій – підготовчої, робочої та заключної, які тісно пов'язані між собою і забезпечують якісне її проведення. Водночас слідчий експеримент відрізняється від інших слідчих дій рядом особливостей.

На підготовчому етапі слідчий має визначити мету експерименту, а саме – з'ясувати, які обставини кримінального правопорушення є істотними для розслідування і підлягають перевірці та уточненню. Такі обставини слідчий отримує шляхом аналізу матеріалів кримінального провадження, результатів оперативно-розшукових заходів, ретельне вивчення яких дозволяє слідчому визначити місце, час, умови проведення експерименту, коло учасників та роль кожного з них. Також слідчий може провести слідчий експеримент для відпрацювання версій, які висуваються слідчим на початковому етапі розслідування кримінального провадження.

Щодо місця проведення, то на підготовчому етапі слідчого експерименту, до його проведення, слідчому доцільно виїхати на місце майбутньої слідчої дії – на самовільно зайняту ділянку або на місце, де самовільно було зведено споруду, з метою з'ясування того, чи збереглася обстановка на цьому місці, чи частково змінена або взагалі знищена. Якщо обстановка місця події змінена або знищена, то слідчому доцільно, у разі проведення дослідних дій, здійснити реконструкцію обстановки на цьому місці, оскільки однією з умов проведення слідчого експерименту є максимальне наближення обстановки до тієї, яка існувала на момент учинення злочину. Якщо слідчий експеримент буде проводитися з метою перевірки показань на місці події злочину, то реконструкція обстановки самою особою, показання якої перевіряються, може бути тактичним прийомом, який використовує слідчий під час проведення цієї слідчої дії.

Виїзд слідчого на місце проведення слідчого експерименту здійснюється також із метою так званої рекогносцировки місця події, для того щоб визначити кількість необхідних учасників експерименту, яку, можливо, спеціальну техніку необхідно буде використовувати (трактори, машини, екскаватори та ін.) тощо. Цю слідчу дію бажано проводити у той же час доби, за того ж освітлення і тих же погодних умовах, які існували на момент учинення злочину.

Після з'ясування зазначених вище питань слідчий складає план слідчого експерименту, у якому передбачає: місце, час проведення, учасників експерименту, роль і місце кожного, заходи щодо забезпечення явки учасників (вручення повістки про виклик, надіславши її поштою, електронною поштою, чи виклик учасників за телефоном, але не пізніше, ніж за три дні до дня проведення слідчого експерименту), а також підготовку предметів, матеріалів, макетів, необхідних для експерименту; заходи щодо відтворення порушеної обстановки на місці експерименту; необхідні науково-технічні засоби й засоби зв'язку.

Другий етап слідчого експерименту починається безпосередньо на місці його проведення. До початку відповідних дій варто оглянути місце його проведення, сфотографувати або здійснити відеозйомку, вжити заходів безпеки (за необхідності), учасникам експерименту роз'яснити їхні права й обов'язки, попередити про кримінальну відповідальність за розголошення даних експерименту тощо. За розсудом слідчого учасникам може бути повідомлена мета експерименту. Після цього слідчому необхідно вислухати показання учасників, які перевіряються; з'ясувати, чи співпадають умови експерименту тим, у яких відбувалися певні обставини (якщо, наприклад, на земельній ділянці мають місце сліди техніки, яка використовувалась під час обробки земель за сирієї погоди). Кожному учаснику слід указати місце, де він має знаходитися під час експерименту, а також визначити порядок і послідовність їх дій.

Так, якщо внаслідок проведених раніше допитів кількох учасників учинення злочину – підозрюваного, потерпілого, свідків, були отримані показання про один і той самий предмет обстановки та характер місця події, в яких є певні неточності та розбіжності, то показання цих осіб доцільно перевірити слідчому шляхом проведення слідчого експерименту з кожним учасником окремо, а одержані результати проаналізувати, порівняти між собою та зіставити з іншими матеріалами провадження.

Слідчий експеримент у практиці розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, під час якого здійснюються необхідні дослідження чи випробування, проводиться нечасто, оскільки необхідність у його проведенні виникає в основному тоді, коли слідчий має перевірити чи уточнити певні обставини, які мають значення для кримінального провадження, шляхом відтворення дій, обстановки та обставин події злочину. Найчастіше такі слідчі дії проводяться за участі свідка, наприклад, коли свідок, який безпосередньо виконував певні роботи на самовільно зайнятій земельній ділянці, вказує на місце, де проводились будівельні або інші роботи, та пояснює обставини будівництва чи експлуатації земель, вказуючи на місця, де могли зберегтись сліди злочинної діяльності. Також слідчий експеримент проводиться за участю потерпілого, коли особа вказує на межі самовільно зайнятої ділянки, на місце, де були розташовані ті чи інші належні йому будівельні об'єкти (будинок, сарай, фундамент, паркан та ін.). У деяких випадках слідчий експеримент проводиться за участю підозрюваного, зокрема тоді, коли необхідно перевірити або уточнити його свідчення на місці.

Водночас під час перевірки і уточнення відомостей, що мають значення для встановлення обставин учиненого злочину, можна отримати нові докази. У зв'язку з цим під час безпосереднього проведення цієї слідчої дії слідчому необхідно прибути на місце

події, а саме на самовільно зайняту земельну ділянку, яку вкаже особа, показання якої перевіряються, і запропонувати їй розповісти про межі цього місця, обстановку на ньому в момент учинення злочину і показати, де і яким чином розташовувались ті чи інші об'єкти (паркан, яким було обнесено земельну ділянку; фундамент майбутньої будівлі; «будівельний» вагончик чи приміщення для осіб, які здійснювали охорону ділянки; приміщення для зберігання інструмента та техніки, яка використовувалась для проведення земельних чи будівельних робіт, та ін.). За таких обставин слідчий може виявити такі сліди злочину: на місці колишнього паркана – залишки чи сліди від нього; на місці перебування вагончика чи певного приміщення – об'ємні сліди цих об'єктів; якщо використовувалися інструменти та техніка – на предметах обстановки чи самому місці події можна виявити сліди транспортних засобів та використання такого інструмента; на місці події також можна виявити фундамент будівлі чи його залишки; на земельній ділянці, на якій не було засадження рослин, знаходиться посів якоїсь рослинної культури; на місці події знаходяться певні речі чи документи, що належать підозрюваному та свідчать про перебування на цьому об'єкті, тощо. Одержання таких слідів злочину під час перевірки і уточнення відомостей має особливе доказове значення тоді, коли особа здійснила певні заходи, спрямовані на ліквідацію наслідків самовільного зайняття земельної ділянки чи самовільного будівництва з метою приховування злочину.

Певне значення також мають результати слідчого експерименту тоді, коли місце події було знищено або коли обстановка, що існувала на момент скоєння злочину, зазнала істотних змін. У таких ситуаціях слідчий з метою перевірки показань підозрюваного, потерпілого чи свідків може вийти на місце, де за показаннями цих осіб знаходилась самовільно зайнята земельна ділянка чи самовільно зведена будівля, і запропонувати цим особам здійснити реконструкцію обстановки місця події. При цьому слідчому необхідно заздалегідь підготувати макети предметів обстановки чи трафарети з відповідною їм нумерацією, а також необхідні технічні засоби та інструменти. Завдяки застосуванню під час слідчого експерименту зазначеного тактичного прийому можна встановити факти обмови з боку потерпілого чи свідка.

Оскільки дії під час проведення слідчого експерименту мають динамічний характер, то хід і результати цієї слідчої дії необхідно фіксувати за допомогою відеозапису чи фотозйомки, яку будуть здійснювати спеціалісти. Тому задля цієї мети та залежно від слідчої ситуації, а також обставин, що підлягають перевірці, вважається за доцільне залучення до слідчого експерименту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки чи самовільного будівництва відповідних спеціалістів. Так, для участі у його

проведенні можуть бути залучені: спеціалісти-техніки державного агентства земельних ресурсів України (для проведення вимірів та встановлення площі земельної ділянки); топографи (для складання карти місцевості); будівельники (за необхідності встановлення окремих характеристик будівель та споруд та складання їх опису); інженери (для складання плану будівель та споруд); хіміки (у разі необхідності встановлення наявності забруднення самовільно зайнятих земельних ділянок та відібрання зразків для дослідження); спеціалісти екологічної інспекції України (у разі використання корисних копалин або їх пошкодження); агрономи (у разі необхідності встановлення фактів обробки земель або ідентифікації рослин, що там культивуються) та ін. Цей перелік спеціалістів, яких можна залучати до слідчого експерименту, не є вичерпним і залежить як від галузі спеціальних знань, що використовуються, так і від слідчої ситуації, що складається.

Таким чином, якісно проведений слідчий експеримент, а саме з урахуванням вищезазначених криміналістичних рекомендацій щодо його організації та планування, тактичних правил підготовки та прийомів проведення, є ефективним засобом отримання нових та перевірки й уточнення уже наявних доказів під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 20.11.2012 // Голос України. – 2012. – С. 134. 2. Кримінально-процесуальний кодекс України : закон України від 28.12.1960 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>. 3. Настольная книга следователя / [Александров Г. Н., Апурин А. И, Аргуманян Т. Н. и др.] ; под общ. ред.: Сафонов Г. Н. ; редкол.: Розенблит С. Я., Тарасов-Радионов П. И., Шейнин Л. Р. – М. : Госюрисдат, 1951. – 879 с. 4. Розслідування самовільного зайняття земельної ділянки або самовільного будівництва : метод. рек. / З. С. Галаван, Р. Л. Степанюк, Д. Д. Заяць, В. І. Павликівський. – Харків : ХНУВС, 2009. – 24 с. 5. Заяць Д. Д. Особливості тактики відтворення обстановки та обставин події в умовах окремих ситуацій / Д. Д. Заяць, В. М. Музиченко // Особливості тактики проведення окремих слідчих дій : навч. посіб. / [О. О. Андреев, Д. Д. Заяць, В. В. Колесніков та ін.] ; за заг. ред. Д. Д. Заяця ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2011. – Розд. 5. – С. 142–180. – (Б-ка слідства та дізнання). 6. Носік В. В. Самовільне зайняття земельних ділянок: теорія і практика / В. В. Носік // Земельне право України. – 2006. – № 5. – С. 47–58.

Надійшла до редколегії 10.06.2014

Ковалёва Н. Г. Особенности тактики следственного эксперимента при расследовании самовольного занятия земельного участка и самовольного строительства

Определён комплекс действий следователя по подготовке и непосредственному проведению следственного эксперимента при расследовании самовольного занятия земельного участка и самовольного строительства, фиксации его хода и результатов.

Ключевые слова: самовольное занятие, земельный участок, следственный эксперимент, следственные (розыскные) действия, тактика, уголовное производство.

Kovaleva N. G. Characteristics of tactics of investigative experiment when investigating unauthorized occupation of plot of land and unauthorized construction

The article examines the characteristics of tactics of investigative experiment when investigating unauthorized occupation of plot of land and unauthorized construction; complex of actions of investigator at the stage of preparation, tactical actions of investigator when conducting investigative experiment, have been described. On the basis of the performed legal analysis and generalization of practice the author has defined standard investigative situations, when the performance of investigative experiment is required in order to find and record evidences, which are impossible to obtain by conducting any other investigative (inquiry) actions. The goals of carrying out investigative experiment, as may be required by investigation of criminal proceeding, have been defined.

It was noted, that such investigative action should be conducted with the involvement of a witness and a victim, who can explain the facts of evidential significance for criminal proceeding. It was also found, that in some cases the investigative experiment is performed with the involvement of a suspect, particularly, when it is necessary to verify or specify the evidences.

The article contains criminal recommendations on carrying out investigative experiment, its organization and planning; and also tactical rules of preparation and performance of this investigative experiment, which is an effective means for obtaining new evidences, verification and specification of the old ones, when investigating unauthorized occupation of plot of land and unauthorized construction.

Keywords: unauthorized occupation, plot of land, investigative experiment, investigation (inquiry) measures, tactics, criminal proceeding.

УДК 343.13(0)

О. С. Луньова**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В АНГЛІЇ ТА США**

Розглянуто особливості діяльності поліцейських підрозділів в Англії та Сполучених Штатах Америки під час проведення ними досудового кримінального провадження, а саме поліцейського розслідування. Особливу увагу приділено їх взаємодії з прокуратурою (аторнеєм), судами тощо. Здійснено аналіз наукової літератури щодо повноважень працівників поліцейських підрозділів зарубіжних країн під час проведення ними кримінального переслідування. Обґрунтовано, що на теперішній час простежується чітка тенденція до зближення французької та англо-американської моделей кримінального процесу.

Ключові слова: поліцейські підрозділи, повноваження, взаємодія, поліцейське розслідування, процесуальний примус.

За дослідженням правове регулювання діяльності органів досудового розслідування України є одним із важливих питань законодавчої та правозастосовної діяльності. Доведено, що в сучасних умовах ефективний розвиток та вдосконалення правової системи держави є неможливим без належного вивчення та врахування досвіду зарубіжних країн. На сьогодні у світі існує дві основні моделі організації розслідування кримінальних правопорушень: французька та англо-американська. Для французької моделі характерним є те, що дізнання проводиться судовою поліцією, а розслідуванням кримінальних правопорушень займаються слідчі судді, прокурор чи поліція – залежно від тяжкості вчиненого правопорушення. Згідно з англо-американською моделлю досудове розслідування проводять органи виконавчої влади.

Українську систему розслідування кримінальних правопорушень традиційно відносять до французької. Однак, незважаючи на значні відмінності вищевказаних правових систем, у цих країнах існує правовий інститут, який подібно до кримінального процесу України можна віднести до органів досудового розслідування. В останні роки, коли злочинність набула глобального характеру, виникла необхідність раціонального запозичення досвіду країн не тільки французької кримінальної процесуальної моделі, а й англо-американської. **Метою** статті є вивчення та проведення порівняльного аналізу ефективності правового регулювання кримінальних процесуальних відносин зарубіжних країн, оновлення положень кримінального процесуального законодавства України шляхом запозичення позитивного досвіду Англії та США.

Актуальність досліджених у статті питань підтверджується тим, що за сучасних умов вивчення та врахування досвіду зарубіжних країн є необхідною умовою для ефективного розвитку та оновлення

національної кримінальної процесуальної системи. Тепер, після набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р., доцільним є вивчення робіт, які б ґрунтувались на результатах порівняльного дослідження законодавства зарубіжних країн та України, і визначення напрямів для правозастосовної діяльності підрозділів досудового розслідування.

Раніше окремі питання проведення досудового кримінального провадження в Англії та США досліджувались в роботах І. О. Биля-Сабадаш, В. Д. Бернхема, М. І. Гартунга, К. Ф. Гуценка, Л. В. Головка, О. В. Гриненка, О. І. Литвинчука, Д. В. Лук'янова, В. М. Махова, М. О. Пешкова, С. П. Погребняка, А. В. Савченка та ін.

В умовах безперервного розвитку різноманітних зв'язків між державами всіх правових систем виникає необхідність посилення взаємодії національних норм права і законів іноземних країн, відповідність національного законодавства міжнародним правовим стандартам. На думку таких учених, як С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та інших, належний розвиток економічних, політичних, соціальних, культурних та інших відносин є неможливим без знання особливостей правового регулювання, правозастосування та правової культури країн-партнерів [1, с. 7]. Із цим твердженням не можна не погодитись, оскільки Україна намагається приєднатися до Європейської спільноти. Крім того, глобальний характер розповсюдження злочинності вимагає від національних дослідників права та законотворців раціонального запозичення досвіду іноземних держав у сфері суспільних відносин, що забезпечило б виконання завдань Кримінального процесуального кодексу України. Проте порівняльне вивчення кримінального процесуального законодавства України та інших держав не повинно мати метою ідеалізацію зарубіжного досвіду, прийняття норм права іноземних країн як безапеляційної істини та не має створювати хибне почуття недосконалості й помилковості власної правової системи і законодавства.

Ми підтримуємо твердження Б. В. Романюка, М. І. Камлика, П. Т. Геги та інших у тому, що «наприкінці минулого століття система досудового слідства західноєвропейських країн зазнала значної трансформації. Реформування процесуального статусу слідчих органів та судів було визначено перемогою точки зору юристів, які переконували, що ті часи, коли суди виконували одночасно функції розслідування кримінальних справ по суті, а також кримінальне переслідування обвинувачених, вже минули» [2, с. 152].

Для Сполучених Штатів Америки та Англії характерною є англо-американська модель організації розслідування кримінальних правопорушень. У цих країнах відсутні єдині кодифіковані нормативно-правові акти, які б регулювали правовідносини, що виникають у зв'язку зі вчиненням кримінального правопорушення. Так, в Англії

діють закон про магістратські суди 1980 р., про поліцію та кримінальні докази 1984 р., про поліцію та магістратські суди 1994 р., про кримінальний процес та розслідування 1996 р., про регламентацію повноважень по розслідуванню 2000 р., тощо. Крім того, значний вплив під час розслідування здійснюють численні судові прецеденти та відомчі поліцейські акти, якими зазвичай керуються в роботі працівники поліції. Кримінальний процес в США упродовж багатьох років формувався на основі англійського процесу, тому дуже з ним подібний. Як зазначив К. Ф. Гуценко, одна з основних особливостей англійського кримінального процесу полягає в тому, що йому історично не був притаманний звичний для країн континентальної Європи поділ на дві частини: попереднє (досудове) розслідування та розгляд у суді. Не відомі йому і такі форми попереднього розслідування, як дізнання та слідство. Пояснення цьому слід шукати в тому, що кримінальний процес в інквізиційній формі широкого розповсюдження в цих країнах ніколи не мав [3, с. 102–103].

Для англо-американської моделі кримінального процесу характерним є розгляд досудового та судового провадження як спору між двома рівноправними сторонами, що докорінно відрізняє його від попереднього слідства, яке проводиться в Україні. Як зазначили О. В. Гриненко та його однодумці, кримінальний процес в Англії базується на принципі змагальності, який діє не тільки в ході судового розгляду, а й на стадії досудового провадження та на стадії попереднього розгляду кримінальної справи [4, с. 465].

В Англії та США стадія порушення кримінальної справи відсутня, як і сама в матеріальному значенні кримінальна справа. Досудове провадження починається з отримання поліцією, чи іншим уповноваженим органом, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення та його належної реєстрації. В цьому вбачається схожість з положеннями КПК України 2012 р. [5], яким також було скасовано процедуру порушення кримінального провадження і визначено, що досудове розслідування починається одразу після внесення відповідних відомостей про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. На нашу думку, як показує правозастосовна діяльність, це запозичення національними законотворцями норм англо-американської системи кримінального процесу є доцільним і позитивним, таким, що суттєво спрощує процедуру початку досудового розслідування та звільняє слідчого від значної кількості формальних процедур.

Звичайно виділяють чотири стадії англо-американського кримінального процесу: досудове провадження, яке включає і застосування процесуального примусу; попередній розгляд кримінального провадження в суді; судовий розгляд з винесенням вироку та призначенням покарання; оскарження вироку. В США досудове провадження проводиться найчастіше працівниками поліції, а також

Федерального бюро розслідувань (зі складних та резонансних правопорушень), Федеральною митною службою та іншими. Для Англії також характерним є те, що досудове провадження з більшості кримінальних правопорушень проводить поліція, але, крім неї, участь у провадженні можуть брати Королівська служба переслідування, Генеральний аторней, коронери (у справах про насильницьке позбавлення життя) тощо.

Поліцейське розслідування являє собою етап досудового провадження, в ході якого поліція встановлює обставини кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, збирає необхідні докази вини, для чого має право застосовувати заходи процесуального примусу. Всі дії поліції можна поділити на ті, що потребують дозволу суду, і ті, які поліцейські здійснюють самостійно. Однак у зв'язку зі зростанням злочинності в останні роки та необхідністю швидкого реагування поліції все більшого розповсюдження набувають дії, що не потребують санкцій суду. Так, наприклад, арешт поліція має право проводити лише з дозволу суду, але у випадках невстановлення прізвища та імені особи, яка підлягає арешту, якщо є підстави вважати, що може бути застосований фізичний вплив на підозрюваного чи інших людей, що може бути вчинений інший злочин тощо, поліція може здійснювати арешт за власним розсудом, без дозволу суду. А як вбачається з вищевказаного переліку, під ці умови за необхідності можна підвести майже кожен випадок. Працівники поліції в ході проведення розслідування можуть проводити допити (опитування), вилучення предметів і документів, експертні дослідження, впізнання, огляд місця події, приховане спостереження, перехоплення повідомлень, за необхідності застосовувати заходи процесуального примусу, арешт, обшук, привід, затримання, інші. Проведення цих дій не відображається в протоколах чи інших документах, що мають доказове значення в суді, а фіксуються поліцейським у записнику, після чого включаються до звіту, що складається після проведення досудового провадження. Такі дані не є доказами, проте легалізуються в суді шляхом допитів поліцейських, свідків, експертів тощо.

Особливу увагу слід приділити допустимості подальшого використання в суді відомостей, документів, предметів, що були отримані під час проведення поліцейського розслідування. Такий правовий інститут отримав назву «правила про виключення». Його сутність у тому, що вирок суду може ґрунтуватись тільки на допустимих доказах, тобто таких, що отримані з додержанням належної правової процедури. Особливе значення допустимості доказів надається ще й тому, що в разі порушення процедури отримання одного доказу неприпустимими вважаються і всі похідні від нього відомості. Так, наприклад, якщо обшук було проведено з порушеннями правової процедури (без дозволу суду, без понять), то його

результати не можуть бути враховані під час судового розгляду. Тобто всі речі та документи, вилучені під час обшуку, проведені щодо них експертні дослідження, допити понятих суд не врахує. Це може бути підставою для винесення оправдального вироку.

Особливістю англо-американської моделі кримінального процесу є те, що в разі необхідності поліції вийти за рамки своїх повноважень вона може звернутися до суду з клопотанням про видачу судового наказу, в якому буде міститись дозвіл на проведення певних дій, що не передбачені прямо в законі. Контроль за діяльністю поліції здійснюють аторнеї, функції яких певною мірою властиві прокурорам в Україні. Як зазначив О. І. Литвинчук, в Англії відсутня чітко виражена в інших країнах прокурорська функція обвинувачення і нагляду [6, с. 135–140]. Обов'язки аторнея передбачають підтримку публічного обвинувачення в суді, проведення досудового розслідування за певними категоріями кримінального провадження. Такі автори, як Б. В. Романюк, М. І. Камлик, П. Т. Гега та інші, зазначили, що традиційно законодавство США наділяє прокурорів як представників виконавчої гілки державної влади широкими повноваженнями, особливо при розв'язанні питань у розслідування злочинів, пред'явлення офіційних обвинувачень і судове переслідування. Вони можуть на власний розсуд вирішувати питання про доцільність кримінального переслідування відносно осіб [2, с. 125].

Слід звернути увагу на особливий правовий інститут «угода про визнання вини», який широко застосовується в США. Так, більшість кримінальних проваджень, без попереднього судового слухання, направляються до суду першої інстанції, в ході якого суддя переконується в добровільному визнанні провини обвинуваченим та, не розглядаючи доказів, виносить вирок в рамках санкції, запропонованої прокурором. Угодою це називається тому, що в обмін на повне визнання своєї провини обвинувачуваному прокурор пропонує м'якшу кваліфікацію вчиненого правопорушення чи вимагає в суді менш суворе покарання. Аналогічні положення містяться і в главі 35 КПК України. Так, у кримінальному провадженні України можуть бути укладені два види угод: угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Зміст угод аналогічний тому, що й для англо-американського кримінального процесу. На нашу думку, це є також обґрунтованим та позитивним запозиченням кримінально-процесуального досвіду США українськими законотворцями, що дозволяє суттєво зменшити обсяг кримінальних проваджень, які підлягають судовому розгляду за загальною процедурою, та полегшити і оптимізувати роботу судів.

Крім того, на нашу думку, важливо підкреслити ще одну позитивну рису кримінального процесу США, що відноситься скоріше

до адміністративної практики, ніж до процесуальної діяльності. Мова йде про статистичні обліки. В Україні це питання зараз гостро обговорюється та потребує негайної реорганізації, оскільки методи обліків, за якими вираховуються показники діяльності органів досудового розслідування, застарілі. Так, у США якість діяльності поліції визначається шляхом установлення кількісного співвідношення всієї сукупності зареєстрованих кримінальних правопорушень з тими, що були розкриті та кримінальне провадження в яких передано до суду. Ми вважаємо, що саме таку практику статистичного обліку показників діяльності органів досудового слідства необхідно запровадити в Україні.

По закінченні поліцейського розслідування, вирішивши, що всі дії, необхідні для встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та пошуку доказів її винуватості, проведені, поліція приймає одне з рішень. У США поліцейський, який проводив розслідування, складає звіт по справі, що передає своєму керівнику. Останній, вивчивши звіт та перевіrivши правильність викладених у ньому обставин, приймає рішення про передачу справи до суду для подальшого розгляду у спрощеному (сумарному) порядку, або про припинення справи (за недостатності доказів), або про вирішення справи шляхом поліцейського врегулювання (наприклад попередження). Подібна процедура передбачена і в Англії. Відмова від подальшого кримінального переслідування приймається поліцією, якщо вона дійде висновку, що подальше розслідування неможливе через юридичні (немає складу злочину та інші) чи фактичні (не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення) обставини. Особливістю кримінального процесу в Англії є можливість поліції відмовитись від подальшого кримінального переслідування, якщо вона вважає недоцільним притягати встановлену особу до кримінальної відповідальності. До того ж таке рішення поліція приймає самостійно, і його не контролює ані суд, ані Королівська служба кримінального переслідування.

Значного поширення набув інститут «медіації», тобто поліція передає справу до служби медіації, котра проводить процедуру примирення потерпілого та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. В разі досягнення компромісу та укладення відповідної угоди поліція відмовляється від подальшого кримінального переслідування. Як вказувалося вище, подібний інститут з'явився і в українському кримінальному процесі і має назву угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. В Україні такі заходи покладено на прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Якщо матеріали кримінального провадження пройшли всі вказані інстанції, в яких відсіюється значна частина проваджень, і поліція вважає доцільним здійснювати подальше кримінальне

переслідування особи, то підозрюваному формально пред'являється обвинувачення і матеріали кримінального провадження передаються до Королівської служби переслідування або до Генерального аторнея. У подальшому матеріали кримінального провадження вивчаються вказаними службами, після чого передаються до суду для вирішення справи по суті. На цьому стадія досудового провадження закінчується.

Підсумовуючи дослідження англо-американської моделі кримінального процесу, доцільно навести думку М. І. Гартунга з 1868 р., що англійський процес уже тим важливий, що складається з самих блискучих сторін англійського суспільного та державного життя; а із сучасних державних організмів Англійський ледве не найвищий та бездоганний. Європейські держави страждають від деспотичного бюрократизму та централізації, англійський же народ вмів єднувати повагу до закону із громадянською свободою [7, с. 58].

Таким чином, можна зробити **висновки**, що на теперішній час проходить процес значного зближення різних зарубіжних правових систем, постійного обміну досвідом різних країн та запозичення найбільш ефективних і досконалих правових норм та інститутів, куди приєднається й Україна. Так, із вищевказаного вбачається, що в кримінальному процесі України очевидно є наявність окремих ознак англо-американської моделі кримінального процесу. На нашу думку, подальше використання досвіду і дієвих елементів кримінального процесу зарубіжних країн, таких, як спрощення процедур отримання санкцій суду чи введення інституту поліцейського попередження, має позитивно вплинути на національну кримінальну процесуальну систему та пристосувати її до новітніх процесів, що проходять в суспільстві. Слід підтримати Р. Кларка, який зазначив, що суспільство потребує поліції, кожна дія якої підтримувала б думку про розуміння нею своєї місії служити суспільству, забезпечуючи його спокій та безпеку, не посягаючи на права слабших чи навіть безпорадних людей [8, с. 209]. На сьогодні питання удосконалення кримінального процесу України є актуальним і не вирішеним, що потребує окремого дослідження та наукового вивчення.

Список використаних джерел: 1. Порівняльне правознавство : підручник / [С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.] ; за заг. ред. О. В. Петришина ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків : Право, 2012. – 272 с. 2. Внутрішня безпека України та шляхи її забезпечення : наук. вид. / [Ромачук Б. В., Камлик М. І., Гега П. Т. та ін.]. – Київ : Міжвідом. н.-д. центр з проблем боротьби з організ. злочинністю, 2005. – 164 с. 3. Гуценко К. Ф. Уголовный процесс западных государств. – Изд. 2-е, доп. и испр. / К. Ф. Гуценко, Л. В. Головки, Б. А. Филимонов. – М. : Зерцало-М, 2002. – 528 с. 4. Уголовный процесс : учебник / отв. ред. А. В. Гриненко. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма, 2009. – 496 с. 5. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Харків : Одиссей, 2013. – 320 с.

6. Литвинчук О. І. Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Литвинчук Олександр Іванович. – Луганськ, 2007. – 234 с. 7. Гартунг Н. История уголовного судопроизводства и судоустройства Франции, Англии, Германии и России / Н. Гартунг. – СПб. : Тип. Э. Арнольда, 1868. – 206 с. 8. Кларк Р. Преступность в США : пер. с англ. / Р. Кларк. – М. : Прогресс, 1975. – 424 с. 9. Уголовно-процесуальный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. – Харьков : Одиссей, 2005. – 968 с. 10. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Савченко Андрій Володимирович. – Київ, 2007. – 39 с. 11. Апарова Т. В. Статус судей в Великобританії / Т. В. Апарова // Журнал Российского Права. – 1999. – № 7/8. – С. 114–125. 12. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – Київ : Україна, 1999. – 554 с.

Надійшла до редколегії 20.06.2014

Лунева О. С. Процесуальные полномочия полицейских подразделений Англии и США в ходе проведения досудебного уголовного производства

Рассмотрены особенности деятельности полицейских подразделений в Англии и Соединенных Штатах Америки во время проведения досудебного уголовного производства, а именно полицейского расследования. Особо внимание уделено их взаимодействию с прокурором (атторнеем), судами, иными участниками. Осуществлен анализ научной литературы, освещающей полномочия работников полицейских подразделений зарубежных стран во время проведения ими уголовного преследования. Обосновано, что на данное время прослеживается четкая тенденция к сближению французской и англо-американской моделей уголовного процесса.

Ключевые слова: полицейские подразделения, полномочия, взаимодействие, полицейское расследование, процессуальное принуждение.

Luneva O. S. Procedural full-powers of police in England and the United States in the course the pre-trial criminal proceedings

The article considers features of police activity in England and the United States in the course of the pre-trial criminal proceedings particularly the «police investigation». Specific attention is paid to the police procedural cooperation with the state attorney, court and other participants. The article also analyses the scientific literature regarding police full powers abroad in the course of their criminal pursuit and investigator's full powers in Ukraine. In accordance with Anglo-American model of the criminal process – pre-trial investigation conducted by executive authorities, there is no any court investigator. Main stages of the Anglo-American criminal process are also identified. It should take into account that there are no any unified and codified regulations in England and the United States that may regulate

relationship, which appeared after committing crime, and a significant role occupies there numerous judicial precedents. The article considers features of police pre-trial investigation including establishing circumstances of the committed crime, subject's identification and his location, collection related information and application of measures of procedural coercion. The analogy was also conducted between above-mentioned police actions and investigator's full powers in Ukraine. Specific attention is paid to such legal institutions as «plea bargaining» and «mediation». The fact that the current development of any criminal procedural system is not possible without considering of foreign experience was also confirmed in the article. It is substantiated that at the present time there is a clear trend towards convergence of French and Anglo-American models of the criminal process. So, there is a need for further search scientifically sound ways of their improvement and development.

Keywords: police unit, full powers, cooperation, police investigation, procedural coercion.

УДК 343.976

Д. М. Миронюк

РЕАЛІЗАЦІЯ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ПРАКТИЦІ РЕЗУЛЬТАТІВ КРИМІНОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Досліджено можливості використання у правозастосовній практиці результатів кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності. Запропоновано два відповідні напрями: інформаційне забезпечення кримінологічного прогнозування у процесі планування кримінально-превентивної діяльності; використання моніторингу для оптимізації управління діяльністю суб'єктів протидії злочинності за результатом виявлення кримінологічної неефективності певних аспектів правореалізації чи правозастосування. Надано розгорнуту характеристику кожному з них.

Ключові слова: ефективність, правове регулювання, протидія злочинності, кримінологічний моніторинг, прогнозування, планування.

Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання є невід'ємною складовою забезпечення наукової обґрунтованості правотворчості у сфері протидії злочинності та соціальної адаптивності останньої в цілому. Водночас його результати можуть знаходити свою реалізацію не тільки у сфері правотворчої діяльності, а й у безпосередньому правозастосуванні. І це є цілком зрозумілим, адже правове регулювання як об'єкт моніторингу не вичерпується виключно нормами права. Не менш важливими його аспектами, які суттєво впливають на результативність кримінально-превентивної діяльності, є практика застосування і реалізації положень відповідних нормативно-правових актів. Останні можуть бути в цілому обґрунтованими як за формою, так і за змістом.

© Миронюк Д. М., 2014

Однак усталеність у діяльності спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності та інших осіб, з якими у них виникають правовідносини, асоціальних, а подекуди – і кримінальних практик часто не дозволяє говорити про кримінологічну ефективність правового регулювання. Старання законодавця можуть бути зведені нанівець паразитарним традиціоналізмом у функціонуванні вказаних суб'єктів, породженим як попереднім станом правового регулювання, так і його неналежними умовами, що елімінують цінність і значимість позитивно-правового компонента. Як засвідчує аналіз системи протидії злочинності, в ній існують цілком стійкі закономірності соціальної самоорганізації, що визначають логіку розвитку відповідних процесів [1; 2, с. 272]. Тож практика правозастосування у сфері протидії злочинності також потребує належного забезпечення систематичним моніторинговим супроводженням.

Теоретичні дослідження кримінологічних аспектів моніторингової діяльності тією чи іншою мірою висвітлено у працях Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, В. С. Батиргареевої, М. М. Биргеу, Є. М. Блажівського, В. В. Василевича, М. Г. Вербенського, С. Ю. Віцина, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, В. М. Поповича та інших дослідників. Водночас, визнаючи суттєвий внесок указаної плеяди вчених у розроблення означеної проблематики, слід все ж зауважити, що й досі залишаються недостатньо вирішеними наукові та практичні проблеми використання результатів моніторингу у правозастосовній кримінально-превентивній діяльності, чим і зумовлюється актуальність теми статті.

Мета статті полягає у визначенні та характеристиці напрямів використання у правозастосовній кримінально-превентивній діяльності результатів кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності.

Слід зауважити, що значущість реалізації результатів кримінологічного моніторингу у правозастосовній кримінально-превентивній практиці окрім іншого обумовлюється потенційною можливістю переривати віддалені від правових чинників криміногенних факторів. Йдеться про те, що, як слушно зазначають О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, запобіжна, зокрема правоохоронна, діяльність у силу своєї специфіки може обмежувати права і свободи людини, тому вона повинна здійснюватись суворо у рамках закону, що є найважливішою гарантією забезпечення конституційних прав і свобод громадян [3, с. 119]. В той же час поширення правопорушень у роботі правоохоронних органів, судів, тобто деформації у правозастосовному компоненті, завжди тягне за собою ланцюгову реакцію у виді зміцнення нігілістичного відношення до них, поширення злочинів як проти їх авторитету, так і іншого спрямування,

а також зростання рівня латентності, обумовленого недовірою до системи кримінальної юстиції. Тому вчасна адаптація правозастосовної діяльності до соціальних очікувань, запитів, приведення її у повну відповідність до вимог закону, і не лише його букви, а й духу, вимагає здійснення моніторингу її параметрів як складової механізму правового регулювання. При цьому, враховуючи особливості організації управління вказаною діяльністю, вважаємо за доцільно запропонувати два магістральні напрями використання у ній результатів кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання.

1. Інформаційне забезпечення кримінологічного прогнозування для належного планування розвитку системи протидії злочинності взагалі та окремих її складових з урахуванням відповідних правових основ та з метою забезпечення стійкості її функціонування.

Відомо, що кримінологічний моніторинг належить до інформаційно-аналітичної діяльності, що розгортається в системі управління протидією злочинності. Остання ж, як відомо, здійснюється на плановій основі, що зводить кримінологічне прогнозування до рангу невід'ємних його складових. Як слушно з цього приводу зазначає Г. А. Аванесов, якщо у процесі управління виходити лише з інформації, що описує систему тільки у конкретний момент, та не брати до уваги минулий її стан та майбутні умови функціонування, то управління не буде оптимальним [4, с. 358]. Більше того, оскільки кримінально-превентивна практика є за своїм змістом публічною, здійснюється виключно в межах закону, то й актуалізується значення моніторингу ефективності правового регулювання в контексті прогнозування напрямів та форм прояву правореалізаційної і правозастосовної практики з огляду на її адаптивні реакції як на законодавчу основу, так і на зовнішньо- і внутрішньосистемні умови протікання. Зрештою імовірні сценарії функціонування системи протидії злочинності у визначених соціально-правових умовах використовуються для планування діяльності щодо запобігання злочинам, у тому числі і шляхом вироблення саморуйнівних прогнозів.

В цьому контексті основним завданням, що ставиться перед суб'єктом управління протидією злочинності під час використання результатів кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання, є:

– забезпечення повної та всебічної реалізації правового статусу спеціалізованих суб'єктів кримінально-превентивної діяльності. Це означає приведення їх діяльності у відповідність як до вимог закону, так і до цілей запобіжної діяльності. Визначені у нормативно-правових актах зміст та межі їх компетенції мають набувати чітких правозастосовних контурів, а сама практика правозастосування та правореалізації повинна виходити з вимог науковості, оперативності та гнучкості.

В цьому аспекті головною гносеологічною задачею є віднайдення в конкретно-історичний проміжок часу найбільш оптимального балансу між реальними можливостями правозастосовної, правореалізаційної кримінально-превентивної практики та вимогами нормативно-правового компонента механізму правового регулювання. За аналогією з концепцією злочинності Е. Дюркгейма, в якій відстоюється обґрунтована думка про існування певного нормального рівня кримінальної активності, що описується категорією «насиченість суспільства злочинністю», має бути сформована методика визначення нормального стану дисбалансу між позитивним правом та практикою його реалізації у сфері протидії злочинності. Кримінологічний же моніторинг у цьому розумінні виступатиме інструментом спостереження за відповідністю фактичного стану правозастосування його науково обґрунтованим параметрам за визначених умов. В цьому і полягає його цінність, що візуалізується в контексті реформування системи протидії злочинності протягом відносно тривалої перспективи. Звичайно, така діяльність потребує окремого наукового забезпечення та монографічного розроблення проблем визначення означеного вище нормального стану невідповідності між правозастосуванням, правореалізацією та нормативно-правовими вимогами до них у системі протидії злочинності.

– інформаційно-аналітичне забезпечення управління діяльністю щодо мінімізації зловживання правом як з боку спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності, так і з боку інших осіб, з якими у них виникають правовідносини. До них, зокрема, відносяться кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі, частково – адміністративно-правові відносини;

– інформаційно-аналітичне забезпечення управління ефективністю правореалізації та правозастосування у запобіжній діяльності спеціалізованих суб'єктів у межах планування протидії злочинності. Як зазначає Г. А. Аванесов, планування – це складання відповідної системи взаємопов'язаних завдань, що визначають послідовність, порядок та строки виконання комплексу заходів у сфері протидії злочинності [4, с. 355]. Вироблення та складання плану є елемент більш загальної, універсальної функції управління, що полягає у виробленні та прийнятті управлінського рішення [5, с. 9]. А оскільки планування функціонування системи протидії злочинності жорстко обмежене та водночас упорядковане складовими соціально-правового механізму, то воно обов'язково має спиратися на результати кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання, враховувати їх та передбачати заходи щодо її підвищення, зокрема й у площині правореалізації і правозастосування.

2. Використання результатів моніторингу для оптимізації управління діяльністю суб'єктів протидії злочинності за результатом виявлення кримінологічної неефективності

певних аспектів правореалізації чи правозастосування. Як правило, такі зміни з огляду на публічний характер указаної діяльності супроводжуються виданням чи то індивідуальних нормативних актів, чи то відомчих нормативно-правових актів на галузевому, міжгалузевому, регіональному або місцевому рівнях. Вони можуть бути спрямовані на оптимізацію контролю (як відомчого, так і позавідомчого) за діяльністю спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності, її форм, методів, умов, у тому числі тих, що стосуються особистої безпеки тощо.

Для прикладу можна навести модель організованої нами узагальненої моніторингової системи, яку було створено на базі розрізнених, але періодичних ініціативних наукових досліджень, збирання та узагальнення даних офіційної статистичної звітності щодо рівня рецидиву злочинів, у тому числі пенітенціарного, які зіставлялися із судовою та слідчою практикою щодо обрання запобіжних заходів на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні, а також призначення покарання у виді позбавлення волі. Свідомо упускаючи детальний опис аналітичних процедур, зазначимо, що була встановлена стійка кореляція: а) між рівнем ув'язнених, щодо яких був обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою, та рівнем злочинності і смертності у слідчих ізоляторах ДПтС України; б) між рівнем засуджених до позбавлення волі та рівнем рецидивної пенітенціарної та постпенітенціарної злочинності. Ці зв'язки в цілому є відомими в кримінологічній науці та зазвичай описуються через явище призонізації. Моніторинг їх (зв'язків) інтенсивності – одне із завдань зниження криміногенних ефектів призонізації, основні детермінанти яких перебувають саме в площині правозастосовної практики, а не нормативно-правового компонента правового регулювання. Шлях до нейтралізації цих зв'язків – трансформація практики обрання запобіжних заходів та призначення покарань із наданням пріоритету нев'язничним їх різновидам у тих межах, що визначені законом.

Проілюстрований приклад засвідчує прикладну спрямованість використання результатів кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання у сфері правозастосування, що виявляється у максимальному використанні потенційних можливостей закону виключно через пошук найбільш оптимальних організаційних і суто кримінологічних параметрів реалізації його положень.

Узагальнення концептуальних основ управління діяльністю суб'єктів протидії злочинності дає можливість запропонувати такі вектори реалізації результатів кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання у кримінально-превентивній практиці:

- інформаційно-аналітичне забезпечення удосконалення стратегії і тактики протидії злочинності і запобігання злочинам.

У цьому контексті слушно видається думка О. Г. Кальмана, який зауважував на тому, що під час розробки стратегій і тактики попередження злочинів необхідно обов'язково враховувати *механізм* (курсив наш. – Д. М.) реалізації запобіжних заходів [6, с. 18]. На цьому ж наголошують й О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, зазначаючи, що можна з упевненістю констатувати наявність стійкого, вираженого, синтезуючого зв'язку між функціонуванням системи протидії злочинності і необхідністю аналізу її механізму, а також проявів цього механізму у формі відображення різних видів взаємодій елементів системи. Такого роду прояви у своїй основі мають управлінську природу, оскільки і сама протидія злочинності є специфічним видом соціального управління [3, с. 119–120]. В той же час кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання розглядається як складова соціально-правового механізму протидії злочинності. Тож повноцінне науково обґрунтоване реформування стратегічних та тактичних основ кримінально-превентивної діяльності в принципі не повинно здійснюватись без урахування результатів моніторингової діяльності, які формують динамічну інформаційну модель указанного механізму у контексті його соціальної значимості, тобто для стабілізації та зміцнення криміногенної безпеки;

– *інформаційно-аналітичне забезпечення удосконалення форм запобіжної діяльності*. В цьому випадку йдеться про створення динамічної інформаційної моделі реалізації ранньої, безпосередньої та посткримінальної профілактики злочинів, спостереження за її змінами. Основна мета такої діяльності – планомірне впровадження тактики зміни пріоритетів у правозастосовній та правореалізаційній діяльності з акцентом на ранню профілактику. Особливо актуальним у цьому контексті є запровадження системи показників та інших організаційно-управлінських факторів стимулювання саме цієї форми профілактики з одночасним відходом від практики оцінки діяльності правоохоронних органів виключно за рівнем розкриття злочинів. Проте реалізація вказаного напрямку використання можливостей кримінологічного моніторингу лежить у площині успішного вирішення гносеологічних та аксіологічних задач іншого порядку. Як слушно зауважує Г. А. Аванесов, розгляд питань ранньої профілактики закономірно тягне за собою постановку низки фонових завдань, а саме: з'ясування суб'єктів такої профілактики, моменту, з якого вона має починатися, формалізовані його ознаки, які б були достатні для виявлення, фіксації, узагальнення на масовому рівні тощо [7, с. 404–405]. Дійсно, пласт науково-методичних та організаційно-правових проблем, з якими пов'язана рання профілактика, досить широкий. І використання в її цілях кримінологічного моніторингу правового регулювання не є виключенням. Проте, не претендуючи на формування в цій роботі

вичерпних та концептуально завершених висновків щодо цього аспекту досліджуваної проблематики, зауважимо лише, що саме моніторингові процедури здатні забезпечити систематичне спостереження, оцінку за ефективністю правозастосування та право реалізації у сфері ранньої кримінологічної профілактики, а тому мають бути обов'язковою складовою процесу управління нею. При цьому предметні межі створеної у цих цілях моніторингової системи набуватимуть значно ширших контурів, що пов'язано із перенесенням акцентів кримінальної превенції зі спеціально-кримінологічного на загальносоціальний рівень;

– *інформаційно-аналітичне забезпечення удосконалення методів запобіжної діяльності*. Як зазначає О. М. Литвинов, джерелом виникнення проблем у застосуванні методів є рівень впливу, хоча і сутність методів може бути зрозумілою лише у зв'язку з тією або іншою практичною діяльністю. У цьому зв'язку представляється, що метод є певним, заснованим на суб'єктивній стороні засобом, через який суб'єкт співвідноситься з об'єктом. Тут необхідно підкреслити, що саме в об'єктах, цілях і умовах діяльності варто шукати специфіку застосування тих або інших методів. Методи виступають як способи реалізації принципів, а останні складають змістовну основу методів. Принципи ж базуються на цілях [8, с. 77–78]. В цьому контексті використання результатів кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання у кримінально-превентивній правозастосовній практиці знаходиться у площині управління, перш за все, цілями цієї діяльності. Останні можуть мати як стратегічний, так і тактичний характер. У першому випадку йдеться про фундаментальні, світоглядні, ідеологічні засади правозастосування у практиці запобігання злочинності, оформлені у телеологічній основі того чи іншого рівня діяльності. В другому ж – про окремо-вузлові, дистанційні цілі, характерні чи то для організації функціонування окремої ланки механізму протидії злочинності, чи то для певного етапу його розвитку в цілому.

Варто зауважити, що ефективність застосування тих чи інших методів кримінологічного впливу, окрім компетентнісних і суто правових чинників, визначається також і умовами своєчасності та доцільності з урахуванням певного соціального контексту (економічних, політичних, культурних умов, криміногенної обстановки тощо). У зв'язку з цим одним із важливих напрямів реалізації результатів кримінологічного моніторингу правового регулювання у правозастосовній практиці спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності слід визнати надання суб'єкту управління в цій системі повної та оперативної інформації щодо відповідності регламентованих позитивним правом та застосовуваних у визначених умовах методів кримінологічного впливу тим цілям, які ставляться перед конкретним сегментом механізму запобіжної діяльності у конкретний

проміжок часу. Отримання такої інформації необхідне для забезпечення соціальної адаптивності методичного арсеналу кримінально-превентивної практики.

Таким чином, кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності має бути невід'ємною складовою управління її функціонуванням як на рівні правотворчої, так і правозастосовної, правореалізаційної діяльності. Отже, кримінологічний моніторинг виступає наскрізним інформаційно-аналітичним компонентом для всієї організації профілактики злочинів, пронизуючи кожен її структурний елемент, який є об'єктом управлінського впливу.

Список використаних джерел: 1. Малков С. Ю. Логико-математическое моделирование социально-экономических систем. Методический аспект / С. Ю. Малков, В. И. Ковалев, С. С. Лобов // Стратегическая стабильность. – 2002. – № 3. – С. 27–44. 2. Білоусова О. О. Проблеми моделювання системи протидії злочинності / О. О. Білоусова // Публічне право. – 2011. – № 3. – С. 272–277. 3. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. – 308 с. 4. Аванесов Г. А. Криминология. Прогностика. Управление : учеб. пособие / Г. А. Аванесов. – Горький : ГВШ МВД СССР, 1975. – 423 с. 5. Афанасьев В. Г. О содержании (основных функциях) управления социалистическим обществом / В. Г. Афанасьев // Научное управление обществом. – 1967. – Вып. 1. – С. 8–14. 6. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України : теоретичні та прикладні проблеми попередження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кальман Олександр Григорович. – Харків, 2004. – 36 с. 7. Аванесов Г. А. Криминология : учебник / Г. А. Аванесов. – М. : Акад. МВД СССР, 1984. – 498 с. 8. Литвинов О. М. Методи впливу в системі механізму протидії злочинності / О. М. Литвинов // Форум права. – 2006. – № 3. – С. 77–80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2006_3_14_.pdf.

Надійшла до редколегії 28.05.2014

Миронюк Д. Н. Реализация в правоприменительной практике результатов криминологического мониторинга эффективности правового регулирования в сфере противодействия преступности

Исследованы возможности использования в правоприменительной практике результатов криминологического мониторинга эффективности правового регулирования в сфере противодействия преступности. Предложено два соответствующих направления: информационное обеспечение криминологического прогнозирования в процессе планирования криминально-превентивной деятельности; использование мониторинга для оптимизации управления деятельностью субъектов противодействия преступности по результатам выявления криминологической неэффективности определенных аспектов правоприменения или правоприменение. Дана развернутая характеристика каждому из них.

Ключевые слова: эффективность, правовое регулирование, противодействие преступности, криминологический мониторинг, планирование, прогнозирование.

Myroniuk D. M. Realization within law enforcement practice the results of criminological monitoring of legal regulation's efficiency in the sphere of crime counteraction

The article is devoted to research the possibilities of using within law enforcement practice the results of criminological monitoring of legal regulation's efficiency in the sphere of crime counteraction. The author offers two relevant areas: information guaranteeing of criminological prediction in the process of planning criminal and preventive activity; using monitoring to optimize the management over subjects of crime counteraction by the results of identifying criminological inefficiency of certain aspects in the sphere of law realization or law enforcement.

The following vectors of using the results of the monitoring are distinguished additionally within the first direction: 1) guaranteeing full and comprehensive realization of the legal status of specialized subjects of criminal and preventive activity; 2) information and analytical support for management activity to minimize law abuse; 3) information and analytical support for managing the efficiency of law realization and law enforcement within protective activity of specialized subjects in terms of planning crime counteraction. Within the second direction the following vectors are distinguished: a) information and analytical support of improving the strategy and tactics of crime counteraction and crime prevention; b) information and analytical support of improving the forms of preventive activity; c) information and analytical support of improving the methods of preventive activity.

It is proved that criminological monitoring of legal regulation's efficiency in the sphere of crime counteraction is an integral part of the management of its functioning both at law-making and law enforcement level. Criminological monitoring acts as prevailing information and analytical component for the whole crime prevention organization, running through its every structural element that is the object of management influence.

Keywords: efficiency, legal regulation, crime counteraction, criminological monitoring, prediction, planning.

УДК 343.1

Р. В. Суворова

**ЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ
В РЕЗУЛЬТАТІ ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЮ
ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ**

Розглянуто питання, що стосуються оцінки, значення та використання інформації, отриманої внаслідок здійснення контролю за вчиненням злочину. Прیدілено увагу застосуванню вказаної інформації як доказів з кримінального провадження, а також можливості використання її як орієнтовної. Виділено

© Суворова Р. В., 2014

важливість та значення проведення контролю за вчиненням злочину як для викриття особи, що вчинила злочин, так і для спростування такої інформації. Висвітлено основні проблеми неналежного отримання доказів внаслідок проведення контролю за вчиненням злочину.

Ключові слова: контроль за вчиненням злочину, оцінка доказів, використання інформації, допустимість, належність.

Реалізація прав, свобод та законних інтересів учасників процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) потребує значних зусиль усіх державних органів і в першу чергу тих, які, уповноважені законом на виконання завдань кримінального провадження. Основним змістом кримінально-процесуальної діяльності є робота з доказами, а саме їх збирання, перевірка, оцінка, прийняття рішення та його обґрунтування.

Існує чимало суперечностей щодо оцінки та використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, однак так чи інакше у разі наявності інформації, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні, а саме: події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; обставин, що характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання [1]. Результати контролю за вчиненням злочину мають бути враховані та використані у кримінальному провадженні як докази, на тій же основі, що й докази, отримані в результаті проведення слідчих (розшукових) дій у гласному порядку. Саме це положення кримінального процесуального законодавства є одним із ключових моментів реалізації негласних слідчих (розшукових) дій та їх відмінністю від оперативно-розшукових заходів, що проводяться до початку реєстрації кримінального провадження. З вищевказаного слід зробити висновок, що під час оцінки доказової інформації не можна надавати перевагу тим чи іншим доказам, зважаючи на те, чи отримана вона у гласному або негласному порядку. Така диференціація була б неправильною, більш того – протизаконною, адже нехтування нормами закону тягне за собою кримінальну відповідальність.

Прийняття законних та обґрунтованих процесуальних рішень можливе лише тоді, коли вони базуються на перевірених та правильно

оцінених відомостях, отриманих відповідно до вимог кримінального процесуального закону. У зв'язку з цим додержання порядку збирання доказів під час контролю за вчиненням злочину має важливе значення для вирішення кримінального провадження. Слушним є тлумачення доказів, закріплене у ст. 84 КПК України, згідно з яким доказами визначено фактичні дані, отримані у передбаченому Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Властивості доказів – це їхні необхідні ознаки, відсутність яких не дає змогу використовувати їх як такі. Можна виділити такі властивості доказів: належність, допустимість, достатність, достовірність [2, с. 210].

Зазначені властивості викладені у ст. 85, ст. 86 КПК України, згідно з якими належними є докази, які прямо чи опосередковано підтверджують існування або відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Доказ, який отриманий в результаті контролю за вчиненням злочину, визнається допустимим у тому разі, якщо він проведений без порушень закону. Недопустимий доказ не може бути використаний під час прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилається суд під час ухвалення судового рішення. Принципово важливою є вимога, сформульована у ч. 3 ст. 62 Конституції України, відповідно до якої обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях, особливо це стосується контролю за вчиненням злочину. Тут потрібно наголосити, що інформація має бути достовірною та перевіреною. На необхідність суворо дотримуватися цього положення Конституції України неодноразово звертав увагу Верховний Суд України, зокрема в постановях Пленуму від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [3], від 30 травня 1997 р. № 7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» [4]. В останній постанові Пленум наголошує: якщо буде встановлено, що ті чи інші докази були одержані незаконним шляхом, суди повинні визнати їх недопустимими і не враховувати під час обґрунтування обвинувального вироку.

Автор погоджується з думкою І. І. Котюка, який підкреслює, що доказування у кримінальному судочинстві не може бути зведене лише до збирання, перевірки та оцінки доказів, оскільки згідно з вимогами закону кожне рішення, що приймається у провадженні, має бути не тільки пізнане, а і вмотивоване та обґрунтоване наявними даними [5, с. 158].

На практиці часто виникають проблеми, пов'язані зі збиранням і фіксацією доказів під час контролю за вчиненням злочину належними суб'єктами. Слідчі органів внутрішніх справ, використовуючи право, передбачене ст. 40 КПК України, доручають проведення контролю за вчиненням злочину оперативним підрозділам. При цьому зустрічаються непоодинокі випадки, коли обов'язок виконувати доручення слідчого покладають на працівників підрозділів, діяльність яких не є оперативною, що призводить до збирання доказів неналежними суб'єктами, після чого отримана в такий спосіб інформація як доказ ставиться під сумнів і на неї не може спиратися суддя у разі притягнення особи до кримінальної відповідальності. Таким чином, сили та засоби, що були залучені до виконання контролю за вчиненням злочину, виявляються даремними. Слідчий повинен не лише надати доручення для його виконання, а й контролювати проходження самої негласної слідчої (розшукової) дії з метою недопущення порушень із боку вказаних суб'єктів. Крім того, керівники органів та підрозділів внутрішніх справ мають сприяти якісному виконанню доручень слідчого про проведення контролю за вчиненням злочину, а також забезпечувати їх виконання належними суб'єктами.

Своєчасність проведення контролю за вчиненням злочину є також критерієм допустимості доказів, отриманих в результаті проведення контролю за вчиненням злочину. Так, його проведення до внесення відомостей до Єдиного державного реєстру судових розслідувань або без внесення не допускається та є наслідком визнання цих доказів недопустимими. Такі заходи можуть мати оперативно-розшуковий характер і проводитись за правилами оперативно-розшукових заходів. У такому випадку інформація, отримана в результаті їх проведення, буде мати виключно орієнтуючий характер для подальшого проведення досудового розслідування [6, с. 28, 29].

Закон не вимагає від сторони обвинувачення встановлення обставин, які виправдовують підозрюваного (обвинуваченого), але водночас прокурор, слідчий зобов'язані всебічно, повно та неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити ті обставини, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання (ч. 2 ст. 9 КПК). Саме з метою недопущення обвинувального ухилу у процесі збирання доказів КПК встановлює, що у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію у повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів

медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності [1].

Метою проведення контролю за вчиненням злочину та оцінки його результатів є не лише встановлення винуватості особи, а і з'ясування обставин, які можуть указувати на непричетність особи до злочину, опрацювання більшої кількості версій з кримінального провадження.

Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Протоколи контролю за вчиненням злочину, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі та документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Згідно з зазначеними нормами про результати контролю за вчиненням злочину також складається протокол, до якого додаються речі та документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

Протоколи за результатами контролю за вчиненням злочину можуть додаватися до сфери кримінального процесуального доказування через таке процесуальне джерело, як документ, адже вони спеціально створені з метою збереження інформації матеріальними об'єктами, які містять зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, тобто є джерелами доказів. Речі і документи, що є додатками до протоколів, можуть бути визнані джерелами доказів на підставі положень Кримінального процесуального законодавства [1].

Положення ст. 256 КПК України визначають, що особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. У разі використання для доказування результатів негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути допитані особи, з приводу дій або контактів яких проводилися такі дії. Показання осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, а також осіб, з приводу дій або контактів яких проводилися такі дії, відповідно до положень ст. 95 КПК України можуть визнаватися.

Результати контролю за вчиненням злочину оформляються протоколами з відповідними додатками. Клопотання слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, ухвала слідчого судді про надання дозволу на її здійснення, протокол з додатками матеріальних носіїв інформації щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які містять відомості про факт та методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а також ві-

домості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці, підлягають засекречуванню [7]. Відповідно до норм чинного законодавства з метою використання у кримінальному провадженні відомостей, що становлять державну таємницю або обмеженого користування застосовується процедура розсекречення. Порядок розсекречування визначається Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженою спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Міністерства фінансів України, Адміністрації ДПС України та Міністерств юстиції України від 16 листопада 2012 р. [8]. Після завершення негласних слідчих (розшукових) дій грифи секретності щодо їх проведення підлягають розсекреченню на підставі рішення прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Розсекречення цієї інформації відбувається з урахуванням обставин кримінального провадження та необхідності використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій як доказів у випадку, якщо витік зазначених відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України. Якщо розсекречення матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій недоцільне і в разі наявності в них відомостей, що становлять державну таємницю, кримінальне провадження відбувається із дотриманням вимог режиму секретності і в порядку, передбаченому главою 40 КПК України [9, с. 112–113].

Результати контролю за вчиненням злочину можуть носити не лише зміст доказів, а й мати характер орієнтовної інформації з кримінального провадження. Саме на них можна спиратися під час подальшої побудови версій, планування слідчих (розшукових) дій. Вони можуть підтвердити необхідність проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, а також спростувати інформацію щодо особи злочинця, події злочину та інших обставин кримінального провадження. Отже, інформація, отримана в результаті контролю за вчиненням злочину, завжди є корисною, потрібно лише правильно її оцінити та вміти застосовувати, так як доказування полягає не тільки в збиранні, дослідженні, перевірці та оцінці доказів із метою встановлення істини у кожному кримінальному провадженні, але й у формулюванні на цій основі певних тез і наведенні аргументів для їх обґрунтування.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова]. – Харків : Право, 2012. – 768 с. 2. Стоянов М. М. До питання визначення властивостей доказів у кримінальному процесі України / М. М. Стоянов // Актуальні проблеми держави і права. – № 44. – 2008. – С. 208–213. 3. Про

застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листоп. 1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>. 4. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 1997 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97>. 5. Котюк І. І. Теоретичні аспекти криміналістичної ідентифікації / І. І. Котюк ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2004. – 207 с. 6. Власова Г. Допустимість і належність доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України / Г. Власова, Р. Сафроняк // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 26–32. 7. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12 серп. 2005 р. № 440 ; зареєстр. в М-ві юстиції України 17 серп. 2005 р. за № 902/11182 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>. 8. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затв. наказом Ген. прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, М-ва фінансів України, Адміністрації Держ. податк. служби України та М-ва юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 14/1042/516/1199/936/1681/51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#n16>. 9. Тарадойна С. Окремі аспекти проведення та використання результатів контролю за вчиненням злочину у кримінальному провадженні / Сергій Тарадойна // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України, 26 квіт. 2013 р., м. Київ : зб. матеріалів міжвуз. наук. конф. / Нац. акад. прокуратури України. – Київ : Алерта, 2013. – С. 110–114.

Надійшла до редколегії 20.06.2014

Суворова Р. В. Значення використання інформації, полученної в результаті проведення контролю за совершением преступления

Рассмотрены вопросы, касающиеся оценки, значения и использования информации, полученной в результате осуществления контроля за совершением преступления. Уделено внимание применению указанной информации в качестве доказательств по уголовному производству, а также возможности использования ее как ориентировочной. Выделены важность и значение проведения контроля за совершением преступления как для изобличения лица, совершившего преступление, так и для опровержения такой информации. Освещены основные проблемы ненадлежащего получения доказательств в результате проведения контроля за совершением преступления.

Ключевые слова: контроль за совершением преступления, оценка доказательств, использование информации, допустимость, принадлежность.

Suvorova R. V. Value and use of the information got as a result of realization of control after the commission of crime

The issues that touch an estimation, value and use of the information got as a result of realization of control after the commission of crime are considered. Attention is paid to application of the indicated information as proofs on criminal proceedings and to possibility of its use as oriental. Importance and value of realization of control after the commission of crime both for the exposure of person that committed crime and for refutation of such information are distinguished. The basic problems of improper proofs receipt as a result of realization of control after the commission of crime are reflected.

Keywords: control after the commission of crime, estimation of proofs, use of information, admission, belonging.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351.746.1(477)

О. І. Безпалова

**КОМПЕТЕНЦІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ**

З'ясовано місце Служби безпеки України в системі суб'єктів, уповноважених вживати заходів щодо реалізації правоохоронної функції держави. Проаналізовано функції, якими наділена Служба безпеки України з метою реалізації правоохоронної функції держави. Виокремлено та проаналізовано два основні напрями діяльності Служби безпеки України щодо реалізації правоохоронної функції держави (внутрішній та зовнішній).

Зроблено висновок, що пріоритетним напрямком діяльності Служби безпеки України є своєчасне виявлення та оцінка потенційних загроз національній безпеці, усвідомлення ступеня їх небезпеки для національних інтересів нашої держави. Наголошено на значущості посилення попереджувально-прогностичної функції системи забезпечення державної безпеки.

Обґрунтовано значущість вироблення дієвої системи критеріїв оцінки ефективності діяльності Служби безпеки України.

Ключові слова: Служба безпеки України, правоохоронна функція держави, компетенція, внутрішні загрози, зовнішні загрози, небезпека, національні інтереси, ефективність.

Правоохоронна функція держави є однією з основних у системі функцій держави. Зміст правоохоронної функції держави полягає в тому, що правоохоронна діяльність здійснюється уповноваженими на те органами державної влади за різноманітними напрямками (у різних сферах життєдіяльності) з використанням цілого комплексу спеціальних методів та засобів діяльності. Від ступеня системності реалізації правоохоронної функції залежить ефективність діяльності держави у сфері забезпечення правопорядку [1, с. 95].

Згідно із ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [2]. Отже, одним із важливих напрямів реалізації правоохоронної функції держави є забезпечення безпеки людини, суспільства і держави в цілому, тобто досягнення стану правової (юридичної) захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, що закріплені на законодавчому рівні. Важливе місце в системі

суб'єктів, уповноважених вживати заходів щодо реалізації правоохоронної функції держави, зокрема щодо забезпечення безпеки людини, суспільства і держави, відводиться Службі безпеки України. Актуальність здійснення ефективної діяльності Служби безпеки України щодо реалізації правоохоронної функції держави не викликає жодних сумнівів, оскільки саме якість виконання органами безпеки покладених на них відповідно до чинного законодавства обов'язків щодо забезпечення державної безпеки України свідчить про стан правового та демократичного розвитку нашої держави, рівень дотримання законних інтересів держави та прав громадян.

З'ясуванню місця Служби безпеки України в системі правоохоронних органів, окресленню особливостей діяльності цього органу щодо виконання покладених на нього завдань з реалізації правоохоронної функції держави присвятили свої праці такі науковці, як О. М. Бандурка, О. О. Котелянець, М. М. Мікуліна, О. М. Полковниченко та ін. Проте хотілося б зауважити, що окремі питання все ще залишаються недостатньо дослідженими; зокрема мова йде про необхідність удосконалення практичної діяльності органів Служби безпеки України щодо реалізації ними правоохоронної функції держави, виведення її на якісно новий рівень з урахуванням рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи [3]. Особливої уваги заслуговує той факт, що сьогодні відбувається реформування всієї системи правоохоронних органів України, однією зі складових якої є органи безпеки. Зважаючи на це, важливого значення набуває запровадження виваженого підходу до вироблення самої концепції реформування, визначення місця та ролі кожного правоохоронного органу, чіткого розмежування завдань та функцій правоохоронних органів з метою уникнення їх дублювання тощо.

Згідно із Законом України «Про Службу безпеки України» Служба безпеки України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [4]. До числа основних завдань, що покладені на Службу безпеки України у межах визначеної законодавством компетенції та які спрямовані на реалізацію правоохоронної функції держави, слід віднести такі:

- захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці;
- попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [4].

Згідно із ст. 10 Закону України «Про основи національної безпеки України» основними функціями, які має право реалізовувати Служба безпеки України з метою реалізації правоохоронної функції держави, є:

- вироблення і періодичне уточнення Стратегії національної безпеки України і Военної доктрини України, доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки, планування і здійснення конкретних заходів щодо протидії і нейтралізації загроз національним інтересам України;

- створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи національної безпеки;

- комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення життєдіяльності складових (структурних елементів) системи національної безпеки;

- підготовка сил та засобів до їх застосування згідно з призначенням;

- постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній, військовій та інших сферах, релігійному середовищі, міжетнічних стосунках; прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці;

- систематичне спостереження за станом і проявами міжнародного та інших видів тероризму;

- прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників і конфліктів, причин їх виникнення та наслідків прояву;

- розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту національних інтересів України;

- запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізуючих чинників на національні інтереси;

- локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків або впливу дестабілізуючих чинників;

- оцінка результативності дій щодо забезпечення національної безпеки та визначення витрат на такі цілі;

- участь у двосторонньому і багатосторонньому співробітництві в галузі безпеки, якщо це відповідає національним інтересам України;

- спільне проведення планових та оперативних заходів у рамках міжнародних організацій і договорів у галузі безпеки [5].

Аналіз наведених вище функцій, які має право реалізовувати Служба безпеки України з метою реалізації правоохоронної функції держави, дозволяє дійти висновку про їх різноманітність та багатовекторність. Зазначені функції стосуються як вирішення суто організаційних питань, пов'язаних з організацією поточної роботи

цього органу, так і безпосередньої участі в локалізації ситуацій, що створюють (або потенційно можуть створити) загрозу національній безпеці держави.

Окрему увагу хотілося б зосередити на наявності такого виду функцій, як функції забезпечення, виконання яких відповідними підрозділами дозволяє створити належні умови для реалізації основних функцій органів безпеки України. Як зазначає О. М. Полковниченко, функції забезпечення виконують кадрові, фінансові, аналітичні, господарські та інші підрозділи забезпечення оперативно-службової діяльності Служби безпеки України. До таких функцій можна віднести: забезпечення додержання дисципліни та законності в діяльності персоналу СБУ; забезпечення правового і соціального захисту персоналу СБУ; управління об'єктами державної власності; матеріально-технічне забезпечення діяльності органів і підрозділів СБУ; здійснення контролю за правильністю використання матеріально-технічних та фінансових ресурсів і коштів; виробниче та соціально-побутове забезпечення діяльності СБУ та багато інших, які також визначені у відповідних нормативно-правових актах, що регулюють їх діяльність (положеннях, інструкціях) [6, с. 83–84].

Підтвердженням такої точки зору є позиція науковців (зокрема А. В. Жагліна, О. П. Коренева, А. М. Кононова, В. М. Плішкіна) щодо наявності усталеної класифікації функцій управління. Так, найбільш оптимальним, як зазначає О. П. Коренев, є поділ функцій управління на загальні (облік, аналіз, прогнозування, планування, організація, регулювання, контроль), спеціальні (вид та зміст яких обумовлюються відповідною сферою або галуззю управління) та забезпечувальні (до яких належать кадрова, матеріально-технічна, фінансова, діловодства тощо; їх завданням є обслуговування реалізації загальних та спеціальних функцій управління) [7, с. 172–175]. Позицію О. П. Коренева щодо таких видів загальних функцій управління, як аналіз, прогнозування, планування, організація, регулювання, контроль підтримує В. М. Плішкін [8, с. 14]; погоджуючись з даною класифікацією, А. М. Кононов та А. В. Жаглін пропонують розглядати функції управління (зокрема в контексті діяльності органів внутрішніх справ) з позицій пріоритетності, масштабності функцій, ресурсозатратності, агрегованості й важливості інформації, що застосовується при їх реалізації, виділяючи стратегічну, оперативну і тактичну функції управління [9, с. 53].

Зазначені класифікації функцій надаються переважно в контексті діяльності органів внутрішніх справ, однак зважаючи на те, що органи безпеки, так само як і органи внутрішніх справ, реалізують правоохоронну функцію держави, види функцій, притаманні органам безпеки, не повинні суттєво відрізнятися; лише зміст кожної функції відрізняється залежно від конкретного напрямку діяльності.

Зважаючи на викладене вище, слід звернути увагу, що в Законі України «Про Службу безпеки України» не наведено перелік функцій, які мають право реалізовувати органи безпеки. Лише у ст. 10 Закону України «Про основи національної безпеки України» такий перелік наводиться, проте він стосується функцій усіх суб'єктів забезпечення національної безпеки. Погоджуємось із точкою зору С. П. Пономарьова, що це, безсумнівно, далеко не в позитивному плані позначається на правоохоронній практиці Служби безпеки України [10, с. 48–49]. Таким чином, вважаємо, що необхідно внести зміни та доповнення до чинного законодавства, зокрема до Закону України «Про Службу безпеки України», якими мають бути визначені та закріплені основні функції, що уповноважені реалізувати органи безпеки України. Це дозволить не допустити дублювання функцій органами та підрозділами Служби безпеки України та налагодити дієву взаємодію між ними, сприятиме оптимізації діяльності Служби безпеки України щодо реалізації правоохоронної функції держави. Під час вироблення системи функцій, виконання яких має бути покладено на Службу безпеки України, необхідно обов'язково врахувати стандарти країн Європейського Союзу та НАТО у цій сфері; можливо, було б доцільно окремі функції перерозподілити між іншими органами, на яких покладено обов'язок щодо реалізації правоохоронної функції держави.

Якісне виконання функцій, які має право реалізовувати Служба безпеки України з метою реалізації правоохоронної функції держави, вимагає визначення на законодавчому рівні системи органів безпеки. Так, у ч. 1 ст. 9 Закону України «Про Службу безпеки України» визначено систему органів безпеки, яку складають Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України [4].

З метою отримання більш повного уявлення про різноманітність завдань, виконання яких покладено на Службу безпеки України, наведемо структуру Центрального управління. Це дозволить нам визначити основні орієнтири діяльності органів безпеки та з'ясувати специфіку їх діяльності щодо відвернення, виявлення й усунення явних і потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз у сфері державної безпеки. Отже, координація діяльності усіх органів Служби безпеки України та контроль за її відповідністю вимогам чинного законодавства покладені на Центральне управління, яке безпосередньо відповідає за стан державної безпеки. Центральне управління Служби безпеки України складається з Апарату голови Служби безпеки України і таких функціональних підрозділів:

- контррозвідки;
- захисту національної державності;

- контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки;
- контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки;
- охорони державної таємниці та ліцензування;
- боротьби з корупцією та організованою злочинністю;
- боротьби з тероризмом, захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів;
- оперативно-технічних заходів;
- оперативного документування;
- слідчого;
- інформаційно-аналітичного, кадрового, правового, господарського, фінансового, медичного та інших видів забезпечення оперативно-службової діяльності Служби безпеки України [11].

Виходячи зі структури Центрального управління Служби безпеки України та зважаючи на основні завдання, які здійснюються його підрозділами, можна дійти висновку, що доволі розгалужена структура цього органу дозволяє виконувати значну кількість завдань надзвичайної складності, які мають загальнонаціональне значення.

Аналіз чинного законодавства, що регламентує діяльність Служби безпеки України [4], та праць науковців (зокрема О. М. Полковниченка) [6, с. 77] дає можливість виокремити два основні напрями діяльності Служби безпеки України щодо реалізації правоохоронної функції держави:

1) зовнішній, тобто спрямованість діяльності на створення належних умов для забезпечення національної безпеки, захищеності інтересів держави, суспільства та прав людини від зовнішніх загроз;

2) внутрішній, тобто спрямованість діяльності на створення належних умов для забезпечення національної безпеки, захищеності інтересів держави, суспільства та прав людини від внутрішніх загроз.

Слід підкреслити, що останнім часом збільшилася кількість загроз (як зовнішніх, так і внутрішніх) національній безпеці, законним інтересам держави та правам громадян. У Законі України «Про основи національної безпеки України» визначено перелік основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві. До числа зовнішніх загроз національній безпеці, що актуалізувалися останнім часом та можливість настання яких передбачена у чинному національному законодавстві, можна віднести такі:

- посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав;
- спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб;

– загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;

– можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів;

– можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами;

– нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося [5], тощо.

Триваюча в Україні політична криза зумовила активізацію дій окремих суб'єктів владних повноважень місцевого рівня, спрямованих на заклики до відокремлення деяких регіонів нашої держави від України та їх приєднання до території інших держав. Така ситуація створює реальну загрозу порушення територіальної цілісності та недоторканності України, активізує спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав та призводить до виникнення загрози національній безпеці України. Поява нових і трансформація рівня традиційних для сучасних реалій зовнішніх загроз національним інтересам, а також їх поєднання є істотною загрозою, що найбільш деструктивно впливає на національну безпеку. Саме на своєчасну нейтралізацію зазначених загроз з урахуванням положень чинного законодавства має бути спрямована діяльність Служби безпеки України.

Серед внутрішніх факторів найбільш небезпечними є корупція, правовий нігілізм, організована злочинність, незаконна міграція, соціально-економічна та політична нестабільність, протистояння різних гілок влади тощо [12, с. 34]. Отже, актуалізація внутрішніх загроз національній безпеці України зумовлює оновлення існуючого на сьогодні механізму забезпечення національної безпеки держави, вироблення дієвого алгоритму дій, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків настання внутрішніх загроз або їх нейтралізацію, активізацію взаємодії уповноважених суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави, спрямованої на недопущення настання безпеки життєво важливих національним інтересам України.

Таким чином, пріоритетним напрямком діяльності Служби безпеки України є своєчасне виявлення та оцінка потенційних загроз національній безпеці, усвідомлення ступеня їх небезпеки для національних інтересів нашої держави. Адекватність оцінки загроз, ступеня їх реальної небезпеки для життєво важливих інтересів України визначають політику держави у сфері національної безпеки і, відповідно, ефективність системи цих гарантій, тенденції розвитку, змін її структури тощо [13, с. 113]. У зв'язку з цим важливого значення набуває вироблення ефективної державної політики національної безпеки, спрямованої на забезпечення дієздатної системи

управління національною безпекою, координацію та консолідацію зусиль усіх органів державної влади щодо виявлення, оцінки та попередження сучасних загроз та викликів національній безпеці держави, забезпечення балансу між зовнішніми та внутрішніми аспектами безпеки, підвищення значущості та дієвості несилових форм та методів забезпечення національної безпеки. Особливої уваги в рамках реалізації даної політики потребує посилення попереджувально-прогностичної функції системи забезпечення державної безпеки, яка передбачає запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізаційних чинників на національні інтереси; локалізацію, деескалацію та припинення конфліктів; ліквідацію наслідків конфліктів або впливу дестабілізаційних чинників. Провідне місце у цьому процесі має відводитись саме Службі безпеки України, від ефективності діяльності якої щодо реалізації правоохоронної функції держави безпосередньо залежить існування самої держави. Підтримуємо позицію М. В. Грека, що діяльність Служби безпеки України щодо реалізації правоохоронної функції держави можна визначити першочерговим завданням, оскільки незабезпечення державного суверенітету, конституційного ладу тощо неминуче призводить до неможливості забезпечити права і свободи людини і громадянина, економічне благополуччя та інше [14, с. 246].

У сучасних умовах, зумовлених появою нових викликів та загроз, зростанням нестабільності в державі та її окремих регіонах, забезпечення національної (державної) безпеки є ключовим напрямом діяльності усіх органів державної влади України, на яких покладено обов'язок щодо реалізації правоохоронної функції держави. Зважаючи на те, що Служба безпеки України є державним правоохоронним органом, створеним саме з цією метою, актуальність підвищення ефективності його діяльності щодо забезпечення національної безпеки шляхом вироблення дієвого механізму захисту від зовнішніх та внутрішніх загроз, налагодження ефективної взаємодії з іншими уповноваженими на те суб'єктами не викликає жодних сумнівів. У цьому аспекті надзвичайно важливим є своєчасне врахування як вже існуючих, так і потенційних загроз національній безпеці, удосконалення нормативно-правової основи діяльності Служби безпеки України шляхом конкретизації її основних завдань та функцій, орієнтація діяльності Служби безпеки України на пріоритетність захисту прав і свобод людини та громадянина, що дозволить підвищити рівень довіри до держави з боку громадськості. У зв'язку з цим підтримуємо позицію В. В. Тоцького та О. В. Плетньова щодо необхідності поступового перетворення Служби безпеки України з державного органу, що виконує лише каральні функції, на орган, основним пріоритетом діяльності якого є захист прав і свобод людини та законних інтересів суспільства [12, с. 35]. Одним із кроків у цьому напрямку має стати вироблення дієвої системи критеріїв оцінки ефективності діяльності Служби

безпеки України, обґрунтованості та доцільності витрат на реалізацію заходів щодо забезпечення державної безпеки, яка повинна бути відкритою для широких кіл громадськості. Це дозволить суттєво зміцнити місце Служби безпеки України в системі забезпечення національної безпеки в цілому і серед суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави зокрема.

Список використаних джерел: 1. Артемьев А. М. Государственная правоохранительная служба: системные свойства, функции, правовое обеспечение : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.14, 12.00.01 / Артемьев Александр Михайлович. – М., 2008. – 417 с. 2. Конституція України : закон України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 3. Democratic oversight of the security sector in member states : recommendation 1713 (2005) [Електронний ресурс] / Council of Europe, Parliamentary Assembly. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta05/erec1713.htm>. 4. Про Службу безпеки України : закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382. 5. Про основи національної безпеки України : закон України від 19.06.2003 № 964-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351. 6. Полковниченко О. М. Адміністративно-правове регулювання реалізації правоохоронної функції держави органами безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Полковниченко Олександр Миколайович. – Харків, 2012. – 184 с. 7. Административное право России : учебник. – Ч. 1 : Государственное управление и административное право / под ред. А. П. Коренева. – М. : Моск. акад. МВД России ; Центр юрид. лит. «Щит», 2002. – 306 с. 8. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / В. М. Плішкін ; за ред. Ю. Ф. Кравченка. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 702 с. 9. Кононов А. М. К вопросу о функциях системы управления в органах внутренних дел / А. М. Кононов, А. В. Жаглин. // Труды Академии управления МВД России. – 2009. – № 1 (9). – С. 51–53. 10. Пономарьов С. П. Служба безпеки України як суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави / С. П. Пономарьов // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові підходи дослідження : матеріали міжкафедр. «круглого столу» (23 жовт. 2012 р., Харків). – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Рейтинг, 2012. – С. 48–50. 11. Центральне управління Служби безпеки України / Служба безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=83212&cat_id=83154 – Назва з верху екрана. 12. Тоцький В. В. Роль і місце Служби безпеки України в системі суб'єктів боротьби з тероризмом (адміністративно-правові аспекти) / В. В. Тоцький, О. В. Плетньов // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 3 (5). – С. 33–41. 13. Антонов В. Політика національної безпеки України в сучасних умовах: проблеми та реалії / В. Антонов // Право України. – 2014. – № 5. – С. 106–114. 14. Грек М. Завдання Служби безпеки України як правоохоронного органу / Михайло Грек // Публічне право. – 2012. – № 3 (7). – С. 240–247.

Надійшла до редакції 20.06.2014

Беспалова О. И. Компетенция Службы безопасности Украины по реализации правоохранительной функции государства

Вьяснено место Службы безопасности Украины в системе субъектов, уполномоченных на реализацию правоохранительной функции государства. Проанализированы функции, которыми наделена Служба безопасности Украины с целью реализации правоохранительной функции государства. Проанализированы два основные направления деятельности Службы безопасности Украины по реализации правоохранительной функции государства (внутренний и внешний).

Сделан вывод, что приоритетным направлением деятельности Службы безопасности Украины являются своевременное выявление и оценка потенциальных угроз национальной безопасности, осознание степени их опасности для национальных интересов нашего государства. Акцентируется внимание на значимости усиления предупредительно-прогностической функции системы обеспечения государственной безопасности.

Обоснована значимость разработки действенной системы критериев оценивания эффективности деятельности Службы безопасности Украины.

Ключевые слова: Служба безопасности Украины, правоохранительная функция государства, компетенция, внутренние угрозы, внешние угрозы, опасность, национальные интересы, эффективность.

Bezpalova O. I. The competence of the Security Service of Ukraine in realizing the law enforcement function of the state

It is grounded that an important place in the system of subjects authorized to take measures in realizing the law enforcement function of the state, including in the sphere of guaranteeing human, society and the state safety has the Security Service of Ukraine.

The objective of this article is to clarify the place of the Security Service of Ukraine in the system of law enforcement agencies, to outline the features of this body's activity in carrying out its tasks as for realizing the law enforcement function of the state.

The need to achieve the objective of the research is due to the fact that some issues of the activity of the Security Service of Ukraine are still insufficiently studied, in particular there is a necessity to improve the practical activity of the Security Service of Ukraine in realizing law enforcement function of the state, leading it to a new qualitative level taking into account recommendations of the Parliamentary Assembly.

Analysis of the features that the Security Service of Ukraine has the right to realize aiming at implementing the law enforcement function of the state, made possible to conclude their diversity and multivectorial. These functions are related both to resolve organizational issues connected with the body's current work organization and involvement in the localization of situations that create (or potentially may create) a threat to the national security.

Two main activities of the Security Service of Ukraine in realizing the law enforcement function of the state (internal and external) are pointed out and analyzed.

It is concluded that the priority of the activity of the Security Service of Ukraine is the timely identification and assessment of potential threats to the national security, awareness of the degree of danger to the national interests of our country. It is emphasized on the importance of strengthening preventive and predictive function within the system of guaranteeing national security, which provides prevention and removal of threats and destabilizing factors on the national interests; localization, de-escalation and cessation of conflicts; elimination of the consequences of conflicts or the impact of destabilizing factors.

Importance of making an effective system of evaluating the criteria of the efficiency of the Security Service of Ukraine, validity and feasibility of costs on realizing measures in the field of ensuring national security, which should be open to the public is grounded.

Keywords: Security Service of Ukraine, law enforcement function of the state, competence, internal threats, external threats, danger, national interests, efficiency.

УДК 342:342.5(045)(477)

Є. О. Безсмертний

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ФОРМ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

На підставі ґрунтовного аналізу чинного законодавства України розкрито поняття та види адміністративно-правових форм суб'єктів державної влади.

Особливу увагу приділено визначенню вичерпного обсягу адміністративних процесуальних прав і обов'язків, якими наділяються суб'єкти державної влади; розкриттю особливостей і форм реалізації цих прав та обов'язків такими суб'єктами.

Визначено типові риси суб'єктів державної влади, закономірності їх функціонування, права та обов'язки, які забезпечуються або здійснюються у поєднанні із застосуванням заходів адміністративного примусу.

Як висновок автор наполягає на необхідності проведення постійних наукових досліджень у галузі вдосконалення різних форм адміністративної діяльності органів державної влади як головної гарантії прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб як суб'єктів адміністративно-правових відносин.

Ключові слова: адміністративно-правові форми, суб'єкт державної влади, заходи адміністративного примусу.

Розглядаючи питання поняття та видів адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів державної влади, слід визначитись, перш за все, з поняттям суб'єкта владних повноважень. Так, у п. 3 ч. 1 ст. 17 Кодексу про адміністративне судочинство України визначено, що суб'єктами владних повноважень є органи державної

влади, органи місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі чинного законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень.

Оскільки поняття «суб'єкт владних повноважень», вперше закріплене КАС України, не отримало належного і вичерпного обґрунтування адміністративно-правовою наукою й національним законодавством, то відповідного розкриття потребують сутність цього поняття та характерні ознаки таких суб'єктів. На нашу думку, аргументація змісту поняття «суб'єкт владних повноважень» дозволить уникнути плутанини при визначенні конкретного позивача чи відповідача в адміністративній справі. У зв'язку із запровадженням судового розгляду та вирішення публічно-правових спорів необхідним також є визначення вичерпного обсягу адміністративних процесуальних прав та обов'язків, якими наділяються суб'єкти владних повноважень, розкриття особливостей і форм реалізації такими суб'єктами цих прав та обов'язків.

Проблема визначення суб'єктів владних повноважень не є абсолютно новою, особливостям правового статусу цих суб'єктів, їх функціонуванню присвячено чимало наукових праць, зокрема таких науковців-фахівців у галузі адміністративного права, як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, М. М. Тищенко та ін.

Принципово важливим для правильного розкриття поняття «суб'єкт владних повноважень», подальшого з'ясування змісту його адміністративної процесуальної правосуб'єктності є виявлення характерних ознак цих суб'єктів та закономірностей їх функціонування. Важливо визначити, що конкретна фізична або юридична особа набуває статусу суб'єкта владних повноважень – учасника адміністративного судочинства – лише за наявності певних юридичних і фактичних обставин. По-перше, відповідний суб'єкт обов'язково має бути наділений певним обсягом управлінських повноважень, які він здійснює виключно способом та у формах, визначених чинним законодавством. По-друге, ці повноваження реалізуються у зв'язку з необхідністю сприяння здійсненню та захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, практичного виконання завдань і функцій держави, положень Конституції, законів та підзаконних нормативно-правових актів України. По-третє, така реалізація відбувається у суспільних відносинах, участь в яких бере значне коло суб'єктів права, відмінних за своїм статусом, організаційною структурою та метою діяльності. По-четверте, управлінські повноваження мають реалізовуватися уповноваженим суб'єктом не у будь-яких суспільних відносинах, а лише у тих, які за своїм змістом є спірними.

Отже, необхідною ознакою суб'єкта владних повноважень є здійснення цим суб'єктом владних управлінських функцій, які мають здійснюватися суб'єктом саме у тих правовідносинах, в яких

виник спір. У випадку, якщо суб'єкт (зокрема орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа) у спірних правовідносинах не здійснює вказаних управлінських функцій (щодо іншого суб'єкта, який є учасником спору), то такий суб'єкт не перебуває «при здійсненні управлінських функцій» та, відповідно, не має встановлених нормами КАС України необхідних ознак суб'єкта владних повноважень [1].

Крім того, суб'єкти владних повноважень характеризуються такими ознаками:

1) формуються державою або безпосередньо народом (наприклад вибори до парламенту) відповідно до закону та функціонують на його основі;

2) передбачені Конституцією або законами України завдання та функції цих суб'єктів здійснюються від імені держави або певної верстви суспільства; управлінські повноваження здійснюються через: а) видання нормативних та індивідуальних актів; б) здійснення контролю за точним і неухильним виконанням вимог, передбачених цими актами; в) забезпечення та захист цих вимог від порушень шляхом застосування заходів виховання, переконання, стимулювання, державного примусу – у разі необхідності. Наприклад, як зазначає В. К. Колаков, правом на владні дії (акти), що впливають на рух і долю справи про адміністративний проступок, наділені компетентні органи та посадові особи, які чітко визначені чинним законодавством. Це, по-перше, суб'єкти, уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення; по-друге, суб'єкти, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення; по-третє, суб'єкти, які впливають на рух і долю справи, але розглядати справи не уповноважені (до них належить прокурор та уповноважена ним особа), і, по-четверте, суб'єкти, які реалізують заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення [2, с. 147];

4) утворені зі службовців, які обіймають посади. За основу побудови апарату органів влади та місцевого самоврядування береться система посад їх утворюють, що співвідношення яких може змінюватися залежно від соціальної ролі суб'єкта владних повноважень;

5) як правило, суб'єкт владних повноважень має відповідну матеріальну базу – майно, що є в оперативному управлінні, власний рахунок у банку, відповідне джерело фінансування;

6) суб'єкт владних повноважень має чітко визначений територіальний масштаб діяльності, систему службової підпорядкованості, в його межах запроваджено сувору службову дисципліну.

Крім цих ознак, суб'єктів владних повноважень характеризує також і те, що вони є носіями владних повноважень – прав та обов'язків, які забезпечуються чи здійснюються у поєднанні із застосуванням заходів адміністративного примусу, або ж прав та

обов'язків, на підставі яких здійснюються заходи адміністративного примусу, або ж прав та обов'язків, на підставі яких здійснюються заходи адміністративного примусу. На переконання Т. О. Коломієць, адміністративний примус – це «особливий, комплексний, поліструктурний, об'єктивно-необхідний та обумовлений різниці державно-правового примусу, визначені нормами публічного права способи офіційного фізичного або психічного впливу уповноважених державних органів виконавчої влади, в деяких випадках судів, їх посадових осіб, а в деяких – і громадських об'єднань на свідомість та поведінку фізичних та юридичних осіб навіть всупереч їх волі та бажанню у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод та інтересів у випадках вчинення цими особами протиправних діянь (адміністративних правопорушень) або в умовах надзвичайних обставин в межах окремого економічного, спрощеного, оперативного адміністративного провадження задля досягнення багатоаспектної ретроспективної мети (превенції, припинення правопорушень, забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, притягнення винних до адміністративної відповідальності, попередження та ліквідації наслідків надзвичайних подій)» [3, с. 118].

Як пише Є. В. Курінний, «останнім часом в Україні суттєво зростає кількість владних суб'єктів адміністративно-правових відносин. Насамперед це Президент України, Адміністрація Президента України, Конституційний Суд України, Національний банк України, Рада національної безпеки й оборони, Рахункова палата, Вища рада юстиції, Фонд державного майна України, місцеві державні адміністрації, структури місцевого самоврядування та ін.» [4, с. 45].

Узагальнення поняття «суб'єкт владних повноважень», закріпленого п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС України [5], та аналіз функціонуєчої нині в Україні системи органів державної влади, місцевого самоврядування, інших суб'єктів владно-публічних повноважень дозволяють зробити висновок, що такими суб'єктами слід вважати:

1) Президента України, Секретаріат Президента України (ст. 102, п. 28 ч. 1 ст. 106 Конституції України);

2) орган законодавчої влади – Верховну Раду України (ст. 75 Конституції України);

3) органи виконавчої влади – Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади (ст. 113, 118 Конституції України, закони України «Про Кабінет Міністрів України», «Про місцеві державні адміністрації»);

4) органи судової влади – Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції (ст. 124 Конституції України, закони України «Про Конституційний Суд України», «Про судоустрій України»);

5) Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим (ст. 139 Конституції України, закон України «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим»);

6) прокуратуру України (ст. 121 Конституції України, закон України «Про прокуратуру»);

7) інші державні органи – Рахункову палату (ст. 98 Конституції України, закон України «Про Рахункову палату»), Національний банк України (ст. 99 Конституції України, закон України «Про Національний банк України»), Раду національної безпеки і оборони України (ст. 107 Конституції України, Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»), Вищу раду юстиції (ст. 131 Конституції України, закон України «Про Вищу раду юстиції»);

8) органи влади Автономної Республіки Крим – Верховну Раду Автономної Республіки Крим, Раду Міністрів Автономної Республіки Крим (ст. 136 Конституції України, закони України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим», «Про Автономну Республіку Крим»);

9) органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські, районні, обласні ради (ст. 140 Конституції України, закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

10) посадову чи службову особу зазначених вище органів;

11) інші суб'єкти при здійсненні ними владних або владних управлінських функцій – наприклад, постійно діючу міжвідомчу комісію, ради, будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення, громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону (ст. 140 Конституції України, закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»).

Практичне значення для з'ясування ролі та місця суб'єктів владних повноважень в адміністративному судочинстві, особливостей реалізації їх адміністративного процесуального статусу відіграє класифікація цих суб'єктів на види, яка може бути здійснена на підставі різних критеріїв.

Так, урахувавши суспільно-державне призначення суб'єктів владних повноважень, в їх системі слід розрізнити органи державної влади, інші державні утворення (державні підприємства, установи, організації), органи місцевого самоврядування, громадськість.

Залежно від виконуваних функцій та завдань держави суб'єкти владних повноважень класифікуються на органи законодавчої влади, виконавчої влади та судової влади (ст. 6 Конституції України). Згідно з нормами Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (ст. 75 Конституції України); до органів виконавчої влади належать Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади (ст. 113, 117, 118 Конституції України); носієм судової влади в Україні є система загальних судів і Конституційний Суд України (ст. 124 Конституції України).

Враховуючи викладене вище, можна зробити висновок, що здійснення функцій та завдань органів державної влади як суб'єктів

владних повноважень відбувається в конкретних формах управлінської діяльності, які регламентуються правовими та організаційно-правовими актами з метою їх упорядкування та результати-вності, а також організаційно-технічних формах та ресурсному забезпеченні (фінансовому, матеріально-технічному та ін.).

У загальнонауковому розумінні під формою управлінської діяльності слід розуміти спосіб зовнішнього оформлення правових норм, який засвідчує їхню державну загальнообов'язковість, тобто це способи вираження і закріплення державної волі.

Згідно з цим в адміністративно-правовій літературі домінують певні підходи щодо цієї категорії. Так, О. М. Бандурка вважає, що форма адміністративного права – це зовнішній прояв управлінської діяльності, спосіб вираження її змісту в конкретних умовах, тобто та чи інша управлінська дія, що має зовнішній вияв [6, с. 307]; Ю. П. Битяк – зовнішній вияв конкретних дій, які здійснюються органами виконавчої влади для реалізації поставлених ними завдань [7, с. 134]; В. К. Колпаков – зовнішньо виражена дія, волевиявлення суб'єкта управління, здійснені у рамках законності та його компетенції для досягнення управлінської мети [8, с. 53]; Т. О. Коломієць – волевиявлення виконавчо-розпорядчого органу, посадової особи, здійснене у рамках режиму законності та компетенції для досягнення адміністративно-правової мети, – вираження у зовнішньому вигляді конкретних дій суб'єктів публічного адміністрування, які здійснюються у процесі їхньої діяльності й спрямованості на реалізацію адміністративних функцій [9, с. 81].

Різноманітність форм державного управління, помітні відмінності в характері, юридичній силі, ролі в управлінському процесі роблять актуальною проблему їх класифікації. За характером і правовою природою форми адміністративного права поділяються на такі види:

- 1) видання адміністративних актів (підзаконні нормативно-правові акти, індивідуальні адміністративні акти);
- 2) укладення адміністративних договорів;
- 3) вчинення інших юридично значущих адміністративних дій;
- 4) здійснення матеріально-технічних операцій.

Крім того, для більш повного поділу адміністративно-правових форм, що здійснюються суб'єктами державної влади, використовується ступінь їх правової регламентації. Відповідно до цього виділяють: а) правові та б) організаційні форми.

Поділ адміністративно-правових форм на правові та організаційні не означає будь-якого применшення, а тим більше заперечення організуючої ролі права в процесі унормування діяльності суб'єктів адміністративного права. У цьому сенсі правові форми завжди є організаційними. Проте далеко не всі організаційні форми є правовими. До останніх належать лише ті, що обов'язково передбачають настання юридичних наслідків.

Таким чином, організаційні форми, які не призводять до настання юридичних наслідків, мають стати передусім предметом дослідження науки державного управління, а адміністративне право має зосередити свої зусилля на правових формах. Правові форми пов'язані зі встановленням і застосуванням норм права і характеризують спосіб юридичного вираження відповідних дій.

Досліджуючи питання адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів державної влади, можна зробити **висновок**, що це – спосіб зовнішнього оформлення адміністративно-правових норм, яке засвідчує їхню державну загальнообов'язковість, тобто це спосіб вираження і закріплення державної волі з метою забезпечення суб'єктами державної влади прав і свобод людини та громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства і держави. У зв'язку з цим необхідно вести постійну дослідницьку роботу з удосконалення різних форм управлінської діяльності органів державної влади як основного гаранта забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб як суб'єктів адміністративно-правових відносин.

Список використаних джерел: 1. Інформаційний лист Верховного Суду України від 26 груд. 2005 р. № 3.2-2002 // Вісник господарського судочинства. – 2006. – № 2. – С. 124–126. 2. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с. 3. Коломієць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації : монографія / Т. О. Коломієць ; за заг. ред. В. К. Шкарупи. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 404 с. 4. Курінний Є. В. Адміністративне право України: тенденції трансформації в умовах реформування : навч. посіб. / Є. В. Курінний. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, 2002. – 92 с. 5. Кодекс адміністративного судочинства України : закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446. 6. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Золота миля, 2012. – 584 с. 7. Адміністративне право : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, В. В. Богущкий та ін.] ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. – Харків : Право, 2010. – 624 с. 8. Курс адміністративного права України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. А. Пастух [та ін.] ; за ред. В. В. Коваленка. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – 808 с. 9. Коломієць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / Т. О. Коломієць. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с. 10. Галунько В. В. Поняття, класифікація та зміст форм адміністративного права [Електронний ресурс] / Галунько Валентин Васильович. – 28.11.2010. – Режим доступу: <http://law-property.in.ua/articles/23-forms-of-administrative-law.html>.

Надійшла до редколегії 20.06.2014

Бессмертный Е. А. Понятие и виды административно-правовых форм субъектов государственной власти

На основании тщательного анализа действующего законодательства Украины раскрыты понятие и виды административно-правовых форм субъектов государственной власти.

Особое внимание уделено определению исчерпывающего объема административных процессуальных прав и обязанностей, которыми наделяются субъекты государственной власти; раскрытию особенностей и форм реализации этих прав и обязанностей такими субъектами.

Определены типичные черты субъектов государственной власти, закономерности их функционирования, права и обязанности, которые обеспечиваются или выполняются в сочетании с применением мер административного принуждения.

Как вывод автор настаивает на необходимости проведения постоянных научных исследований в области совершенствования разных форм административной деятельности органов государственной власти как главной гарантии прав, свобод и законных интересов физических и юридических лиц как субъектов административно-правовых отношений.

Ключевые слова: административно-правовые формы, субъект государственной власти, меры административного принуждения.

Bezsmertnyi Y. O. The notion and kinds of administrative and legal forms of state power's subjects

The notion and kinds of administrative and legal forms of state power's subjects are disclosed on the basis of thorough analysis of the current legislation of Ukraine.

Special attention is paid to determining exhaustive value of administrative procedural rights and duties that imparted to the subjects of state power; to disclosing the peculiarities and forms of realizing these rights and duties by such subjects.

Typical features of the state power's subjects and appropriateness of their functioning, rights and duties provided together with applying measures of administrative compulsion are defined.

The author as a conclusion of the article notes on the necessity of conducting permanent scientific research in the sphere of improving different forms of administration activity of the state power agencies as the main guarantee of the rights, freedoms and legal interests of physical and legal entities as the subjects of administrative and legal relations.

Keywords: administrative and legal forms, state power's subjects, measures of administrative compulsion.

УДК 342.924

О. В. Джафарова**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ
В ДОЗВІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Проведено дослідження правозастосовної практики, пов'язаної з правовою регламентацією процедури отримання дозвільних документів. Акцентовано увагу на проблемі відсутності уніфікованої та прозорої правової процедури отримання дозвільних документів. Проаналізовано основні принципи дозвільної діяльності, у зв'язку з чим запропоновано внесення змін до чинного законодавства з метою усунення колізій щодо порядку їх реалізації. Приділено увагу суб'єктам, які можуть видавати дозвільні документи, і спірним моментам їх діяльності.

Ключові слова: правове регулювання, дозвільна діяльність, дозвільні документи, принципи, адміністративні послуги.

Розвиток Української держави на теренах євроінтеграційних процесів вимагає не тільки адаптації національного законодавства до світових стандартів дотримання прав і свобод людини і громадянина, але й, головне, його належного виконання. Практика правозастосування в нашій державі довела, що для того, аби зміни дійсно були ефективними, необхідно на науковому рівні чітко визначити засади діяльності органів влади із врахуванням положень про те, що держава як утворення існує для забезпечення потреб людини, а не навпаки. Особливу увагу в цьому ракурсі привертає до себе дозвільна діяльність, оскільки саме під час правозастосування в цій сфері виникає безліч питань.

Слід зауважити, що саме дозвільна діяльність привертає до себе багато уваги політиків, підприємців, юристів, а також пересічних громадян. І це не випадково, оскільки із правозастосуванням у цій сфері стикається кожний громадянин протягом свого життя, внаслідок чого виникає безліч питань, що негативно впливають на практику правозастосування в дозвільній сфері.

Так, нерідко можна почути про необхідність скорочення кількості дозвільних документів; про необхідність скорочення видів діяльності, які вимагають наявності дозвільних документів; про скорочення державних органів, які займаються видачею дозвільних документів. Однак дуже мало людей замислюються про сутність, значення і необхідність цієї діяльності [1, с. 232]. При цьому кожний політик вважає за необхідне для підняття свого рейтингу говорити про зменшення кількості дозвільних документів, але якщо звернутися до мети, призначення та сутності такої діяльності, то виникає усталене твердження про необхідність існування останньої. Так, важко уявити, що було б, якби кожен громадянин реалізовував свої права в довільному порядку. Наприклад, ходили на

полювання, коли хотіли; будували будинки в довільному порядку без дотримання технічних стандартів і регламентів; добували корисні копалини в тому місці, де зручно тій чи іншій фірмі; купували і застосовували вогнепальну зброю залежно від особистих потреб кожної людини та ін. [2, с. 10]. Вважаємо, що така ситуація навряд чи була б прийнятною для держави в цілому та й для кожного громадянина окремо. Також слід враховувати, що Конституція України гарантує всім громадянам можливість реалізовувати свої права та свободи, а в разі їх порушення запроваджує механізм їх охорони та захисту. Саме наявність дозвільної системи в державі надає можливість підтримання балансу реалізації прав, свобод і законних інтересів однієї особи і непорушення прав іншої. Однак, як і будь-яка діяльність у правовій, демократичній державі, остання повинна відбуватися в рамках правового поля.

Виходячи із вищенаведеного, спробуємо проаналізувати проблемні питання, пов'язані із правозастосуванням у дозвільній діяльності, які на сьогодні існують у чинному українському законодавстві, з **метою** вироблення оптимальної моделі її здійснення.

В основу розуміння сутності дозвільної діяльності було взято роботи вчених, які вивчали питання, пов'язані з дозвільною діяльністю, а саме: Д. М. Бахраха, С. С. Витвицького, А. Р. Грицаєнка, В. А. Гуменюка, Я. Ю. Кондратьєва, С. В. Ліхачова, І. Д. Пастуха, Л. В. Шестак та інших.

Проаналізувавши роботи попередніх дослідників, ми, однак, будемо виходити з розуміння дозвільної діяльності, яке нами було запропоновано раніше, тобто дозвільну діяльність можна визначати як один з основних напрямів діяльності держави й виділити три підходи до її розуміння: по-перше, дозвільна діяльність – в широкому розумінні – це основна діяльність держави, яка реалізується уповноваженими на те органами шляхом закріплення певних правил поведінки в нормативно-правових актах, при цьому чітко визначаючи, що можна робити і яким чином; по-друге, дозвільна діяльність – це основана на нормах права система правовідносин, які виникають із приводу здійснення державними органами, фізичними та юридичними особами діяльності, яка несе в собі потенційну небезпеку для життя, здоров'я людей, а також для навколишнього природного середовища, безпеки та інтересів держави; по-третє, дозвільна діяльність – це сукупність законодавчо закріплених адміністративних процедур, пов'язаних із наданням дозвільних документів на конкретний вид діяльності (або об'єкт), яка може бути потенційно небезпечною для життя, здоров'я людей, а також для навколишнього природного середовища, безпеки та інтересів держави [1, с. 236]. Із вищенаведеного можна зробити висновок, що дозвільні відносини з приводу отримання дозвільних послуг є публічно-сервісними, а відносини між державою та

суб'єктом надання дозвільних послуг (органом публічної адміністрації) з приводу організації та контролю за такою діяльністю є за своєю природою управлінськими.

Слід зауважити, що в ч. 1 ст. 17 КАС України зазначено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму [3]. Виникає питання: чи підпадають під юрисдикцію адміністративних судів відносини з приводу отримання дозвільних документів у випадку порушення прав відповідних суб'єктів?

Звернення до ст. 4-1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [4] переконує, що під юрисдикцію адміністративних судів підпадають відносини з приводу застосування заходу реагування у вигляді анулювання документа дозвільного характеру. Аналіз підстав, що можуть бути підґрунтям для звернення до адміністративного суду щодо анулювання документа дозвільного характеру, свідчить, що природа таких відносин є управлінською, тобто вони пов'язані з контрольною діяльністю за дозвільною системою та виявленими порушеннями.

Що ж стосується безпосередньо відносин, пов'язаних із порушенням процедури надання дозвільних документів або з безпідставною відмовою в наданні документа дозвільного характеру, то в Законі України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» про можливість оскарження останніх до адміністративного суду не зазначається. Слід зауважити, що зазначені відносини є публічно-сервісними, тобто такими, що не містять владної управлінської функції. В цьому аспекті слід погодитись із В. М. Бевзенком щодо помилковості універсального використання категорій «управління», «управлінські функції», «владні управлінські повноваження» в КАС України щодо позначення діяльності суб'єктів владних повноважень [5, с. 8]. Як наслідок євроінтеграційних процесів та впровадження відповідних стандартів у діяльність органів публічної влади з'являються функції сервісно-обслуговуючого, загально-організаційного змісту, договірної та консультативного змісту. Звідси випливає, що зазначені відносини повинні підпадати під юрисдикцію адміністративних судів, оскільки суб'єктом надання дозвільних документів є орган публічної адміністрації. Метою такої діяльності є задоволення приватного інтересу із обов'язковим врахуванням та дотриманням публічного інтересу, тобто зазначені відносини є публічно-правовими і такими, що підпадають під юрисдикцію адміністративних судів.

Потребує уваги також правова природа документа дозвільного характеру в аспекті звернення до адміністративного суду з метою

оскарження останнього. Отже, виникає питання, чи є документ дозвільного характеру, який видано на певний вид господарської діяльності, адміністративним актом. Тобто що саме буде предметом оскарження в адміністративному судочинстві у разі порушення прав і законних інтересів суб'єктів відповідних відносин. Звернення до ст. 11 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» свідчить, що адміністративним актом є рішення про видачу або відмову у видачі ліцензії. Тобто із цієї статті випливає, що ліцензія (дозвільний документ) не є адміністративним актом. У свою чергу, аналіз положень Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» дає нам привід для висновку, що коли особі відмовлено у видачі документа дозвільного характеру, то дозвільний орган оформляє це рішення письмовим повідомленням тощо. Звідси можна зробити висновок, що дозвільний орган на підставі отриманих матеріалів та їх вивчення на відповідність приймає рішення про видачу документа дозвільного характеру. Із цього випливає, що саме рішення про видачу дозвільного документа є адміністративним актом. Чинна редакція положень Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» дає привід для різного тлумачення сутності документа дозвільного характеру, що ускладнює практику правозастосування.

Таким чином, з метою покращення правозастосовної практики в дозвільній діяльності вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до законодавства щодо чіткого закріплення положення, що документ дозвільного характеру не є адміністративним актом, а тому в порядку адміністративного судочинства підлягає оскарженню вольове рішення відповідного дозвільного органу, яке має бути оформлено окремим письмовим документом – наказом.

Також практика правозастосування свідчить, що на сьогодні на рівні окремого закону регулюються тільки дозвільні відносини у сфері господарської діяльності. Виникає питання: якщо дозвільна діяльність не пов'язана зі здійсненням господарської діяльності, то чи повинна вона мати іншу процедуру, інші принципи здійснення останньої? Як бути, якщо для належного виконання своїх функціональних обов'язків медикам, співробітникам Державної автомобільної інспекції МВС України та низці інших публічних службовців необхідно отримувати дозвіл на встановлення відповідних пробліскових маяків на автомобілі, за допомогою яких вони виконують свої прямі обов'язки? Це тільки один із прикладів. Вихід із цієї ситуації, на нашу думку, лежить у площині прийняття єдиного уніфікованого процедурного акта, який би регламентував єдиний для всіх порядок отримання дозвільних документів, оскільки основна мета дозвільної системи – це забезпечення безпеки життя, здоров'я людей, а також навколишнього природного середовища, безпеки та інтересів

держави. Звичайно, не можна не брати до уваги, що плата, яка стягується за отримання дозвільних документів, – це ще й поповнення бюджету, однак це, скоріш за все, необхідні витрати, які йдуть на забезпечення функціонування державного апарату в цілому, і на реалізацію тих функцій, які на себе взяла держава [2, с. 11].

Потребує уваги, на нашу думку, з позицій правозастосування також закріплений перелік принципів державної політики в дозвільній сфері: 1) захист прав, законних інтересів, суспільства, територіальних громад та громадян, життя громадян, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави; 2) розвиток конкуренції; 3) прозорість процедури видачі дозвільних документів; 4) дотримання рівності прав суб'єктів господарювання під час видачі дозвільних документів; 5) відповідальність посадових осіб дозвільних органів, державних адміністраторів та суб'єктів господарювання за порушення вимог законодавства, пов'язаних з видачею документів дозвільного характеру; 6) зниження рівня державного регулювання господарської діяльності; 7) єдині вимоги до порядку отримання дозвільних документів.

Уважне ознайомлення із вищенаведеним переліком принципів дає нам привід для міркувань. Так, по-перше, виникає питання, які права і законні інтереси у суспільства і де вони визначені, щоб їх захищати. По-друге, що мається на увазі під принципом розвитку конкуренції в контексті формування та розвитку інституту дозвільної системи, який є публічно-правовим. По-третє, виникає питання закріплення такого принципу, як зменшення рівня державного регулювання господарської діяльності. Скоріш за все, законодавець вкладав у зміст цього принципу той факт, що на сьогоднішній момент існує необхідність отримання великої кількості дозвільних документів, що уповільнює розвиток бізнесу. Однак ми дотримуємося думки, що необхідно дозвільну діяльність розглядати з позиції безпеки, а не бюрократії та втручання в економічну діяльність суб'єктів господарювання. Як показує практика, будь-який перегляд кількості дозвільних документів спричиняє їх збільшення, але не тому, щоб наповнити бюджет матеріальними ресурсами або створити труднощі суб'єктам господарювання, а з метою забезпечення безпеки. По-четверте, відносно відповідальності посадових осіб суб'єктів господарювання за порушення вимог законодавства, пов'язаних з видачею документів дозвільного характеру. Виникає питання, про які порушення йде мова в контексті суб'єктів господарювання. По-п'яте, принцип прозорості процедури видачі дозвільних документів, на нашу думку, повинен включати всі стадії процедури отримання дозвільного документа (від подачі документів, розгляду матеріалів, прийняття рішення та фактичної видачі), а не тільки стадію видачі. Також не зрозуміло, чому законодавець говорить про дотримання рівності прав суб'єктів господарювання

під час видачі дозвільних документів, не беручи до уваги інші процедурні стадії. При цьому ст. 1 «Основні терміни» Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» не визначає, які відносини включає в себе категорія «видача дозвільних документів» – чи це вся процедура, починаючи від подачі документів до фактичного отримання документів, чи це остання стадія процедури отримання дозвільного документа. По-шосте, не зрозуміло, чому принципи організаційної єдності та мовчазної згоди визначені в ст. 1, однак про них не йдеться в ст. 3, яка безпосередньо і присвячена принципам дозвільної діяльності [2, с. 12].

Немаловажним є питання визначення переліку суб'єктів, які можуть видавати дозвільні документи. Згідно із ст. 1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» це органи виконавчої влади, державні колегіальні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону видавати документи дозвільного характеру. Слід зазначити, що нормами цього нормативно-правового акта закріплюються такі категорії, як «місцевий і регіональний дозвільний орган». Однак використання категорії «регіональний дозвільний орган», на нашу думку, є передчасним, оскільки на сьогоднішній момент немає законодавчого закріплення і розуміння категорії «регіон». До того ж виникає безліч питань, пов'язаних з визначенням правового статусу такого дозвільного органу, як «дозвільний центр». Із цією метою 06.09.2012 було прийнято Закон України «Про адміністративні послуги» [6], в якому дається визначення переліку суб'єктів, які можуть надавати адміністративні послуги, серед яких виділяється такий суб'єкт, як «центр надання адміністративних послуг». Виникає питання, як співвідносяться і який статус мають такі органи, як «дозвільний центр» і «центр надання адміністративних послуг».

Слід зазначити, що ми неодноразово у своїх публікаціях відстоювали позицію, що доцільно говорити про «дозвільні послуги», а не «адміністративні», оскільки значення всіх послуг – отримання певного дозволу або документа дозвільного характеру, порядок отримання яких регулюється нормами адміністративного права.

Згідно із п. 6 ст. 12 Закону України «Про адміністративні послуги» перелік адміністративних послуг, що надаються в таких центрах, визначається органом, який прийняв рішення про створення такого центру, а приймають рішення про його творення органи місцевого самоврядування або місцеві державні адміністрації. Виходить, що, наприклад, Харківська міська рада приймає рішення про надання певного переліку адміністративних послуг, що може відрізнитися від переліку послуг, який був прийнятий у Чернігівській або Полтавській областях. Таким чином, органи місцевого самоврядування своїм рішенням «забирають» повноваження органів виконавчої влади з надання адміністративних послуг, які

були закріплені законодавчо, тобто рішення органів місцевого самоврядування мають вищу силу відносно Закону? Відповідь на це питання, на наше особисте переконання, знаходиться в площині поступового запровадження європейського законодавства та адаптації його до національного і тільки після ретельного наукового обґрунтування та відповідних наукових дискусій. Також, на наше особисте переконання, займатися нормотворчою діяльністю повинні висококваліфіковані фахівці. Це окремий «пласт» фахової, розумової, аналітичної, творчої роботи, яка вимагає ретельного відбору виконавців. Сучасний стан справ у державі та в організації діяльності органів публічної адміністрації доводить, що питаннями якісного розроблення проектів нормативних актів ніхто не займається, а це, як наслідок, призводить до колізій та протиріч під час правозастосування, в тому числі і в дозвільній системі.

Підсумовуючи, слід наголосити, що практика правозастосування виявляє недоліки в правовому регулюванні дозвільних відносин, визначає перспективні напрямки удосконалення чинного законодавства та надає підстави для уніфікації дозвільних процедур.

Список використаних джерел: 1. Джафарова Е. В. Сущность разрешительной деятельности государства: теоретические вопросы / Е. В. Джафарова // Социально-гуманитарный вестник Юга России. – 2012. – № 10–11. – С. 232–236. 2. Джафарова Е. В. Правовое регулирование разрешительной деятельности в Украине и пути её совершенствования / Е. В. Джафарова // Закон и жизнь = Legea si Viata. – 2014. – № 2/3 (266). – С. 10–13. 3. Кодекс адміністративного судочинства України : закон України від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. 4. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : закон України від 06.09.2005 № 2806-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>. 5. Бевзенко В. М. Особливості оскарження адміністративних актів державної виконавчої служби / В. М. Бевзенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2 (4). – 15 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11bvmdivs.pdf>. 6. Про адміністративні послуги : закон України від 06.09.2012 № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

Надійшла до редколегії 20.06.2014

Джафарова Е. В. Проблемные вопросы правоприменения в разрешительной деятельности

Проведено дослідження правоприменительної практики, пов'язаної з правовою регламентацією процедури отримання разрешительних документів. Акцентується увага на проблемі відсутності уніфікованої і прозорої правової процедури отримання разрешительних документів.

Проанализированы основные принципы разрешительной деятельности, в связи с чем предложено внесение изменений в действующее законодательство с целью устранения коллизий, касательно порядка их реализации. Уделено внимание субъектам, которые могут выдавать разрешительные документы, и спорным моментам их деятельности.

Ключевые слова: правовое регулирование, разрешительная деятельность, разрешительные документы, принципы, административные услуги.

Dzhafarova O. V. Issues of enforcement within licensing activities

A study of enforcement practice related to the legal regulation of the procedure for obtaining permits is conducted.

Special attention is focused on the problem of the lack of a unified and transparent legal procedure for obtaining permits. The solution of this issue is in the field of adoption of a single uniform procedural act that would regulate a single procedure for obtaining permits. Therefore the main objective of the licensing system is guaranteeing the safety of human life, health and the environment, security and interests of the country.

The basic principles of licensing activities are analyzed and therefore the author offered to make amendments to existing legislation to eliminate collisions concerning the order of their realization.

The author defend a position that it is appropriate to talk about «licensing services» rather than «administrative», as the essence of all provided services is getting some authorization or permits, where the order of their receipt is governed by administrative law.

Attention is paid to the subjects, which can issue permits and controversial moments of their activity. In this regard the author stressed that local governments by their decision «take» the powers of the executive bodies as for providing administrative services that had been set by law. So the decisions of local governments prevail in relation to the Law.

The issue as to the relationship and the status of such bodies as «licensing center» and «the center of providing administrative services» is researched.

It is emphasized that inconsistency of the existing legislation, haste in its adoption, filling of legal terminology with categories that were borrowed from European legislation lead to difficulty in enforcement activities in the field of licensing system that as a result affect on keeping human rights and freedoms.

Keywords: legal regulation, licensing activity, permits, principles, administrative services.

УДК 342.92:349.41

Н. І. Красюк**ДЕЯКІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

Досліджено поняття адміністративно-правового регулювання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин в Україні, його мету та структуру. На підставі аналізу нормативної бази, особливостей діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо надання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин визначено нагальні проблеми адміністративно-правового регулювання цієї діяльності та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: органи виконавчої влади, публічна інформація, земельні відносини, адміністративно-правове регулювання.

Відповідно до Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Основним законом. Як відомо, в демократичному суспільстві особливим елементом системи контролю є контроль громади, в тому числі у сфері земельних відносин. До цього, звичайно, відносяться і запити щодо надання публічної інформації у сфері земельних відносин, що є додатковим елементом контролю громадян та юридичних осіб за використанням земель, протидії тіншовим схемам та корупції.

Суспільні відносини, що складаються під час надання зацікавленим особам публічної інформації у сфері земельних відносин, є відносно новими і тому потребують належного впорядкування за допомогою правових механізмів. Це зумовлено необхідністю чіткого визначення порядку надання такої інформації, прав та обов'язків учасників цих відносин, форм та методів здійснення управління у цій сфері тощо. На підставі цього можна стверджувати, що питання адміністративно-правового регулювання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин в Україні набувають відповідної актуальності.

Окремим питанням забезпечення права громадян на доступ до публічної інформації були присвячені праці Р. В. Балабана, О. А. Бойко, Ю. В. Ковбасюка, О. А. Корнієвського [1–4]; питання адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у різних сферах досліджували Ю. П. Битяк, О. В. Колпаков, В. І. Теремецький [5–7], проте у зазначених працях не аналізувалися елементи механізму адміністративно-правового регулювання доступу до публічної

інформації у сфері земельних відносин, не визначалися суб'єкти-розпорядники такої інформації та їх повноваження у цій сфері, що і визначає актуальність дослідження цієї проблематики.

Отже, **метою** статті є аналіз механізму адміністративно-правового регулювання та адміністративно-правового статусу суб'єктів надання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин.

На думку багатьох науковців (зокрема Ю. П. Битяка, О. В. Колпакова, В. І. Теремецького), у структуру механізму адміністративно-правового регулювання входять такі елементи: норми адміністративного права та його принципи; акти тлумачення норм адміністративного права, що видаються уповноваженими на те органами; акти застосування норм адміністративного права; адміністративно-правові відносини [5–7]. Відповідно до точки зору В. І. Теремецького, адміністративно-правове регулювання: а) становить собою дію (вплив) держави на суспільні відносини, що виникають між їх суб'єктами; б) здійснюється за допомогою відповідних правових засобів, сукупність яких утворює механізм адміністративно-правового регулювання; в) має на меті упорядкування державно-владних відносин; г) встановлює юридичні права та обов'язки учасників адміністративно-правових відносин, що упорядковуються [5, с. 51].

Зазначене вище дає можливість зробити висновок, що адміністративно-правове регулювання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин в Україні – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини, які виникають у процесі надання доступу до інформації щодо володіння, користування і розпорядження землею, і яка була отримана або створена у процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації.

Метою адміністративно-правового регулювання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин є забезпечення прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень у сфері володіння, користування та розпорядження землею і створення механізмів реалізації права кожного громадянина на доступ до цієї публічної інформації.

Елементами адміністративно-правового регулювання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин є:

– норми адміністративного права, що регулюють порядок доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин. Ці норми містяться в законах та підзаконних нормативно-правових актах, де встановлюються функції, права, обов'язки та відповідальність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, механізм взаємовідносин суб'єктів надання публічної інформації, обмеження щодо публічної інформації у сфері земельних відносин, закріплюються певні методи державного управління у цій сфері;

– акти тлумачення норм, що регулюють доступ до публічної інформації, в тому числі у сфері земельних відносин (таке тлумачення здійснюється, як правило, Конституційним Судом та іншими судовими органами), а також акти, що роз'яснюють практику застосування актів управління у цій сфері;

– акти застосування норм адміністративного права в зазначеній сфері. Акти застосування, на відміну від звичайних індивідуальних актів, реалізують юрисдикційні (підвідомчі адміністративно-владні, позасудові) повноваження органу або посадової особи;

– адміністративно-правові відносини, які виникають у процесі надання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин.

Відповідно до чинного законодавства існує певна кількість суб'єктів, що здійснюють державне управління та моніторинг у сфері земельних відносин, забезпечують реалізацію та захист прав і свобод громадян у цій галузі і, відповідно, працюють із інформацією про земельні відносини. У Земельному кодексі України від 25.10.2001, законах України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999, «Про Фонд державного майна України» від 09.12.2011, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 визначено таке коло суб'єктів, до яких належать:

– центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин;

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин;

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, у сфері земельних відносин;

– центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, у галузі земельних відносин;

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, у галузі земельних відносин;

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику щодо здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у галузі земельних відносин [8];

– місцеві державні адміністрації;

– державні органи приватизації;

– обласні, міські, районні, районні у містах, сільські та селищні ради.

Головним суб'єктом, який здійснює надання публічної інформації у сфері земельних відносин, є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері

земельних відносин, – Міністерство аграрної політики та продовольства України (далі – Мінагрополітики України).

На виконання поставлених завдань Мінагрополітики України, зокрема:

- затверджує в установленому порядку перелік відомостей, форми документів і перелік даних, які включаються до земельно-кадастрової документації, та інструкцію про ведення державного земельного кадастру;

- затверджує порядок ведення державного реєстру земель;

- затверджує форму і порядок надання інформації з моніторингу земель.

Звичайно, що Мінагрополітики є розпорядником великої кількості публічної інформації, яка перебуває у сфері його відання внаслідок реалізації управлінських функцій і порядок доступу до якої потребує відповідного адміністративно-правового регулювання. З цією метою Мінагрополітики України затвердило низку підзаконних актів, що регулюють управлінські відносини в цій сфері, встановлюють права та обов'язки учасників суспільних відносин, що виникають із метою отримання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин, наприклад, Порядок складання та подання запитів на публічну інформацію, розпорядником якої є Мінагрополітики України [9]; Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в Мінагрополітики України [10], тощо.

Наведені вище нормативні акти регламентують порядок здійснення внутрішньої роботи Мінагрополітики у зазначеній сфері, встановлюють відповідні права та обов'язки зацікавлених суб'єктів та регулюють їх адміністративно-правовий статус, а отже, цілком можуть бути віднесені до елементів адміністративно-правового регулювання надання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин Мінагрополітики.

Мінагрополітики України виконує повноваження у сфері земельних відносин через підлеглі центральні органи виконавчої влади, які безпосередньо відповідають за реалізацію державної політики у сфері земельних відносин, відповідно до специфіки своєї діяльності: Державне агентство земельних ресурсів України, Державну інспекцію сільського господарства України тощо.

З метою здійснення якісного доступу до інформації у сфері земельних відносин, реалізації принципу гласності Державна інспекція сільського господарства та Державне агентство земельних ресурсів прийняли низку відомчих нормативних актів щодо регулювання процедури доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин, зокрема:

- про порядок обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв, які містять відомості, що становлять службову інформацію;

– про порядок реалізації Закону України «Про доступ до публічної інформації» тощо [11; 12].

Діяльність Державної інспекції сільського господарства та Державного агентства земельних ресурсів цілком природно здійснюється з урахуванням функціонального принципу здійснення державного управління. Адже зрозуміло, що Мінагрополітики та продовольства не в змозі повністю здійснювати реалізацію державної політики у сфері земельних відносин, які за своєю сутністю є доволі різноманітними і стосуються сфери приватних земель, земель сільськогосподарського призначення тощо. Прийняття ними відомчих нормативних актів щодо роботи із публічною інформацією у сфері земельних відносин дають можливість зробити висновок, що ці документи є елементом адміністративно-правового регулювання доступу до такої інформації з їх боку, встановлюють особливості її надання зацікавленим сторонам, а отже, є частиною загальнодержавної системи доступу до публічної інформації.

Наступним суб'єктом, діяльність якого слід проаналізувати, є місцеві державні адміністрації. Відповідно до чинного законодавства місцеві державні адміністрації у сфері земельних відносин розпоряджаються землями державної власності в межах, визначених Земельним кодексом України; здійснюють координацію землеустрою та державного контролю за використанням та охороною земель; ведуть підготовку висновків щодо надання або вилучення (викупу) земельних ділянок.

Звичайно, що на виконання зазначених вище повноважень місцеві державні адміністрації оприлюднюють власні рішення відповідно до вимог Закону України «Про доступ до публічної інформації». З цією метою в апараті адміністрацій створені відповідні підрозділи (наприклад, сектор забезпечення доступу до публічної інформації Львівської обласної державної адміністрації). З метою нормативного та організаційного впорядкування здійснення управління цією діяльністю місцеві державні адміністрації видають нормативні акти в межах наданих повноважень. Серед таких актів, наприклад, можна відмітити розпорядження Харківської обласної державної адміністрації «Про заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності обласної та районних державних адміністрацій» від 20.03.2012 № 136 [13], розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації «Про Порядок складання та подання запитів на інформацію» від 14.06.2013 № 352/0/5-13 [14].

Діяльність органів місцевого самоврядування щодо реалізації повноважень у сфері земельних відносин врегульовано Законом України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 [15] та Земельним кодексом України від 25.10.2001 [8]. Відповідно до зазначених нормативно-правових актів виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються питання щодо

прийняття рішень про надання відповідно до чинного законодавства пільг по місцевих податках і зборах, а також земельному податку, вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин. До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить здійснення контролю за додержанням земельного законодавства, координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів, вирішення земельних спорів у порядку, встановленому законом [15].

Відповідно до вищевикладеного секретар сільської, селищної, міської ради організує підготовку сесій ради, питань щодо земельних відносин, що вносяться на розгляд ради, забезпечує оприлюднення проектів рішень ради з цих питань відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», а також забезпечує своєчасне доведення рішень ради із земельних відносин до виконавців і населення [15]. Крім того, положення Земельного кодексу України прямо вказують на обов'язок органів самоврядування щодо інформування населення про вилучення (викуп), надання земельних ділянок [8].

Отже, органами місцевого самоврядування також приймаються підзаконні акти, якими затверджується порядок створення підрозділів по роботі з доступом до публічної інформації, призначаються відповідальні особи для забезпечення доступу запитувачів до інформації, визначаються права та обов'язки відповідних осіб, регулюються відносини щодо координації та управління в цій сфері, запроваджується порядок обліку запитів на інформацію, що є необхідним елементом адміністративно-правового регулювання відносин у цій сфері. До таких актів, наприклад, можна віднести рішення виконавчого комітету Дніпропетровської міської ради «Про розвиток системи доступу до публічної інформації» від 9.03.2011 № 342 [16].

На відміну від центральних органів виконавчої влади, діяльність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування відображає втілення територіального принципу державного управління, а отже, повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування мають певну специфіку, що зумовлена їх територіальними та функціональними особливостями.

Державні органи приватизації здійснюють продаж земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації. На виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 [17] та інших нормативних актів наказом Фонду державного майна України від 29.05.2012 № 754 був затверджений Порядок складання та подання запитів на публічну інформацію, розпорядником якої є Фонд державного майна України [18], в тому числі щодо розпорядження земельними ділянками державної власності, проведення приватизації таких ділянок тощо.

Так, запити на публічну інформацію у сфері земельних відносин приймаються та реєструються Управлінням взаємодії із Верховною Радою України та комунікаційного забезпечення Департаменту управління державним майном, договірному менеджменту та комунікаційного забезпечення, яке організовує в установленому порядку доступ до публічної інформації у сфері земельних відносин, розпорядником якої є Фонд державного майна України. З метою спрощення процедури оформлення письмового запиту запитувач може використовувати форми для подання запиту на отримання публічної інформації, затверджені цим наказом.

Отже, особливості адміністративно-правового регулювання надання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин, що пов'язані із приватизацією, зумовлені функціональним принципом побудови апарату державного управління. Звісно, це потребує відповідної адміністративно-правової регламентації, зокрема, від встановлення суб'єкта-розпорядника такої інформації до регулювання відносин, що виникають із приводу запиту на надання публічної інформації у сфері приватизації землі, прав, обов'язків та відповідальності суб'єктів відносин тощо.

Аналіз діяльності суб'єктів-розпорядників публічної інформації, правової основи та регламентації їх діяльності, а також їх електронних ресурсів із питань доступу до публічної інформації дозволяє сформулювати деякі висновки та узагальнення.

Питання адміністративно-правового регулювання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин в Україні є доволі актуальним, зважаючи на те, що суспільні відносини, які виникають у процесі надання доступу до інформації щодо володіння, користування та розпорядження землею, традиційно відносяться до найбільш корумпованих та нерегульованих у нормативному плані.

Органами держави, зокрема Кабінетом Міністрів України, Мінагрополітики та продовольства України, Державним агентством земельних ресурсів, Державною інспекцією сільського господарства, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування проводиться велика і кропітка робота щодо надання громаді інформації стосовно володіння, користування та розпорядження землею із метою забезпечення прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень у сфері володіння, користування та розпорядження землею і створення механізмів реалізації права кожного громадянина на доступ до цієї публічної інформації.

Останнім часом органами держави у сфері доступу до публічної інформації була прийнята низка нормативних актів, що регулюють порядок доступу до публічної інформації, в тому числі й у сфері земельних відносин, і які є елементами механізму їх адміністративно-правового регулювання. Серед них чільне місце займають

Земельний кодекс України, Указ Президента України «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру», «Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади» тощо.

Аналіз діяльності органів-розпорядників публічної інформації дає змогу сказати, що вони використовують різні методи адміністративно-правового регулювання надання публічної інформації – від установлення певного порядку дій, або надання дозволу діяти на власний розсуд, – до їх повної заборони.

Водночас аналіз управлінських актів органів виконавчої влади щодо виконання вимог Указу Президента України «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації» від 05.05.2011 № 547/2011 свідчить, що існують правові прогалини в організації діяльності суб'єктів, які мають забезпечити доступ до публічної інформації у сфері земельних відносин, які пов'язані як із причинами матеріального характеру, так і із привалюванням методів переконання (дозвільних методів), над адміністративними. Серед таких проблем, у тому числі пов'язаних із неналежним адміністративно-правовим регулюванням, варто виділити такі:

- дозвільний порядок щодо розробки відомчої інструкції з питань обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію, призвів до того, що не всі органи затвердили його;
- відсутність у вільному доступі положень про підрозділ, що здійснює роботу із запитами громадян на публічну інформацію;
- в органах, що є розпорядниками публічної інформації про земельні відносини, недостатньо врегульований порядок подання письмових запитів громадянами з обмеженими фізичними можливостями, порядок складання, подання запитів в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою);
- немає єдиної структури веб-сторінки «Доступ до публічної інформації» для органів державної влади та місцевого самоврядування, яка могла би бути затвердженою заздалегідь відповідним актом, тощо.

З метою усунення зазначених проблем пропонуємо здійснити такі заходи, які можуть покращити процес адміністративно-правового регулювання доступу до публічної інформації у сфері земельних відносин:

- органам, які є розпорядниками публічної інформації у сфері земельних відносин, в обов'язковому порядку треба затвердити та надати інтернет-доступ до інструкції з питань обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію;

– затвердити, а в разі затвердження надати вільний доступ до Положень про підрозділ, що здійснює роботу із запитами громадян на публічну інформацію;

– в органах, що є розпорядниками публічної інформації у сфері земельних відносин, внести зміни до відомчих інструкцій із метою деталізації здійснення порядку подання письмових запитів громадянами з обмеженими фізичними можливостями, порядку складання, подання запитів в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою);

– розробити та затвердити єдину структуру веб-сторінки «Доступ до публічної інформації». Зокрема на ній повинні міститися закони та підзаконні акти, в тому числі відомчі, про надання органом доступу до публічної інформації, а також ті положення та інструкції, що поки не прийняті, або до яких немає доступу, посилення на систему систем електронного обліку публічної інформації, електронні форми запитів на публічну інформацію, посилення на електронну кадастрову карту та сайт Державної реєстраційної служби тощо.

Перспективними напрямками подальших досліджень у цій сфері можна вважати аналіз роботи органів виконавчої влади щодо створення єдиної системи обліку запитів на доступ до публічної інформації у сфері земельних відносин; роль земельного кадастру у забезпеченні права громадян на доступ до публічної інформації у сфері земельних відносин.

Список використаних джерел: 1. Бойко О. А. Правове забезпечення доступу до екологічної інформації [Електронний ресурс] / О. А. Бойко // Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи Національного банку України. – Режим доступу: <http://www.bulletin.uabs.edu.ua/store/jug/2011/4508ba932d05e25ae1a1bac89a12f56d.pdf>. 2. Забезпечення доступу до публічної інформації в контексті впровадження європейських стандартів відкритості та прозорості : матеріали круглого столу в режимі відеоконференц-зв'язку, Київ – Дніпропетровськ – Львів – Одеса – Харків, 08.02.2012 р. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. – Київ : НАДУ, 2012. – 80 с. 3. Забезпечення доступу до публічної інформації як стратегічний пріоритет державної політики України : аналіт. доп. / О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов [та ін.] ; за ред. О. А. Корнієвського, В. М. Яблонського. – Київ : НІСД, 2012. – 72 с. 4. Абетка з доступу до публічної інформації : навч.-метод. посіб. / за ред. Д. М. Слизьконіс, В. В. Тарана ; авт.-уклад. Р. В. Балабан та ін. – Київ : Центр Політичних Студій та Аналітики, 2012. – 88 с. 5. Теремецький В. І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування / В. І. Теремецький // Держава та регіони. Серія «Право». – 2012. – № 1 (35). – С. 50–54. 6. Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с. 7. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с. 8. Земельний кодекс України : закон України

від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27. **9.** Про Порядок складання та подання запитів на публічну інформацію, розпорядником якої є Міністерство аграрної політики та продовольства України: наказ М-ва аграр. політики та продовольства України від 25.07.2012 № 463 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/node/86>. **10.** Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в Міністерстві аграрної політики та продовольства України: наказ М-ва аграр. політики та продовольства України від 12.09.2012 № 564 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/dostup-do-publichnoi-informacii?nid=1512>. **11.** Про реалізацію Закону України «Про доступ до публічної інформації»: наказ Держземагентства України від 06.06.2011 № 23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/0hn1OS>. **12.** Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв, які містять відомості, що становлять службову інформацію у Державній інспекції сільського господарства України: наказ Держ. інспекції сільськ. господарства України від 27.12.2013 № 292 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.disgu.gov.ua/index.php/dostup-do-publichnoi-informacii/zakonodavcha-baza>. **13.** Нормативно-правові акти в галузі надання доступу до публічної інформації / Харків. обл. держ. адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/uk/article/view/id/722>. **14.** Нормативно-правові акти в галузі надання доступу до публічної інформації / Львів. обл. держ. адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://loda.gov.ua/oda/dostup-do-publichnoji-informatsiji>. **15.** Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170. **16.** Управління внутрішньої політики Дніпропетровської міської ради / Дніпропетровськ. міськ. рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dniproprada.gov.ua/upravlinnja-vnutrishnoi-politiki-dnipropetrovskoi-miskoi-radi>. **17.** Про доступ до публічної інформації: закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314. **18.** Про затвердження Порядку складання та подання запитів на публічну інформацію, розпорядником якої є Фонд державного майна України, та форми для подання запиту на отримання публічної інформації: наказ Фонду держ. майна України від 29.05.2012 № 754 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/_layouts/SPFUSiteDefinition/RegulationsDetails.aspx?ID=280.

Надійшла до редакції 07.05.2014

Красюк Н. И. Некоторые вопросы административно-правового регулирования доступа к публичной информации в сфере земельных отношений в Украине

Исследовано понятие административно-правового регулирования доступа к публичной информации в сфере земельных отношений в Украине, его цель и структура. На основании анализа нормативной базы, особенностей деятельности органов исполнительной власти и местного самоуправления по

предоставлению доступа к публичной информации в сфере земельных отношений определены насущные проблемы административно-правового регулирования этой деятельности и предложены пути их решения.

Ключевые слова: органы исполнительной власти, публичная информация, земельные отношения, административно-правовое регулирование.

Krasiuk N. I. Some issues of administrative and legal regulation of the Access to public information in the field of land relations in Ukraine

The objective of the paper is to analyze the mechanism of administrative and legal regulation and administrative and legal status of entities providing access to public information in the sphere of land relations.

The need to achieve the objective of the study is due to the fact that the elements of the mechanism of administrative and legal regulation of the access to public information in the sphere of land relations have not been analyzed in scientific research devoted to some issues of guaranteeing the rights of citizens to access to public information. The managing entities of such information and their authorities in this area have not been determined. It actually determines the relevance of this problem's research.

The content of administrative and legal regulation of the access to public information in the field of land relations in Ukraine, its objectives and elements are disclosed. Authorities of entities carrying out public administration and monitoring in the field of land relations, guaranteeing realization and protection of human rights and freedoms in this area and therefore working with information about land relations are analyzed.

A range of issues arising during administrative and legal regulation of access to public information in the field of land relations is outlined. Measures that can improve this process are offered.

Keywords: agencies of executive power, public information, land relations, administrative and legal regulation.

УДК [35.073.52:06](477)

К. Б. Левченко

ДО ПИТАННЯ ПРО НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ

Здійснено огляд та проаналізовано нормативно-правове забезпечення здійснення фінансування громадських організацій України з метою обґрунтування можливості реалізації державної політики фінансової підтримки діяльності громадських організацій; проаналізовано низку нових нормативно-правових документів, при цьому доводиться наявність законодавчих підстав для розвитку фінансування громадських організацій.

© Левченко К. Б., 2014

Ключові слова: громадська організація, соціальна послуга, державна політика, сприяння розвитку, громадянське суспільство, соціальне замовлення.

Розвиток громадянського суспільства визначений як один із пріоритетів діяльності української держави на сучасному етапі. Цей напрямок державної політики закріплений у низці нормативно-правових документів, які були прийняті в 2012–2013 роках. Так, нові можливості для більш ефективного залучення організацій громадянського суспільства до сфери надання соціальних послуг надають правові норми Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг» від 15 березня 2012 р. № 4523-VI [1] та положення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р [2].

Водночас ефективна діяльність громадських організацій, спрямована на реалізацію статутних завдань та надання різноманітних послуг громадянам, потребує суттєвого фінансового забезпечення, що є достатньо проблематичним на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства та існуючого рівня соціальної відповідальності бізнесових структур. У зв'язку із цим фінансова підтримка діяльності громадських організацій з боку держави може стати не тільки суттєвим поштовхом для розвитку організацій громадянського суспільства, але й поштовхом для розвитку ринку соціальних послуг в Україні.

У цій статті здійснено огляд та аналіз нормативно-правового забезпечення здійснення фінансування громадських організацій України з **метою** обґрунтування можливості реалізації державної політики фінансової підтримки діяльності громадських організацій. Проаналізовано низку нових нормативно-правових документів, при цьому доведено наявність законодавчих підстав для розвитку фінансування громадських організацій, що зумовлює актуальність досліджуваної теми.

Серед нормативно-правових актів, які унормовують можливість фінансування громадських організацій, є: закони «Про громадські об'єднання» (ст. 22, 23) [3], «Про соціальні послуги» (ст. 1, 7) [4], «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» № 5428-VI [5]; укази Президента України «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 25 січня 2012 р. № 32/2012 [6], «Про стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 24 березня 2012 р. № 212/2012 [7]; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка» від 12 жовтня 2011 р. № 1049 [8], «Про затвердження Порядку здійснення

соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів» від 29 квітня 2013 р. № 324 [9].

Наведемо повний текст ст. 23 Закону України «Про громадські об'єднання»:

«Стаття 23. Фінансова підтримка та звітність громадських об'єднань

1. Громадські об'єднання зі статусом юридичної особи мають право на фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів відповідно до закону.

2. Громадські об'єднання, які отримують фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, зобов'язані подавати та оприлюднювати звіти про цільове використання цих коштів відповідно до закону.

3. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи, створеним юридичні особи (товариства, підприємства) зобов'язані вести бухгалтерський облік, фінансову та статистичну звітність, бути зареєстрованими в органах державної податкової служби та сплачувати до бюджету обов'язкові платежі відповідно до закону. Надання громадським об'єднанням, створеним ними юридичним особам (товариствам, підприємствам) пільг, у тому числі з оподаткування, здійснюється на підставах та в порядку, визначених законом» [3].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», «суб'єкти, що надають соціальні послуги – підприємства, установи, організації та заклади незалежно від форми власності та господарювання, фізичні особи – підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги» [4]. Таким чином, до суб'єктів, які можуть надавати соціальні послуги, які сплачуються із Державного бюджету, відносяться і громадські організації.

16 жовтня 2012 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» № 5428-VI, яким, зокрема, внесено зміни до ст. 87 та 91 Бюджетного кодексу, що розширюють коло громадських об'єднань, які, починаючи із 1 січня 2014 р., матимуть змогу отримувати фінансову підтримку для реалізації своїх проектів (програм, заходів): «17) частину першу статті 87 доповнити пунктом 20-1 такого змісту: “20-1) фінансову підтримку громадських об'єднань на конкурсних засадах для виконання завдань державної політики”; 19) частину першу статті 91 доповнити пунктом 20-1 такого змісту: “20-1) фінансову підтримку громадських об'єднань на конкурсних засадах для виконання завдань регіональної політики”». Нові норми Бюджетного кодексу орієнтовані на залучення громадських організацій до реалізації соціальних, гуманітарних, екологічних, культурницьких проектів за рахунок бюджетних коштів.

На основі вищенаведених прикладів можна зробити висновок про те, що сучасне законодавство України дозволяє фінансування

соціально важливих проектів громадських організацій з державного та місцевого бюджетів.

Важливим кроком для здійснення фінансування громадських організацій є процес стандартизації соціальних послуг. Розробка, використання та застосування соціальних стандартів є важливим напрямом формування ефективної політики, оскільки саме шляхом прийняття соціальних стандартів та нормативів визначаються кількісні і якісні показники державних гарантій у сфері забезпечення прав громадян. Так, наприклад, 30 липня 2013 р. наказом Міністерства соціальної політики № 458 затверджені стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми. Вони включають стандарт надання послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми, стандарт надання соціальних послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції дітей, які постраждали від торгівлі людьми, та стандарт надання послуг із соціальної профілактики торгівлі людьми [10]. Основне призначення та роль стандартів полягають у тому, що вони є: інструментами встановлення вимог до якості соціальних послуг, які надаються за рахунок державного та місцевого бюджетів; основою для контролю якості та інструментом для визначення відповідності послуги існуючим вимогам; чіткою вказівкою для соціальних служб щодо дій по досягненню очікуваного результату; встановлюють межі в роботі соціальних працівників, показуючи, що потрібно, а що непотрібно робити. Стандарти розповсюджуються на роботу організацій усіх форм власності (державних, комунальних, приватних, громадських). І тому їх прийняття сприятиме розвитку соціального замовлення та ринку соціальних послуг.

Втім, на рівні правозастосування ситуація не виглядає так позитивно, як на рівні законодавчому: «попри поступове вибудовування системи взаємодії держави з громадським сектором, практика реалізації її потенційно ефективних процедур і механізмів лише набуває певних стійких ознак. Неповне використання усіх можливостей діалогу спостерігається і з боку органів державної влади, і з боку інститутів громадянського суспільства. Незважаючи на нормативне поліпшення умов комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства, несистемною залишається практика використання унормованих процедур і механізмів взаємодії» [11, с. 276].

В документах (2013 р.) зазначається, що «порівняно з попередньою редакцією Бюджетного кодексу розширюється коло організацій, для яких передбачена фінансова підтримка (раніше це були виключно організації інвалідів і ветеранів, молодіжні й дитячі громадські організації, творчі спілки та організації фізкультурно-спортивного спрямування) та сфери державної і регіональної політики, у межах яких можлива фінансова підтримка ІГС. До

позитивних характеристик зазначеного Закону слід віднести наявність у ньому прямої вказівки на конкурсний порядок розподілу таких коштів, що має забезпечити прозорість розподілу і сприяти ефективності використання коштів» [11, с. 277].

Для цього може бути використаний Порядок проведення конкурсу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1049 [8], а також Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р. № 324 «Про затвердження Порядку здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів» [9]. Цей Порядок визначає відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» механізм формування, виконання і фінансування соціального замовлення соціальних послуг, що надаються недержавними суб'єктами, за рахунок бюджетних коштів, а також організації та проведення конкурсів із залучення таких коштів. При цьому йдеться про залучення коштів місцевих бюджетів.

Загальний **висновок** можна сформулювати таким чином: за достатньо повної нормативно-правової бази, яка дає можливість запроваджувати нові форми співпраці держави та громадських організацій, маємо констатувати «відсутність системної роботи із залучення до надання соціальних послуг і підтримки, зокрема фінансової, громадських, благодійних і релігійних організацій» [11, с. 277].

Як рекомендації пропонуємо здійснити термінову розробку нормативно-правових документів на рівні центральних органів виконавчої влади (інструкцій, положень про тендери, положень про купівлю соціальних послуг у громадських організацій тощо), які забезпечать запровадження на практиці системи фінансування громадських організацій з Державного бюджету України.

Список використаних джерел: 1. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг : закон України від 15 берез. 2012 р. № 4523-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4523-17>. 2. Стратегія реформування системи надання соціальних послуг : затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серп. 2012 р. № 556-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-p>. 3. Про громадські об'єднання : закон України від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>. – Редакція від 02.03.2014. 4. Про соціальні послуги : закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>. – Редакція від 18.10.2012. 5. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України : закон України 16 жовт. 2012 р. № 5428-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 43. – Ст. 619. 6. Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : указ Президента України від 25 січ. 2012 р. № 32/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14412.html>. 7. Про стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : указ Президента України від 24 берез. 2012 р. № 212/2012 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>. **8.** Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка : постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовт. 2011 р. № 1049 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2011-п>. **9.** Про затвердження Порядку здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2013 р. № 324 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-2013-п>. **10.** Про затвердження стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми : наказ М-ва соц. політики України від 30 лип. 2013 р. № 458 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1327-13>. **11.** Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – Київ : НІСД, 2013. – 576 с.

Надійшла до редколегії 29.05.2014

Левченко Е. Б. К вопросу о нормативно-правовом обеспечении осуществления государственного финансирования деятельности общественных организаций Украины

Осуществлён обзор и проанализировано нормативно-правовое обеспечение финансирования общественных организаций Украины с целью обоснования возможности реализации государственной политики деятельности общественных организаций; проанализирован ряд новых нормативно-правовых документов, при этом доказывается существование законодательной базы для развития финансирования общественных организаций.

Ключевые слова: общественная организация, социальная услуга, государственная политика, содействие развитию, гражданское общество, социальный заказ.

Levchenko K. B. To the issue of the normatively-legal providing of realization of the state financing of public organizations of Ukraine activity

The normatively-legal providing of financing of public organizations of Ukraine is reviewed and analysed with the aim of grounds of realisation of public policy of public organizations activity. Several new normatively-legal documents are analysed, the existence of legislative base for development of financing of public organizations is being proved.

Keywords: public organization, social service, state policy, support of development, civil society, social order.

УДК 343.97:368.021

О. В. Літвінова**ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО
КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ У СФЕРІ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Предметом дослідження є діяльність органів виконавчої влади в частині здійснення контролю та нагляду у сфері страхової діяльності. Метою статті є визначення шляхів удосконалення правового регулювання відносин контролю та нагляду у сфері страхової діяльності. Досліджено склад та повноваження органів виконавчої влади, уповноважених на здійснення контролю та нагляду у сфері страхової діяльності. Проаналізовано стан нормативно-правового регулювання контролю та нагляду у сфері страхування, визначено напрямки його удосконалення. Зроблено висновок, що здійснення органами виконавчої влади контролю та нагляду у сфері страхової діяльності спрямоване на забезпечення стабільності ринку страхових послуг, захист прав та інтересів учасників страхових відносин.

Ключові слова: контроль, нагляд, виконавча влада, страхова діяльність.

Одним із напрямків діяльності органів виконавчої влади є здійснення від імені держави контрольно-наглядових функцій у сфері функціонування тих чи інших державних органів, у сфері здійснення господарської діяльності, у сфері реалізації та захисту прав споживачів та у багатьох інших сферах суспільного життя. Маємо констатувати, що правовий статус органів державної виконавчої влади, їх компетенція та повноваження в частині здійснення державного нагляду та контролю завжди були предметом підвищеної уваги, в тому числі і з боку науковців. В умовах сьогодення, коли актуальними стають питання обмеження втручання з боку держави у діяльність суб'єктів господарювання та спрощення процедури здійснення господарської діяльності, визначення місця органів державної виконавчої влади в системі суб'єктів контролю у сфері господарської діяльності вбачається актуальним і таким, що потребує підвищеної уваги.

Серед видів господарської діяльності як об'єкта державного контролю окреме місце посідає страхова діяльність. Особливості здійснення страхової діяльності та віднесення її до фінансового сектора економіки передбачають також і певні особливості реалізації державного контролю та нагляду на ринку страхування. Підвищення ролі страхування у сучасному суспільстві та зменшення державного втручання у діяльність суб'єктів господарювання (до яких відносяться і страховики) обумовлює актуальність дослідження ролі та місця органів державної виконавчої влади серед інших суб'єктів контролю та нагляду у сфері страхування.

Слід зазначити, що в науці адміністративного права питання здійснення державного контролю викликають підвищений інтерес

і неодноразово досліджувались різними авторами. При цьому проведені дослідження стосуються як загальних питань здійснення контролю та нагляду, так і питань здійснення контролю та нагляду у сфері фінансової діяльності, у кредитно-банківській сфері тощо. Зазначеним питанням присвячували свою увагу вчені-адміністративісти, науковці у галузі господарського права, дослідники у сфері державного управління. Частково питання здійснення контролю у сфері страхової діяльності порушували також фахівці у галузі страхового права. До числа науковців, які приділяли свою увагу питанням, пов'язаним із нашим дослідженням, можна віднести таких, як О. Ф. Андрійко, В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, О. М. Музичук, Н. Б. Пацурія, С. С. Осадець та багатьох інших діячів у сфері науки. Поряд з цим питання здійснення контролю та нагляду у сфері страхової діяльності з боку органів державної виконавчої влади не були предметом окремих наукових досліджень. Вказане обумовлює новизну тематики дослідження та її актуальність, особливо у світлі стрімких змін правового регулювання питань контролю за діяльністю суб'єктів господарювання.

Метою цієї статті є визначення шляхів удосконалення правового регулювання відносин, що виникають під час здійснення контролю та нагляду у сфері страхової діяльності з боку органів державної виконавчої влади.

Основними завданнями, які обумовлені метою цієї статті, є: визначення кола органів державної виконавчої влади, уповноважених на здійснення контролю та нагляду у сфері страхової діяльності; дослідження стану нормативно-правового регулювання реалізації контролю та нагляду у сфері страхування органами державної виконавчої влади; визначення ролі та місця Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, як основного регулятора у сфері страхової діяльності; визначення напрямків удосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із здійсненням державного контролю та нагляду у сфері страхової діяльності.

Говорячи про контроль та нагляд у сфері страхової діяльності, маємо відмітити, що страхова діяльність як різновид господарської відноситься до діяльності на ринку фінансових послуг. Про це прямо зазначено в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», у ст. 4 якого визначається, що послуги у сфері страхування відносяться до фінансових послуг [1]. І вже саме віднесення страхової діяльності до діяльності на ринку фінансових послуг обумовлює певні особливості у здійсненні контролю та нагляду, порівняно з іншими видами господарської діяльності.

Перш ніж перейти до вирішення завдань нашого дослідження зазначимо, що страховою діяльністю є врегульована нормами права,

здійснювана на підставі ліцензії господарська діяльність, яка полягає у наданні послуг щодо захисту майнових інтересів учасників страхових відносин у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових коштів, сформованих шляхом сплати фізичними та юридичними особами (страхувальниками) страхових платежів та доходів від розміщення коштів цих фондів. Обґрунтування саме такого розуміння страхової діяльності було наведено нами у попередніх дослідженнях [2, с. 297].

Порядок здійснення страхової діяльності, особливості правового статусу його учасників, економічна сутність страхування та механізм реалізації страхових відносин обумовлюють необхідність існування контролю та нагляду у цій сфері не лише з боку органів державної виконавчої влади, а й з боку органів законодавчої та судової влади, з боку громадських організацій та певною мірою з боку громадян. Однак саме органи державної виконавчої влади наділені повноваженнями на здійснення найбільш комплексного, всеохоплюючого та системного контролю у сфері страхової діяльності. Це обумовлено особливостями виконавчої влади серед інших гілок влади. Як зазначають відомі дослідники питань, пов'язаних із функціонуванням виконавчої влади у державі, особливість виконавчої влади полягає в тому, що саме під час реалізації виконавчої влади відбувається реальне втілення в життя тих нормативних документів, які прийняті законодавчою владою, «практичне застосування всіх важелів державного регулювання й управління важливими процесами суспільного розвитку» [3, с. 17].

Говорячи про контроль та нагляд, який здійснюється органами виконавчої влади у сфері страхової діяльності, ми приєднуємось до точки зору О. М. Музичука, який, досліджуючи механізм здійснення контролю за діяльністю правоохоронних органів, зазначав, що контроль органів виконавчої влади є найбільш поширеним, найбільш оперативним і комплексним, «оскільки охоплює собою урядовий контроль, контроль міністерств та відомств, контроль місцевих державних адміністрацій та інших місцевих органів виконавчої влади» [4, с. 244]. Попри це наведені характерні риси контролю, що здійснюється органами виконавчої влади, є загальними та виявляються під час реалізації контрольної функції органів виконавчої влади у різних сферах суспільного життя – у сфері діяльності правоохоронних органів, у сфері господарської діяльності, в сфері захисту визначених законом прав та свобод громадян тощо.

У структурі органів виконавчої влади Кабінет Міністрів України як орган виконавчої влади вищого рівня наділений низкою повноважень, що тією чи іншою мірою спрямовані на реалізацію контрольних функцій у сфері страхової діяльності. Виходячи із змісту Закону України «Про Кабінет Міністрів України», до числа

повноважень Кабінету Міністрів України в частині здійснення державного контролю та нагляду у сфері страхової діяльності можна віднести повноваження, які визначені вказаним Законом як повноваження у сфері економіки та фінансів. До таких повноважень, зокрема, відносяться повноваження щодо забезпечення проведення державної економічної політики, прогнозування та державне регулювання національної економіки; сприяння розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та соціальної спрямованості національної економіки, здійснення заходів щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури; забезпечення здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності; забезпечення захисту прав споживачів та підвищення якості їх життя; забезпечення проведення державної фінансової та податкової політики та інші [5].

Незважаючи на доволі широкі повноваження Кабінету Міністрів України у сфері економіки та фінансів, необхідно зазначити, що повноваження Кабінету Міністрів з контролю та нагляду саме у сфері страхової діяльності обмежуються кількома напрямками діяльності у сфері страхування. Так, виходячи із змісту Закону України «Про страхування», контрольні-наглядові функції Кабінету Міністрів України у сфері страхової діяльності полягають у визначенні умов здійснення обов'язкового страхування, у визначенні умов та правил перестрахування ризиків українськими страховиками у страховиків-нерезидентів та у визначенні в певній частині умов щодо забезпечення платоспроможності страховиків. Згідно із ст. 7 Закону України «Про страхування» Кабінет Міністрів України, якщо інше не визначено законом, установлює порядок та правила проведення обов'язкового страхування, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методики актуарних розрахунків [6].

Кабінет Міністрів України також здійснює контроль та нагляд за діяльністю страховиків у частині перестрахування останніми ризиків у страховиків (перестраховиків) нерезидентів. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про страхування» саме Кабінет Міністрів визначає вимоги та порядок здійснення перестрахування ризиків страховиками України у страховиків (перестраховиків) нерезидентів, установлює форму звітності перед уповноваженим органом для страховиків, у яких обсяг страхових платежів, що передаються в перестрахування нерезидентам, перевищує 50 відсотків їх загального розміру, отриманого з початку календарного року [6].

Контрольні повноваження Кабінету Міністрів у галузі страхової діяльності полягають також у контролі та нагляді за забезпеченням платоспроможності страховиків. Так, згідно із розділом III Закону

України «Про страхування» Кабінет Міністрів України може змінювати порядок визначення фактичного та нормативного запасу платоспроможності страховика і структури гарантійного фонду страховиків, перелік страхових резервів та порядок їх розрахунків, визначає напрямки інвестицій в економіку України, які вправі здійснювати страховики при розміщенні коштів страхових резервів [6]. Крім наведеного, Кабінет Міністрів України також уповноважений встановлювати плату за ліцензії на здійснення всіх видів страхування [6].

Таким чином, викладене дозволяє нам дійти висновку, що Кабінет Міністрів України як орган виконавчої влади вищого рівня наділений обмеженим колом повноважень в частині здійснення контролю та нагляду у сфері страхової діяльності і здійснює переважно регулятивну функцію у вказаній галузі.

Більш широке коло повноважень у частині контролю та нагляду в галузі страхової діяльності притаманне спеціально уповноваженому органу – Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

У результаті аналізу положень Закону України «Про страхування» [6] (далі – Закон № 85/96-ВР), Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [1] (далі – Закон № 2664-III), а також Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [7] можемо дійти висновку, що провідним органом, який уповноважено на здійснення державного контролю та нагляду у сфері страхової діяльності, є саме Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Національна комісія).

Перелік повноважень Національної комісії є достатньо широким, до того ж такі повноваження та порядок їх реалізації визначені в Законі № 2664-III та в Законі № 85/96-ВР. У рамках цієї статті ми не будемо перераховувати всі повноваження Національної комісії, які надані їй законом з метою здійснення державного контролю та нагляду, а лише зазначимо, що такі повноваження містяться у ст. 28 Закону № 2664-III та у ст. 37 Закону № 85/96-ВР.

Аналіз передбачених законодавством контрольно-наглядових повноважень Національної комісії у сфері страхової діяльності дозволяє стверджувати, що чинне законодавство наділяє Національну комісію найширшим колом повноважень у частині здійснення державного контролю, порівняно з іншими органами виконавчої влади. Саме Національна комісія уповноважена визначати умови і правила надання страхових послуг, видавати ліцензії на право здійснення тих чи інших видів страхування, контролювати відповідність діяльності страховика ліцензійним умовам та правилам надання страхових послуг, визначати умови та порядок забезпечення

фінансової надійності страховиків, застосовувати заходи впливу до страховиків, які допускають порушення законодавства під час здійснення страхової діяльності. Зазначимо, що це далеко не повний перелік напрямків реалізації контрольно-наглядових функцій Національної комісії.

Враховуючи, що детальний аналіз контрольно-наглядових повноважень Національної комісії у сфері страхової діяльності може бути предметом окремого наукового дослідження, ми приділимо йому увагу в наших подальших наукових розробках. На цьому ж етапі більш детально зупинимось на питанні правового регулювання реалізації контрольно-наглядових заходів у сфері страхової діяльності з боку органів виконавчої влади, зокрема з боку Національної комісії.

Два основних нормативних акти, які визначають порядок і умови здійснення контролю та нагляду у сфері страхової діяльності, ми вже називали раніше. Слід зазначити, що на сьогодні у Верховній Раді України триває обговорення проекту Закону України від 16 жовтня 2012 р. № 11351 «Про внесення змін до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». У разі прийняття вказаного законопроекту реалізація Національною комісією заходів контролю та нагляду у сфері страхування повинна буде здійснюватись також з урахуванням положень Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [8] (далі – Закон № 877-V).

Підзаконним нормативним актом, який спрямований на врегулювання порядку здійснення контролю та нагляду шляхом проведення перевірок, є Правила проведення перевірок (інспекцій) Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [9] (далі – Правила проведення перевірок).

Системний аналіз наведених вище нормативних актів дозволяє констатувати неузгодженість їх положень та неповноту правового регулювання механізму здійснення контролю та нагляду у сфері страхування.

Так, відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 5 Закону № 877-V [8] орган державного нагляду (контролю) визначає у віднесеній до його відання сфері критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення господарської діяльності.

Залежно від ступеня ризику органом державного нагляду (контролю) визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) [8, абз. 3 ч. 2 ст. 5].

Окрім цього, ч. 3 ст. 22 Закону № 877-V визначає, що якщо не затверджені критерії розподілу суб'єктів господарювання за ступенями ризику їх господарської діяльності, періодичність проведення планових заходів та перелік питань для їх здійснення, то такі

суб'єкти господарювання вважаються суб'єктами господарювання з незначним ступенем ризику та підлягають державному нагляду (контролю) не частіше одного разу на п'ять років [8]. Маємо відмітити, що у разі відсутності критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення страхової діяльності, та невизначення на підставі таких критеріїв періодичності проведення планових заходів у цій галузі буде штучно створена ситуація, внаслідок якої контроль та нагляд за діяльністю страховиків буде послаблений. В умовах нестабільності фінансового ринку України, з огляду на політичну та економічну ситуацію в державі, зменшення контролю та нагляду за діяльністю фінансових установ, до яких належать страховики, вбачається недоцільним.

Певні неузгодженості в нормативному регулюванні реалізації контролю та нагляду у сфері страхової діяльності спостерігаються також у частині визначення підстав проведення позапланових заходів стосовно страховиків як суб'єктів господарювання, в частині нормативного визначення органу, уповноваженого на здійснення державного нагляду у страховій діяльності тощо.

Обсяг наукової статті не дає нам можливості детально зупинитись на дослідженні зазначених питань, але створює передумови для подальших наукових пошуків у цій сфері.

Підсумовуючи викладене, маємо зазначити, що до переліку органів виконавчої влади, які наділені повноваженнями щодо контролю та нагляду у сфері страхової діяльності, входять не лише Кабінет Міністрів України та Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. До складу таких органів виконавчої влади ми можемо віднести також Анти-монопольний комітет України, Міністерство внутрішніх справ, Державну фіскальну службу та інші органи виконавчої влади, до компетенції яких віднесено здійснення заходів контролю та нагляду від імені держави в різних сферах господарювання, в тому числі й у сфері страхової діяльності. Дослідження повноважень таких органів у частині здійснення державного контролю та нагляду передбачає значний обсяг матеріалу і також буде предметом окремої наукової статті.

Проведене дослідження окремих питань здійснення державного контролю та нагляду у сфері страхування органами виконавчої влади дозволило нам дійти таких **висновків**:

1. Державний контроль та нагляд у сфері страхової діяльності, який здійснюється органами виконавчої влади, спрямований на забезпечення стабільності ринку страхових послуг, захист прав та інтересів учасників страхових відносин.

2. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, є провідним органом виконавчої влади, що здійснює контроль та нагляд у сфері страхування, який

наділений найширшим колом контрольно-наглядових повноважень.

3. Сучасний стан нормативно-правового регулювання реалізації контролю та нагляду у сфері страхування органами державної виконавчої влади потребує вдосконалення та усунення прогалин. У першу чергу це стосується врегулювання механізму проведення перевірок діяльності страховиків уповноваженими органами.

Список використаних джерел: 1. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12 лип. 2001 р. № 2664-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 154. – Зі змін. та допов. 2. Літвінова О. В. Окремі питання здійснення державного контролю у сфері страхової діяльності / О. В. Літвінова // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 295–302 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_2_45.pdf. 3. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Ін Юре, 2002. – 668 с. 4. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Музичук Олександр Миколайович. – Харків, 2010. – 481 с. 5. Про Кабінет Міністрів України : закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 20. – Ст. 619. 6. Про страхування : закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР // Урядовий кур'єр. – 1996. – № 72–73. – Зі змін. та допов. 7. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : затв. указом Президента України від 23 листоп. 2011 р. № 1070/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1070/2011>. 8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : закон України від 5 квіт. 2007 р. № 877-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-v>. 9. Правила проведення перевірок (інспекцій) Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : затв. розпорядженням Нац. комісії, що здійснює держ. регулювання у сфері ринків фінанс. послуг, від 27 листоп. 2012 р. № 2422 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-13>.

Надійшла до редколегії 18.06.2014

Литвинова О. В. Органы исполнительной власти как субъекты государственного контроля и надзора в сфере страховой деятельности

Предметом исследования является деятельность органов исполнительной власти в части осуществления контроля и надзора в сфере страховой деятельности. Целью статьи является определение путей совершенствования правового регулирования отношений контроля и надзора в сфере страховой деятельности. Исследованы состав и полномочия органов исполнительной власти, уполномоченных на осуществление контроля и надзора в сфере страховой деятельности. Проведён анализ нормативно-правового регулирования контроля

и надзора в сфере страхования, определены направления его совершенствования. Сделан вывод, что осуществление органами исполнительной власти контроля и надзора в сфере страховой деятельности направлено на обеспечение стабильности рынка страховых услуг, защиту прав и интересов участников страховых отношений.

Ключевые слова: контроль, надзор, исполнительная власть, страховая деятельность.

Litvinova O. V. Executive authorities as subjects of the state control and supervision in the sphere of insurance activity

Object of study is activity of executive authorities regarding implementation of the state control and supervision in the sphere of insurance.

The purpose of the scientific article is definition of ways of improvement of legal regulation of the relations arising at implementation by public authorities of control and supervision in the sphere of insurance activity.

During writing article methods of system approach, generalization, the analysis and synthesis of information, comparative and legal, structural and logical methods were used.

Relevance of study is caused by requirements of ensuring stability of functioning of the market of insurance services as parts of the financial market of Ukraine taking into account current trends in restriction of intervention of the state in activity of subjects of managing.

Novelty of study is proved by limited number of scientific development of the questions concerning implementation by executive authorities of control and supervision in the sphere of insurance activity.

As a result of the conducted research by the author it is presented structure of the authorities of the state executive power authorized on control and supervision in the sphere of insurance activity; systematization of standard and legal regulation of control and supervision in the sphere of insurance by executive authorities is carried out; the directions of improvement of legal regulation of the public relations connected with implementation of the state control and supervision in the sphere of insurance activity are defined.

As a result of the conducted research the conclusion is drawn that the state control and supervision in the sphere of insurance activity exercised by executive authorities is aimed at providing stability of the market of insurance services, protection of the rights and interests of participants of the insurance relations.

Results of the scientific article can be used in activity of authorities of the state executive power, in activity of subjects of managing - insurers, are considered when developing regulations concerning control and supervision in the sphere of insurance activity, used when conducting scientific researches in the sphere of implementation of the state control of implementation of insurance activity.

Keywords: control, supervision, executive authorities, insurance activity.

УДК 342.95+351.74(477)

О. М. Музичук

ПРЕЗИДЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ

Сформульовано поняття та визначено особливості президентського контролю за діяльністю правоохоронних органів. Президентський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні запропоновано визначити як один із видів державного контролю, що здійснюється Президентом України як безпосередньо під час реалізації ним нормотворчих та установчих повноважень, так і за допомогою спеціально утворених ним органів (підрозділів, служб) з перевірки дотримання правоохоронними органами чинного законодавства, якості виконання покладених на них завдань, функцій та обов'язків, реалізації наданих повноважень. Такий спеціалізований орган президентського контролю, як Рада національної безпеки і оборони України, не лише контролює діяльність правоохоронних органів, а й координує її.

Ключові слова: контроль, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, президентський контроль.

Одним із видів контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні є державний, до підвидів якого ми відносимо: парламентський, президентський та урядовий контроль, контроль міністерств та відомств, контроль місцевих державних адміністрацій та інших місцевих органів влади, судовий контроль. Кожен із вищевказаних підвидів державного контролю займає особливе місце у його структурі, має відповідні ознаки (рисни), які вказують на його особливості. Проте, об'єднуючим чинником зазначених підвидів контролю, що охоплюються таким терміном як «державний контроль», є те, що суб'єкти його здійснення представляють державу, відповідно, називаються державними.

Проблеми державного контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні були предметом наукових досліджень О. М. Бандурки, В. Т. Білоуса, І. В. Бондаренка, В. М. Гаращука, С. Ф. Денисюка, А. Т. Комзюка, А. М. Куліша, А. М. Кучука, М. І. Мельника, Т. О. Пікулі, Ю. С. Плигуна, В. Г. Фатхутдінова, М. І. Хавронюка, М. О. Шиліна, Ю. С. Шемшученка та багатьох інших авторів. Проте, незважаючи на його досить поширене використання у назві та тексті законодавчих та підзаконних актів, сутність, значення та особливості державного контролю як одного з найпоширеніших способів забезпечення дисципліни та законності в державному управлінні нез'ясовані й понині. Як у чинному законодавстві, так і науковій літературі віднесення до суб'єктів державного контролю тих із них, що не мають статусу державних (наприклад, органи місцевого самоврядування), є найбільш поширеною помилкою. І навпаки – має місце невіднесення до суб'єктів державного контролю усіх

державних органів, наприклад, місцевих державних адміністрацій. Досить часто державний контроль розглядається як синонім термінів «контроль у державному управлінні», «цивільний контроль», «контроль органів виконавчої влади», що також є необґрунтованим, оскільки державний контроль є одним із видів контролю в державному управлінні та цивільного контролю, а контроль органів виконавчої влади є лише одним із його підвидів, який найбільш чітко вказує на його призначення та особливості в державі.

Метою цієї статті є характеристика президентського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні, у зв'язку з чим планується визначити його поняття та особливості.

Президентський контроль є найменш дослідженим із підвидів державного контролю за діяльністю правоохоронних органів. Підставою для такого висновку є лише поодинокі праці науковців, у яких визначаються його сутність, місце, призначення та особливості серед інших видів контролю [1]. Інколи під час характеристики окремих видів контролю президентський контроль розглядається у підрозділах (параграфів), присвячених аналізу інших видів державного контролю [2, с. 251], або розглядається у комплексі з іншими його підвидами [3, с. 37; 4, с. 49–50; 5, с. 96–97].

У поодиноких працях визначаються повноваження та форми реалізації президентського контролю за діяльністю окремих правоохоронних органів. Наприклад, В. В. Марков наголошує на тому, що «основними формами контрольної діяльності Президента України є: прийняття нормативних актів; формування кадрової політики ОВС (призначає на посади та звільняє з посад вище командування, присвоює вищі спеціальні звання); внесення пропозицій щодо загальної структури, чисельності, визначення завдань та функцій ОВС» [3, с. 38].

У цілому погоджуючись із вищенаведеними формами реалізації контрольних повноважень Президента України, вважаємо, що лише наведеними його контрольні повноваження не вичерпуються. Наприклад, він утворює допоміжні органи (Раду національної безпеки і оборони України) або призначає відповідних осіб, завданням яких є здійснення контролю за діяльністю правоохоронних органів у цілому або окремих із них.

Контрольні повноваження Президента України, об'єктом яких є правоохоронні органи України, визначені в Конституції України, законах України «Про основи національної безпеки України», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», низці інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, зокрема і тих, які визначають правовий статус окремих правоохоронних органів. Наприклад, в окремих законодавчих актах, які визначають правовий статус правоохоронних органів, президентському контролю

присвячено окремі статті (ст. 32 Закону України «Про Службу безпеки України»; ст. 30 Закону України «Про Державну прикордонну службу України») [6; 7]. Аналіз таких нормативно-правових актів дозволив визначити, з нашої точки зору, вичерпний перелік повноважень Президента України як глави держави та утворюваних ним допоміжних органів. Так, Президент України здійснює контроль за діяльністю правоохоронних органів як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України та створювані ним у разі необхідності допоміжні служби. Зокрема, він:

1. Видає укази і розпорядження з питань правоохоронної діяльності, які є обов'язковими до виконання на території України.

2. Наділений правом вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів, зокрема, і тих з них, які стосуються правоохоронної діяльності.

3. Зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України, які стосуються правоохоронної діяльності з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

4. Вносить пропозиції щодо загальної структури, чисельності, визначення функцій правоохоронних органів. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 19 Закону України «Про Службу безпеки України» кількісний склад співробітників Служби безпеки України визначається Президентом України за поданням голови Служби безпеки України, виходячи з потреб надійного захисту державної безпеки України, у межах встановленого бюджету [6].

5. Розглядає перед внесенням на затвердження Верховною Радою України розроблені Кабінетом Міністрів України загальнодержавні програми правоохоронного спрямування.

6. Утворює допоміжні органи, однією або основною функцією яких є контроль за діяльністю правоохоронних органів.

7. Призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора України.

8. Вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади голови Служби безпеки України.

9. Утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, зокрема і правоохоронні.

10. Здійснює загальне керівництво деякими правоохоронними органами, наприклад, Службою зовнішньої розвідки України (ст. 6 Закону України «Про Службу зовнішньої розвідки України») [8].

11. Нагороджує державними нагородами, присвоює вищі військові звання та інші вищі спеціальні звання і класні чини. Наприклад, п. 8 ст. 15 Закону України «Про прокуратуру» передбачено, що класні чини державного радника юстиції України,

державного радника юстиції 1, 2 і 3 класів присвоюються Президентом України [9].

12. Аналізує діяльність правоохоронних органів у здійсненні заходів з виконання державних програм профілактики і протидії злочинності та адміністративної деліктності, інших загальнодержавних правоохоронних програм.

Як було зазначено вище, з метою реалізації покладених на Президента України контрольних повноважень він може створювати допоміжні органи (служби та підрозділи), правовий статус яких як суб'єктів контролю визначається законодавчими чи підзаконними актами. Такими органами є:

1. Рада національної безпеки і оборони України, яка: контролює та координує діяльність правоохоронних органів щодо забезпечення національної безпеки; розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які стосуються участі правоохоронних органів у забезпеченні національної безпеки; залучає контрольні, інспекційні та наглядові органи для здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України.

2. Адміністрація Президента України, яка: здійснює моніторинг діяльності правоохоронних органів, за результатами якого готує на розгляд Президентові України відповідні пропозиції; здійснює в установленому порядку експертизу прийнятих Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та іншими правотворчими органами загальнодержавних нормативно-правових актів правоохоронного спрямування; опрацьовує пропозиції з вирішення кадрових питань правоохоронних органів, що належать до повноважень Президента України, в тому числі питань призначення, погодження призначення на посади, звільнення з посад, тощо керівників правоохоронних органів; здійснює контроль за виконанням указів, розпоряджень, доручень Президента України.

3. Окремі структурні підрозділи Адміністрації Президента України, насамперед, Головний контрольний департамент та Головний департамент з питань діяльності правоохоронних органів та протидії корупції. Зокрема, Головний контрольний департамент здійснює: контроль за додержанням строків, установлених для виконання актів, доручень Президента України; проведення в разі потреби поглибленого вивчення і перевірок стану виконання актів та доручень Президента України із залученням відповідних органів та фахівців; заслуховування на нарадах або спеціальних засіданнях повідомлень посадових осіб про виконання актів Президента України. Головний департамент з питань діяльності правоохоронних органів та протидії корупції: вивчає та аналізує діяльність правоохоронних органів, їх готовність до виконання покладених на них завдань; здійснює контроль та експертний аналіз стану

додержання правоохоронними органами вимог законодавства України та відповідних міжнародних договорів України; вивчає питання організаційної діяльності та кадрового забезпечення правоохоронних органів; вивчає матеріали та бере участь у підготовці висновків і пропозицій щодо призначення кандидатур на посади керівників правоохоронних органів та їх підрозділів, що заміщуються особами вищого офіцерського (начальницького) складу, нагородження державними нагородами, а також присвоєння вищих військових, спеціальних звань і класних чинів працівникам правоохоронних органів.

4. Уповноважений Президента України з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України: здійснює контроль за додержанням органами і підрозділами Служби безпеки України конституційних прав громадян і законодавства в оперативно-розшуковій діяльності та діяльності у сфері охорони державної таємниці; вивчає положення, накази, розпорядження, інструкції та вказівки Служби безпеки України з метою визначення їх відповідності Конституції і законам України; розглядає інформацію з основних питань діяльності Служби безпеки України, випадки порушення законодавства та вносить за результатами розгляду в установленому порядку відповідні пропозиції; бере участь у комплексних інспекторських та тематичних перевірках Служби безпеки України [10].

На нашу думку, призначення Президентом України осіб, основною функцією яких буде здійснення контролю – Уповноважених Президента України з питань контролю, за прикладом Служби безпеки України, необхідно також поширити і на інші правоохоронні органи.

Таким чином, президентський контроль до певної міри схожий із парламентським, оскільки контроль за діяльністю правоохоронних органів здійснюється ними під час нормотворчої та установчої діяльності. Як парламентський, так і президентський контроль за діяльністю правоохоронних органів може бути прямим, який здійснюється Верховною Радою України чи Президентом України безпосередньо, або непрямим, який здійснюється їх структурними підрозділами або уповноваженими особами. У той же час такий спеціалізований орган президентського контролю, як Рада національної безпеки і оборони України, не лише контролює діяльність правоохоронних органів, а й координує її [11].

Завершуючи характеристику президентського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні, пропонуємо визначити його як один із видів державного контролю, що здійснюється Президентом України як безпосередньо під час реалізації ним нормотворчих та установчих повноважень, так і за допомогою спеціально утворених ним органів (підрозділів, служб) з перевірки

дотримання правоохоронними органами чинного законодавства, якості виконання покладених на них завдань, функцій та обов'язків, реалізації наданих повноважень.

Список використаних джерел: 1. Тарасов А. Президентский контроль за правоохранительной деятельностью / А. Тарасов // Профессионал. – 2002. – № 4. – С. 12–15. 2. Гаращук В. М. Контроль і нагляд у державному управлінні / В. М. Гаращук // Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – С. 247–268. 3. Марков В. В. Адміністративно-правові засади діяльності підрозділів внутрішньої безпеки щодо забезпечення законності і дисципліни в ОВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Марков В'ячеслав Валерійович. – Харків, 2009. – 216 с. 4. Пахомов В. В. Організаційно-правові засади здійснення державного контролю за правозастосовчою діяльністю податкових органів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Пахомов Володимир Васильович. – Харків, 2007. – 187 с. 5. Тараненко О. М. Забезпечення законності в діяльності митних органів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Тараненко Олександр Миколайович. – Одеса, 2006. – 203 с. 6. Про Службу безпеки України : закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382. 7. Про Державну прикордонну службу України : закон України від 3 квіт. 2003 р. № 662-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208. 8. Про Службу зовнішньої розвідки України : закон України від 1 груд. 2005 р. № 3160-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 8. – Ст. 94. 9. Про прокуратуру : закон України від 1 трав. 2014 р. № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>. 10. Про повноваження та гарантії здійснення постійного контролю за діяльністю Служби безпеки України : указ Президента України від 18 трав. 2007 р. № 427/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37. – Ст. 1450. 11. Про Раду національної безпеки і оборони України : закон України від 5 берез. 1998 р. № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.

Надійшла до редколегії 20.06.2014

Музычук А. Н. Президентский контроль за деятельностью правоохранительных органов в Украине

Сформулировано поняття і определены особенности президентского контроля за деятельностью правоохранительных органов. Президентский контроль за деятельностью правоохранительных органов в Украине определён как один из видов государственного контроля, осуществляемого Президентом Украины как непосредственно во время реализации им нормативных и учредительных полномочий, так и с помощью специально созданных им органов (подразделений, служб) по проверке соблюдения правоохранительными органами действующего законодательства, качества выполнения возложенных на них задач, функций и обязанностей, реализации предоставленных полномочий.

Такой специализированный орган президентского контроля, как Совет национальной безопасности и обороны Украины, не только контролирует деятельность правоохранительных органов, но и координирует её.

Ключевые слова: контроль, правоохранительные органы, правоохранительная деятельность, президентский контроль.

Muzychuk O. M. Presidential control over law enforcement agencies' activity in Ukraine

The notion of presidential control over law enforcement agencies' activity is formulated and its features are determined. It is stressed that one of the kinds of control over law enforcement agencies' activity in Ukraine is the state control. It is offered to include the following subspecies to the state control: parliamentary, presidential and governmental control, control of ministries and agencies, control of local state administrations and other local authorities, judicial control. It is concluded that each of the above subspecies of the state control has a special place in its structure, with appropriate attributes (features), indicating its character. However, the unifying factor of these subspecies of the control, covered by such a term as «state control», is the fact that the subjects of its realization represent state, and respectively are called state. It is emphasized that the peculiarity of the presidential control is somewhat similar to the parliamentary, whereas the control over law enforcement agencies is carried out by them while rule-making and constituent activities. Both parliamentary and presidential control over law enforcement agencies' activity may be direct that is realized by Verkhovna Rada of Ukraine or the President of Ukraine or indirect, realized by their departments or authorized persons. At the same time, such a specialized agency of the presidential control as the National Security and Defense Council of Ukraine not only controls law enforcement agencies' activity but coordinate it. Presidential control over law enforcement agencies' activities in Ukraine is offered to define as a kind of the state control exercised by the President of Ukraine directly during the realization of normative and statutory authorities, and by means of specially formed agencies (departments, services) to verify law enforcement agencies on compliance with the law, quality of performing their duties, functions and responsibilities, realization of their authorities.

Keywords: control, law enforcement agencies, law enforcement activity, presidential control.

УДК [331.108:36](477)

І. А. Петрова

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

На основі аналізу стану управління на підприємствах визначено підсистеми соціального спрямування управління персоналом та виявлено особливості формування концепції управління персоналом у сучасних умовах. Аргументовано, що соціальна спрямованість управління персоналом підприємства може

збільшити продуктивність та забезпечити успіх справи. Часто персонал являє собою найбільш цінний актив підприємства, тому пошук, розвиток та зберігання персоналу потребують знання того, чого бажують працівники, та здатності підприємства задовольнити такі бажання.

Ключові слова: персонал, працівники, управління, мотивація, структура, кваліфікація, продуктивність.

Сучасне підприємство здійснює свою економічну діяльність не тільки у межах країни, але і виходить на міжнародні ринки просування, на яких чи не у першу чергу залежить від якості персоналу підприємства, кваліфікації працівників, досвіду керівників та рівня організації процесу управління. Управління персоналом представляє собою дію органів управління на керовані об'єкти з метою досягнення цілей підприємства через досягнення особистих цілей працівників. Сьогодні все частіше ефективність виступає не тільки як економічна складова діяльності підприємства (мінімізація витрат, якісніша продукція, впровадження нових технологій, технічне переозброєння тощо), а і як соціальна складова, особливо коли йдеться про рівень задоволеності кожного працівника роботою, ступінь участі у житті колективу, зацікавленості кожного розвитком підприємства. Ці поняття психологічного плану підвищують самооцінку всього колективу як єдиного цілого та забезпечують стійку мотивацію до ефективної праці окремого працівника і персоналу в цілому [1–3].

Метою статті є визначення підсистеми соціального спрямування управління персоналом та виявлення особливості формування концепції управління персоналом у сучасних умовах на основі аналізу стану управління підприємством.

Найважливішою частиною будь-якого підприємства є кадри (персонал). Розгляд персоналу за допомогою системного аналізу дозволяє визначити ознаки, які пов'язують окремі структури в єдине ціле, виявити між ними взаємозв'язок та взаємодію.

На рис. 1 наведено склад організаційної структури та виділено окремі ланцюги управління як специфічні взаємопов'язані структури. Функціональна структура відповідає за визначення складу управлінських функцій, виділення їх специфіки та особливостей залежно від виду діяльності та підпорядкованості. Рольова структура наділяє кожного працівника та колектив у цілому особливими рисами відповідно до участі у творчому процесі діяльності підприємства, визначає комунікаційні та поведінкові ролі керівників і підлеглих. Соціальні показники формують соціальну структуру і характеризують персонал за статтю, віком, професією, досвідом, кваліфікацією, освітою, національністю тощо. Від штатної структури підприємства залежить кількість і склад підрозділів, перелік посад та кількість працівників на цих посадах, розміри посадових

окладів, перелік та різновиди надбавок і додаткових виплат, а також фонд заробітної плати [4].

Рис. 1. Взаємозв'язок організаційних структур підприємства

Ланцюг управління можна визначити як самостійну частину організаційної структури, що відповідає за специфічну діяльність підприємства, створюється у разі необхідності виконання такої діяльності та перестає існувати, коли така необхідність зникає. Ланцюги управління можуть бути простими і складними, завжди мають керівника та підлеглих. Залежно від розмірів підприємства організаційна структура може мати декілька рівнів управління, керівники яких створюють апарат управління. Працівники керівної ланки координують діяльність усіх підрозділів підприємства, які, у свою чергу, мають приміщення, використовують технічні засоби, формуються відповідно до штатного розкладу і здійснюють свою діяльність згідно з положеннями про структурні підрозділи та функціональними обов'язками. Як самостійна частина ланцюга управління структурні підрозділи вирішують різні специфічні завдання і поділяються на функціональні та виробничі.

Задачі оперативного управління виробництвом вирішуються виробничими структурними підрозділами підприємства, які поділяють на основні та допоміжні. Діяльність основних виробничих підрозділів пов'язана з випуском продукції підприємства, задачі допоміжних виробничих структурних підрозділів націлені на забезпечення роботи основних виробничих структурних підрозділів (наприклад, підготовка та ремонт обладнання, зберігання сировини і продукції, транспортні переміщення тощо). Специфічні функції управління реалізуються через функціональні структурні

підрозділи (наприклад, визначення якості сировини та продукції, економічне планування, бухгалтерський облік, кадровий облік тощо), які готують відповідні управлінські рішення.

Прогресивні зарубіжні технології управління у поєднанні із власним досвідом сформувавши систему управління персоналом на вітчизняних підприємствах, яка складається із таких підсистем:

- планування потреби у персоналі. Ця підсистема спрямована на визначення потреби у кадрах на основі аналізу діяльності та перспектив розвитку підприємства. Вона включає планування розширення або звуження персоналу відповідно до можливостей підприємства та ринку праці, розробку кадрової політики як частини стратегії управління персоналом із урахуванням прогнозування потреб у персоналі, виявлення джерел постачання кадрів та встановлення з ними взаємодії;

- відбір та набір персоналу. Підсистема пов'язана безпосередньо з роботою із кандидатами на посади, що передбачені штатним розкладом, через проведення співбесід, анкетування, тестування для виявлення рівня підготовленості кандидатів, їх кваліфікації та професіоналізму, навичок і вмінь, інтелектуального та комунікативного рівня тощо;

- персональна оцінка працівника. Представляє собою процес із вивчення психологічних і професійних якостей працівника для встановлення його відповідності вимогам посади і вибору з наявних претендентів того, хто найбільше підходить на цю посаду з урахуванням кваліфікації, спеціальності, особистісних якостей, здібностей, характеру для задоволення інтересів організації. Для її здійснення може проводитись тестування претендентів на посади, використання випробувального терміну роботи, доручення виконання контрольних завдань практичного характеру тощо;

- визначення факторів мотивації трудової діяльності. Виконуються відділом праці та заробітної плати разом із відділом кадрів. При цьому необхідно вивчати потреби працівників, формувати комплекс винагород виходячи із зниження трудових витрат працівників (зменшення шкідливості виробництва, механізація, автоматизація тощо). Комплекс винагород формується за якісними параметрами, коли він повинен відповідати потребам працівників і враховувати цінність для конкретної особи, та за кількісними, що відповідають кількості роботи, яку виконує працівник, та результатам його діяльності;

- професійна орієнтація та адаптація. Професійна орієнтація включає знайомство з колегами, цілями, задачами, структурою підприємства, розкладом робочого дня, посадовими обов'язками, технологіями тощо (потребує від декілька годин до декількох днів). Адаптація працівника полягає у його пристосуванні до змісту виробничого процесу, умов праці та соціального середовища в

організації, може бути професійною, психофізіологічною та соціально-психологічною;

– навчання. Потрібне за умов, коли людина приходить на підприємство без необхідних знань та вмінь, коли призначається на нову посаду, коли не вистачає знань для ефективного роботи. У процесі навчання може здійснюватись перепідготовка та підвищення кваліфікації для реалізації службової кар'єри працівника, його просування по службі та робота із кадровим резервом;

– посадові переміщення. Потрібні для організації більш ефектвної роботи підприємства, при цьому кожен працівник має знати, що раз на п'ять років він проходить конкурсний відбір на посаду, яку займає. При цьому виявляється відповідність результатів його роботи, ділових якостей та потенціалу особистості тим вимогам, що висувуються підприємством [3].

Мотивація персоналу як частина соціальної спрямованості управління ним включає такі складові: розробку системи мотивації, вдосконалення систем оплати праці, розширення участі персоналу в розподілі прибутків та визначенні шляхів розвитку підприємства, впровадження нових форм морального стимулювання працівників. Для реалізації процесу мотивації необхідним є кадровий облік динаміки руху персоналу підприємства, який включає: облік прийому, переміщень, винагород та стягнень, звільнень; узагальнення результатів заходів щодо організації ефективного використання персоналу та управління зайнятістю на підприємстві; здійснення кадрового діловодства. Організація ділових взаємозв'язків та взаємодії на підприємстві відображає також частину соціальної сторони управління і спрямована на оцінку виконання працівниками своїх функціональних обов'язків та формування почуття відповідальності у процесі трудової діяльності; побудову, аналіз та корегування відносин у колективах; управління виробничими конфліктами та стресами; соціально-психологічну діагностику; встановлення норм корпоративної культури; роботу зі скаргами на трудові відносини [3; 5].

Створення умов праці можна вважати підґрунтям соціальної складової управління, оскільки забезпечує створення безпечних умов для праці співробітників, дотримання норм психофізичної праці, технічної естетики, кадрову безпеку [6]. Соціальний розвиток та соціальне партнерство дозволяють організувати обмін досвідом щодо реалізації соціального пакету, розробленого та впровадженого на підприємстві. Сьогодні соціальна спрямованість управління цікава з точки зору її зв'язку із правовим полем. Це можливо через правове та інформаційне забезпечення управління для вирішення питань трудових відносин у всіх підрозділах із урахуванням наявних та розробкою нових нормативних документів, що їх регулюють.

Для ефективного управління персоналом сучасне підприємство має враховувати два основні фактори: власну здатність визначати поведінку кожного окремого працівника та колективу в цілому для реалізації стратегії, а також можливість використовувати ефективну управлінську політику для мотивації формування у працівників такої поведінки. В умовах ринкової трансформації обидва фактори є і складними, і важливими, а їх реалізація явно висвітлює прогалини соціальної сторони управління.

Процес удосконалення управління персоналом щодо вирішення соціальних проблем у сучасних умовах має ряд важливих особливостей, а саме: розширення повноважень та відповідальності виконавців і вдосконалення процесу контролю; для створення атмосфери довіри на підприємстві необхідним є впровадження спільної розробки та прийняття господарських рішень; удосконалення механізму планування кар'єри для перспективних працівників усіх структурних підрозділів підприємства; використання органічного підходу, на якому базується концепція управління персоналом, коли головний акцент робиться на людських ресурсах, а підприємство сприймається як жива система, що існує в навколишньому середовищі; для створення корпоративної культури доцільним є використання інноваційних технологій.

Стратегічне планування останнім часом все частіше використовують українські підприємства для визначення пріоритетів кадрової політики, формулювання завдань та окреслення напрямів їх вирішення. У зв'язку із цим всі пріоритети кадрової політики на тривалий період стають важливим складовим компонентом стратегічного плану розвитку підприємства. У стратегічному плані підприємства міститься ряд складових кадрової політики, а саме: характеристика якісного складу працівників, критеріїв відбору та набору персоналу, формування структури підприємства і штатного розкладу, напрями навчання та підвищення кваліфікації всіх категорій працівників.

Для створення чіткої організації системи управління персоналом розробляється концепція управління персоналом. У концепції деталізуються всі напрями кадрової політики, які увійшли до стратегічного плану розвитку підприємства, з урахуванням термінів їх реалізації. Сучасна концепція управління персоналом дозволяє створити систему, яка ґрунтується на економічних стимулах і соціальних гарантіях та спрямовується на об'єднання інтересів працівників із інтересами підприємства для підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва. Реалізація такої концепції дозволяє досягти найвищих результатів діяльності підприємства. В межах концепції управління персоналом реалізується низка задач, а саме:

– формування загальних принципів і напрямів із використанням сучасних методів управління персоналом;

- орієнтація на роботу з персоналом у процесі стратегічного планування діяльності підприємства на всіх управлінських рівнях;
- вдосконалення системи навчання та підвищення кваліфікації працівників упровадженням сучасних інтерактивних методів;
- розробка та впровадження політики оплати праці із орієнтацією на координацію єдиної тарифної мережі та сучасного економічного стимулювання працівників;
- розширення використання соціальних гарантій як сучасних мотивуючих факторів діяльності працівників;
- вдосконалення та поширення в усіх структурних підрозділах підприємства практики соціального партнерства [7].

Під час формування концепції управління персоналом використовуються різні підходи, однак обов'язковим є врахування ряду методологічних засад. З одного боку, підприємству для досягнення поставлених цілей потрібні трудові ресурси (персонал, для набору якого необхідно відібрати кандидатів на посади та провести їхнє ранжування). З іншого – кожне підприємство має свою специфіку діяльності, для здійснення якої навіть добре підготовлених кандидатів необхідно адаптувати до неї. Для цього проводяться спеціальні інструктажі та навчання, у процесі яких працівникам доводяться майбутні завдання та перевіряються їхні знання, навички та вміння щодо виконання таких завдань.

Наступна методологічна засада спрямована на необхідність об'єктивної оцінки роботи кожного працівника щодо досягнення цілей підприємства, для чого можна проводити, наприклад, періодичну атестацію. Із цією засадою пов'язана четверта засада, що висвітлює принципи та форми винагороди працівників, оскільки підприємство має компенсувати витрати знань, досвіду, вмінь, енергії, часу в розвитку підприємства та створити стійку мотивацію для подальшої роботи людини [5].

Як свідчить практика, кожна людина дуже чутливо ставиться до оцінки іншими результатів власної роботи, тому все, що пов'язано з винагородою, може мати непередбачувані наслідки. Винагорода може сприяти розвитку кар'єри працівника, а може призвести і до депресивного стану чи відсутності бажання продуктивно працювати. Для усунення негативних наслідків використання сучасні тенденції щодо визначення та призначення винагороди, а саме: поширюється використання систем оплати праці із виплатами надбавок за знання і компетенцію, коли розмір винагороди залежить від обізнаності працівника та використання ним у роботі сучасних знань, а не визначається лише посадою у ієрархічній структурі підприємства; фінансові інтереси працівників провідні компанії пов'язують зі своїм фінансовим станом, для цього створюються спеціальні фонди доплат за результатами роботи окремих підрозділів, залучають працівників до розподілу прибутків

підприємства або здійснюють пільговий продаж акцій для них; у межах бюджету підприємства створюється соціальний пакет, і працівники отримують можливість вибирати пільги із соціального пакета, які на цей момент їм необхідні (такий підхід називають наданням «гнучких» соціальних пільг); зменшення надбавок за стаж роботи на певному підприємстві та фахову біографію працівника і збільшення надбавок за компетенцію, що відповідає сучасним вимогам ринку та вимагає від людини постійного самовдосконалення.

Ефективною концепція управління буде лише за умови активних дій в основних напрямках. Перший напрям передбачає спрямування роботи з персоналом (набір, посадові переміщення або звільнення) на забезпечення відповідності індивідуальних можливостей працівника складності завдань, що ним виконуються, з урахуванням перспективи розвитку підприємства. Вивчення динаміки зміни можливостей працівника та завдань, що перед ним ставляться, дозволяють керівнику обґрунтовано підходити до планування кар'єрного зростання підлеглого та обирати програми перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Другий напрям пов'язаний із взаємодією системи завдань і функціональних обов'язків працівника та впливом на таку взаємодію служби управління персоналом. Для досягнення цілей підприємство обирає із наявних лише конкретний варіант організації праці. Залежно від обраного варіанта може виникати задоволеність своєю роботою і формуватись тривала мотивація до ефективної праці або через відсутність задоволення мотивація зникає повністю. Для підтримання стійкого розвитку підприємства максимально скорочують рівні управління та бюрократичні обмеження і максимально розширюють контроль за умовами праці. Розвитку персоналу підприємства сприяє створення системи стимулюючих фахових ролей. При цьому представники служби управління персоналом пропонують працівникам виробити рішення під час проектування робіт чи видів діяльності або під час обговорення організаційних механізмів поділу праці. Такі ролі працівникам служби управління персоналом дозволяють підняти власний статус та значущість в управлінні, що збільшить ефективність роботи.

Третій напрям відображає відповідальність служби управління персоналом за ефективність інформаційного забезпечення на підприємстві. Особливо важливим це є для процесу прийняття рішень щодо посадових переміщень, а також організації підготовки та перепідготовки персоналу. Коли підприємство орієнтується на переміщеннях «нагору», система управління персоналом стає дуже важкою, із обмеженими можливостями. Найбільшу гнучкість можна отримати, поєднуючи вертикальні і горизонтальні переміщення, що і використовують більшість підприємств. Обов'язком служби

управління є також доведення змісту корпоративної культури підприємства як до керівників всіх рівнів управління, так і до всіх працівників підприємства. Це дозволить усім працівникам підприємства мати інформацію про тенденції розвитку підприємства та кадрові потреби.

Соціальне спрямування концепції управління персоналом визначає сукупність особливостей роботи з персоналом з урахуванням принципів, правил та цілей, які конкретизуються відповідно до організаційної стратегії підприємства та кадрової політики. З іншого боку, кадрова політика базується на концепції управління персоналом, що визначає її спрямування та методи реалізації. Таким чином, збільшити продуктивність праці, підвищити ефективність виробництва та забезпечити сталий розвиток підприємства дозволяє соціальна спрямованість управління персоналом. На сучасному підприємстві персонал являє собою найцінніший актив. Створення стабільного колективу можливе за умови знання потреб працівників і вміння знайти шляхи для максимального задоволення цих потреб.

Список використаних джерел: 1. Фиглин Л. Модель управления качеством социальной ответственности организации / Л. Фиглин // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 2. – С. 86–90. 2. Белбелян С. С. Стандарт SA 8000. Сертификация на соответствие социально-этическим нормам / С. С. Белбелян // Сертификация. – 1998. – № 3. – С. 29–30. 3. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / Л. І. Федулової, В. Л. Осецький, Ю. В. Гончаров [та ін.] ; за заг. ред. Л. І. Федулової ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – Київ : Вид-во УкрІНТЕІ, 2007. – 810, [2] с. 4. Управління трудовим потенціалом : навч. посіб. / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Гришнова, Л. П. Керб. – Київ : КНЕУ, 2005. – 403 с. 5. Лібанова Е. М. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. М. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120–136. 6. Петрова І. А. Персонал організації як складова її стабільної діяльності / І. А. Петрова // Право і Безпека. – 2013. – № 2 (49). – С. 161–164. 7. Шопша О. Соціально-психологічні особливості керівництва театральним колективом / Олена Шопша // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7). – С. 141–147.

Надійшла до редколегії 29.05.2014

Петрова І. А. Соціальна орієнтація управління персоналом

На основе анализа состояния управления на предприятиях определены подсистемы социальной ориентации управления персоналом и выявлены особенности формирования концепции управления персоналом в современных условиях. Обосновано, что социальная ориентация управления персоналом может увеличить производительность и обеспечить успех дела. Часто персонал представляет собой наиболее ценный актив предприятия, поэтому поиск, развитие

и сохранение персонала требуют знания того, чего желают работники, и способности предприятия удовлетворить такие желания.

Ключевые слова: персонал, работники, управление, мотивация, структура, квалификация, продуктивность.

Petrova I. A. Social orientation of personnel management

On the basis of the analysis of management at enterprises subsystems of social orientation of personnel management are defined in the article. Features of forming the concept of personnel management in today's conditions are found out.

The objective of the concept of personnel management is creation of a system, which is primarily based not on administrative methods, but on economic incentives and social guarantees, focused on the convergence of interests of employees with those of an enterprise in achieving high productivity, increasing production's efficiency, obtaining the highest economic results of an enterprise.

It is grounded that the social orientation of personnel management at an enterprise may increase productivity and ensure the success of the business. The personnel is often the most valuable asset of an enterprise, so the search, development and keeping the personnel requires knowledge of what employees want and the ability of an enterprise to satisfy such a desire.

Nowadays efficiency is more often viewed not only in economic terms as economy, quality, productivity, innovation, profit, but in a broader context and is linked to the social orientation, particularly with such notions of personal psychological terms as employees' satisfaction with their work, participation in enterprise's activity, causing high level of the staff's self-concept, determining personnel's motivation to effective work.

The social orientation of general management that combines the financial side, planning, innovation in training on improving employees' skills will lead in the future to the achievement of the main task of an enterprise that is long-term existence and financial stability.

Keywords: personnel, employees, management, motivation, structure, qualification, productivity.

УДК 347.97/.99

М. В. Пенцов

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛІ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СНД

За результатами вивчення історичного досвіду, аналізу сучасної наукової літератури наголошено на необхідності дослідження питань організації і діяльності органів судової влади України та країн СНД. Проаналізувавши теоретичні основи дослідження, автор дійшов висновків, що судова влада повинна бути незалежною від інших гілок влади, мати судову юрисдикцію та володіти функціями, притаманними тільки юрисдикційним органам судової влади.

Ключові слова: Конституція, країни СНД, державна влада, судова влада, модель судової влади, теоретико-компаративістська характеристика, механізм взаємних стримувань і противаг.

Становлення і розвиток України як правової держави – складний довготривалий процес, однією з успішних умов якого є вдосконалення правової системи і механізму держави, розвиток економічної, політичної систем, громадянського суспільства, а також підвищення рівня законності та правопорядку.

Однією із заporук забезпечення законності та правопорядку в українському суспільстві є ефективна діяльність судової гілки влади. На сьогодні практично немає сфери, на яку би не впливала діяльність суду, оскільки вона розповсюджується на всі справи в державі, а своїми рішеннями суд впливає на всі сторони суспільного життя. Стратегічна роль судової влади полягає в тому, що вона, з одного боку, покликана гарантувати реальність прав і свобод людини та громадянина, а з іншого, – забезпечити ефективну діяльність усіх інших гілок державної влади.

Особливий інтерес у цьому аспекті становить аналіз організації і діяльності органів судової влади тих країн СНД, які «долають» близький за історично-політичним змістом із Україною шлях від держав радянського типу до правового.

На сьогодні проблема теоретико-компаративістської характеристики моделі судової влади України та країн СНД не знайшла належного висвітлення в сучасній юридичній літературі. Проте розгляд цієї проблематики на загальнотеоретичному рівні є актуальним, оскільки створює наукові підстави для результативної модернізації судової системи України.

Термін «судова влада» досліджувався вже в дореволюційній Росії, хоча як галузь державної влади вона не розглядалася. У Радянському Союзі принцип поділу влади не був визнаний. Зокрема, М. І. Клеандров зазначає, що в період з 1928 по 1934 рр. Голова Верховного Суду РРФСР був за посадою заступником народного комісара юстиції, а судові управління здійснювали організаційно-інструкторські керівники Нарком'юсту. Тобто судова влада, по суті, підкорялася виконавчій [1]. Сам термін «судова влада» у законодавстві Радянського Союзу не вживався, а предметом наукового дослідження були правосуддя як державна функція і суд як державний орган.

Аналізуючи дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, можна констатувати різні підходи, що використовуються в розгляді поняття «судова влада»:

1. Функціональний підхід, тобто визначення судової влади, виходячи з її призначення та її функцій. За такого підходу судова влада характеризується як самостійна й незалежна гілка державної влади [2, 52; 3, с. 284], створена для вирішення на основі закону

соціальних конфліктів; контролю за конституційністю законів; захисту прав громадян в їх відносинах з органами виконавчої влади і посадовими особами; контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів; установалення найбільш значущих юридичних фактів і станів [4, с. 81; 5, с. 18; 6, с. 46; 7, с. 24]; реального забезпечення принципу верховенства права і повної реалізації вимог закону [8, с. 31]; судова влада є функцією державного органу – суду [9, с. 27–29; 10, с. 44] або функцією державної влади, яка реалізується через діяльність системи судів та органів організаційного (кадрового і допоміжного) забезпечення [11].

2. Інституціональний підхід, тобто розгляд судової влади через систему спеціальних органів, судів [12, с. 22], які мають цілісну систему спеціальних державних органів [13, с. 151], що володіють передбаченими законом владними повноваженнями, спрямованими на встановлення істини, відновлення справедливості, розгляд спорів і покарання винних [14, с. 6], рішення яких є загальнообов'язковими [15, с. 44] і які навіть мають суверенітет у відносинах з іншими гілками влади [16, с. 12].

3. Організаційний підхід щодо визначення судової влади через форми і принципи її організації й діяльності: судова влада розглядається як особлива форма діяльності держави, що здійснює свої владні повноваження спеціально створеними державними органами – судами у чітко встановленій законом процесуальній формі і засобами [17, с. 8] у сфері захисту конституційного ладу, прав і законних інтересів людини й громадянина, державних органів, підприємств, установ, організацій та інших об'єднань [18, с. 69; 19, с. 4; 20, с. 44]. Слід зазначити, що за такого підходу судова влада здійснюється шляхом гласного, колегіального розгляду й вирішення в судових засіданнях спорів про право [3, с. 284].

Видатний французький мислитель Ш. Л. Монтеск'є стверджував, що для людства немає нічого важливішого, ніж правосуддя [21, с. 19]. Класичною є теорія поділу влади, викладена у його працях. Відправна точка його вчення – формулювання індивідуальної свободи особи як блага. Саме це і спонукало автора до виокремлення судової влади, що є особистим внеском Монтеск'є у розвиток теорії поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

На відміну від Ш. Л. Монтеск'є французький мислитель Ж. Ж. Руссо у своїй праці «Про суспільний договір...» (1762 р.) значно повніше представляв теорію поділу влади. Зокрема, Руссо одним із перших визначив функціональну роль суду як гаранта недоторканності свободи людини. Він писав про право арештованого на оскарження в суд, про повноваження суду перевірити обґрунтованість обмеження свободи людини [22].

У вітчизняній і зарубіжній літературі наведено багато визначень судової влади. Використовуються різні підходи в розгляді цього поняття. Зокрема, за визначенням російського дослідника

І. Я. Фойницького, судова влада утворює систему підлеглих закону органів, покликаних до застосування закону в порядку судового провадження [18, с. 158]. Такий підхід до поняття судової влади був характерний для радянського періоду. В цей час судову владу Ю. А. Дмитрієв і Г. Г. Черемних визнають як систему державних і муніципальних органів, що володіють передбаченими законом владними повноваженнями, спрямованими на встановлення істини, відновлення справедливості і покарання винних. Рішення таких органів обов'язкові до виконання всіма особами, яких вони стосуються [15].

Інший підхід щодо визначення судової влади, відомий ще законодавству періоду судової реформи 1864 р., полягає в її розумінні як діяльності з безпосереднього розгляду судових справ [23, с. 17]; у тому, що «влада судова належить судам, без будь-якої участі влади адміністративної» [24, с. 14].

Як гілку державної влади, що здійснюється «окремими органами, які не несуть функцій адміністративних чи законодавчих», покликану «здійснювати утвердження панування закону в суспільному житті, боротися зі свавіллям і насильством, ... усесторонньому розгляді справу» – ще на початку минулого століття визначав судову владу відомий вчений С. В. Прилуцький [25, с. 49].

На думку Ю. М. Грошевського та І. К. Марочкина, поняття «судова влада» і «правосуддя» є близькими за суттю. Основу судової влади становить сукупність судових органів з відповідними повноваженнями. Головним призначенням цих органів є розв'язання правових конфліктів: між людьми, людиною і державою, різними структурами держави [26].

Таким чином, судову владу слід розглядати як різновид державної влади. Судова влада самостійно і незалежно від інших видів державної влади (законодавчої і виконавчої) здійснює владні, публічно-правові повноваження у встановлених державою формах і з використанням відповідних правових процедур.

Виходячи з проведеного нами аналізу теоретико-методологічних засад функціонування інституту судової влади, можна визначити такі основні його визначальні особливості, що досліджувалися у вітчизняній літературі:

1) судова влада повинна бути незалежною від інших гілок влади з тим, щоб жодна з них не втручалася в її спеціальну компетенцію. Так, відповідно до ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. [27] суди загальної юрисдикції утворюються і ліквідовуються Президентом України за поданням міністра юстиції України на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду. Більше того, законодавчу норму щодо права Президента України ліквідувати суди загальної юрисдикції визнано конституційною відповідним рішенням Конституційного

Суду України [28]. Законодавчий орган теж бере участь у формуванні судової влади. Зокрема, згідно із ч. 5 ст. 74 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховна Рада України відповідно до подання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України приймає рішення про обрання на посаду судді безстроково в порядку, встановленому законом. Частина 5 ст. 105 передбачає, що на підставі подання Вищої ради юстиції Верховна Рада України приймає постанову про звільнення судді з посади. Як вбачається з наведеного, у процесі формування судової влади активно беруть участь всі гілки влади;

2) судова влада володіє функціями, притаманними тільки юрисдикційним органам судової влади;

3) органи судової влади повинні мати судову юрисдикцію і здійснювати свою діяльність у відповідних процесуальних формах.

Більшість українських та російських учених середини XIX – початку XX ст. (В. Гессен, А. Градовський, М. Ковалевський, Н. Коркунов, О. Лазаревський) підтримували теорію поділу влади, але з деякими обмеженнями. Незважаючи на різні підходи до визначення змісту своєї концепції, за висновками дослідника І. Я. Фойницького, всі вони були одноставні в тому, що судовій владі належить бути самостійною, незалежною від інших гілок влади, але зібрані разом усі вони повинні становити єдину державну владу [18].

Дослідження вчених та історичний досвід показали: якщо реальна влада належить не представницьким органам, а політичній структурі, що де-факто має владні повноваження, а де-юре є організацією громадською, організаційно-правова належність влади представницьким органам є не чим іншим, як фікцією [29, с. 143].

Аналіз сучасної наукової юридичної літератури свідчить про такі досліджені елементи принципу поділу влади:

1) поділ державної влади на гілки, що становлять відповідні види державних органів – носіїв законодавчої, виконавчої й судової гілок влади, які є рівними, незалежними й самостійними в межах своєї компетенції, мають можливості стримувати одна одну;

2) відсутність органу, в якому концентрувалася б уся повнота державної влади;

3) верховенство парламенту, що означає не підпорядкування йому інших гілок влади парламенту, а найвищий ступінь його легітимності як органу, який обраний народом і безпосередньо представляє його інтереси, й на цій підставі уповноважений приймати закони та інші нормативні акти, якими керуються інші органи державної влади;

4) функціонування механізму взаємних стримувань і противаг, що передбачає тісну компетенційну взаємодію й урівноваження гілок державної влади для оперативного вирішення проблем державного функціонування та обмеження влади кожного органу

держави з метою запобігання її зосередження в межах будь-якої гілки на шкоду іншим [30; 31].

До цього часу законодавством України не визначено поняття «судова влада», а наведено лише форми її реалізації. Зарубіжне законодавство також не розкриває цього поняття. Так, конституції країн – учасниць СНД, використовуючи поняття «судова влада» (наприклад, глава 7 Конституції Російської Федерації, глава 6 Конституції Вірменії та ін.), не розкривають суть терміна. З цього приводу В. Є. Скомороха, який був Головою Конституційного Суду України зазначав, що відсутність визначення змісту поняття «судова влада» у законодавстві держав призводить до того, що окремі науковці ототожнюють судову владу з правосуддям [32]. Крім того, відсутність цього визначення в законодавстві призводить до багатоманітності поглядів на поняття «судова влада» у правовій літературі.

На підставі вищевикладеного серед теоретичних **висновків** доцільно виділити такі:

1) виходячи з проведеного аналізу теоретичних засад функціонування інституту судової влади, визначено основні його особливості, що досліджувалися в науково-правовій літературі; висвітлено стан наукової розробки досліджуваної проблеми вітчизняними і зарубіжними вченими;

2) проаналізовано основні положення, що пов'язані зі становленням судової влади в Україні та країнах СНД;

3) за результатами аналізу дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців було констатовано різноманітність і плюралізм підходів, що використовуються у правовій науці у розгляді поняття «судова влада».

4) констатовано, що судова влада на сучасному етапі у структурі державного апарату України та країн СНД є учасником проведення всіх функцій держави і набуває універсального характеру.

Список використаних джерел: 1. Клеандров М. И. Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее, будущее / М. И. Клеандров. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 367 с. 2. Гафуров Х. М. Судебная система Республики Таджикистан (сравнительно-правовой анализ) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Гафуров Хайрулло Мирзамонович. – М., 2006. – 198 с. 3. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1996. – 472 с. 4. Судебная власть / под ред. И. Л. Пертухина. – М. : Велби, 2003. – 720 с. 5. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. / С. М. Тимченко. – Київ : Центр навч. літ., 2004. – 304 с. 6. Сердюк В. В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади: монографія / В. В. Сердюк. – Київ : Істина, 2007. – 232 с. 7. Штогун С. Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Штогун Сергій Григорович. – Харків, 2004. – 245 с. 8. Притика Д. Правові проблеми судового управління / Д. Притика // Право України. – 2003. – № 3. – С. 30–36. 9. Изварина А. Ф. Судебная власть в

Российской Федерации : учеб. пособие для юрид. вузов и фак. / А. Ф. Изварина. – Ростов н/Д. : МарТ, 2001. – 344 с. **10.** Конституционный Суд России : справочник / сост.: М. С. Балутенко, Г. В. Белонучкин, К. А. Катанян ; под общ. ред. К. А. Катанян. – Изд. 2-е. – М. : Панорама, 1997. – 384 с. **11.** Бородин И. Судова влада у теорії поділу влад / І. Бородин // Право України. – 2002. – № 10. – С. 11–14. **12.** Бородин С. В. О судебной власти в России / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев // Государство и право. – 2001. – № 10. – С. 21–27. **13.** Борденюк В. І. Судова влада як складова механізму держави та державного управління / В. І. Борденюк // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 151–163. **14.** Судостроительство в Российской Федерации : конспект лекций / авт.-сост. И. В. Кудряшов. – М. : Приор-издат, 2003. – 144 с. – (В помощь студенту). **15.** Дмитриев Ю. А. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека / Ю. А. Дмитриев, Г. Г. Черемных // Государство и право. – 1997. – № 8. – С. 44–49. **16.** Савельева Т. А. Судебная власть в гражданском процессе / Т. А. Савельева. – Саратов : СГАП, 1997. – 72 с. **17.** Колоколов Н. А. Теория судебных систем: особенности конституционного регулирования, судебного строительства и организации судебной деятельности в федеративном государстве / Н. А. Колоколов, С. Г. Павликов. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 398 с. **18.** Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий ; общ. ред., послесл., прим.: Смирнова А. В. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 1. – 552 с. **19.** Богданов Е. В. Правосудие как форма осуществления судебной власти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Богданов Евгений Валерьевич. – Минск, 2003. – 20 с. **20.** Масликов И. С. Судебная власть в государственном механизме Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Масликов Иван Степанович. – М., 1997. – 217 с. **21.** Монтескье Ш. Л. О духе законов / Шарль Лии Монтескье ; сост., пер. и коммент. А. В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 672 с. **22.** Поняття та ознаки судової влади. Суд і правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=439931>. **23.** Вінокурова Л. В. Судова влада у взаємодії громадянського суспільства та держави : автореф. дис. ... канд. політол. наук : 23.00.02 / Вінокурова Лідія Валеріївна. – Одеса, 2009. – 20 с. **24.** Холод Ю. А. Загальна поліція Російської імперії в Україні в 1862–1905 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Холод Юрій Анатолійович. – Харків, 2001. – 20 с. **25.** Прилуцький С. Єдність судової влади і правовий статус Верховного Суду України: концептуальні засади та проблеми їх реалізації / С. Прилуцький // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 42–51. **26.** Грошевский Ю. М. Органы судебной власти в Украине / Ю. М. Грошевский, И. К. Марочкин. – Киев : Ин Юре, 1997. – 20 с. **27.** Про судоустрій і статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010 – № 55/1. – Ст. 1900. **28.** Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду юстиції» (справа про повноваження державних органів у сфері судоустрою) : від 21 черв. 2011 р. № 7-рп/2011, спр. № 1-7/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-11>. **29.** Сібільова Н. В. Судова влада в системі поділу влади / Н. В. Сібільова // Питання боротьби зі

злочинністю. – Вип. 6. – 2002. – С. 135–145. **30.** Протасова В. С. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Протасова Вікторія Євгенівна. – Харків, 2008. – 20 с. **31.** Про Регламент Верховної Ради України : постанова Верховної Ради України від 16 берез. 2006 р. № 3547-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 16. – Ст. 1174. **32.** Зубачова І. С. Визначення сутності поняття судової влади та її роль у побудові правової, демократичної держави [Електронний ресурс] / Зубачова Ірина Сергіївна ; Наук. т-во Івана Кушніра. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=44205>.

Надійшла до редколегії 22.05.2014

Пенцов М. В. Теоретические основы исследования модели судебной власти в Украине и странах СНГ

По результатам изучения исторического опыта, анализа современной научной литературы указано на необходимость исследования вопросов организации и деятельности органов судебной власти Украины и стран СНГ. Проанализированы теоретические основы исследования, автор пришел к выводам о том, что судебная власть должна быть независимой от других органов власти, иметь судебную юрисдикцию и владеть функциями, характерными только юрисдикционным органам судебной власти.

Ключевые слова: Конституция, страны СНГ, государственная власть, судебная власть, модель судебной власти, теоретико-компаративистская характеристика, механизм взаимных сдержек и противовесов.

Pentsov M. V. Theoretical bases of research of the model of judicial branch in Ukraine and CIS countries

The primary purpose of the research is the current status of this problem in the scientific literature on the basis of theoretical-comparative analysis of judicial branch of Ukraine and CIS countries.

The comparative analysis of judicial branch of Ukraine and CIS countries is not embodied in modern national and foreign literature that determines the timeliness of the topic at general theoretic level. The research creates science behind for the effective development of the judicial system of Ukraine. It is scientific novelty that the organization and activity of judicial body of CIS countries is analyzed.

Having analyzed researches of native and foreign scientists, the author pointed different approaches that are used for consideration of concept «judicial branch». Based on the research findings, the author states that the term «judicial branch» has been defined neither in Ukrainian legislation, nor in foreign legislation. According to the research, judicial branch can be described as a variety of state power. Judicial branch independently and regardless of other types of state power (legislative and executive), carries out authoritative, public-law power and authority in the forms set by the state, with the use of corresponding legal procedures. Having analyzed theoretical-methodological principles of functioning of judicial branch, an author determines the basic features of judicial branch in Ukraine and CIS countries.

The research has a practical bearing on the further development of legal science, improvement of legislation that regulates organization and functioning of the judicial branch in Ukraine.

The article analyzes current status of this problem in the scientific literature. It is proved, that the strategic role of judicial branch is to guaranty human and civil rights and freedoms, as well as ensure effective activity of the other branches. A variety of approaches that are used in legal science when considering the concept «judicial branch» is established. It is proved, that at the present stage judicial branch, as a part of the state apparatus of Ukraine and CIS countries, participates in realization of all state functions and acquires universal character.

Keywords: Constitution, CIS countries, state power, judicial branch, model of judicial branch, theoretical-comparative analysis, mechanism of mutual inhibitions and counterbalances.

УДК [347.94+347.998.85](477)

О. П. Цюпак

ОЦІНКА ДОКАЗІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРАВОВИЙ ТА ЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

З використанням методів системного аналізу, узагальнення, порівняння, дедукції з'ясовано сутність поняття оцінки доказів через розкриття елементів та процесів, що складають його зміст. Означено механізми впливу на процес оцінки доказів з метою оптимального поліпшення його якості. Визначено напрями подальшого розвитку суспільних відносин у цій сфері.

Ключові слова: оцінка доказів, внутрішнє переконання, професіоналізм, компетентність, професійна інтуїція.

Частиною другою статті 55 Конституції України [1] кожному гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, яке реалізується у формі здійснення правосуддя, у тому числі в рамках адміністративного судочинства. Ефективність механізму захисту прав і свобод людини багато в чому залежить від якості процедури судового розгляду справ в адміністративному судочинстві, її максимальної нормативної урегульованості.

З метою сприяння особі у захисті її прав і свобод та встановленні об'єктивної істини у справі необхідним є дослідження теорії та практики доказування та насамперед всебічне опрацювання, вдосконалення існуючих і розробка нових прийомів та засобів поліпшення оцінки доказів у процесі відправлення адміністративного судочинства.

Складність оцінки доказів, що зумовляє, у свою чергу, й одну із основних її проблем, полягає в тому, що результат завжди має належну процесуальну форму, проте сам процес оцінки виходить за

межі процесуальних дій, оскільки є розумовим процесом, на який також впливають фактори, що не мають правового характеру. З огляду на викладене необхідним є дослідження та подальше вдосконалення як процесуальних механізмів оціночної діяльності, так і неправових умов, що впливають на її перебіг та результати.

Вивченню проблем регулювання оцінки доказів у адміністративному судочинстві велика увага приділялась у наукових працях в рамках не тільки правових галузей знань, але й у інших сферах наукової діяльності, в тому числі таких, як психологія. Значний внесок у дослідження проблем забезпечення оціночної діяльності суду на різних етапах процесу та за участю учасників – суб'єктів владних повноважень внесли такі вчені: О. І. Безпалова, А. В. Бердникові та В. А. Біленко, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, П. В. Пантаієнко та ін. Проте багато правових та наукових аспектів цієї проблеми залишаються вивченими не повною мірою.

Метою статті є дослідження наукових поглядів на проблеми процесу оцінки доказів у адміністративному судочинстві, а завданням – визначення пріоритетних напрямів подальшого розвитку суспільних відносин у сфері оптимізації правового регулювання основ оцінювання доказів судом. Її новизна полягає в тому, що вперше надано авторський погляд на проблеми визначення змісту, механізмів здійснення, основних чинників впливу на процеси оцінки доказового матеріалу суддею під час розгляду адміністративних справ та окреслено тенденції розвитку суспільних відносин у досліджуваній сфері.

Одним із ключовим елементів процесу доказування є дослідження та оцінка доказів, оскільки цей процес є важливою умовою прийняття законного та обґрунтованого рішення в адміністративному судочинстві. Беззаперечно, встановлення істини у справі передусім залежить від цього процесу.

Питання оцінки доказів у адміністративному судочинстві врегульовано нормами ст. 86 Кодексу адміністративного судочинства України [2]. Загальне правило оцінки доказів сформульоване у ч. 1 зазначеної статті. Так, суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. З огляду на закріплену законодавцем норму оцінка доказів передусім залежить від одного основного важеля – внутрішнього переконання судді, натомість інші фактори (всебічне, повне, об'єктивне та безпосереднє дослідження наявних у справі доказів) є базою для формування внутрішнього переконання і об'єктивним критерієм для його перевірки. Складність та проблематика питання оцінки доказів під час здійснення правосуддя як раз і полягає у наявності таких дещо суб'єктивних факторів, які не мають чітких правових

передумов, процесуальними нормами не регулюються, проте чинять безпосередній вплив на результати такої оцінки.

Зміст поняття «внутрішнє переконання» включає сформоване під час розгляду справи уявлення судді про те, як слід вирішити спір. При цьому внутрішнє переконання в адміністративному судочинстві стосується передусім конкретного публічно-правового спору, тоді як переконання як загальне поняття та елемент правосвідомості знаходиться за межами такої адміністративної справи та виражає погляди, ідеї, яких дотримується суддя у повсякденному житті. Фактично внутрішнє переконання формується на психологічному рівні, коли суддя надає перевагу одній чи іншій стороні у справі виходячи з фабули такої справи та правових позицій сторін, проте не буде помилкою визначити, що на внутрішнє переконання судді впливають також життєвий досвід, громадська думка, особисте ставлення до сторін та інші фактори, які мають здебільшого суб'єктивну складову та не відносяться до обставин процесуального характеру.

З урахуванням сутнісного змісту поняття «внутрішнього переконання», яке покладено в основу процесу оцінки доказів у адміністративному судочинстві, логічним є висновок, що під оцінкою доказів належить розуміти висновки суду, який розглядає справу, про достовірність чи недостовірність одержаних фактичних даних щодо обставин кожної конкретної справи. І без перебільшення можна зазначити, що у проблемі оцінки доказів питання правового характеру переплітаються з проблемами логіки, психології та інших наук.

Беззаперечно, оцінка доказів є передусім розумовою діяльністю. Багатогранність процесів, що складають розумову активність людини загалом та правозастосовця зокрема, спіткає до висновку, що оціночна діяльність у межах адміністративного процесу має передусім загальні риси, притаманні процесам пізнання і логічного мислення. Так, наприклад, уявлення про фактичні обставини справи формується у судді поступово у процесі оціночної діяльності, а саме: під впливом сприйняття та розпізнавання певних, так би мовити, «образів» (ними можуть бути предмети матеріального світу, інформація), їх переробки, оцінки й аналізу. Тільки після цього процес оцінки завершується з прийняттям рішення по суті спору, що розглядався.

З урахуванням позиції Т. О. Коломієць та В. А. Біленко [3, с. 190], а також зважаючи на деякі специфічні риси, притаманні процесам розумової діяльності, в тому числі процесам аналізу, синтезу та оціночного мислення, можна вважати, що процес оцінки доказів також характеризується перш за все проблемністю, тобто спроможністю вбачати проблемний аспект при зовнішній очевидній простоті, динамічності мислення, його широтою, глибиною,

оригінальністю. Фактично суд, здійснюючи оцінку доказів у справі, має бути спроможний швидко осмислювати сформовану ситуацію, охоплювати в рамках розумового процесу перелік різних питань, які постають, вирішення та розв'язання яких матиме суттєвий вплив на результат розгляду спору, проникати в сутність проблеми у спорі, що розглядається, а також аналізувати проблему різносторонньо.

Процес мислення є дещо хаотичним та не передбачає чіткої системи дій. Складність досліджуваної інформації, її різноманітність та великий обсяг можуть викликати у осіб, які провадять професійну діяльність із судового розгляду справ, певні проблеми, у тому числі під час оцінки доказів. Так, у зазначеної категорії осіб може розвиватись схильність до спрощення проблем, застосування вже відомих та випробуваних засобів і прийомів дослідження та оцінки доказів без урахування усієї складності спору про право, схильність до розумових і мовних штампів. Не буде помилкою зазначити, що професійний догматизм є характерною рисою сучасного процесу здійснення правосуддя і має відповідний вплив на всі процеси у рамках здійснення судочинства. Він може проявлятися у ігноруванні психологічних теорій, зневажливому відношенні до науки, інновацій, у самовпевненості та завищеній самооцінці, а також у перебільшеній орієнтації на свій формальний досвід тощо [3, с. 191]. Проблема професійного догматизму у правників-адміністративістів у сучасних умовах є актуальною, однак її вирішення від факторів зовнішнього світу залежить лише опосередковано, натомість вагомий вплив на її розв'язання мають здебільшого підвищення рівня правосвідомості, професіоналізму та компетентності особи, яка здійснює правосуддя.

Професіоналізм суддів та їх компетентність є комплексними поняттями, їх багатогранність проявляється насамперед у сукупності факторів, що складають їх зміст. Передусім професіоналізм передбачає здатність особи (в освітньому, психологічному, розумовому та навіть фізичному аспектах) виконувати покладені на неї обов'язки свідомо, в повному обсязі та на високому рівні. Для суддівського корпусу професіоналізм має ще одне необхідне підґрунтя – відповідність кваліфікаційним вимогам, установленим чинним законодавством. Компетентність є за обсягом ширшим поняттям та включає в себе обізнаність з необхідними теоретичними та практичними аспектами професії, здібність до виконання обов'язків, кваліфікованість і той же професіоналізм.

Як зазначає О. І. Безпалова [4], професіоналізм і компетентність суддів є одними з європейських принципів адміністративного права та належного управління, а отже ігнорувати такі чинники та їх вплив у рамках сучасного адміністративного судочинства України неприпустимо.

Узагальнюючи існуючі наукові праці та теорії, Т. О. Коломоєць та В. А. Біленко розглядають компетентність у сукупності трьох основних аспектів: смислового, який містить адекватність осмислення ситуації; проблемно-практичного, що забезпечує адекватність розпізнавання ситуації, адекватну постановку її ефективного виконання цілей, завдань; комунікативного, який фокусує увагу на адекватному мовленні у ситуаціях певного контексту та з приводу цих ситуацій [3, с. 159]. Звісно, така позиція заслуговує на увагу, проте акцентує увагу лише на, так би мовити, зовнішній стороні цього явища, натомість залишає поза увагою певні психологічні елементи. В силу складності та неоднозначності поняття «компетентність» необхідним є також урахування впливу мотиваційних та ціннісних чинників, які формують свідомість юриста-адміністративіста, як то: поважне, відповідальне відношення до якості професійної діяльності, розуміння суспільної важливості виконуваної роботи тощо.

Крім того, одним із елементів, що впливає на формування внутрішнього переконання судді, а отже і на результати оціночної діяльності, є інтуїція правника. У психологічному словнику зазначено, що інтуїція (лат. *intuitio* – пильне вглядання) – філософське поняття, що виражає здатність досягнення істини шляхом прямого її розсуду без доказу. Психологічно інтуїція – безпосереднє відображення зв'язків між предметами і явищами реального світу; має дві форми: ще не усвідомлене примітивне мислення, здійснюване на основі каузального рефлексу, властиве і вищим тваринам; мислення, що стало несвідомим, яке здійснюється на підставі високоавтоматизованих розумових навичок, узагальнених внаслідок великого досвіду в галузях їх прояву [5]. З наведеного вище визначення вбачається, що знання, добуте інтуїтивно, має за підґрунтя цілий масив знань та вмій. Виключно в такому аспекті інтуїтивне знання може мати вагу у сфері професійної діяльності правника, та тільки в такому випадку може формуватись так звана професійна інтуїція.

Засновником теорії професійної інтуїції вважається В. Ф. Асмус. Він вважав, що взаємодія усвідомленого та неусвідомленого, взаємодія логіки та інтуїції в пізнанні істини і є основною проблемою. Акт інтуїтивного пізнання характеризується впливом інтелектуальних установок, загального розвитку особистості. Саме набуті знання у сукупності зі здатністю творчо та неупереджено мислити, аналізувати представлені до вивчення факти впливають на виникнення інтуїтивних знань та роблять можливим їх застосування з метою виявлення об'єктивної істини у справі [3, с. 192–193].

Акцентуючи увагу на процесах розумової діяльності, психологічних процесах та інших подібних факторах, що впливають на оцінку доказів через свідомість суб'єкта, який її провадить, не слід забувати, що оціночні процеси думки під час доказування завжди

проявляються у конкретних процесуальних діях та підлягають правовому регулюванню, тобто підпадають під дію норм права.

Зважаючи на викладене вище, цілком закономірним є висновок, що оцінка доказів має внутрішню (логічну) і зовнішню (правову) сторони. Правова сторона оцінки доказів виражається в тому, що логічні операції здійснюються суб'єктами адміністративно-правових відносин; вивченню підлягають лише дані, отримані в передбаченому законом порядку; мета оцінки не вільна, а визначена законом, результат оцінки завжди виражається у вчиненій процесуальній дії.

Взагалі, значення такого елементу доказування, як оцінка доказів в адміністративному судочинстві України, важко переоцінити. Суттєва проблематика цього питання полягає в тому, що жодний із сучасних процесуальних законів не містить чітко визначених критеріїв, за якими суддя має оцінювати докази, віддавати перевагу окремим із них перед іншими. Таким чином, створюються сприятливі умови для ігнорування, зневажливого відношення до засад адміністративного судочинства, особливо в частині оцінки переконливості доказів судом, що призводить до постановлення неправосудних судових рішень.

Для вирішення існуючих проблем у оцінці доказів необхідним, але не єдиним способом є зміна чинних процесуальних норм. Рух у напрямку вдосконалення процесуальних норм вже розпочато – до Верховної Ради України народним депутатом України В. Р. Мойсиком внесено проект Закону «Про схвалення Концепції запобігання корупції у системі судів загальної юрисдикції», яким запропоновано у процесуальному законодавстві передбачити: чітку систему критеріїв оцінки доказів та переваги одного доказу над іншим під час ухвалення рішення; можливість перевірки обґрунтованості врахування чи неврахування судом поданих у судовій справі доказів у процедурах касаційного перегляду судових рішень [6].

Таким чином, можна зробити **висновки**, що оцінка доказів у адміністративному судочинстві – сукупність дій та процесів, за результатом яких має бути віднайдена відповідь на питання, чи можна вважати певну інформацію достатнім та достовірним доказом у спірних правовідносинах, як окремо, так і з огляду на інші докази у їх сукупності. Вона покликана, без сумніву, встановити дійсні обставини розглядуваної справи з метою правильного з точки зору чинного законодавства вирішення спору між сторонами. Процеси оціночної діяльності суддів під час здійснення ними правосуддя можуть охоплювати весь розгляд справи та мати вплив на вирішення чи не кожного процесуального питання, включаючи попередню й остаточну оцінку доказового матеріалу.

Оцінка доказів як процесуальна категорія є багатогранною та вміщує елементи правового і не правового характеру. Так званий

зовнішній аспект цього поняття є сталим та чітко визначеним, оскільки врегульований нормами Кодексу адміністративного судочинства України. Фактично він є рівнозначним процесуальній формі вираження дій суду під час проведення оціночної діяльності та результатів проведеної оцінки доказів у справі. Внутрішня структура досліджуваного явища є складнішою, більш мінливою. В її основі лежать процеси, що чіткому регулюванню з боку законодавця не піддаються, а отже, є складними для вивчення та, в силу їх суб'єктивності, утрудненою є можливість застосування методів правового впливу на їх перебіг та результати. Внутрішнє переконавання судді як основний фактор оцінки доказів хоч і закріплений законодавцем у процесуальних нормах, проте не може вважатись цілком правовою категорією. Влив на його формування не тільки фактів об'єктивної реальності, наведених у спірних правовідносинах, і достовірних знань, але і рівня професійних умінь та навичок правника, а також цілого масиву елементів психоемоційного характеру спіткає до необхідності вдосконалення не лише законодавчого механізму дій правника-адміністративіста у процесі оцінки доказів, але і до створення (удосконалення) на рівні держави цілої низки факторів неправового характеру, зокрема: підтримання оптимально необхідних жорстких умов для відбору кандидатів до корпусу професійних суддів, що дозволяє обирати серед претендентів осіб із високим рівнем професійних знань, наділених здатністю аналізувати отриману інформацію та робити відповідні висновки, які мають стабільний психоемоційний стан, витривалі до стійких розумових навантажень, здатні самостійно (проте не свавільно) приймати рішення, є відповідальними до виконання професійних обов'язків. Необхідним також є створення належних умов для підвищення професійної майстерності суддівського корпусу (матеріально-технічних, кадрових умов, доступу до юридичної інформації тощо). Лише вдосконалення процесуальних норм у системі із зазначеними вище умовами може дати позитивний відбиток на процесах оціночної діяльності в адміністративному судочинстві, що дозволить, у свою чергу, забезпечити належний рівень правосуддя в Україні.

Список використаних джерел: 1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 2. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. 3. Коломоець Т. О. Особливості застосування оцінних понять в адміністративно-деліктному процесі : монографія / Т. О. Коломоець, В. А. Біленко ; Запорізь. нац. ун-т. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – 240 с. 4. Безпалова О. І. Можливості використання в Україні європейських принципів адміністративного судочинства / О. І. Безпалова // Вплив Європейського союзу на національне адміністративне судочинство : матеріали наук.-практ. конф. 25–26 трав. 2011 р. – Харків : ХНУВС, 2012. – С. 20–26. 5. Інтуїція // Психологічний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://smerfero.com/dictionary/intujitsiya/>. 6. Про схвалення Концепції запобігання корупції у системі судів загальної юрисдикції : проект Закону України від 17.03.2009 № 4220 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF39800I.html.

Надійшла до редколегії 05.06.2014

Цюпак О. П. Оценка доказательств в административном судопроизводстве: правовой и логический аспекты

С использованием методов системного анализа, обобщения, сравнения, дедукции выяснено сущность понятия оценки доказательств через раскрытие элементов и процессов, которые составляют его сущность, определено механизмы влияния на процесс оценки доказательств с целью оптимального улучшения его качества, определено направления дальнейшего развития общественных отношений в этой сфере.

Ключевые слова: оценка доказательств, внутреннее убеждение, профессионализм, компетентность, профессиональная интуиция.

Tsiupak O. P. Evidence estimation in administrative legal proceedings: legal and logical aspects

Objective is to research scientific views on the problems of evidence estimation process in administrative legal proceedings, to determine priority areas for the further development of public relations in the field of optimization of legal regulation of evidence estimation's bases by the court.

Methods. General scientific methods of research like system analysis, generalization, comparison are used in the paper. The method of deduction while characterizing the notion evidence estimation based on the common features of the thinking process is also used.

Results. The essence of the evidence estimation process by researching the concept of moral certainty and elements that affect its formation is elucidated. The ways of legal regulation's further improvement and the optimal ways of illegal impact on the evidence estimation process are formulated on the basis of conducted research.

Scientific novelty. Scientific positions concerning defining the notion evidence estimation in administrative legal proceedings are improved. The ways of optimizing the impact on the evidence estimation process within the administrative process both by legal methods and under no procedural field are offered.

The practical significance. Suggested approach concerning defining the essence of the evidence estimation in administrative legal proceedings makes possible to determine the ways of optimal legislative regulation of court's mechanism of estimation activity, to improve illegal impact methods on the process of moral certainty formation aiming at adoption of lawful decisions.

Keywords: evidence estimation, inner conviction, professionalism; competence, professional intuition.

УДК [351.753:351.85](476)

В. В. Чумак**Адміністративно-правове регулювання обігу зброї,
що має культурну цінність, у Республіці Білорусь**

Проаналізовано нормативно-правові акти, які регулюють обіг зброї, що має культурну цінність, у Республіці Білорусь. Встановлено порядок обігу і перелік видів зброї, що має культурну цінність у Республіці Білорусь. Зазначено, що колекціонування та експонування зброї, яка має культурну цінність, мають право здійснювати організації та громадяни Республіки Білорусь, які мають ліцензії на колекціонування та експонування зброї. Визначено перелік підрозділів, які здійснюють контроль за обігом на території Республіки Білорусь зброї, що має культурну цінність.

Ключові слова: правове регулювання, культурна цінність, зброя, обіг, Республіка Білорусь.

Останнім часом в Україні одним із факторів погіршення криміногенної обстановки є зростання рівня озброєності злочинного світу. У такій ситуації особливої актуальності та гостроти набувають проблеми боротьби з незаконним обігом вогнепальної зброї.

Неконтрольований обіг зброї набув організованого і транснаціонального характеру. Боротьба з незаконним обігом зброї посідає важливе місце в діяльності із запобігання злочинам, оскільки характеризується подвійною превенцією: окрім припинення незаконних дій щодо продажу зброї попереджаються і тяжкі наслідки, які можуть настати під час протиправного застосування зброї [1, с. 2].

Процеси демократизації суспільства в Україні, рівність різних форм власності посилюють підприємницьку активність щодо здійснення різних видів діяльності, у тому числі виробництв, робіт і послуг, які пов'язані з використанням потенційно небезпечних технологій, предметів і речовин та потребують відповідного правового регулювання й контролю.

Зазначені проблеми порушено у працях таких учених: О. М. Бандурки, С. М. Гусарова, А. Т. Комзюка, І. Г. Кириченка, С. В. Лихачова, Д. В. Осінцева, С. Д. Подлінева та інших, але порядок обігу зброї, що має культурну цінність, з урахуванням досвіду Республіки Білорусь не розглядався.

Цінність накопиченого у Республіці Білорусь досвіду міліцейського будівництва пояснюється географічною близькістю цієї країни, спорідненістю вирішуваних проблем і необхідністю поглиблення співробітництва у боротьбі з транснаціональною злочинністю.

Метою статті є визначення правових підстав та порядку обігу зброї, що має культурну цінність, у Республіці Білорусь та обґрунтування можливості запровадження відповідного досвіду Республіки Білорусь у сфері правового регулювання України.

Порядок обігу на території Республіки Білорусь зброї, що має культурну цінність, встановлюється Президентом Республіки Білорусь [2, с. 82].

До зброї, що має культурну цінність, відноситься: зброя, яка включена до Державного списку історико-культурних цінностей Республіки Білорусь; зброя, що становить Музейний фонд Республіки Білорусь; зброя, яка представлена в установленому порядку в Департамент з охорони історико-культурної спадщини та реставрації Міністерства культури Республіки Білорусь для вирішення питання про її включення до Державного списку історико-культурних цінностей Республіки Білорусь; зброя, яка підпадає під категорії, встановлені в затвердженому Радою Міністрів Республіки Білорусь Списку категорій культурних цінностей, вивезення яких із території Республіки Білорусь обмежене [3].

Визнання зброї такою, яка має культурну цінність, відбувається також за результатами історико-культурної чи мистецтвознавчої експертизи. Державним органом, відповідальним за організацію та проведення історико-культурної та мистецтвознавчої експертизи зброї, є Міністерство культури Республіки Білорусь. Історико-культурна або мистецтвознавча експертиза відносно іншої зброї проводиться за заявами власників цієї зброї, що подається до Міністерства культури Республіки Білорусь [3].

Добровільно здану, а також передану в доход держави зброю, визнану за результатами історико-культурної чи мистецтвознавчої експертизи такою, що має культурну цінність, підлягає передачі державним музеям, визначеним Міністерством культури Республіки Білорусь і мають ліцензії на колекціонування зброї, видані Міністерством внутрішніх справ Республіки Білорусь в установленому законодавством порядку.

Інша зброя, визнана за результатами історико-культурної чи мистецтвознавчої експертизи такою, що має культурну цінність, повертається власникам цієї зброї.

На території Республіки Білорусь забороняються: продаж і дарування зброї, що має культурну цінність, включеної до Державного списку історико-культурних цінностей Республіки Білорусь, або яка входить до Музейного фонду Республіки Білорусь; пересилка зброї, що має культурну цінність [2, с. 83; 3].

Зброя, що має культурну цінність, придбана громадянами Республіки Білорусь та організаціями, за винятком експертних і спеціально створених для колекціонування організацій державних військових формувань та воєнізованих організацій, митних органів та органів прокуратури, у 10-денний термін із моменту придбання підлягає реєстрації в органах внутрішніх справ за місцем проживання громадянина (за місцем розташування організації). Під державними військовими формуваннями та воєнізованими

організаціями розуміються збройні сили, органи прикордонної служби, внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ, органи державної безпеки, Служба безпеки Президента Республіки Білорусь, Оперативно-аналітичний центр при Президентові Республіки Білорусь, органи внутрішніх справ, органи фінансових розслідувань Комітету державної безпеки Республіки Білорусь, органи і підрозділи Міністерства з надзвичайних ситуацій Республіки Білорусь, Слідчий комітет Республіки Білорусь.

Для реєстрації придбаної зброї, що має культурну цінність, організації та громадяни Республіки Білорусь представляють до територіального органу внутрішніх справ заяву, документи, які підтверджують законність придбання цієї зброї, укладення історико-культурної чи мистецтвознавчої експертизи.

Під час реєстрації зброї, що має культурну цінність, територіальним органом внутрішніх справ видається організації або громадянину Республіки Білорусь дозвіл на зберігання такої зброї терміном на три роки. Дозвіл на носіння зброї, що має культурну цінність, органами внутрішніх справ не видається.

Носіння зброї, що має культурну цінність, дозволяється тільки з історичними костюмами під час участі громадян в історико-культурних чи інших масових заходах, що проводяться державними органами, музеями, державними або громадськими культурно-освітніми організаціями. Проведення зазначених заходів має бути погоджене з Міністерством культури і Міністерством внутрішніх справ Республіки Білорусь.

Дарування та успадкування зброї, що має культурну цінність, здійснюється в загальному порядку, який встановлено законодавством Республіки Білорусь, за винятком зброї, яка включена в Державний список історико-культурних цінностей Республіки Білорусь або яка входить до Музейного фонду Республіки Білорусь.

Колекціонування та експонування зброї, що має культурну цінність, мають право здійснювати організації та громадяни Республіки Білорусь, які одержали ліцензії на колекціонування та експонування таких видів, типів, моделей зброї, які видані Міністерством внутрішніх справ Республіки Білорусь в установленому законодавством порядку [2, с. 84; 3].

Експертна і спеціально створені для колекціонування зброї організації державних військових формувань та воєнізованих організацій, митних органів та органів прокуратури вправі здійснювати колекціонування та експонування зброї, що має культурну цінність, без отримання ліцензії на її колекціонування.

Колекціонування та експонування зброї, що має культурну цінність, здійснюється в загальному порядку, який встановлено законодавством Республіки Білорусь для колекціонування та експонування зброї.

Облік, зберігання, перевезення, транспортування зброї, що має культурну цінність, здійснюються в загальному порядку, який встановлено законодавством Республіки Білорусь для обліку, зберігання, перевезення, транспортування зброї.

Особливості обліку, зберігання, перевезення, транспортування державними музеями зброї, що має культурну цінність, визначаються Міністерством культури Республіки Білорусь за погодженням із Міністерством внутрішніх справ Республіки Білорусь.

Ввезення іноземними громадянами або іноземними організаціями на територію Республіки Білорусь зброї, що має культурну цінність, відповідно до законодавства цих держав, може бути здійснене тільки з метою її експонування або участі в історико-культурних чи інших масових заходах, що проводяться державними органами, музеями, державними або громадськими культурно-просвітницькими організаціями за погодженням з Міністерством культури Республіки Білорусь та Міністерством внутрішніх справ Республіки Білорусь.

Після завершення митного огляду така зброя з метою забезпечення її збереження повинна бути передана тій організації Республіки Білорусь, котра оформила запрошення іноземному громадянину або іноземній організації.

Ввезення на територію Республіки Білорусь та вивезення за її межі зазначеної зброї проводиться за наявності дозволів органів внутрішніх справ, що видаються в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ Республіки Білорусь [3].

Тимчасове вивезення за межі Республіки Білорусь зброї, котра має культурну цінність, здійснюється за наявності дозволів Міністерства внутрішніх справ Республіки Білорусь та Міністерства культури Республіки Білорусь.

Вивезення на постійне зберігання за межі Республіки Білорусь зброї, що має культурну цінність, забороняється, за винятком випадків, передбачених міжнародними договорами та іншими актами законодавства Республіки Білорусь [2, с. 85; 3].

Вилучення зброї, що має культурну цінність, здійснюється в загальному порядку, який встановлено законодавством Республіки Білорусь для вилучення зброї [3].

Контроль за обігом на території Республіки Білорусь зброї, що має культурну цінність, у межах своєї компетенції здійснюють Міністерство внутрішніх справ, Міністерство культури, Комітет державної безпеки, Державний митний комітет, Державний прикордонний комітет Республіки Білорусь.

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати:

– нині в нашій країні існує об'єктивна необхідність в удосконаленні правового регулювання обігу історичної, антикварної, художньої зброї для збереження культурної спадщини. При цьому на

зброю, яка має культурну цінність, має розповсюджуватись спеціальний режим, що включає в себе разом із правовим режимом обігу зброї і режим охорони культурних цінностей;

– вивчення досвіду Республіки Білорусь із питань правового регулювання обігу зброї, що має культурну цінність, у Республіці Білорусь заслуговує на увагу. І може бути використаний з метою вдосконалення діяльності та подальшого розвитку ліцензійно-дозвільної системи в Україні;

– в нашій державі на законодавчому рівні є нагальною потреба визначити порядок придбання, обліку, зберігання, носіння, вилучення, дарування, транспортування, колекціонування, експонування зброї, що має культурну цінність. Враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне прийняття відповідного нормативно-правового акта, який регулюватиме обіг зброї, що має культурну цінність, в Україні.

Список використаних джерел: 1. Міняйло Н. С. Транснаціональна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Міняйло Ніна Євгенівна. – Київ, 2012. – 19 с. 2. Административно-правовые режимы Республики Беларусь : учебник / под общ. ред. В. Ф. Ермоловича ; М-во внутр. дел Республики Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Республики Беларусь». – Минск : Акад. МВД, 2013. – 291 с. 3. О некоторых вопросах оборота оружия на территории Республики Беларусь : указ Президента Республики Беларусь от 4 апр. 2003 г. № 134 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby09/sbor42/text42506.htm>.

Надійшла до редколегії 30.05.2014

Чумак В. В. Административно-правовое регулирование оборота оружия, имеющего культурную ценность, в Республике Беларусь

Проанализированы нормативно-правовые акты, регулирующие оборот оружия, имеющего культурную ценность, в Республике Беларусь. Установлен порядок оборота и перечень видов оружия, имеющего культурную ценность, в Республике Беларусь. Указано, что коллекционирование и экспонирование оружия, имеющего культурную ценность, имеют право осуществлять организации и граждане Республики Беларусь, обладающие лицензиями на коллекционирование и экспонирование оружия. Определён перечень подразделений, осуществляющих контроль за оборотом на территории Республики Беларусь оружия, имеющего культурную ценность.

Ключевые слова: правовое регулирование, культурная ценность, оружие, оборот, Республика Беларусь.

Chumak V. V. Administrative and legal regulation of weapons that have a cultural value in Belarus

The regulations, that regulate the circulation of weapons that have cultural value in Belarus, are analyzed. A procedure for arms trafficking, that has cultural value in Belarus, is established. A list of weapons and ammunition, that has cultural value in Belarus, is established.

It is stated, that a weapon, which has cultural value, include: weapons, which included a list of the State Historical and Cultural Values of the Republic of Belarus; weapon, that is in the Museum Fund of the Republic of Belarus; weapon, that is presented in the prescribed manner to the Department for the Protection of historical and cultural heritage and restoration of the Ministry of Culture of the Republic of Belarus to decide on its inclusion in the list of the State Historical and Cultural Values of the Republic of Belarus; weapons, that fall under the categories set out in the rules approved by the Council of Ministers of the Republic of Belarus in the categories of cultural property export them from the Republic of Belarus is limited.

It is set, that collecting and exhibiting weapons, that have cultural value, can be done by organizations and citizens of Belarus, who are licensed to collecting and exhibiting these types, styles, models, weapons, issued by Ministry of Interior of the Republic of Belarus in accordance with legislation.

It is stated, that accounting, storage, transportation, transportation of weapons that have cultural value, are carried out in a general way, which is set by the legislation of the Republic of Belarus for registration, storage, transportation, transportation of weapons.

This article states, that the removal of weapons, that have cultural value, is carried out in a general way, which is set by law of the Republic of Belarus to extract weapons.

The list of departments, that exercise control over the circulation of the Republic of Belarus of arms, that has cultural value, is set.

Keywords: regulation, cultural value, weapons, circulation, Republic of Belarus.

УДК 342.97

С. О. Шатрава

ЩОДО ПОЗАСУДОВОГО ПОРЯДКУ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОГО СТЯГНЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ)

Розглянуто позасудове оскарження як гарантію захисту прав та законних інтересів прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України. Досліджено порядок розгляду скарги на рішення щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурорсько-слідчого працівника Генеральним прокурором України і Вищою радою юстиції та виокремлено стадії. Запропоновано підхід щодо визначення позасудового оскарження рішення про застосування дисциплінарного стягнення стосовно прокурорсько-слідчих працівників.

© Шатрава С. О., 2014

Ключові слова: оскарження, позасудове (адміністративне) оскарження, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне стягнення, прокурорсько-слідчий працівник.

Розглядаючи питання щодо позасудового (адміністративного) оскарження рішення, слід звернути увагу на гарантоване Конституцією України право на звернення до суду, а також на рішення Конституційного Суду, яким, за офіційного тлумачення ч. 2 ст. 55 Конституції України, встановлено, що скарги на рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб «підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність). Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду» [1].

Мета цієї статті полягає в тому, щоб на підставі дослідження правової природи дисциплінарних прав прокурорсько-слідчих працівників дослідити сутність позасудового порядку оскарження рішення про застосування дисциплінарного стягнення до прокурорсько-слідчого працівника та запропонувати шляхи вдосконалення цього процесу.

Звернення до наукових праць вчених свідчить, що проблема вдосконалення діяльності органів прокуратури тією чи іншою мірою входить до предмета наукових інтересів таких сучасних учених, як: О. В. Агєєв, О. В. Анпілогов, М. Н. Берідзе, В. В. Богущкий, Ю. М. Грошевий, В. В. Долежан, О. С. Іщук, М. В. Косюта, І. Є. Марочкін, Т. Є. Мироненко, М. І. Мичко, В. Т. Нор, Є. М. Попович, А. В. Пшонка, М. В. Руденко, В. П. Рябцев, В. В. Шуба, М. К. Якимчук та ін. Однак актуальною залишається проблематика сутності та змісту дисциплінарного провадження в органах прокуратури.

На сьогоднішній день хоча й не постає питання про применшення значення судового захисту прав особи, а все ж таки необхідно говорити про збереження та оновлення інституту позасудового (адміністративного) оскарження. Так, до прямих переваг позасудового (адміністративного) оскарження В. Б. Авер'янов та В. П. Тимошук відносять його економічність, оперативність, меншу формалізованість [2, с. 206].

Як зазначає В. П. Тимошук, ефективно адміністративне оскарження суттєво зменшує навантаження і на судову владу. Необхідно зважати на економічний аспект нашого життя, адже ефективність судового захисту значною мірою залежить від його своєчасності. Переважно в порядку адміністративного оскарження є можливість

переглянути рішення на предмет його доцільності. Крім того, необхідно пам'ятати, що суд, навіть визнавши оскаржуване рішення незаконним, не може прийняти позитивне рішення замість адміністративного органу, і особа ще чекає, поки орган виконає судове рішення і прийме відповідний адміністративний акт. У цьому сенсі адміністративне оскарження є додатковою гарантією захисту прав та законних інтересів приватної особи [3, с. 165].

Отже, потрібно раціонально поєднувати механізми адміністративного і судового захисту, але при цьому необхідно розв'язувати певні проблеми. Зокрема, вимагає розв'язання питання паралельного судового й адміністративного оскарження одного рішення [2; 3].

О. В. Сорочкін, А. М. Школик, Я. І. Жукровський наголошують на тому, що ефективність будь-якої процедури оскарження ґрунтується на принципі неупередженості, тобто скаргу повинен розглядати не той суб'єкт, що прийняв рішення або готував його. Саме тому в порядку адміністративного оскарження скарга має розглядатися вищим у порядку підлеглості органом або посадовою особою відносно тих, що прийняли рішення. Такий орган або посадова особа і є «суб'єктом розгляду скарги». Чинним Законом України «Про звернення громадян» цілком обґрунтовано заборонено направляти скарги громадян для розгляду тим органам або посадовим особам, дії чи рішення яких оскаржуються, хоча на практиці це взагалі не так [4].

Відповідно до ст. 14 Дисциплінарного статуту прокуратури України [5] прокурорсько-слідчий працівник подає скаргу на наказ про притягнення до дисциплінарної відповідальності Генеральному прокурору України.

Важливим значенням позасудового (адміністративного) оскарження є визначення строку, протягом якого можна оскаржити адміністративний акт. З точки зору права, важливо визначитися з моментом, коли починається перебіг строку на оскарження. Пов'язуючи строк для оскарження адміністративного акта з фактом доведення його до відома осіб, прав та законних інтересів яких він стосується, держава запроваджує стимулюючу норму, адже особа, якій вигідне виконання акта, теж зацікавлена якнайшвидше довести його до відома всіх заінтересованих осіб. У випадку недоведення або несвоєчасного доведення адміністративного акта до відома адресата або заінтересованої особи вони повинні отримувати право на продовження строку на оскарження такого акта [3, с. 175–176]. Враховуючи викладене, згідно зі ст. 14 Дисциплінарного статуту прокуратури України прокурорсько-слідчий працівник повинен в місячний строк із дня ознайомлення його з наказом подати скаргу.

У той же час ст. 13 Дисциплінарного статуту прокуратури України закріплено, що про накладення дисциплінарного стягнення видається наказ прокурора, який оголошується працівнику під

розписку. З наказом можуть бути ознайомлені працівники відповідної прокуратури. Накази Генерального прокурора України, в необхідних випадках, доводяться до відома особового складу органів прокуратури України.

Як зазначають В. Б. Авер'янов та В. П. Тимошук, принциповим питанням в адміністративному оскарженні є правові наслідки подання скарги, зокрема зв'язок подання скарги та виконаності оскаржуваного рішення. Тобто те, зупиняє чи не зупиняє факт подання скарги можливість виконання адміністративного акта. В країнах, де оскарження в адміністративному порядку не зупиняє дії акта, в законодавстві передбачена можливість звернення одразу безпосередньо до суду за так званим «швидким захистом», тобто з клопотанням про зупинення дії адміністративного акта [2, с. 207–208; 3, с. 176]. Згідно зі ст. 15 Дисциплінарного статуту прокуратури України оскарження наказу про притягнення прокурорсько-слідчого працівника до дисциплінарної відповідальності не зупиняє виконання дисциплінарного стягнення.

Водночас слушною є норма, закріплена в ч. 6 ст. 51 проекту Закону України «Про прокуратуру», внесеного до Верховної Ради Президентом України [6], – подання скарги до Вищої ради юстиції чи адміністративного позову до суду на рішення органу, що здійснював дисциплінарне провадження, про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності або про неможливість подальшого перебування особи на посаді прокурора зупиняє дію такого рішення.

Враховуючи перспективне законодавство, можна стверджувати, що до виконання адміністративного акта не можна приступати, доки не закінчився строк на адміністративне оскарження, а якщо скаргу подано, то до завершення її розгляду. Таким чином забезпечено чітку юридичну визначеність у правовідносинах [3, с. 176].

У процедурі адміністративного оскарження важливі ще декілька елементів. Саме тут особливе значення має слухання у справі, тому можна встановити правило про обов'язковість його проведення. Адже під час розгляду скарги у скаржника і працівника адміністративного органу, який готував оскаржуваний акт, інтереси фактично є конфліктними. Отже, слухання сприятиме об'єктивному вирішенню справи [2, с. 207–208].

Відповідно до вимог Дисциплінарного статуту прокуратури України [4] Генеральний прокурор приймає рішення за скаргою і про прийняте рішення повідомляється прокурорсько-слідчому працівнику, який звернувся із скаргою. Виходячи із зазначеної норми, прокурорсько-слідчі працівники не мають можливості особисто давати пояснення з приводу дисциплінарного провадження, яке було проведено щодо них. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне закріпити окремою нормою в Дисциплінарному статуті прокуратури України права прокурорсько-слідчих працівників, які

подали скаргу. Закріплення прав прокурорсько-слідчих працівників унеможливить поверхневий розгляд скарги та зменшить розвиток корупційо-генних ризиків.

Важливе значення в процедурі позасудового (адміністративно-го) оскарження після з'ясування фактичних обставин справи та їх юридичної оцінки має прийняття рішення за скаргою. Рішення, що приймає Генеральний прокурор України за скаргою є актом правозастосування. Як слушно наголошує М.Н. Ніколаєва, в акті правозастосування знаходять відображення всі попередні стадії правозастосовчої діяльності: вивчення фактичних обставин справи, збір та дослідження необхідних матеріалів справи, їх оцінка, вибір та аналіз правової норми, на основі якої повинна вирішуватися конкретна справа [7, с. 86].

Отже, Генеральний прокурор України в десятиденний строк приймає рішення за скаргою, а в разі проведення перевірки – не пізніше одного місяця з дня її надходження. Крім того, Генеральний прокурор України після розгляду скарги приймає одне з таких рішень: 1) скасовує дисциплінарне стягнення, 2) посилює дисциплінарне стягнення або 3) пом'якшує його.

В цілому можна зробити проміжний висновок, що дане позасудове оскарження рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурорсько-слідчого працівника складається з трьох стадій: 1) відкриття провадження, 2) розгляд справи та 3) прийняття рішення.

Отже, позасудове оскарження слід вважати додатковою гарантією захисту прав та законних інтересів особи. При цьому процедура адміністративного оскарження, безперечно, вимагає розвитку.

Особливе значення в межах позасудового порядку оскарження рішення про застосування дисциплінарного стягнення до прокурора відводиться Вищій раді юстиції. Відповідно до положення п. 3 ч. 1 ст. 131 Конституції України Вища рада юстиції розглядає скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів.

Слід вказати, що порядок розгляду скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурорів регулюється главою 5 Закону України «Про Вищу раду юстиції» [8]. У свою чергу, Вища рада юстиції в цьому випадку є апеляційною інстанцією щодо рішень відповідних прокурорів у межах дисциплінарного провадження.

Як наголошує І. В. Назаров, позасудовий порядок розгляду Вищою радою юстиції скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора проходить декілька етапів: а) прийняття інформації, що надходить; б) попереднє вивчення; в) розподіл на дисциплінарну секцію Ради; г) робота члена дисциплінарної секції з інформацією; ґ) внесення на розгляд секції;

д) внесення і розгляд висновку секції на засіданні Вищої ради юстиції; е) ухвалення рішення Вищою радою юстиції з порушеного питання [9, с. 112–113].

Аналіз Закону України «Про Вищу раду юстиції» [8] та Регламенту Вищої ради юстиції від 04.10.2010 № 791/0/15-10 [10] дає можливість стверджувати, що порядок подання скарги прокурора до Вищої ради юстиції та порядок отримання матеріалів дисциплінарного провадження Вищою радою юстиції є найбільш правильним і таким, що сприяє зменшенню корупціогенних ризиків.

Особливого значення в межах даної процедури набуває прийняття рішення щодо розгляду скарги прокурора Вищою радою юстиції, а саме: 1) задовольнити скаргу прокурора, скасувати рішення про притягнення його до дисциплінарної відповідальності та закрити дисциплінарне провадження; 2) задовольнити скаргу повністю чи частково і змінити рішення органу, що наклав дисциплінарне стягнення; 3) залишити скаргу без задоволення, а рішення органу, що наклав дисциплінарне стягнення, – без зміни [8].

На підставі викладеного, а також погоджуючись із позицією Д. М. Романяка та виходячи із рішень, які приймає Вища рада юстиції стосовно розгляду скарги прокурора на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності, варто вказати, що Вища рада юстиції є самостійним суб'єктом дисциплінарного провадження і уповноважена після розгляду справи змінювати рішення органу, що наклав дисциплінарне стягнення на прокурора. Тобто виходить, що у межах повноважень Вища рада юстиції має право застосувати до прокурора дисциплінарні стягнення, які зазначені у ст. 9 Дисциплінарного статуту прокуратури України, в повному обсязі, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 10 Дисциплінарного статуту прокуратури України [11].

У той же час акти Вищої ради юстиції можуть бути оскаржені виключно до Вищого адміністративного суду України в порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України. Отже, рішення, яке може бути прийняте Вищою радою юстиції відповідно до ч. 3 ст. 47 Закону України «Про Вищу раду юстиції» [8] стосовно розгляду скарги прокурора, може бути в подальшому оскаржено останнім до Вищого адміністративного суду України, що, у свою чергу, є гарантією законності при здійсненні дисциплінарного провадження в органах прокуратури.

Враховуючи викладене, провадження щодо оскарження рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора до Вищої ради юстиції складається з таких стадій: 1) відкриття провадження (перевірка даних про законні підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора); 2) розгляд справи; 3) прийняття рішення.

У кінцевому підсумку слід зробити **висновок**, що позасудове оскарження рішення про застосування дисциплінарного стягнення в органах прокуратури України становить сукупність адміністративно-процесуальних норм, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією прокурорсько-слідчими працівниками права на оскарження рішень щодо накладення на них дисциплінарних стягнень.

Список використаних джерел: 1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) : від 25 листоп. 1997 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 28. – Ст. 1377. 2. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Факт, 2003. – 384 с. 3. Тимошук В. П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії : монографія / В. П. Тимошук. – Київ : Конус-Ю, 2010. – 296 с. 4. Сорочкін О. Вдосконалення процедури адміністративного оскарження рішень, дій та бездіяльності виконавчих органів місцевого самоврядування (для громадян та правозахисників) / Олег Сорочкін, Андрій Школик, Ярослав Жукровський. – Львів : Регіон. громадс. Благод. фонд «Право і демократія», 2005. – 32 с. 5. Дисциплінарний статут прокуратури України : затв. постановою Верховної Ради України від 6 листоп. 1991 р. № 1796-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 4. – Ст. 15. 6. Про прокуратуру : проект Закону України від 5 листоп. 2013 р. № 3541 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=48935&pf35401=281461>. 7. Николаева М. Н. Акты применения права / Николаева М. Н. // Правоприменение в советском государстве / [Болдырев Е. В., Братусь С. Н., Венгеров А. Б. и др.] ; отв. ред.: Кузнецов И. Н., Самощенко И. С. – М. : Юрид. лит., 1985. – С. 71–86. – Гл. V. 8. Про Вищу раду юстиції : закон України від 15 січ. 1998 р. № 22/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22/98-вр>. 9. Назаров І. В. Правовий статус Вищої ради юстиції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Назаров Іван Володимирович. – Харків, 2005. – 200 с. 10. Регламент Вищої ради юстиції : затв. рішенням Вищої ради юстиції від 4 жовт. 2010 р. № 791/0/15-10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/content/docs/reglament_zminy_22.10_2013_1.pdf 11. Романик Д. М. Види дисциплінарних проваджень в органах прокуратури / Д. М. Романик // Право та управління. – 2012. – № 1. – С. 453–461 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/prtup/2012_1/roman.pdf.

Надійшла до редколегії 20.06.2014

Шатрава С. А. О внесудебном порядке обжалования решения о применении дисциплинарного взыскания (на примере органов прокуратуры Украины)

Рассмотрено внесудебное обжалование как гарантия защиты прав и законных интересов прокурорско-следственных работников органов прокуратуры Украины. Исследован порядок рассмотрения жалобы на решение о привлечении к дисциплинарной ответственности прокурорско-следственного работника Генеральным прокурором Украины и Высшим советом юстиции и выделены стадии. Предложен подход к определению внесудебного обжалования решения о применении дисциплинарного взыскания в отношении прокурорско-следственных работников.

Ключевые слова: обжалование, внесудебное (административное) обжалование, дисциплинарная ответственность, дисциплинарное взыскание, прокурорско-следственный работник.

Shatrava S. O. About extrajudicial appeal's procedure against disciplinary action (by the example of the prosecutor's office of Ukraine)

The extrajudicial appeal as a guarantee of protecting the rights and legitimate interests of prosecutors and investigators working within prosecutor's office of Ukraine is researched in the article.

The complaint procedure against decisions on disciplinary action of a prosecutor and investigating officer by the Prosecutor General of Ukraine and the High Council of Justice is studied and the stages are distinguished.

It is established that extrajudicial appeal against the decision on disciplinary action of a prosecutor and investigating officer consists of the following stages: 1) initiation of proceedings; 2) proceedings and 3) decision.

Extrajudicial procedure for considering a complaint against the decision of the disciplinary liability of a prosecutor by the High Council of Justice goes through several stages: a) receiving of incoming information; b) preliminary study; c) division according the disciplinary section of the Council; d) information processing by a member of the disciplinary section; e) submission to the section; f) submission and consideration of the section's conclusion at the meeting of the High Council of Justice; g) making a decision by the High Council of Justice.

It is proved that the High Council of Justice is an independent subject of disciplinary proceedings and authorized to change the decision of the body that imposed the disciplinary action against a prosecutor after the proceedings according to the complaint of a prosecutor against the decision of the disciplinary liability.

The author has proposed an approach to identify extrajudicial appeal against disciplinary action in respect of prosecutor and investigative officers.

Keywords: appeal, extrajudicial (administrative) appeal, discipline liability, disciplinary action, prosecutor and investigating officer.

УДК 347.1:347.4

Ю. Ф. Лантінов

РІШЕННЯ ПРО ВЧИНЕННЯ ЗНАЧНОГО ПРАВОЧИНУ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА ТА ЙОГО ЗМІСТ

На основі аналізу відповідних положень вітчизняного та іноземного законодавства й науки розглянуто окремі складові частини рішення органів управління господарського товариства про вчинення значного правочину. Зокрема, це стосується відомостей про сторін правочину та вигодонабувачів за ним, предмета правочину та інших умов. На основі такого аналізу запропоновано визначення змісту рішення про вчинення значного правочину господарського товариства.

Ключові слова: господарське товариство, значний правочин, рішення, сторони правочину, вигодонабувачі, умови правочину.

Господарське товариство, як і будь-яка інша юридична особа, вчиняє юридично значущі дії та вступає у відповідні правовідносини, ґрунтуючись на відповідних діях уповноважених органів управління чи осіб. Такі дії спрямовані на формування волі юридичної особи та належне закріплення її змісту у відповідному волевиявленні. Основною юридичною формою волевиявлення, яка закріплює волю юридичної особи, є рішення органу управління конкретної організації чи осіб, уповноважених діяти від її імені. Для того, щоб не виникало сумнівів щодо факту виникнення волі та її змісту, законодавець приділяє високу увагу як самому процесу формування волевиявлення, так і процедурі його закріплення у відповідних рішеннях. Вказане вище повною мірою властиво й відноsinам, які пов'язані із вчиненням значних правочинів господарського товариства. **Метою** цієї статті є з'ясування змісту рішення про вчинення значного правочину господарського товариства.

Згідно із Законом України «Про акціонерні товариства» (далі – Закон про АТ) [1] наглядова рада та загальні збори акціонерів приймають рішення про вчинення значного правочину, але докладно про зміст такого рішення не зазначається. Так, зокрема, у ч. 6 ст. 55 Закону про АТ вказується, що рішення наглядової ради закріплюється у відповідному протоколі засідання. Законодавство наразі не передбачає вимог, які ставляться до рішення наглядової ради взагалі та рішення наглядової ради про вчинення значного правочину зокрема. Водночас у законодавстві вказується, що має міститися в протоколі засідання наглядової ради. Такий протокол засідання наглядової ради має містити відомості про: 1) місце, дату і час проведення засідання; 2) осіб, які брали участь у засіданні; 3) порядок денний засідання; 4) питання, винесені на голосування,

© Лантінов Ю. Ф., 2014

та підсумки голосування із зазначенням прізвищ членів наглядової ради, які голосували «за», «проти» (або утрималися від голосування) з кожного питання; 5) зміст прийнятих рішень. Практично те ж саме властиво й для оформлення рішень загальних зборів акціонерів (ст. 46 Закону про АТ).

Виходячи із вказаного вище, не зовсім зрозуміло, які саме відомості слід вказувати в рішенні про вчинення значного правочину. Разом із цим дотримання вимог щодо оформлення відповідного рішення є доволі важливим, оскільки, наприклад, правозастосовна практика іноземних країн в окремих випадках виходить із того, що недотримання таких вимог свідчить про відсутність належного схвалення правочину та у зв'язку із цим про його недійсність [2, с. 125].

В іноземному корпоративному законодавстві, навпаки, доволі часто прямо вказується на те, які саме відомості повинні міститися у рішенні про вчинення значного правочину. Так, зокрема, згідно з ч. 4 ст. 79 Федерального закону РФ «Про акціонерні товариства» рішення про схвалення значного правочину є окремим документом [3]. У рішенні обов'язково зазначаються відомості: а) про особу (особи), які є стороною (сторонами) правочину, його вигодонабувачем (вигодонабувачами); б) про ціну правочину; в) про предмет правочину; г) про інші суттєві умови правочину. У ч. 3 ст. 46 Федерального закону РФ «Про товариства з обмеженою відповідальністю» також йдеться про зазначені вище відомості [4]. Водночас встановлена тут норма дозволяє не вказувати у відповідному рішенні відомості про осіб, які є сторонами та вигодонабувачами за правочином, але не у всіх випадках, а тоді, коли правочин був укладений на торгах або коли вигодонабувачі на момент учинення правочину не можуть бути визначені. В Законі Республіки Білорусь «Про господарські товариства» передбачено, що в рішенні про вчинення значного правочину мають бути вказані інші особи, які є його сторонами, предмет правочину, сума (загальна сума взаємопов'язаних правочинів), умови правочину, що визначені законодавством як істотні для правочинів даного виду, а також інші умови правочину за рішенням органу управління господарського товариства, який приймає рішення про вчинення значного правочину [5, ч. 4 ст. 58]. В законі Республіки Таджикистан «Про акціонерні товариства» передбачено, що в рішенні про схвалення значного правочину мають бути вказані особи, які є його сторонами, вигодонабувачами, предмет, ціна правочину та інші його істотні умови [6, ч. 4 ст. 81].

Таким чином, можна вважати доцільним пряме закріплення в законодавстві України про господарські товариства вимог щодо рішення про вчинення значного правочину та про його зміст. Крім іншого, це можна пояснити тим, що згідно із ч. 1 ст. 78 Закону про АТ акціонер має право на ознайомлення з інформацією, яка міститься в документах, що передбачені ст. 77 цього Закону. Серед

відповідних документів передбачені й протоколи засідань наглядової ради та загальних зборів акціонерів. Наразі, виходячи зі змісту інформації, яка відповідно до закону зазначається в таких протоколах, акціонер навряд чи зможе усвідомити, були порушені його інтереси під час укладання значного правочину чи ні. В тому ж разі, коли буде прийматися відповідне рішення, а його зміст буде прямо врегульований законом, акціонер та інші заінтересовані особи зможуть отримати достатньо інформації про значний правочин та про те, чи не порушує він їхні майнові та інші інтереси.

Говорячи про зміст рішення про вчинення значного правочину, можна дещо вказати. Як можна бачити, іноземне законодавство передбачає різний набір відомостей, які належать зазначати в рішенні про вчинення значного правочину. При цьому певні відомості є загальними (предмет, ціна правочину тощо). В теорії корпоративного права також по-різному ставляться до набору відповідних відомостей. Так, на думку С. Бурлакова, у відповідному рішенні доцільно вказувати відомості про сторін правочину, його предмет та ціну [2, с. 126–129]. Як вважає О. Маковська, вказівка в рішенні про схвалення значного правочину на його сторін виключає можливість віднесення значного правочину до числа публічних договорів, оскільки виключається сама можливість схвалення товариством умов публічної оферти, яка була зроблена товариством. Враховуючи вказане зауваження, в проекті закону про ТОВ пропонується закріпити правило про те, що сторони правочину можуть не зазначатися в рішенні, якщо правочин підлягає укладенню на торгах, а також в інших випадках, коли неможливо встановити сторін правочину на момент прийняття рішення зборами учасників товариства про вчинення правочину [7, с. 59]. Як можна бачити, пропозиції О. Маковської були враховані в законодавстві про товариства з обмеженою відповідальністю.

До числа проблемних моментів у літературі віднесено необхідність зазначення в рішенні про вчинення значного правочину відомостей про вигодонабувачів¹ за значним правочином. Це пов'язано насамперед із тим, що законодавство не передбачає чіткого визначення осіб, які можуть належити до їх числа. Як зазначається з цього приводу, встановлення змісту поняття «вигодонабувач» у першу чергу здійснюється в контексті вирішення проблем, пов'язаних із правочинами із заінтересованістю [2, с. 126], для яких воно дійсно має важливіше значення, ніж для значних правочинів.

¹ У подальшому вважаємо поняття «вигодонабувач» та «вигодоотримувач» (рос. – выгодоприобретатель и выгодополучатель) тотожними за юридичним змістом.

Щодо поняття «вигодонабувач» іноземна (зокрема російська) судова практика пропонує виходити з того, що вигодонабувачем за правочином визнається особа, яка не є стороною правочину та внаслідок його вчинення може бути позбавлена обов'язку перед АТ (зокрема внаслідок надання боржнику згоди на переведення його боргу перед товариством на іншу особу), а також особа, яка безпосередньо отримує права за цим правочином (зокрема, вигодонабувач за договором страхування, вигодонабувач за договором довірчого управління, бенефіціар за банківською гарантією, третя особа, на користь якої укладено договір, тощо). Крім цього, вигодонабувачем може розглядатися боржник за зобов'язанням, на забезпечення якого АТ надає поруку або майно під заставу, крім випадків, коли буде доведено, що договір поруки або договір про заставу вчинено АТ не в інтересах боржника або без його згоди [8, п. 1].

Коментуючи постанову Пленуму ВАС РФ від 20.06.2007 № 40, О. Маковська звертає увагу на існування двох підходів щодо поняття «вигодонабувач». Перший з них є суто формальним. Відповідно до нього вигодонабувач розглядається як окреме конкретне поняття. До числа ж вигодонабувачів слід відносити лише тих осіб, про яких у законодавстві вказано, що вони отримують відповідну вигоду за певним договором (зокрема довірчого управління, страхування тощо) [9, с. 31–32]. Прихильником такого формального підходу є і А. В. Габов, який займає з цього питання жорстку позицію та відносить до числа вигодонабувачів виключно відповідних осіб за договорами страхування та довірчого управління [10, с. 73]. Другий – неформальний підхід передбачає, що вигодонабувачами можуть бути як особи, котрі володіють необхідним статусом, так і особи, які фактично отримують вигоду від правочину, що вчиняється товариством [9, с. 32].

Аналізуючи судову практику, О. Маковська доходить висновку, що російськими судами в основному застосовується неформальний підхід. На її погляд, це призводить до відсутності чітких правових орієнтирів, а реального значення набуває оцінка конкретних фактів. Вказане має наслідком небезпечну невизначеність в цивільному обороті. Тому вона цілком поділяє позицію, що була викладена в зазначеній вище постанові, та зауважує, що в ній знайшов закріплення і не суто формальний, і не чіткий неформальний підхід. З одного боку, Пленум установив чіткий перелік осіб, які є вигодонабувачами, з іншого, – передбачив обмежену можливість віднесення в майбутньому до вигодонабувачів інших осіб [9, с. 34, 35].

В Україні чинне цивільне законодавство також передбачає поняття «вигодонабувач». Зокрема, у ст. 810-1 ЦК України [11] воно використовується щодо договору оренди житла з викупом, у ст. 985 ЦК України – щодо договору страхування на користь третьої особи, а у ст. 1029 ЦК України – щодо договору довірчого

управління майном. Поняття «бенефіціар», враховуючи його переклад з франц. *benefice* – користь, прибуток або з лат. *beneficium* – благодіяння [12], фактично є синонімом поняття «вигодонабувач». Поняття «бенефіціар» також широко використовується в законодавстві України, зокрема у ст. 560 ЦК України – щодо банківської гарантії [11] та, відповідно, у банківському законодавстві [13; 14, п. 1.4; 15, п. 2], а також в окремих актах Уряду [16, п. 3] та міністерств [17, п. 1.1] і відомств [18, п. 1.2]. Крім цього, чинний ЦК України передбачає й окрему категорію договору на користь третьої особи (ст. 636), в якому третя особа фактично і є вигодонабувачем. Таким чином, вказівка про вигодонабувачів у рішенні про вчинення значного правочину буде цілком можливою та спиратиметься на зазначені вище положення національного законодавства.

На нашу думку, зазначення переліку вигодонабувачів за значним правочином може спрощувати встановлення взаємопов'язаності декількох правочинів у разі, якщо вона буде мати місце. Крім того, це сприятиме вирішенню питання про віднесення відповідного правочину до числа правочинів із заінтересованістю. Таким чином, ми пропонуємо включити відомості про вигодонабувачів до складу відомостей, що мають міститися в рішенні про вчинення значного правочину господарського товариства.

У зв'язку із вказаним можна звернути увагу на те, що коли законодавство України в майбутньому передбачатиме таке закріплення, то вказаний вище позитивний іноземний досвід можна буде використовувати в Україні для уникнення відповідних колізій та проблем у правозастосовній практиці. При цьому суто формальний підхід, на наш погляд, буде неприйнятним, оскільки може не поширюватися на тих осіб, які фактично є вигодонабувачами, але законом прямо такими не іменуються. Тому вважаємо, що вигодонабувачами (бенефіціарами) повинні вважатися особи, які прямо віднесені до числа таких чинним законодавством. Поряд із ними вигодонабувачами мають вважатися інші особи, які отримують майнову вигоду за правочином, але при цьому не є його сторонами за умов, якщо законодавство або вищі судові органи визначають критерії чи конкретні види правочинів, в яких такі вигодонабувачі можуть існувати.

Стосовно інших відомостей, які вказуються в рішенні про вчинення значного правочину, слід вказати ось що. В літературі звертається увага на те, що під предметом значного правочину слід розуміти не стільки об'єкт матеріального світу, скільки дії, що вчиняються відносно останнього і становлять сутність виконання та спрямовані на задоволення інтересів кредитора в зобов'язанні [2, с. 129]. Ми не зовсім погоджуємося із такою позицією, бо вона дещо розширює межі поняття «предмет», яке і без того є спірним та складним, у тому числі й відносно значних правочинів. На наш погляд, говорячи

про предмет значного правочину, в рішенні про його вчинення слід вказувати: 1) предмет (об'єкт) правочину, при цьому саме так, як це буде зазначено у відповідному розділі документа (договору); 2) спрямованість правочину.

Говорячи про ціну значного правочину як елемент рішення про його вчинення, в літературі зазначається, що ціна має вказуватися з урахуванням положень про вартість значного правочину та порядок її визначення. Таким чином, у рішенні слід вказувати всі можливі витрати товариства, що можуть бути викликані значним правочинном [2, с. 127]. Важливим буде закріплення ціни всіх взаємопов'язаних правочинів, якщо буде мати місце взаємопов'язаність.

Говорячи про «інші істотні умови» правочину, запропоновано розглядати їх зміст саме в контексті істотних умов договору. Таким чином, до їх числа належатимуть як ті умови, що є обов'язковими з огляду на закон, так і умови, які будуть вважатися такими органом, що уповноважений схвалювати цей правочин [2, с. 129]. У зв'язку із вказаним також можемо звернути увагу на те, що зазначений підхід обмежує значний правочин лише договорами, що не є правильним. До того ж саме поняття «істотні умови» згідно з чинним законодавством включає в себе конкретний набір відомостей. Згідно з ЦК України (ст. 638) та з ГК України [19] (ст. 180) можна виділити такі види істотних умов: 1) умови, які прямо віднесені до числа істотних цивільним та господарським законодавством (згідно з ЦК України такою умовою є предмет, а відповідно до ГК України – предмет, ціна та строк); 2) умови, що визначені законом як істотні; 3) умови, які є необхідними для договорів цього виду; 4) усі ті умови, щодо яких за заявою (згідно з ГК України – на вимогу) хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Таким чином, серед умов, які належать до числа істотних, чинним законодавством наразі не виділяються умови, які будуть вважатися такими (тобто істотними) органом, що уповноважений схвалювати цей правочин. Тобто останні не охоплюються поняттям «інші істотні умови». У зв'язку з тим слід вирішити питання про доцільність окремого виділення у рішенні про вчинення значного правочину інших його умов саме за рішенням органу управління господарського товариства, який приймає відповідне рішення, як це зроблено в білоруському законодавстві.

На наш погляд, можна позитивно вирішити це питання, оскільки рішення про вчинення значного правочину приймається вищим органом управління (зборами учасників) чи наглядовою радою, яка постійно діє від імені учасників у період між скликаннями загальних зборів. Учасники можуть самостійно вирішувати будь-які відносини, в тому числі визначати зміст рішень, які ними ухвалюються. Логічним буде надання відповідної можливості й наглядовій раді (іншому органу з такою ж компетенцією).

На підставі вказаного вище вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до Закону про АТ, в яких передбачити, що значний правочин укладається на основі рішення, прийнятого уповноваженим органом господарського товариства. Крім цього, слід прямо передбачити коло відомостей, які повинні зазначатися у рішенні про вчинення значного правочину. До числа відповідних відомостей необхідно відносити такі, що характеризують правочин як значний. Такими відомостями, на наш погляд, є відомості про сторін договору, умови про предмет договору, його спрямованість та ціну (в т. ч. ціну всіх взаємопов'язаних правочинів).

Крім відомостей, що характеризують правочин як значний, у відповідному рішенні також можуть бути зазначені відомості, що більш повно розкривають сутність правочину та можуть вказувати на можливі негативні наслідки від його вчинення. Такими відомостями можна вважати відомості про вигодонабувачів (бенефіціарів) за значним правочином, відомості про його інші істотні умови та про інші умови правочину за рішенням органу управління господарського товариства, який приймає рішення про вчинення значного правочину.

Список використаних джерел: 1. Про акціонерні товариства : закон України від 17 верес. 2008 р. № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>. 2. Бурлаков С. А. Правовое регулирование крупных сделок юридических лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Бурлаков Сергей Александрович. – М., 2010. – 213 с. 3. Об акционерных обществах : федеральный закон от 26 дек. 1995 г. № 208-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consultant.ru/popular/stockcompю>. 4. Об обществах с ограниченной ответственностью : федеральный закон от 8 февр. 1998 г. № 14-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consultant.ru/popular/ooo/>. 5. О хозяйственных обществах : закон Республики Беларусь от 18 окт. 1994 г. № 3321-XII // Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. – 1994. – № 34. – Ст. 566. 6. Об акционерных обществах : закон Республики Таджикистан от 5 мар. 2007 г. № 237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/2da3d3804aeb7259839db3b94e6f4d75/tj_Law_JSC.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=2da3d3804aeb7259839db3b94e6f4d75. 7. Маковская А. А. Крупные сделки и порядок их одобрения / А. А. Маковская // Хозяйство и право. – 2003. – № 5. – С. 46–61. 8. О некоторых вопросах практики применения положений законодательства о сделках с заинтересованностью : постановление Пленума ВАС РФ от 20 июня 2007 г. № 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=69805>. 9. Маковская А. Комментарий к Постановлению Пленума ВАС РФ от 20 июня 2007 г. № 40 «О некоторых вопросах практики применения положений законодательства о сделках с заинтересованностью» / А. А. Маковская // Хозяйство и право. – 2008. – № 3. – С. 29–51. 10. Габов А. В. Сделки с заинтересованностью в практике акционерных обществ: проблемы правового регулирования / А. В. Габов. – М. : Статут, 2005. – 412 с. 11. Цивільний кодекс

України : від 16 січ. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. **12.** Бенефіціар // Журнал о бизнесе в России и за рубежом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://btimes.ru/dictionary/benefitsiar>. – Назва з екрана. **13.** Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України : постанова Правління Нац. банку України від 16 груд. 2002 р. № 08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0174-03>. **14.** Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : Постанова Правління Нац. банку України від 21 січ. 2004 р. № 22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0377-04>. **15.** Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземній валютах : постанова Правління Нац. банку України від 15 груд. 2004 р. № 639 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0041-05>. **16.** Про порядок ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями : постанова Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2008 р. № 1027 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1027-2008-п>. **17.** Про затвердження Порядку підтвердження належності товарів до інвестиційних проектів міжнародних фінансових організацій, для реалізації яких при ввезенні (пересиланні) товарів на митну територію України може видаватися податковий вексель із строком погашення до кінця поточного бюджетного року : наказ М-ва фінансів України від 2 черв. 2004 р. № 367 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z1024-04>. **18.** Про затвердження Порядку відображення в обліку операцій в іноземній валюті : наказ Держ. казначейства України від 24 лип. 2001 р. № 126 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0670-01>. **19.** Господарський кодекс України : від 16 січ. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

Надійшла до редколегії 03.06.2014

Лантинов Ю. Ф. Решение о совершении крупной сделки хозяйственного общества и его содержание

На основе анализа соответствующих положений отечественного и зарубежного законодательства и науки рассмотрены отдельные составные части решения органов управления хозяйственным обществом о заключении крупной сделки. В частности, это касается сведений о сторонах сделки и выгодоприобретателях по ней, предмета сделки и иных условий. На основе такого анализа предложено определение содержания решения о совершении крупной сделки хозяйственного общества.

Ключевые слова: хозяйственное общество, крупная сделка, решение, стороны сделки, выгодоприобретатели, условия сделки.

Lantinov Y. F. The decision on a major transaction's conclusion of a business entity and its content

The will of any legal entity, expressed by an authorized managing body and directed on the occurrence of corresponding legal relation must be properly executed. This fully concerns the will of a business entity aimed at major transaction's conclusion. The will is formed in this case by higher managing bodies (general meeting of participants, Supervisory Board). Ukrainian legislation does not currently regulate relations regarding the content of a decision on a major transaction's conclusion. Regulations governing the content of records of the stated bodies' meetings do not allow to an appropriate extent to guarantee getting necessary information about a major transaction both by the participants of this entity and by other interested parties. Foreign legislation conversely often involves consolidation of norms on the content of a decision on a major transaction's conclusion. Taking into account all this and based on the analysis of the relevant provisions of the national and foreign legislation and corporate law science the author of the article considers some components of the stated decision. In particular, it concerns the information about the transaction's parties and its beneficiaries, the transaction's object and other conditions. Based on the conducted analysis definition of the content of a decision on a major transaction's conclusion of a business entity is offered.

Keywords: business entity, major transaction, decision on a major transaction's conduction, parties of the transaction, beneficiaries, conditions of the transaction.

УДК 349.2

А. О. Бабенко**ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ ЯК ВАЖЛИВА ГАРАНТІЯ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ПІД ЧАС УКЛАДАННЯ
ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ**

Розглянуто сучасні проблеми забезпечення рівності прав під час укладання трудового договору. Проаналізовано міжнародно-правові документи у сфері забезпечення рівності прав. Використовуючи закордонний досвід правової регламентації заборони дискримінації у сфері трудових правовідносин, запропоновано створити відповідні структурні підрозділи у правоохоронних органах, у компетенцію яких входить боротьба з дискримінацією. Обґрунтовано доцільність посилення адміністративної відповідальності за порушення вимог ст. 24-1 «Реклама послуг із працевлаштування» Закону України «Про рекламу».

Ключові слова: дискримінація, гарантія, трудовий договір, працівник, роботодавець, рівність.

Проблема дискримінації у трудових правовідносинах є сьогодні надзвичайно актуальною. Так, звичним явищем сьогодення є встановлення українськими роботодавцями вимог до віку, статі та інших якостей претендента під час прийняття на роботу, що не обумовлено потребами пропонованої посади.

Слід відзначити, що над вирішенням проблем дискримінації у сфері праці працювали такі відомі вчені-трудовики, як: А. Ю. Бугров, В. С. Венедиктов, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, А. І. Лазор, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, С. П. Маврін, А. Р. Мацюк, К. Ю. Мельник, О. С. Пашков, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, В. Г. Ротань, Г. С. Скачкова, О. В. Смирнов, В. М. Толкунова, Є. Б. Хохлов, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін. Водночас сьогодні залишаються ще невирішені проблеми у цій сфері. З огляду на це **метою** статті є визначення власного бачення розвитку національного антидискримінаційного законодавства у сфері укладання трудового договору.

Передусім звернемо увагу на те, що міжнародне співтовариство приділяє значну увагу гарантуванню прав і свобод людини та громадянина у сфері дотримання принципу рівності та заборони дискримінації. Передусім зазначені гарантії містяться у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Відповідно до ст. 7 Загальної декларації прав людини всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю

Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації. Стаття 23 Декларації передбачає, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття; кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.

У промислово розвинутих країнах на державному рівні питання дискримінації у трудових відносинах почало вирішуватися ближче до середини ХХ ст. Так, одними з перших були встановлені гарантії рівності прав чоловіків та жінок у сфері праці. Навіть у Японії на початку ХХІ ст. тобто дещо пізніше, ніж у європейських країнах, відбулися зміни ставлення до жінок у сфері праці. Зокрема, з метою залучення жінок до праці та встановлення для них рівних можливостей із чоловіками у квітні 1999 р. у Японії був прийнятий Закон «Про рівні можливості працевлаштування» і Закон «Про трудові стандарти», які заборонили будь-які спроби статевої дискримінації [1, с. 66]. Нагадаємо, що у Японії з її східною системою цінностей дуже довго домінувала чоловіча стать, і у суспільстві роль жінки розглядалась як другорядна. Довгі роки домінував образ жінки, яка постійно знаходиться на три кроки позаду від свого чоловіка і є «офісною квіткою», яка готує чай для своїх колег-чоловіків.

Як відзначає дослідник трудового права закордонних країн І. Я. Кисельов, до середини ХХ ст. розсуд роботодавця під час укладання трудового договору було обмежено, головним чином, положеннями, що стосуються охорони праці жінок і молоді (мінімальний вік прийому на роботу, заборона залучати жінок і підлітків до важких, небезпечних і шкідливих для здоров'я робіт). У наступні десятиліття з'явилися заборони дискримінації під час наймання на роботу. Ця дискримінація заборонена за різними у різних країнах ознаками: раса, колір шкіри, етнічне, національне або соціальне походження, релігія й політичне переконання, родинний стан, вік, інвалідність. У кожній країні існує свій більш-менш повний набір підстав заборони дискримінації під час наймання на роботу [2, с. 118].

У США діє найрозгалуженіше та дієве законодавство, що захищає людину від дискримінації у сфері працевлаштування. У всіх законах щодо працевлаштування червоною ниткою проходить ідея рівності можливостей, а також ідея захисту людини від дискримінації у трудових відносинах.

Слід звернути увагу на те, що законодавство, що забороняє окремі форми дискримінації, стало розвиватися в США з 1866 р. Так, скасування рабства спричинило прийняття законів, що забороняють расову дискримінацію і дискримінацію за кольором шкіри, у тому числі й у трудових відносинах. В 1963 р. Конгрес проголосив принцип рівної оплати праці чоловіків і жінок. В 1964 р. був прийнятий Титул 7 Акта про громадянські права, що проголосив

заборону дискримінації у сфері приватного бізнесу. Ця заборона поширилася на дискримінацію за ознакою статі, раси, національності, кольору шкіри, релігії. Дискримінація за ознакою віку була заборонена в 1967 р. В 1970 р. Титул 7 Акта про громадянські права й Закон про рівну оплату були поширені на державні та місцеві сфери трудової діяльності. У 1978 р. Титул 7 був доповнений заборonoю дискримінації відносно вагітних. Акт про непрацевдатних американців (1990 р.) доповнився Актом про професійну реабілітацію. Заборона дискримінації, заснована на фізичних недоліках працівника, поширилася як на державних, так і на приватних роботодавців. Акт про громадянські права (1991 р.) вніс величезні зміни в законодавство про заборону дискримінації у трудових відносинах, установивши нові засоби захисту жертв дискримінації. Акт про одержання нового місця роботи у випадку звільнення й Акт про працевлаштування військових (1994 р.) заборонили дискримінацію за ознакою приналежності до військової служби. Але й після цього питання про заборону інших форм дискримінації не було закрито, і на порядку денному Конгресу постала проблема заборони дискримінації гомосексуалістів [3, р. 45–46].

Необхідно відзначити, що крім федерального законодавства існує і законодавство штатів, яке іноді включає норми, що забороняють дискримінацію у сфері трудових відносин за іншими, не обговореними федеральним законодавством, підставами. При цьому у всіх 50 штатах і федеральному окрузі Колумбія основні положення таких законодавчих актів повторюються. Для прикладу приведемо характерний перелік заборонених дискримінацій під час прийому на роботу та звільнення, передбачених законодавством штату Каліфорнія (походження або національність, раса або колір шкіри, релігія, вік (понад 40 років), інвалідність, родинний стан, стан здоров'я, сексуальна орієнтація, стать, включаючи сексуальне домагання, вагітність, народження дитини, інші підстави, пов'язані зі специфікою статі). У федеральному окрузі Колумбія заборонена дискримінація за тими ж підставами, що й у Каліфорнії, а ще додатково – через зовнішній вигляд, вступ у вищий навчальний заклад, сімейні обов'язки, членство в політичній партії, джерела доходу, місце проживання або місце ведення справ. На Алясці піддатися дискримінації не можна через наявність дітей, у штаті Коннектикут – через здатність до дітородіння або стерилізації, у штатах Вайомінг і Кентуккі – через паління в неробочий час [4, с. 92–93].

В інших промислово розвинутих країнах спостерігаються аналогічні підходи до заборони дискримінації. Так, у Великобританії дискримінація забороняється за ознаками раси, кольору шкіри, етнічного або національного походження, статі, вступу в шлюб; у Франції – раси, статі, родинного стану, політичних і релігійних поглядів, приналежності до профспілок, віку, інвалідності, погашеної

судимості, особистого життя, сексуальної орієнтації; у Канаді – раси, кольору шкіри, національності, соціального походження, статі, родинного стану, релігійних і політичних поглядів, віку, інвалідності, сексуальної орієнтації [2, с. 118–119].

В Україні Основний закон передбачає цілу низку положень, спрямованих на заборону дискримінації та забезпечення рівності прав у трудових правовідносинах. Так, відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Стаття 43 Конституції України передбачає, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [5].

Зазначені конституційні положення знайшли свій розвиток у Кодексі законів про працю та інших актах національного трудового законодавства. Так, ст. 2-1 Кодексу законів про працю України передбачає, що Україна забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин [6].

Прийнятий у 2012 р. Закон України «Про зайнятість населення» передбачає у ст. 5 «Гарантії у сфері зайнятості населення», що держава гарантує захист від дискримінації у сфері зайнятості, не-обґрунтованої відмови у найманні на роботу і незаконного звільнення. Відповідно до ст. 11 «Право особи на захист від проявів дискримінації у сфері зайнятості населення» Закону України «Про зайнятість населення» держава гарантує особі право на захист від будь-яких проявів дискримінації у сфері зайнятості населення за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, членства у професійних спілках або інших об'єднаннях громадян, статі, віку, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Не вважається дискримінацією здійснення заходів щодо додаткового сприяння у працевлаштуванні окремих категорій громадян. Забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії зазначати обмеження щодо віку кандидатів, пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати

вимоги, що надають перевагу одній із статей, а також вимагати від осіб, які працевлаштовуються, надання відомостей про особисте життя [7]. Обмеження щодо змісту оголошень (реклами) про вакансії (прийом та роботу) та відповідальність за порушення встановленого порядку їх розповсюдження встановлюються Законом України «Про рекламу» [8].

Відповідно до ст. 24-1 «Реклама послуг із працевлаштування» Закону України «Про рекламу» забороняється в рекламі про вакансії (прийом на роботу) зазначати вік кандидатів, пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати вимоги, що надають перевагу жіночій або чоловічій статі, представникам певної раси, кольору шкіри (крім випадків, визначених законодавством, та випадків специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі), щодо політичних, релігійних та інших переконань, членства у професійних спілках або інших об'єднаннях громадян, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Текст реклами про діяльність суб'єкта господарювання, що надає послуги з посередництва у працевлаштуванні в Україні, має містити примітку, що отримувати від громадян, яким надано послуги з пошуку роботи та сприяння у працевлаштуванні, інші пов'язані з цим послуги, гонорари, комісійні або інші винагороди забороняється. У разі порушення вимог цієї статті рекламодавець сплачує до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття штраф у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення [8].

Аналіз вищенаведених норм національних законів свідчить про те, що Україна йде шляхом розбудови правової соціальної держави на засадах дотримання міжнародних стандартів у сфері боротьби з дискримінацією у галузі праці. Однак аналіз правозастосовної практики свідчить про інше. Так, в Україні нерідкі випадки дискримінації за ознакою статі та віку, а в останній час поширення набула дискримінація за політичними поглядами.

Виходячи з цього, вважаємо за доцільне створити відповідні структурні підрозділи у правоохоронних органах, у компетенцію яких входить боротьба з дискримінацією. Такі структурні підрозділи необхідно забезпечити професійними фахівцями та матеріально-технічними засобами з одночасним встановленням для працівників цих підрозділів підвищеної юридичної відповідальності за незабезпечення рівності прав громадян у трудових правовідносинах та відсутність успіхів у боротьбі з дискримінаційними проявами. Також вважаємо за доцільне посилити адміністративну відповідальність за порушення вимог ст. 24-1 «Реклама послуг із

працевлаштування» Закону України «Про рекламу», встановивши штраф у двадцятикратному розмірі мінімальної заробітної плати.

Список використаних джерел: 1. Шімазакі Х. Перспективи зайнятості жінок у Японії / Х. Шімазакі // Проблеми і перспективи управління в економіці. – 2004. – № 1. – С. 61–69. 2. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учеб. для вузов / И. Я. Киселев. – М. : Дело, 1999. – 728 с. 3. Dickinson P. D. Employment discrimination. Quick answers to everyday questions / Phillip D. Dickinson ; CCH Incorporated. – Chicago, 1998. – 576 p. 4. Лушников А. М. Правовые меры по предотвращению дискриминации в трудовых отношениях: опыт США / А. М. Лушников, Е. А. Исаева // Труд за рубежом. – 2005. – № 1. – С. 85–96. 5. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 6. Кодекс законів про працю України : закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50. – Ст. 375. 7. Про зайнятість населення : закон України від 5 лип. 2012 р. № 5067-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243. 8. Про рекламу : закон України від 3 лип. 1996 р. № 270/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.

Надійшла до редколегії 12.06.2014

Бабенко А. О. Запрет дискриминации как важная гарантия обеспечения равенства при заключении трудового договора

Рассмотрены современные проблемы обеспечения равенства прав при заключении трудового договора. Проанализированы международно-правовые документы в сфере обеспечения равенства прав. Используя зарубежный опыт правовой регламентации запрета дискриминации в сфере трудовых правоотношений, предложено создать соответствующие структурные подразделения в правоохранительных органах, в компетенцию которых входит борьба с дискриминацией. Обоснована целесообразность усиления административной ответственности за нарушение требований ст. 24-1 «Реклама услуг по трудоустройству» Закона Украины «О рекламе».

Ключевые слова: дискриминация, гарантия, трудовой договор, работник, работодатель, равенство.

Babenko A. O. Discrimination's prohibition as an important guarantee of equality while concluding labor contract

Modern problems of equal rights while concluding labor contract are considered. International and legal documents including the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights in the area of equal rights are analyzed. International experience of legal regulation of discrimination's prohibition in the sphere of employment relationship is studied.

It is noted that based on the content of the national law Ukraine is going through the development of the legal social country on the basis of keeping

international standards in the sphere of fighting against discrimination in the labor area. However, analysis of law enforcement practice proves otherwise. Thus, there are cases of discrimination in Ukraine based on sex and age indication and recently cases of discrimination based on political views are widespread.

Considering all this it is proposed to establish appropriate organizational units in law enforcement agencies with the competence to fight against discrimination. The author offers to provide such units with professionals and material and technical means with the simultaneous establishment of increased legal liability for the officers of these units for not providing equal rights in the employment relationship and the lack of progress in fighting against discrimination. The author also believes reasonable to strengthen the administrative liability for violation of the Article 24-1 «Advertisement of Employment Services» of the Law of Ukraine «On Advertisement», establishing a fine in twentyfold amount from the minimum wage.

Keywords: discrimination, guarantee, labor contract, employee, employer, equality.

УДК 349.6

О. Г. Котеньов

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ОКРЕМИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Визначено стан і проблеми закріплення в екологічному законодавстві України принципів права природокористування, опрацьовано шляхи подолання виявлених недоліків та розроблено пропозиції щодо удосконалення законодавства у сфері використання природних ресурсів.

Набули подальшого розвитку наукові положення щодо необхідності текстувального закріплення суті принципів права природокористування в галузевому законодавстві України, науково обґрунтовано пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства України з цієї проблематики.

Ключові слова: право природокористування, принципи права природокористування, правове регулювання природокористування.

В умовах сьогодення, із загостренням кризових явищ у природі та їх вплив на життя і здоров'я людей, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення сталого природокористування стають одними з головних функцій держави. Усі ці питання в комплексі породжують іншу багатоаспектну проблему – забезпечення співвідношення економічних, соціальних та екологічних потреб у процесі діяльності людини, особливо в контексті міжнародних та європейських екологічних процесів. Вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від правової регламентації діяльності у сфері природокористування, зокрема, належного рівня теоретичного обґрунтування, правового закріплення та реалізації правових приписів.

Основу правового регулювання будь-якої сфери людської діяльності складають правові принципи – основні засади побудови самої системи правового регулювання тієї чи іншої сфери. Визнанням у юридичній науці є те, що всі принципи права мають бути відображені в законодавстві. Інакше вони або не мають сили і значення принципів права, або є поглядом окремих вчених, які їх виводять. Не завжди принципи права мають бути текстуально відображені в законодавстві, допускається змістовне відображення, за якого суть принципу відображено в законодавстві, але безпосередньо він не називається.

У зв'язку з цим надзвичайно важливим є відображення суті принципів права в системі чинного законодавства, що в повній мірі стосується і принципів права природокористування.

Теоретичним засадам законодавчого закріплення принципів права в різний час були присвячені дослідження вчених теоретиків права, зокрема ці питання розглядалися у роботах таких авторів, як Т. Г. Андрусяк, С. С. Алексеев, О. І. Денісов, А. М. Колодій, В. О. Котюк, Є. В. Назаренко, А. Ю. Олійник, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун та ін. До розгляду проблем механізму дії принципів правового регулювання екологічного, земельного та аграрного права, комплексно або в межах самостійних досліджень з іншої проблематики, звертали свою увагу цілий ряд вітчизняних вчених: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. М. Беженарь, Є. С. Бердніков, А. І. Берлач, О. Г. Бондар, І. С. Будзилович, О. А. Вівчаренко, А. П. Гетьман, В. К. Гуревський, О. І. Засець, Л. П. Заставська, І. І. Каракаш, М. Г. Ковтун, В. В. Костицький, М. В. Краснова, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Малишева, В. Л. Мунтян, В. В. Носік, О. М. Пащенко, А. М. Статівка, Л. А. Чаусова, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та ін.

Зважаючи на суттєвий внесок науковців у розробку проблем законодавчого закріплення принципів права, дослідження стану відображення в законодавстві України принципів права природокористування не проводилося. В окремих роботах вони висвітлювалися лише фрагментарно в застосуванні до того чи іншого предмета правового регулювання або в навчальних цілях для розкриття тематики права природокористування.

Метою статті є визначення стану та проблем закріплення в екологічному законодавстві України принципів права природокористування, опрацювання шляхів подолання виявлених недоліків та розробка пропозицій з удосконалення законодавства у сфері використання природних ресурсів.

Для створення певної структури викладення матеріалу спочатку будуть розглянуті два основних для системи екологічного законодавства нормативних акта та принципи права природокористування, які в них зафіксовані, а потім буде розглянуто фіксацію кожного з принципів у галузевому законодавстві.

Основними нормативно-правовими актами у сфері природокористування є Конституція України та Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Стаття 13 Конституції України [1] фіксує, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. І тут же вказує: «Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону». На думку автора, останнє речення є змістовним відображенням принципу загальнодоступності загального природокористування, адже тут використовується поняття «кожний громадянин», фактично поширюючи можливість використання свого права на всіх фізичних осіб. Громадянин у цьому випадку розглядається не як громадянин України в силу дії ст. 26 Конституції України: «Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України». Винятків щодо здійснення загального природокористування іноземцями чинним екологічним законодавством не встановлено, що й дозволяє стверджувати про можливість поширення вказаної норми на всіх фізичних осіб.

Крім того, ч. 3 ст. 13 Конституції України містить наступне положення: «Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству». Що є конституційним положенням змістовного відображення принципу непорушення у процесі природокористування прав та інтересів інших власників і користувачів природних ресурсів.

Стаття 66 Конституції України містить положення про те, що кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки. Це, на думку автора, є конституційною основою розвитку одразу двох принципів: незаподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим та додержання екологічних і санітарно-гігієнічних вимог у процесі використання природних ресурсів. Саме дія цих принципів поряд з іншими має забезпечити попередження шкоди, завданої довкіллю.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] до недавнього часу розглядався як головний системоутворюючий нормативний акт в екологічному праві [3, с. 31; 4, с. 41]. Однак, з незрозумілих причин саме у процесі оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів [5] було викладено в новій редакції ст. 2 вказаного

Закону, де було прибрано фразу «розроблюваними відповідно до нього», яка вказувала на необхідність узгоджувати положення усіх нормативних актів у сфері охорони та використання довкілля з положеннями Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Таким чином, значення провідного закону в цій сфері він втратив, адже раніше в разі конкуренції норм цього Закону та будь-якого іншого мав застосовуватися Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Це створювало дещо унікальну ситуацію, коли загальний закон мав пріоритет над спеціальним, однак вона була виправдана. В умовах відсутності Екологічного кодексу України, необхідність прийняття якого не викликає сумнівів, названий Закон відігравав роль своєрідної загальної частини кодексу, якого не існувало. І все галузеве законодавство, так би мовити, було підпорядковане такій загальній частині. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» створював передумови для розробки узгодженої системи екологічного законодавства. При розробці поресурсових законодавчих актів існувала необхідність приведення їх природоохоронної складової до єдиного зразка з дотриманням узгоджених правил. На сьогодні ніщо не заважає приймати поресурсові закони, які не будуть відповідати Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а в разі неузгодженості положень пріоритет набуватимуть положення спеціальних законів.

Таким чином, до прийняття змін у 2012 р., норми цього Закону для всієї системи екологічного та природоресурсного права мали по суті значення принципів, адже відходити від їх приписів не було можливості, вони мали спрямовуючий вплив для розвитку всієї галузі екологічного законодавства. Тому, на думку автора, доцільно до прийняття Екологічного кодексу України залишити за цим Законом значення системоутворюючого та провідного в системі екологічного законодавства, для чого слід відновити дію ст. 2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в редакції, яка діяла до набрання чинності відповідних змін 18 листопада 2012 р.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» містить ст. 3, яка безпосередньо називає основні принципи охорони навколишнього природного середовища. Усі перелічені в ній принципи поза сумнівом відносяться до принципів екологічного права, але не всі є принципами інституту права природокористування. Дійсно, вони в повній мірі стосуються тих засад, на яких має ґрунтуватися діяльність у сфері природокористування. Однак здебільшого вони розглядаються як принципи іншого порядку – галузевого, які поширюють свою дію на інститут права природокористування у зв'язку з місцем цього інституту в системі екологічного права. Такими принципами по суті є майже всі прин-

ципи, передбачені у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Виняток складають: принцип безоплатності загального і платності спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності, який є принципом права природокористування, що має значення галузевого; принцип встановлення екологічного податку, збору за спеціальне використання води, збору за спеціальне використання лісових ресурсів, плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України. Останній є міжгалузевим принципом податкового права.

Стаття 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» змістовно відображає зафіксований у ст. 13 Конституції України принцип загальнодоступності загального природокористування. Крім того, ст. 9 вказаного Закону серед прав громадян теж передбачає право кожного громадянина на загальне природокористування.

Для подальшого викладення матеріалу та уникнення зайвого перевантаження статті аналізом чинного законодавства необхідно зосередити увагу на деяких прикладах виявлених проблем фіксації принципів права природокористування і шляхах їх подолання.

Наприклад, принцип цільового характеру використання природних ресурсів є одним з основних принципів і наскрізь пронизує всю систему екологічного та природоресурсного законодавства. Серед недоліків, виявлених у процесі аналізу чинного законодавства щодо закріплення вказаного принципу, слід відзначити те, що не всі закони містять текстуальне відображення цього принципу, особливо в розрізі обов'язку його дотримання природокористувачами. Наприклад, Закон України «Про тваринний світ» [6] не містить такого принципу серед названих у ст. 9 засад та принципів охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу. Така ж ситуація і зі ст. 5 Закону України «Про рослинний світ» [7] та іншими законодавчими актами.

Складнішою є ситуація з безоплатністю загального природокористування землями. Земельний кодекс України [8] взагалі не передбачає загального землекористування. Більше того, ст. 206 Кодексу прямо вказує: «Використання землі в Україні є платним». Однак, земля є базовим природним ресурсом, що дозволяє розглядати право загального землекористування у поєднанні (як складову) з правом загального природокористування [9, с. 227].

І. О. Костяшкін захистив кандидатську дисертацію за темою «Право загального землекористування громадян», в якій досить детально розглянув усі проблеми запровадження і відображення загального землекористування в земельному законодавстві, в тому числі безоплатності такого. Були висловлені досить слушні положення, однак, на жаль, до сьогодні вказані напрацювання не знайшли свого відображення в законодавстві [10, с. 182–185].

Цілоком підтримуючи запропоновані І. О. Костяшкіним положення, вважаємо, що доцільно також викласти ч. 1 ст. 206 Земельного кодексу України в наступній редакції: «Використання землі в Україні є платним у межах та у випадках, передбачених законодавством. Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, надана в користування». Такі зміни на додаток до запропонованих дозволять уникнути колізій, а також дозволять хоча б у підзаконних актах встановлювати випадки безоплатного користування землями.

Виявлено проблему відсутності послідовного та належного закріплення в окремих природоресурсних нормативних актах як загальногалузевих принципів охорони навколишнього природного середовища, так і тих, що належать до принципів природокористування. Так, ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» містить перелік основних принципів у галузі охорони довкілля. Зрозуміло, що вичерпним цей перелік не може бути, але як основа може і повинен використовуватися в подальшому при розробці галузевого законодавства. Системний аналіз поресурсових законодавчих актів свідчать, що не всі згадані принципи запроваджені в системі правового регулювання поводження з певним природним об'єктом.

В окремих випадках це може бути виправдано специфікою самого об'єкта або певного принципу, як це відбувається з принципом «встановлення екологічного податку, збору за спеціальне використання води, збору за спеціальне використання лісових ресурсів, плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України», адже за своєю суттю та визначенням не може стосуватися, наприклад, тваринного світу, а його закріплення у поресурсових актах ніяк не може вплинути на його виконання. Навпаки, саме належне виконання названого принципу полягає у вилученні з поресурсових актів норм, які раніше встановлювали певні види плати та зборів за користування природними об'єктами.

У той же час, постає питання, з яких причин в актах, які встановлюють загальні вимоги до охорони окремих природних об'єктів, не закріплюються принципи, які їх стосуються. Так, ст. 5 Земельного кодексу України містить перелік із шести принципів, на яких базується земельне законодавство. Припустімо, що існують також інші принципи земельного законодавства, закріплені названим Кодексом, які просто не виведені у ст. 5. Проте, серед основних принципів охорони довкілля міститься принцип безоплатності загального природокористування, який у Земельному кодексі України практично не відображений, за винятком окремих положень про добросусідство та земельні сервітути. Як зазначалося, ст. 206 Кодексу вказує, що використання землі в Україні є платним. У той же час, законодавством не забороняється загальне землекористування громадян, а наукою не заперечується (враховуючи дисертаційну роботу І. В. Костяшкіна).

Наприклад, Кодекс України про надра взагалі не містить слів «принцип» або «основні засади». Аналогічна ситуація з Водним кодексом України, у якому міститься тільки одна згадка про «басейновий принцип», який використовується не як принцип права, а більше стосується порядку та способу управління водними ресурсами.

Крім наведеного, подекуди відбувається підміна понять принципів права іншими подібними, але не тотожними поняттями. Так, ст. 5 Закону України «Про рослинний світ» встановлює «Основні вимоги до охорони, використання та відтворення рослинного світу». Системний аналіз норми дозволяє стверджувати, що названа стаття закону дійсно встановлює принципи охорони та використання об'єктів рослинного світу. Але, на нашу думку, поняття «принципи» або «основні засади» можуть розглядатися як тотожні поняття, виходячи із самого визначення принципу права. Однак, поняття «основні вимоги» аж ніяк не тотожне принципам права, а тому така підміна недопустима з огляду на значення встановлення саме принципів права для мети правового регулювання.

Підсумовуючи, слід констатувати, що розробка, юридичне закріплення та чітке виконання і дотримання принципів права природокористування є запорукою сталості, ефективності та раціональності природокористування. Водночас, питання нормативно-правового закріплення принципів права природокористування далеке від досконалих вирішення.

Проблеми підміни понять принципів іншими подібними, але не тотожними поняттями, невідповідність окремих норм права зафіксованим принципам (колізії) не дозволяють сформувати гармонійну систему чинного законодавства і права, а це у свою чергу створює передумови для зловживань і заподіяння шкоди довкіллю та державі. Крім того, у галузевому екологічному законодавстві не проведено наскрізного системного закріплення основних принципів права природокористування. А зважаючи на те, що принципи правового регулювання зазвичай встановлюються задля досягнення певної мети (сталості та раціональності природокористування, забезпечення екологічної безпеки, гарантування прав громадян), закріплення в нормативних актах та подальше запровадження в практику правозастосування за чітким виконанням принципів права природокористування має сприяти досягненню мети всього правового регулювання сфери природокористування – гарантування безпечного для життя і здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, забезпечення перманентного економічного розвитку в умовах максимального збереження та відтворення довкілля та його компонентів.

На думку автора, у подальших дослідженнях, які стосуються принципів правового регулювання окремих сфер природокористування або охорони довкілля, в обов'язковому порядку необхідно

передбачати пропозиції удосконалення чинного законодавства шляхом послідовного текстуального закріплення виявлених принципів з метою їх належного використання та виконання.

Список використаних джерел: 1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 2. Про охорону навколишнього природного середовища : закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. – Редакція від 26.04.2014. 3. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Юрид. думка, 2005. – 848 с. 4. Екологічне право України в запитаннях та відповідях : навч. посіб. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова. – Харків : Одіссея, 2008. – 480 с. 5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні : закон України від 16 жовт. 2012 р. № 5456-VI // Голос України. – 2012. – № 218–219. 6. Про тваринний світ : закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-III // Голос України. – 2002. – № 9. 7. Про рослинний світ : закон України від 9 квіт. 1999 р. № 591-IV // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 87–88. 8. Земельний кодекс України : закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 211. 9. Шульга М. В. Актуальные проблемы правового регулирования земельных отношений в современных условиях : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / Шульга Михаил Васильевич. – Харьков, 1998. – 394 с. 10. Костяшкін І. О. Право загального землекористування громадян : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Костяшкін Іван Олександрович. – Київ, 2005. – 185 с.

Надійшла до редколегії 19.06.2014

Котенев А. Г. Современное состояние и проблемы законодательного закрепления отдельных принципов права природопользования

Определены состояние и проблемы закрепления в экологическом законодательстве Украины принципов права природопользования, проработаны пути преодоления выявленных недостатков и разработаны предложения по усовершенствованию законодательства в сфере использования природных ресурсов.

Получили дальнейшее развитие научные положения относительно необходимости текстуального закрепления сути принципов права природопользования в отраслевом законодательстве Украины, научно обоснованы предложения относительно внесения изменений к действующему законодательству Украины по этой проблематике.

Ключевые слова: право природопользования, принципы права природопользования, правовое регулирование природопользования.

Koteniov O. G. Current state and problems of legislative consolidation of some principles of natural resources law

Objective. *Defining the state and problems of consolidation the principles of natural resources law in the environmental legislation of Ukraine, processing the ways of overcoming identified weaknesses and development of propositions for improving legislation in the field of natural resources.*

Methods. *General scientific methods of research like generalization, abstraction, comparison are used in the paper. The main method is the method of system analysis, which was used while studying some elements of the legal institute of natural resources law in their relationship with the system of law in general and environmental law in particular.*

Results. *The current state and prospects of development of legislative consolidation of the principles of natural resources law in normative and legal acts of environmental law and related fields are found out; problems in this field and the ways of overcoming them are defined.*

Scientific novelty. *Scientific positions concerning the need of textual consolidation of the essence of principles of natural resources law within sectoral legislation of Ukraine have got the further development, propositions about the amendments to the current legislation of Ukraine on this issue are scientifically grounded.*

The practical significance. *Usage of the offered by the author propositions will make possible: in the legislative practice to develop the current system of natural resource legislation on the basis of developed and existing principles of natural resources law with the simultaneous elimination of identified conflicts of law norms; in the practice of lawmaking to resolve legal disputes and conflicts on the basis of keeping the basic principles of natural resources law, to remove errors in the practice of law.*

Keywords: natural resources law, principles of natural resources law, legal regulation of natural resources.

УДК 349.2

В. В. Криворучко

ТРУДОПРАВОВИЙ СТАТУС СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК РОБОТОДАВЦЯ

Розглянуто трудовий статус Служби безпеки України як роботодавця. Доведено, що елементами правового статусу Служби безпеки України є компетенція, мета, завдання, функції, структура органу, форми та методи його діяльності. На підставі аналізу точок зору відомих учених та сучасного національного законодавства доведено, що саме Служба безпеки України є роботодавцем у трудових правовідносинах службовців Служби безпеки України.

Ключові слова: правовий статус, юридична особа, компетенція, права, обов'язки, гарантії, Служба безпеки України.

Дослідження проблем правового статусу Служби безпеки України як суб'єкта трудового права є у сучасних умовах реформування правоохоронних органів гостроактуальним. Одразу відзначимо, що дослідження правового статусу державних органів як сторони трудових правовідносин проводили такі відомі вчені-трудовики, як М. Г. Александров, В. С. Венедиктов, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, С. П. Маврін, А. Р. Мацюк, К. Ю. Мельник, О. С. Пашков, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, В. Г. Ротань, О. В. Смирнов, В. М. Толкунова, Є. Б. Хохлов, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін. Водночас проблематика правового статусу Служби безпеки України як роботодавця досліджувалася у науковій літературі недостатньо. З огляду на це **метою** статті є визначення складових правового статусу Служби безпеки України та сутності останнього у трудовому праві.

У юридичній літературі зустрічаються різні точки зору на те, хто є роботодавцем у трудових правовідносинах службовців державних органів. Так, на думку В. Воловика, роботодавцем у трудових відносинах державних службовців виступає держава в особі своїх органів. Причому вона виступає як така навіть тоді, коли посада службовця заміщується внаслідок виборів. Під час останніх визначається особа, з якою має укладатися трудовий договір, але безпосередньо укладає його з обраним відповідний державний орган [1, с. 64]. К. Ю. Мельник, досліджуючи трудові правовідносини службовців правоохоронних органів, відзначав, що у світлі сучасного національного законодавства, коли Цивільний кодекс України окремим видом юридичної особи виділив юридичну особу публічного права, роботодавцем у досліджуваних правовідносинах слід вважати правоохоронний орган. Правоохоронний орган має здатність надавати роботу, оплачувати працю, нести відповідальність за зобов'язаннями, які випливають із факту його участі у трудових правовідносинах. Особа, яка приймається на службу, зараховується у штат правоохоронного органу [2, с. 163].

Ми підтримуємо останню позицію, вважаючи саме державний орган, а у нашому випадку – Службу безпеки України, роботодавцем у трудових правовідносинах службовців Служби безпеки України.

У юридичній літературі звертається увага і на інше призначення державних органів у трудовому праві. Так, К. В. Гончарова відзначає, що державні органи покликані забезпечити правомірність здійснення трудових прав та виконання обов'язків і за певних умов можуть вступати у відносини, врегульовані трудовим правом. Особливістю правового становища переважної більшості цих органів і організацій є те, що вони виступають, як правило, суб'єктами не лише трудового, але й інших галузей права, а вступ у правовідносини, що тісно пов'язані з трудовими, є лише одним із видів їх діяльності. Однак ця діяльність є важливою та необхідною і

спрямована на забезпечення прав та свобод працівників, які і визначають зміст їх правового статусу [3, с. 355]. На думку П. Д. Пилипенка, держава через свої органи управління є гарантом основних громадянських прав, що дуже важливо для вільної реалізації трудових прав працівників і підприємців, для ефективного функціонування будь-якої системи соціально-трудових відносин. Як гарант держава організовує, координує і регулює соціально-трудові відносини [4, с. 31].

Так, О. Ю. Тарманов відзначає, що державний орган як державне утворення має такі суттєві ознаки: 1) він є складовою частиною державного апарату, який, у свою чергу, є складовою частиною механізму держави; 2) він наділений відповідними державно-владними повноваженнями для здійснення задач та функцій держави і дані повноваження складають компетенцію конкретного державного органу; 3) це є абстрактне поняття для об'єктивного навколишнього світу, і в реальності він представляє собою сукупність осіб, які забезпечують його функціонування та існування; 4) він може вступати в суспільні відносини як окремий самостійний суб'єкт і, відповідно до цього, мати права та обов'язки, а також нести юридичну відповідальність [5, с. 341].

Традиційно під правовим статусом державного органу розуміється визначене законодавством його місце у системі державних органів. Зокрема, В. В. Молдован та Ф. Ф. Мелашенко вказують, що правовим статусом державного органу є його політико-правове становище [6, с. 277].

Слід відзначити, що серед учених немає одностайності щодо елементів правового статусу державного органу. Так, Г. Г. Абасов елементами правового статусу державних органів вважає таке: 1) місце суб'єкта у суспільстві та державі, його соціально-політична роль та призначення; 2) загальна правосуб'єктність як підстава включення того чи іншого суб'єкта, який вступає у відповідній правовій якості у правові відносини; 3) компетенція як елемент правового статусу посідає центральне місце в узагальненій юридичній характеристиці будь-якого суб'єкта права та служить свого роду правовою ціллю встановлення такого статусу; 4) гарантії стабільності та реальності правового статусу суб'єктів права [7, с. 43–45]. Б. М. Габрічидзе відзначає, що до правового статусу державних органів входять такі елементи: 1) політична та державно-правова характеристика органу держави; 2) місце різних видів органів у загальнодержавній системі, диференціація систем, підсистем та видів органів, їх співвідношення; 3) основи взаємовідносин органів між собою; 4) важливі принципи організації та діяльності державних органів; 5) основи компетенції; 6) види правових актів державних органів [8, с. 10–11]. О. Ю. Тарманов до основних компонентів правового статусу відносить компетенцію державного

органу, порядок його формування, внутрішню організацію (має істотне значення як елемент статусу для представницьких і деяких інших органів), порядок його роботи (цей елемент ще має назву «процедура органу»), також для багатьох державних органів елементом правового статусу є відповідальність [5, с. 340].

Позиція останнього автора викликає певне здивування. Так, незрозуміло, як це – для одних державних органів відповідальність є елементом правового статусу, а для інших – ні. Ми вважаємо, що треба доводити: або відповідальність є елементом правового статусу всіх державних органів, або – ні.

Вважаємо, що компетенція державного органу складає ядро його правового статусу. Так, О. П. Коренєв до складу компетенції відносить завдання державного органу, його функції, права та обов'язки, відповідальність, форми і методи діяльності, а також структуру [9, с. 82]. Б. М. Лазарєв вважає, що компетенцією державного органу є система повноважень цього органу зі здійснення державної влади [10, с. 52]. На думку А. М. Подоляки, компетенцією слід визнавати сукупність юридично встановлених повноважень (прав і обов'язків) конкретного органу публічної влади, що визначають його місце в системі органів влади. Головними складовими в компетенції є владні права – права на активні дії, які є юридично значущими [11, с. 41].

На наш погляд, компетенцію слід розглядати як сукупність прав та обов'язків державного органу як структурного елемента публічної влади. Тому до елементів правового статусу державного органу слід віднести компетенцію, мету, завдання, функції, структуру органу, форми і методи його діяльності.

Керуючись вищезазначеним, розглянемо структурні елементи правового статусу Служби безпеки України. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» Служба безпеки України є державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [12]. Виходячи з цього, метою Служби безпеки України слід вважати забезпечення державної безпеки України.

Завданнями Служби безпеки України є захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань із боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

У структуру Служби безпеки України, відповідно до ст. 9 Закону України «Про Службу безпеки України», входять Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України. Керівництво всією діяльністю Служби безпеки України, її Центральним управлінням здійснює голова Служби безпеки України. Він несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на Службу безпеки України. Голова Служби безпеки України призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України [12].

Статті 24 та 25 Закону України «Про Службу безпеки України» передбачають доволі широке коло прав та обов'язків цього правоохоронного органу [12].

Російські дослідники К. М. Гусов та В. М. Толкунова вказують на те, що трудовий статус організації включає не тільки трудову правосуб'єктність, роботодавчу здатність, її обсяг, але і здатність здійснювати підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації працівників на виробництві, раціонально використовувати працю працівників, справедливо її оплачувати відповідно до трудового внеску, створювати умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни, й інші основні трудові права й обов'язки. Організації незалежно від організаційно-правових форм власності мають забезпечувати працівникам гарантовані законом мінімальну оплату праці, умови праці та заходи соціального захисту, відповідати за шкоду, заподіяну ушкодженням здоров'я у зв'язку з роботою, у тому числі й за моральну шкоду [13, с. 81].

Для того щоб брати участь у трудовому правовідношенні, роботодавець, як і працівник, повинен мати трудову правосуб'єктність. Трудова правосуб'єктність роботодавця полягає у визнанні за ним можливості надавати людині роботу. З огляду на вказане окремі вчені називають цю правосуб'єктність «роботодавчою», маючи на увазі в цьому випадку під «роботою», яка надається працівнику, гарантовану зайнятість виконанням відомої трудової функції з оплатою праці за її кількістю та якістю [14, с. 167].

В Україні можливість юридичної особи бути суб'єктом трудових правовідносин виникає з моменту державної реєстрації. Так, ст. 80 Цивільного кодексу України передбачає, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правосуб'єктністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. Відповідно до ст. 24 проекту Трудового кодексу України юридична особа може бути роботодавцем незалежно від організаційно-правової форми, форми власності, галузевої належності, підпорядкування та інших ознак [15].

Отже, Служба безпеки України, належачи до юридичних осіб публічного права, володіє трудовою правосуб'єктністю з моменту державної реєстрації. Служба безпеки України володіє спеціальною правосуб'єктністю, оскільки коло правовідносин, в які може вступати цей правоохоронний орган, визначається конкретними завданнями та функціями, які на нього покладаються. Останнім також обумовлюється і можливість прийняття на роботу законодавчо обмеженого кола осіб.

Список використаних джерел: 1. Воловик В. Про трудовправовий статус державних службовців / В. Воловик // Право України. – 1997. – № 1. – С. 63–65. 2. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія / К. Ю. Мельник. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 360 с. 3. Гончарова К. В. Правовий статус державних органів – суб'єктів трудового права / К. В. Гончарова // Держава і право. – № 54. – 2011. – С. 355–360. 4. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудових правовідносин в умовах переходу України до ринкової економіки і автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Пилипенко Пилип Данилович. – Харків, 2001. – 38 с. 5. Тарманов О. Ю. Поняття та загальні ознаки державного органу / О. Ю. Тарманов // Актуальні проблеми роботи з персоналом у правоохоронних органах. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 337–341. 6. Молдован В. В. Конституційне право : опорні конспекти ; слов.-довід. / В. В. Молдован, В. Ф. Мелашенко. – Київ : Юмана Мова, 1996. – 346 с. 7. Абасов Г. Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Абасов Гафіс Гасан-огли. – Київ, 2004. – 240 с. 8. Габричидзе Б. Н. Конституционный статус органов Советского государства / Б. Н. Габричидзе. – М. : Юрид. лит., 1982. – 184 с. 9. Коренев А. П. Административное право России : учебник : в 3 ч. Ч. I / А. П. Коренев. – М. : МЮИ МВД России ; Щит-М, 1999. – 280 с. 10. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления / Б. М. Лазарев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 210 с. 11. Подоляка А. М. Адміністративно-правовий статус Державної автомобільної інспекції МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Подоляка Анатолій Михайлович. – Харків, 2004. – 194 с. 12. Про службу безпеки України : закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>. 13. Гусов К. Н. Трудовое право России : учебник / К. Н. Гусов, В. Н. Толкунова. – М. : Велби ; Проспект, 2003. – 496 с. 14. Советское трудовое право : учебник / под ред. Н. Г. Александрова. – М. : Юрид. лит., 1972. – 576 с. 15. Трудовой кодекс України : проект закону України, реєстр. № 2902 від 22 квіт. 2013 р. : доопр. станом на 27 серп. 2013 р. [Електронний ресурс] / ініціатори: Стоян О. М., Сухий Я. М. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=467468pf35401=272086>.

Надійшла до редколегії 12.06.2014

Криворучко В. В. Трудовой статус Службы безопасности Украины как работодателя

Рассмотрен трудовой статус Службы безопасности Украины как работодателя. Доказано, что элементами правового статуса Службы безопасности Украины являются компетенция, цель, задачи, функции, структура органа, формы и методы его деятельности. На основании анализа точек зрения известных ученых и современного национального законодательства доказано, что именно Служба безопасности Украины является работодателем в трудовых правоотношениях служащих Службы безопасности Украины.

Ключевые слова: правовой статус, юридическое лицо, компетенция, права, обязанности, гарантии, Служба безопасности Украины.

Kryvoruchko V. V. Labor and legal status of the Security Service of Ukraine as an employer

Labor and legal status of the Security Service of Ukraine as an employer is considered. It is proved that competence, objective, tasks, functions, structure of the agency, forms and methods of its activity are the elements of the legal status of the Security Service of Ukraine. Competence should be considered as a set of rights and duties of a state agency and as a structural element of public authority.

On the basis of famous scientists' opinions and current national legislation it is proved that it is a state agency and in this case, the Security Service of Ukraine is the employer in labor relations of the officials of the Security Service of Ukraine.

It is noted that possibility for a legal entity to be a subject of labor legal relations in Ukraine arises from the moment of state registration. Thus, Article 80 of the Civil Code of Ukraine provides that a legal entity is an organization established and registered in accordance with the law. A legal entity vested with civil capacity and legal capacity and may be both a plaintiff and a defendant in a court. According to the Article 24 of the draft of the Labor Code of Ukraine a legal entity may be an employer, regardless of organizational and legal form, ownership, sectoral belonging, subordination and other features.

Thus, the Security Service of Ukraine being a legal entity of public law has a labor legal personality from the moment of state registration. The Security Service of Ukraine has special legal personality because a range of legal relations, where this law enforcement agency may enter is determined by the specific tasks and functions relied on it. The possibility of employment of limited people is also conditioned by the latter.

Keywords: legal status, legal entity, jurisdiction, rights, duties, guarantees, Security Service of Ukraine.

УДК 342.518

І. О. Лесь

ПОНЯТТЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ОРГАНАХ МІЛІЦІЇ

Розглянуто проблему визначення понять державної та службової дисципліни. Шляхом аналізу та узагальнення запропоновано поняття дисциплінарних правовідносин в органах внутрішніх справ.

Ключові слова: дисципліна, законність, державна дисципліна, службова дисципліна, поняття дисциплінарних правовідносин, органи внутрішніх справ.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю відповідно до ст. 3 Конституції України. Держава відповідальна перед особою за свою діяльність. Незважаючи на складні політичні та соціально-економічні умови, обраний Україною курс на подальшу демократизацію суспільства потребує підвищення ефективності роботи всіх гілок влади. Саме на державний апарат, до якого входять і органи внутрішніх справ, покладено функції з утвердження та забезпечення прав і свобод людини, укріплення законності та правопорядку в країні.

Необхідною умовою успішного вирішення завдань, покладених державою на правоохоронні органи, є чітке і неухильне дотримання працівниками вимог законності та службової дисципліни.

Проблемам дисципліни державних службовців та, зокрема, дисциплінарним правовідносинам у правоохоронних органах присвячено багаточисленні праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузях загальної теорії держави і права, конституційного, адміністративного і трудового права, серед яких праці О. А. Абрамової, О. М. Бандурки, В. С. Венедиктова, Д. О. Гавриленка, М. І. Іншина, О. Ю. Синявської, Ц. А. Ямпольської, та ін. Проте, незважаючи на достатньо велику кількість змістовних наукових праць, написаних у минулі роки, та у зв'язку з постійним розвитком суспільних відносин можемо стверджувати, що дотепер у вітчизняному законодавстві бракує загальноовизначених понять державної, службової дисципліни та дисциплінарних правовідносин працівників органів внутрішніх справ.

Метою статті є визначення авторського поняття дисциплінарних правовідносин в органах міліції, яке найбільш вдало відображає всі особливості вказаного правового феномена та відповідає сучасним умовам проходження служби в органах внутрішніх справ.

Завданням дослідження є проведення системного аналізу наукових думок та положень щодо визначення понять державної, службової дисципліни та дисциплінарних правовідносин в органах

міліції. Шляхом узагальнення результатів дослідження, виявлення спільних закономірностей та синтезу елементів досліджуваних понять належить вивести фундаментальні особливості поняття дисциплінарних правовідносин в органах міліції.

Дисципліна як соціальне явище лежить в основі життя і діяльності будь-якого суспільства, будь-якої організації людей і сприяє найбільш ефективному вирішенню поставлених перед ним завдань. У загальній теорії права така дисципліна іменується соціальною дисципліною, яка являє собою підпорядкування певному, суворому і точному порядку поведінки та діяльності, встановленому для членів суспільства в цілому або для певної організованої групи осіб, соціального колективу. В сучасній юридичній літературі дисципліна розкривається як вид громадських зв'язків і як джерело об'єднання людей у процесі спільної діяльності; як установлений владою найбільш раціональний порядок поведінки; як система певних правил поведінки і, нарешті, як метод державного управління.

Залежно від характеру регульованих відносин виділяють два види соціальної дисципліни: дисципліну суспільну і державну [1, с. 7]. На членів громадських організацій поширюється громадська дисципліна (партійна, профспіськова, спортивна та ін.), встановлена самими ж організаціями. Державна дисципліна базується на нормах, установлених державою, і має юридичну природу. Її сутність полягає в суворому виконанні норм і оснований на них розпоряджень, які виходять від держави в особі її органів і посадових осіб.

Державною дисципліною регулюються відносини в системі державних організацій і всередині них, між державними органами та громадськими об'єднаннями, між громадянами і державними органами в процесі реалізації тих прав і обов'язків громадян, які здійснюються за безпосередньої участі державного органу або його представника [2, с. 15].

Незважаючи на те, що державна дисципліна єдина, внутрішньо узгоджена, включає в себе всі види дисципліни, вона передбачає і відмінності, покладені в основу класифікації державної дисципліни. Відповідно до галузевого принципу виділяють військову, трудову, службову, фінансову та інші види дисципліни; при класифікації за функціональною ознакою виділяють договірну, планову, штатну та ін. Мають місце й інші підходи [3, с. 254–256].

У 60-ті роки ХХ ст. службову і трудову дисципліну, як правило, не розрізняли, але такий розподіл існував де-юре, що переконливо показав Д. О. Гавриленко, який зазначив, що службова дисципліна складається у сфері суспільних відносин, суб'єктами яких виступають державні службовці [4]. Ми підтримуємо цю точку зору і вважаємо, що саме у складі службової дисципліни можна виділити військову дисципліну, дисципліну співробітників міліції та ін.

Зміст і сутність державної дисципліни багатьма вченими трактується по-різному. На думку О. Ф. Скакун, під державною дисципліною слід розуміти «режим панування закону у взаємовідносинах органів держави, посадових осіб, інших уповноважених суб'єктів, який ґрунтується на вимогах до кожного суб'єкта виконувати свої обов'язки, не перевищувати своїх повноважень, не посягати на права, не зачіпати інтересів інших суб'єктів, проявляти ініціативу і відповідальність у дорученій справі» [5, с. 460]. Таку саму точку зору підтримує О. Є. Луньов, який вважає, що «державна дисципліна означає підкорення порядкам і правилам, установленим повноважними органами держави, правилам і порядкам, оснований на законності» [6, с. 130]. За визначенням Енциклопедичного словника державна дисципліна полягає в необхідності дотримання і виконання вимог законів та інших нормативно-правових актів держави, а також наказів відповідних компетентних органів та посадових осіб [7, с. 102]. У викладених позиціях фрагментарно фіксуються зв'язки та відносини дисципліни з іншими явищами суспільно-державного життя: із законністю і правопорядком, із самодисципліною працівників, із принципами організації та діяльності державного апарату; ставиться питання про коло суб'єктів дисципліни, що, на нашу думку, дещо обтяжує даний соціально-правовий феномен. Автор є прихильником визначення, сформульованого М. В. Черноголовкіним, про те, що «державна дисципліна являє собою точне виконання державними органами, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, посадовими особами та громадянами обов'язків, покладених на них державою. Її нормативну основу складають правові норми і конкретні розпорядження, які виходять від компетентних державних органів» [8, с. 8].

У юридичній літературі спостерігаються й інші підходи до сутності дисципліни. Близькі за змістом позиції О. А. Абрамової [9], Д. О. Гавриленка [4], В. В. Касюліна, Ю. В. Кивич [10], І. С. Самошченка, М. Х. Фаруқшина [11], О. В. Шоріної, Ц. А. Ямпольскої [12; 13] та ін. Вони вважають, що в об'єктивному сенсі дисципліна є певним порядком організації та діяльності колективу, однією з форм суспільного зв'язку; а в суб'єктивному – підпорядкування цим порядком, його дотримання членами колективу. Ми солідарні з цією позицією і вважаємо, що комплексне розуміння дисципліни найбільш повно охоплює її зміст і форму.

На основі аналізу нормативно-правових актів та наукових досліджень 60–80 років ХХ ст. можемо зробити висновок, що службова дисципліна співробітників міліції має ряд особливостей: вона ґрунтується на суворій єдиноначальності і відрізняється характером влади та підпорядкування, вимагає безумовного дотримання порядку і правил, установлених законами та іншими нормативними актами, і передбачає застосування спеціальних заходів

дисциплінарного впливу на співробітників, що допускають відступ від її вимог; надає начальникам органів, установ і підрозділів великий обсяг дисциплінарної влади; будується на основі встановлених державою суворих правил службового етикету й атрибутики; поширюється не тільки на службову діяльність співробітників, але й на їхню поведінку поза службою; її вимоги до співробітників значно суворіші, ніж вимоги до трудової дисципліни, що ставлять ся до працівників позавідомчих організацій.

Службова дисципліна органічно пов'язана із законністю, поняттям близьким, але не тотожним. Спільними для них є ознаки загальності і безумовності, їх єдність виявляється в єдності цілей та головного змісту. Законність є основою службової дисципліни, а службова дисципліна являє собою найефективніший засіб зміцнення законності. Зв'язок законності й дисципліни виявляється і в тому, що застосовувані державою юридичні засоби зміцнення і забезпечення законності одночасно є засобами зміцнення дисципліни. Крім того, виконання вимог законності і дисципліни залежить від рівня правового виховання та правової пропаганди в органі міліції.

Відмінні риси понять «дисципліна» і «законність» виявляються в тому, що обсяг нормативної основи дисципліни і законності не збігається, оскільки законність у своїй основі має правові акти загального характеру (правові норми), а дисципліна ширша і включає індивідуальні та локальні нормативні акти; законність поширюється абсолютно на всі державні і недержавні органи та організації, на всіх посадових осіб і громадян, а службова дисципліна в міліції поширюється тільки на її співробітників; якщо службова дисципліна вимагає виконання не тільки нормативно-правових актів, а й індивідуальних приписів, технічних норм і правил, що не мають правового характеру, то законність передбачає дотримання всіма співробітниками органів внутрішніх справ правових норм не тільки у сфері службової дисципліни, а й норм цивільного, сімейного та адміністративного законодавства; нарешті, якщо порушення законів пов'язані з адміністративною, цивільно-правовою та кримінальною відповідальністю, то за порушення вимог дисципліни настає дисциплінарна відповідальність.

Службова дисципліна реалізується через дисциплінованість співробітників, яка виявляється у свідомому дотриманні законів, трудового розпорядку, вимог дисципліни та Кодексу честі, в умінні управляти своєю поведінкою в будь-якій обстановці. В основі дисциплінованості лежить внутрішнє переконання в необхідності виконання вимог дисципліни. Тому зміцнення законності й дисципліни в органах міліції є, перш за все, вихованням дисциплінованості.

Як різновиду службово-правових відносин дисциплінарним правовідносинам властиві всі основні ознаки будь-яких правових відносин: первинність правових норм, регламентація правовою

нормою дій (поведінки) сторін правовідносин; кореспонденція взаємних обов'язків і прав сторін правовідносин, що визначаються правовою нормою, і т. ін.

Дисциплінарні правовідносини в міліції мають певні особливості: вони є «владними відносинами», тобто адміністративними, одним із учасників відносин є суб'єкт дисциплінарної влади. Дисциплінарні правовідносини носять публічний, а не приватний характер, є організаційно-правовими, виникають з ініціативи, як правило, пануючого суб'єкта, мають специфіку відповідальності сторін, яка настає безпосередньо перед державою в особі органу міліції.

Виходячи з перерахованих особливостей, можемо сформулювати таке визначення дисциплінарних правовідносин в органах міліції: це врегульовані нормами права відносини між органом міліції (підрозділом) в особі його начальника і підлеглим співробітником з приводу взаємної правильної реалізації наданих прав, точного виконання покладених обов'язків, а також дотримання внутрішнього розпорядку.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що багато питань, пов'язаних із поняттям і сутністю державної дисципліни та її різновидом – службовою дисципліною, залишаються дискусійними і потребують подальшого дослідження. Серед них питання сутності службової дисципліни співробітників міліції, її правових основ, засобів правового регулювання дисциплінарних правовідносин та ін.

Список використаних джерел: 1. Манохин В. М. Государственная дисциплина в народном хозяйстве / Манохин В. М. – М. : Юрид. лит., 1970. – 218 с. 2. Гавриленко Д. А. Дисциплина в советском государственном аппарате и организационно-правовые средства ее обеспечения / Д. А. Гавриленко ; науч. ред. Козлов Ю. М. – Минск : Наука и техника, 1979. – 152 с. 3. Теория государства и права : учебник / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2004. – 640 с. – (Классический университетский учебник). 4. Гавриленко Д. А. Государственная дисциплина: сущность, функции, значение / Д. А. Гавриленко. – Минск : Наука и техника, 1988. – 328 с. 5. Скакун О. Ф. Теория держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. 6. Лунев А. Е. Теоретические проблемы государственного управления / А. Е. Лунев ; АН СССР, Центр. республик. ботан. сад. – М. : Наука, 1974. – 247 с. 7. Авакьян С. А. Конституционное право : энцикл. слов. / С. А. Авакьян. – М. : Норма, 2001. – 688 с. 8. Государственная дисциплина и социалистический правопорядок / Керимов Д. А., Атаманчук Г. В., Кобец Н. Г. и др. – М. : Полит. лит., 1985. – 143 с. 9. Абрамова А. А. Дисциплина труда в СССР (Правовые вопросы) / А. А. Абрамова. – М. : Юрид. лит., 1969. – 176 с. 10. Касюлин В. В. Государственная служба в органах внутренних дел : учеб. пособие / Касюлин В. В., Кивич Ю. В. – М. : Изд-во Моск. ун-та МВД России, 2003. – 77 с. 11. Самощенко И. С. Ответственность по советскому законодательству / Самощенко И. С., Фарушкин М. Х. – М. : Юрид. лит., 1971. – 229 с. 12. Шорина Е. В. Административно-правовые вопросы укрепления государственной дисциплины / Шорина Е. В., Ямпольская Ц. А. ; отв. ред. Венедиктов Н. А. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 184 с.

13. Ямпольская Ц. А. Общественные организации и развитие советской социалистической государственности / Ц. А. Ямпольская. – М. : Юрид. лит., 1965. – 195 с.

Надійшла 16.06.2014

Лесь И. А. Понятие дисциплинарных правоотношений в органах милиции

Рассмотрена проблема определения понятий государственной и служебной дисциплины. Путём анализа и обобщения предложено авторское понятие дисциплинарных правоотношений в органах внутренних дел.

Ключевые слова: дисциплина, законность, государственная дисциплина, служебная дисциплина, понятие дисциплинарных правоотношений, органы внутренних дел.

Les I. O. The definition of disciplinary legal relationships in police

A person, his life and health, honor and dignity, inviolability and safety are defined as the highest social value in accordance with Art. 3 of the Constitution of Ukraine. The state is responsible for its activity to a person. Despite the difficult political and social and economical conditions, the chosen course of Ukraine for further democratization of society needs to improve the efficiency of all branches of government. Just the government, which includes the internal affairs agencies, executes the functions concerning adoption and preservation of human rights and freedoms, consolidation of law and order in the country.

Implicitly execution of requirements of legality and discipline by policemen gives an opportunity of proper solving of tasks that are assigned them by the state.

Numerous scientific researches of native and foreign scholars in the field of general theory of law, constitutional, administrative and labor law, including A. Abramov, O. Bandurka, V. Venedyktov, D. Gavrylenko, M. Inshyn, O. Syniavska, Ts. Yampolska are dedicated to the problems of discipline of civil servants and disciplinary legal relationships in police. The author states that the national legislation hasn't general definition of state, service discipline and disciplinary relationships of policemen in spite of a large number of meaningful scientific researches that were written in the past.

The subject of the research is the notion of disciplinary relationships in police.

The aim of the article is to determine the author's concept of disciplinary legal relationships in police.

The urgency of the research consists of the systematic analysis of scientific theories and norms concerning definitions of state and service discipline and disciplinary legal relationships in police.

The author's definition of disciplinary legal relationships in police is determined.

Keywords: discipline, legality, state discipline, service discipline, the notion of disciplinary legal relationships, police.

УДК 316.1-057

К. А. Агаларова

СІМ'Я ЯК МІКРОЧИННИК ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІ

З метою вивчення впливу сім'ї на формування політико-ідеологічної ідентифікації сучасної молоді розглянуто сім'ю як мікрочинник такої ідентифікації, персоніфікований носій соціального впливу (батьки і члени сім'ї), тобто агент політичної соціалізації.

Ключові слова: політико-ідеологічна ідентифікація, чинники ідентифікації, сім'я, політична соціалізація, політична культура.

Актуальність дослідження політико-ідеологічних ідентифікацій молоді обумовлена послабленням механізмів передачі громадянського досвіду попередніх поколінь, браком власної політичної практики батьків, потужним впливом на свідомість молоді, у тому числі на їхні політико-ідеологічні преференції, сучасних засобів масової інформації, зокрема Інтернету.

Мета цієї статті полягає у вивченні впливу сім'ї на формування політико-ідеологічної ідентифікації сучасної молоді. Певні аспекти цієї проблеми, зокрема чинники формування політичних ідентичностей студентської молоді, аналізуються в роботах К. Гаджиева, Н. Гедікової, Є. Головахи, М. Головіна, С. Макеева, О. Петрунько, А. Пойченка, В. Ребкала та ін., проте маємо і власний погляд на це питання.

Спочатку дамо визначення феномена політико-ідеологічної ідентифікації, під якою ми розуміємо процес ототожнення себе індивідом із певною соціальною групою, яка відрізняється специфічними політичними поглядами, ідеями, уявленнями, інтересами, цінностями, установками, ставленням до соціально-політичного життя, політичною участю, електоральним вибором тощо [1, с. 4].

Формування політико-ідеологічної ідентичності відбувається під впливом багатьох чинників, тобто умов, що визначають її зміст і специфіку.

До них належать умови мікро- і макросередовища, спосіб життя та індивідуальні особливості людини, рівень розвитку масової свідомості та інші об'єктивні та суб'єктивні фактори. До чинників макросередовища варто віднести характеристики історичної епохи, конкретного суспільства, його політичної культури, національних і міжнаціональних відносин, державного устрою, класів та інших соціальних груп, до яких належить індивід; до чинників мікросередовища – особливості інституціональних і неформальних спільнот, до яких належить людина, освіти, сім'ї, окремих особистостей тощо.

Окрім того, можна виокремити мегасоціальні чинники політико-ідеологічних ідентифікацій, до яких ми відносимо: геополітичне становище країни, глобалізацію тощо, а також мезосоціальні чинники: вища освіта, участь у молодіжних об'єднаннях. Залежно від стадії політичної соціалізації певні чинники формування політико-ідеологічної ідентичності мають різний ступінь впливу на свідомість і поведінку індивіда. В цій статті пропонуємо розглянути такий важливий чинник мікросередовища, як сім'я.

Деякі автори, розрізняючи політичні та неполітичні чинники [2, с. 54], відносять сім'ю до неполітичних. Значення неполітичних чинників визначається тим, що вони «вмонтовують» в особистісні структури найрізноманітніші погляди на політичну владу, конфлікт та порядок, насильство та терпимість, свободу та дисципліну тощо. Політичні ж чинники організуються в систему, куди входять: характер та тип державного устрою, режим, політичні інститути, партії та організації. За допомогою спеціальних механізмів ці чинники корегують та контролюють політичну поведінку індивіда. В реальному житті політичні та неполітичні чинники тісно пов'язані. Політичного значення для індивіда можуть набути і далекі від політики явища: робота, характер ставлення до природи, нерівність статей тощо.

Найчастіше сім'я як чинник мікросередовища виступає у вигляді персоніфікованого носія соціального впливу (батьки і члени сім'ї), тобто агента політичної соціалізації.

Велика роль у передачі молодій людині тих чи інших елементів політичної культури певного суспільства належить її батькам, оскільки саме через них передаються не тільки традиції, погляди та переваги, але й політичні ідеологеми.

Згідно з Г. Алмондом і С. Вербою [2, с. 43] більшість дітей здобувають елементарні політичні установки й долучаються до відповідних моделей поведінки ще у відносно ранньому віці. Деякі з таких установок будуть із часом еволюціонувати й змінюватися, а деякі можуть залишатися частиною політичного «Я» індивіда протягом усього його життя.

Прямий і непрямий вплив сім'ї – першого джерела політичної соціалізації, з яким стикається індивід, – є надзвичайно усталеним. Родина впливає на формування установок відносно влади. Участь у сімейному прийнятті рішень, скажімо, щодо електоральної поведінки батьків здатна посилювати у дитини відчуття політичної компетентності, забезпечуючи необхідні для політичної взаємодії навички та стимулюючи активне включення в політичну систему в дорослому віці. Аналогічним чином сліпа покора рішенням батьків може виробити у дитини схильність до виконання ролі підданого. Родина також формує майбутні політичні установки, визначаючи місце індивіда у великому соціальному світі, встановлюючи його етнічні, мовні, класові та релігійні зв'язки, направляючи його

професійні й економічні пошуки [2, с. 107]. Саме сім'я, як вже зазначалось, є найвпливовішим інститутом на первинній стадії політичної соціалізації. Цей вплив зумовлюється тим, що члени родини належать до певної соціальної групи, мають певні інтереси, потреби, ціннісні орієнтації, що актуалізує формування соціальних установок індивіда, його ціннісних орієнтацій та їхню реалізацію у майбутньому у сфері політики.

Результати досліджень, проведених у країнах зі стабільною політичною системою, свідчать про наявність значної кореляції між політичними поглядами батьків і дітей [2, с. 114]. Якщо, наприклад, у США батьки голосують за республіканську партію, то їхні діти, скоріше за все, будуть голосувати як республіканці або, у крайньому випадку, як незалежні, але малоймовірно – як демократи. Емпірично доведений факт високої наступності партійних уподобань у поколіннях американської родини [2, с. 123] «розбіжність у дітей і батьків спостерігається лише у 10 % випадків і підтверджує тезу про визначальну роль родини у формуванні політико-ідеологічних преференцій дітей. Її ефективність визначається тим, що сімейні ролі і поведінка батьків, інших старших членів родини ще до вступу дитини до школи дають їй значущий приклад лояльності до політичної системи, а також позитивно забарвлений емоційний зв'язок з її інститутами і символами» [2, с. 130].

В Україні, що переживає кардинальні соціально-політичні, економічні, соціокультурні зміни, існує багато причин, що сприяють віддаленню політичних уподобань дітей від відповідних уподобань батьків. Серед них перш за все треба назвати зміну суспільного ладу, відмову від монополії комуністичної ідеології, політичний плюралізм та багатопартійність, демократизацію усіх сфер життєдіяльності суспільства, можливість дійсного вибору, а не голосування під час виборчих кампаній тощо. Окрім того, треба брати до уваги зміни історичного тла суспільства, які полягають у перегляді історичних цінностей, оцінок державних та громадських діячів минулого, історичних подій; перейменуванні вулиць, руйнуванні пам'ятників минулої епохи тощо. Як наслідок, значна частина населення, яка була свідком і учасником тих чи інших подій, не може змиритися з переоцінкою власної історії. Це, у свою чергу, викликає певні суперечності з дітьми та онуками, які виховуються у зовсім інших умовах. Тут великого значення набувають зміни культурного тла суспільства. Поряд із відродженням національної культури, що саме по собі є позитивним фактом, із процесу виховання дітей в сім'ї викреслено величезний пласт культури попередньої епохи, на якому здійснювалось формування особистості батьків. На жаль, елементи національної культури далеко не завжди засвоєні батьками або сприймаються ними неоднозначно. Нарешті, зміни, що відбуваються в українському суспільстві, зумовлюють

труднощі адаптації старшого покоління до нових соціально-економічних умов. Проблеми, пов'язані з низьким матеріальним статком і низьким рівнем соціального захисту, зумовлюють відчуження від політики, а звідси і слабку кореляцію політичних поглядів батьків і дітей.

Український дослідник проблем політичної соціалізації О. Вашутін, «засновуючись на результатах опитування учнів 10–11-х класів київських шкіл, вказує на декілька чинників, що пояснюють слабкість впливу батьків на політичну соціалізацію дитини, її політико-ідеологічну ідентифікацію. По-перше, це суперечності політичної ідентифікації батьків. Іноді батьки, що вважають себе прибічниками, скажімо, лівих сил, голосують за кандидатів центристських або правих партій. Самі вони, звісна річ, внутрішньо обґрунтовують свою поведінку і не вбачають у ній серйозних суперечностей, хоча дітям це часто здається незрозумілим, внаслідок чого вплив батьків на політичну соціалізацію дітей різко знижується. По-друге, це політичні розбіжності і суперечки між батьками. По-третє, наявність у нашому суспільстві значної кількості неповних сімей. По-четверте, негативний вплив на політичний розвиток дитини, як і на її розвиток в цілому, здійснюють декасовані сім'ї, в яких батьки через різні мотиви (відсутність роботи, серйозні проблеми в особистому житті) байдужі до проблем соціально-політичного і духовного життя суспільства» [3].

Отже, характер політичного розвитку молодшої людини в сім'ї зумовлений низкою факторів, зокрема: соціально-політичною цінністю батьківського прикладу; змістом оціночних суджень батьків щодо політичних і громадських подій; частотою обговорення політичних питань у сім'ї; єдністю або відсутністю єдності політичних поглядів у батьків; суперечностями політичної ідентифікації батьків; соціально-економічним статусом сім'ї, у якій здійснюється процес політичної соціалізації; кореляцією між політичними поглядами і поведінкою батьків, інших членів сім'ї та дітей; соціально-політичною активністю та громадянською позицією членів сім'ї.

Значний політико-соціалізаційний вплив родини пов'язаний із її тривалим повсякденним латентним впливом. Дослідження американських соціологів підтверджують зв'язок базових політичних установок (авторитаризм, демократизм, політична апатія) зі стилем виховання в родині. В американській соціології загальновищезначим є висновок, що демократичний стиль прийняття рішень у повсякденному житті родини і ліберальний стиль виховання сприяють формуванню розвинutoї особистості з критичним ставленням до нав'язуваних авторитетів.

Зазначимо, що сформульована американськими дослідниками ідея про трансляцію політичних орієнтацій у родині від покоління до покоління в Європі підтверджується лише частково. Так, відповідно

до порівняльного дослідження К. Алербека, «здійсненого у восьми європейських країнах, кореляція між політичними установками батьків і 16–20-річних дітей хоча і складає 0,83, але різко падає в питаннях про ставлення до студентського руху протесту (0,26), його тактику (0,30), силові акції (0,33). Дослідники констатують, що у молодого покоління країн, де проводилось дослідження, зв'язок з офіційними інститутами виявляється меншим, а готовність підтримати рух протесту – більшим, ніж у батьків» [4, с. 26].

На нашу думку, якщо б подібне дослідження було здійснено сьогодні в Україні, ми отримали б приблизно такі ж результати, оскільки, як підкреслювалось вище, політичні уподобання, як і політичні практики батьків і дітей, за сучасних умов у багатьох випадках суттєво відрізняються. Зазначимо, що ліві, особливо комуністичні переконання певної частини сучасної української молоді, в тому числі студентської, на наше переконання, зумовлені саме впливом батьків, їхньою ностальгією за Радянським Союзом, категоричним неприйняттям нових соціально-економічних та політичних реалій. Як свідчать дослідження кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та інших дослідницьких центрів України, такі ідеологічні орієнтації перш за все притаманні родинам із низькими матеріальними статками, що підтверджує значущість цього чинника політико-ідеологічної ідентифікації особистості.

Список використаних джерел: 1. Агаларова К. А. Політико-ідеологічна ідентифікація сучасного студентства: чинники актуалізації : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / Агаларова Карина Адільвна. – Харків, 2013. – 20 с. 2. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор : учеб. пособие / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон ; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной ; науч. ред. пер. М. В. Ильин, А. Ю. Мельвиль. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с. 3. Вашутін О. Політична соціалізація молоді в сім'ї і становлення політичної психології індивіда / О. Вашутін // Людина і політика. – 2000. – № 5 (11). – С. 67–71. 4. Головин Н. А. Теоретико-методологические основы исследования политической социализации / Н. А. Головин. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004. – 288 с.

Надійшла до редколегії 10.06.2014

Агаларова К. А. Семья как микрофактор политико-идеологической идентификации молодежи

С целью изучения влияния семьи на формирование политико-идеологической идентификации современной молодежи рассмотрена семья как микрофактор такой идентификации, персонафицированный носитель социального влияния (родители и члены семьи), то есть агент политической социализации.

Ключевые слова: политико-идеологическая идентификация, факторы идентификации, семья, политическая социализация, политическая культура.

Ahalarova K. A. Family as a micro factor of political-ideological identification

This article is devoted to the research of a family as a micro factor of political-ideological identification of modern youth. Actuality of the research of the political-ideological identifications of youth is conditioned by weakening of mechanisms of transfer of civilian experience from previous generations, lack of parents' own political practice, strong influence on youth' consciousness, including influence on their political-ideological preferences, modern media, especially the Internet.

The aim of this article is the research of a family influence on the formation of political-ideological identification of the modern youth.

A family, as a micro factor of the political-ideological identification, is represented as personified bearer of social experience (parents and family members), so as an agent of political socialization.

A big role in transfer of some elements of political culture of specific society to youngsters belongs to their parents, because not only traditions, opinions and preferences, but also political ideologemes are transferred through them.

Participation in family decision-making, for example about parents' electoral behaviour, can strengthen a feeling of political competence in a child, providing necessary habits for the political interaction and stimulating an active participation in political system as an adult. By analogy, implicit obedience to parents' decisions can develop in a child an inclination to subject role. Family also forms future political views, defining person's place in a big social world, determining his/her ethnic, linguistic, class and religious connections, directing his/her professional and economical searches.

Results of the researches in countries with stable political system indicate the presence of considerable correlation between political views of parents and children.

In Ukraine, which endures great socio-political, economical and socio-cultural changes, there are a lot of reasons which stimulate estrangement of political views among children and parents. This in turn provokes some disagreements with children and grandchildren, who are brought up in totally different conditions.

Keywords: political-ideological identification, factors identification, family, political socialization, political culture.

УДК 316:472:351.74

Н. В. Бобро

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК СОЦІОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ: СУТНІСТЬ, КОНЦЕПЦІЯ ВИНИКНЕННЯ

Проведено теоретико-методологічний аналіз поняття «соціальний капітал» як однієї з найважливіших категорій суспільствознавства. Зосереджено увагу на різноманітних тлумаченнях поняття «соціальний капітал», а також виокремлено їх спільні домінанти.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, соціальні мережі, ресурси, соціальні зв'язки.

© Бобро Н. В., 2014

Феномен соціального капіталу перетворився за останні сорок років у найбільш досліджуваний феномен. Це пов'язано як з тим впливом, який соціальний капітал має не тільки на окрему людину, але і на групу, суспільство в цілому, так і зі складністю об'єкта дослідження, його неоднозначністю. У науковій літературі йде гостра суперечка про визнання негативних ефектів соціального капіталу, його різноманітні форми, структуру, чинники виникнення і розвитку, але практично всі дослідники погоджуються з тим, що соціальний капітал не міф, і він відіграє величезну роль не тільки в розвитку суспільства, але й особистості. За цих умов освоєння теоретичного багажу та понятійного апарату теорії соціального капіталу, а також конструювання вітчизняної дослідницької традиції зазначеної проблеми стає першочерговим завданням для українських соціологів.

Метою статті є аналіз основних теоретичних підходів до вивчення феномена соціального капіталу, що дозволить визначити рівні його формування і напрямки функціонування у суспільстві та виокремити їх спільні домінанти.

Аналіз останніх публікацій та досліджень свідчить, що у російській та українській соціології до теперішнього часу було представлено порівняно невелику кількість публікацій, присвячених аналізу ролі соціального капіталу у соціальних практиках. Серед учених, які працюють над проблемою соціального капіталу, можна назвати: А. Бову, О. Демківа, А. Колодія, В. Степаненка, Т. Ворожейкіну, І. Дискіна, Н. Лебедєву, В. Радаєва, Л. Стрельникову, О. Татарка, Н. Тихонову, П. Шихирєва та інших авторів. Враховуючи, що теоретичні засади, а також базові теорії соціального капіталу було закладено у західній соціології, звернемося саме до їх аналізу.

Теоретичними засадами дослідження соціального капіталу є соціально-економічні та соціологічні теорії [1; 2]. Серед перших можна назвати концепції, розроблені класичною політичною економією, зокрема теорію економічної думки, представниками якої є А. Сміт, Д. Рікардо та інші. Для А. Сміта економіка у повному розумінні є гуманітарною, або морально-етичною наукою, яка вивчає передусім взаємини між людьми [3]. Ці традиції були продовжені й розвинені, зокрема, К. Марксом у його критичній концепції відчуження як певної інтегральної характеристики соціально-економічного та соціокультурного суспільного буття, пов'язаної з розвитком товарно-ринкових відносин [4]. Отже, вчені створили підґрунтя для дослідження феномена «соціальний капітал», проте концептуально завершеного вигляду цим дослідженням не надали.

Вагоме значення для розкриття змісту соціального капіталу мають ідеї А. де Токвіля, який у праці «Демократія в Америці» ґрунтовно проаналізував громадянське суспільство Америки і дійшов висновку, що американці самовдоволено показують, як

основна турбота про самих себе постійно підштовхує їх до допомоги один одному і вимушує їх добровільно жертвувати частину свого часу і власності в ім'я благополуччя Штатів [5].

Надалі ідея соціального капіталу представлена соціологічними теоріями соціальної системи, в яких структура системи розглядається як джерело принципово нових, емерджентних властивостей системи взаємодії. Так, Е. Дюркгайм розглядав суспільство як таке, що складається з соціальних фактів або соціальних структур, які виконують для суспільства ряд функцій. Групове життя, за Е. Дюркгаймом, є протидією аномії та самознищенню, зокрема самогубству [6]. М. Вебер у своїй теорії соціальної дії визначав соціальну дію як таку, що «має певний суб'єктивний смисл, який співвідноситься із діями інших осіб або орієнтований на них» [7, с. 55].

Як ще одне джерело концепції соціального капіталу може розглядатись традиція мережевого аналізу соціальної взаємодії, що представлена дослідженнями ринку, ієрархій та обміну (М. Грановеттер, Х. Уайт).

Початок новітнього суспільно-теоретичного дискурсу про соціальний капітал та новий імпульс академічних та суспільно-політичних дискусій навколо нього пов'язані із дослідженнями американського теоретика державного управління та соціолога Р. Патнема. Він активно використовував на початку 1990-х років поняття соціального капіталу, коли досліджував реформування управління в Італії. Його аналіз показав, що стан міських громад визначально впливає на реформування, а отже, і на економічний розвиток країни. Згідно з отриманими науковцем результатами у випадку, коли у місцевій громаді переважають горизонтальні зв'язки взаємодії, то вони стають джерелом довіри між людьми, зміцнюють відчуття громадськості. Таким чином, Р. Патнем успішно популяризував концепцію соціального капіталу у науковому та громадському дискурсах, спровокувавши широкі дебати про занепад соціального капіталу в США.

Треба зазначити, що поняття «соціальний капітал» стало популярним не лише в академічних колах та виданнях. Проблематика якісних показників суспільної життєдіяльності із середини 1990-х років активно обговорюється в спеціалізованих суспільно-політичних та популярних сучасних виданнях як країн Заходу, особливо в США, так і у вітчизняних.

Багатозначність поняття дає змогу науковцям різних напрямків не лише знаходити свої аспекти та підходи до широкої проблематики соціального капіталу, а й виявляти перетини між цими підходами. Так, економісти, що традиційно зосереджені на вивченні ринкових механізмів, політологи, яких цікавить державний устрій та політичний процес, та соціологи, увага котрих прикута до дослідження соціальних груп та відносин у суспільстві, наприкінці

1990-х років почали активніше взаємодіяти стосовно проблематики соціального капіталу. Як зазначають деякі аналітики, соціальний капітал виконує роль «зорової концепції» в соціальних науках, адже «важко знайти інший термін, який би так швидко увійшов до спільного словника суспільного дискурсу, як ідея соціального капіталу» [8, с. 79]. Отже, багатозначний термін позначає різні поняття для фахівців різних галузей, проте спільним залишається «спокуса» для всіх фахівців концепції соціального капіталу використовувати її стосовно будь-якої неформальної громадської участі. У цьому сенсі розуміння того, що позначає і чим є соціальний капітал як поняття, котре важко піддається традиційним процедурам формалізації, часто досягається на підставі принципу відсутності його ознак на тлі негативних характеристик суспільної життєдіяльності. Дослідники з цього приводу зазначають: «...Коли ми часто чуємо вислови про те, що в якомусь суспільстві виявляється масова асоціальна поведінка в таких її формах, як безвідповідальність, зрадництво, хабарництво чи корупція, це трапляється тому, що громадяни недостатньо дбають про накопичення соціального капіталу» [9, с. 165]. Отже, соціальний капітал асоціюється з такими ознаками, як «здорова», «ідеальна» солідарність, як довіра та соціальна підтримка між членами суспільства.

У контексті нашого аналізу ми зосередимо увагу на різноманітних тлумаченнях поняття «соціальний капітал», а також на подальших теоретичних дебатах навколо теми в руслі суспільної парадигми, окресленої американським дослідником Р. Патнемом.

Поняття соціального капіталу є одним із центральних теоретичних положень у його відповідях на питання, чому громадянське життя в одних регіонах Італії є активним, а уряди більш ефективними та відповідальними, тоді як в інших регіонах процвітає корупція, громадські негативні традиції є розвиненими, а діяльність місцевих владних інституцій – неефективною. На думку Р. Патнема, причини цього становища полягають у регіональних відмінностях щодо акумуляції потенціалу та проявів такого феномена, як соціальний капітал. Простеживши теоретичну логіку американського дослідника, можна відзначити, що соціальний капітал є певною інтегральною соціальною характеристикою. Вона охоплює рівень розвитку громадянської співпраці та здатності громадян до об'єднань, а також норми та цінності суспільних відносин, передусім такі, як взаємність і довіра. В невеличкому есе «Спільнота, що процвітає» [10] автор зазначає: «За аналогією з поняттями фізичного та людського капіталу – засобів та навичок, що поліпшують індивідуальну виробничу продуктивність – соціальний капітал реалізує соціальний зв'язок, довіру та норми. Останні сприяють співпраці для взаємної користі» [10, р. 6]. Отже, за Р. Патнемом, формами соціального капіталу є соціальні норми, інституціоналізовані у

зразках соціальної практики довіри та людських взаємин, які він називає «горизонтальними» зв'язками співпраці, відмінними від «вертикальних» суспільних відносин ієрархії, підпорядкування та залежності.

Для П. Бурдье соціальний капітал є одним із типів капіталів позаекономічної природи, які він розглядає у своїх дослідженнях символічної влади та панування соціального виробництва в науці, культурі та освіті, а також у студіях, присвячених відтворенню соціокультурних відмінностей, соціальних статусів та стратифікацій. П. Бурдье визначає соціальний капітал як «сукупність існуючих або потенційних ресурсів, які пов'язані з наявністю усталеної мережі більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання, або іншими словами, членства в групі» [11, с. 63]. Однак, згідно з П. Бурдье, соціальний капітал є дещо більшим, аніж просто мережа групових зв'язків. Його природа передбачає трансформацію сталих відносин, як-то: сусідство, стосунки у колективі колег та навіть родинні зв'язки у такі, що передбачають тривалі суб'єктивно-емоційні зобов'язання (відчуття вдячності, поваги, дружби тощо), тобто це зв'язки особливої природи – позитивно емоційні та побудовані на довірі. П. Бурдье звертає особливу увагу на такий важливий елемент соціального капіталу, як довіра. Ця тема є однією із центральних у соціологічних тлумаченнях цієї концепції та загалом у класичній соціологічній теорії. Як зазначає французький соціолог, «користуючись довірою та накопиченим ними капіталом зв'язків, люди, здатні, як то кажуть, «прийшовши з пустими руками, унести з собою увесь ринок, маючи замість грошей своє обличчя, ім'я та честь», і навіть «ручатися (в смислі «розпочинати справу»), незалежно від того, чи є в них гроші, чи немає» [11, с. 64]. У своїх дослідженнях П. Бурдье показує також взаємозв'язок та «конвертованість» різних типів капіталів у суспільстві, наприклад, матеріального – у символічний, і навпаки [11, с. 69].

У Дж. Коулмена соціальний капітал розглядається як потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, що використовується в повсякденному житті й в екстраординарних ситуаціях, як своєрідний ресурс дії, один із способів залучення елемента соціальної структури в теоретичну парадигму раціональної дії. Вчений доходить висновку, що соціальний капітал – це «ресурси соціальних відносин і мереж відносин, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню (взаємної. – Тут і далі за цитатою в дужках – Н. Б.) довіри, визначенню (взаємних) обов'язків та очікувань, формулюванню й запровадженню (соціальних) норм, створенню асоціацій тощо» [12, р. 101]. Довіра і взаємодопомога цілеспрямовано формуються в міжособистісних відносинах і виражаються в таких формах соціального капіталу, як зобов'язання та очікування, інформаційні канали, а також соціальні норми. Дж. Коулмен застосував концепцію соціального

капіталу у своєму аналізі причин поганих показників шкільної успішності та передчасного залишення школи деякими підлітками. Причиною цих явищ, на думку дослідника, є дефіцит соціального капіталу родинного кола та соціального середовища цих учнів [13].

Згідно з Р. Патнемом [10, р. 5], соціальний капітал утворюється з активних взаємозв'язків між людьми, у межах яких довіра та спільні цінності пов'язують членів мереж та спільнот і вможливають та спрощують спільну дію. Соціальні мережі є, згідно з цією теорією, кістяком, структурним (а отже, сталим, вихідним) елементом відтворення соціального капіталу. Завдяки нормам, цінностям, довірі, підтримуваним соціальними мережами, у суспільстві утверджуються певні зразки взаємодії, важливе місце серед яких посідає специфічний тип соціальної участі. Мережі соціальної активності, включно з групами інтересів, сприяють трансформації міжособистісної довіри у довіру до соціальних інститутів. Таким чином, соціальний капітал уможливає ефективне функціонування цих інститутів.

На думку Р. Патнема, основним різновидом соціальних мереж, які сприяють примноженню соціального капіталу, є так званий третій сектор. Дослідник ставить у пряму залежність обсяг соціального капіталу і масштаби діяльності громадських організацій. Він визначає обсяг соціального капіталу через два показники: індекс довіри та членство в громадських організаціях [10].

Слід зазначити, що Р. Патнем у своїй інтерпретації соціального капіталу багато в чому опирається саме на Дж. Коулмена, проте не у всьому з ним погоджується. Так, на думку Дж. Коулмена [13], будь-яка соціальна мережа або організація є носієм соціального капіталу, якщо супутні їй норми й потоки інформації можуть бути використані її членами для одержання особистих або групових благ. Р. Патнем [10, р. 4] же вважає, що соціальний капітал міститься лише в мережах цивільних зобов'язань, які мають переважно горизонтальний характер і сприяють подоланню соціальних бар'єрів. Таким чином, у порівнянні із Дж. Коулменом Р. Патнем не тільки змінює основний рівень аналізу, переходячи від індивідів і груп до суспільства в цілому, але й різко звужує коло цілей, для досягнення яких, на його думку, необхідний соціальний капітал, що особливо помітно в його аналізі соціальних мереж.

Ймовірно, саме така еволюція досліджень соціального капіталу та наукового інтересу до них спричинила характерний сучасності перекис у дослідженні тих проявів соціального капіталу, що пов'язані з існуванням широких відкритих суспільних громад, в тому числі цілих націй. Такий макросоціологічний погляд на феномен соціального капіталу сьогодні переважає у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників соціального капіталу. Так, С. Сивуха під соціальним капіталом розуміє кількість та якість (різноманітність) соціальних зв'язків індивіда, які можуть бути використані для отримання економічних, соціальних та психологічних вигід (благ) [14]; А. Бова

визначає соціальний капітал як своєрідний ресурс, який дозволяє людині (завдяки залученню до соціальних зв'язків) одержувати певні переваги та нові можливості для реалізації своїх шансів. Він виділяє формальний та неформальний капітали і зазначає, що роль неформального соціального капіталу для суспільства в цілому або для соціальних груп не завжди можна однозначно оцінювати як позитивну або негативну. Наприклад, у суспільстві, що трансформується, «блат» може виступати як один із ресурсів підтримки соціального статусу й поліпшення особистого добробуту [15]; для О. Татарка соціальний капітал – це соціально-психологічний (взаємовідносини) ресурс, здатний приносити дохід і благополуччя (матеріальне, психологічне) людям [16, с. 495]. Вчений стверджує, що високий соціальний капітал суспільства не тільки сприяє процвітанням і підвищенню добробуту нації, але й робить її представників більш гармонійними, щасливими та соціально відповідальними [17, с. 181]; Ю. Савко зазначає, що соціальний капітал в узагальненій формі можна визначити як такий, що за своєю суттю охоплює сукупність недержавних і некомерційних суб'єктів соціального життя, мережу їхніх взаємозв'язків, цінності та норм, які вони використовують, а також різні види діяльності, які виконують з власної ініціативи в рамках сформованої мережі зв'язків з дотриманням усталеної системи цінностей і норм [18]. В. Єлагін пише, що соціальний капітал – це складова національного капіталу суспільства, інтегрований показник результату колективної дії окремих людей і соціальних груп, які внаслідок синергетичного ефекту взаємодії складних біосоціальних систем отримують певні соціально-економічні результати [19]. При цьому під результатами розуміється насамперед позитивний економічний та соціальний ефект для всього суспільства.

Привернемо увагу до ґрунтовних розробок О. Демківа, який аргументує необхідність дослідження соціального капіталу на трьох рівнях суспільної організації. Залежно від того, що розуміється під соціальним капіталом – колективне чи індивідуальне благо – він виділяє такі його три стани: індивідуальний соціальний капітал (або, як О. Демків його називає, «мережевий капітал») – «механізм зниження коштів трансакцій між індивідами внаслідок прямого чи опосередкованого знайомства між ними; груповий соціальний капітал мезорівня – це й механізм зниження коштів трансакцій між індивідами внаслідок їх приналежності до однієї соціальної спільноти; груповий соціальний капітал макрорівня – це й механізм зниження коштів трансакцій між індивідами внаслідок їх приналежності до одного суспільства» [20, с. 11–12]. У концепції О. Демківа акцент робиться на соціальній мережі як такій складовій соціального капіталу, без якої останній є неможливим і яка є вирішальною у визначенні і вимірюванні останнього. Тобто передбачається, що саме за допомогою методології мережевої соціології можна дослідити соціальний капітал.

Ще одним науковцем, чий внесок у теорію соціального капіталу важко переоцінити, є Н. Тихонова, яка зазначає, що включеність до певних соціальних мереж ще не є гарантом того, що людина зможе використати їх ресурси. Крім того, соціальний ресурс не завжди є соціальним капіталом, до якого люди можуть звертатись у разі необхідності та використовувати його в найбільш ефективній формі, яка буде забезпечувати зростання сукупного капіталу. На її думку, «ресурс соціальних мереж», або «соціальний ресурс», і «соціальний капітал» – різні за своєю соціально-економічною сутністю явища. Ресурс мереж можна вважати капіталом лише в тому випадку, якщо можна встановити чіткий зв'язок між наявністю цього ресурсу та зростанням інших видів капіталу [21].

Більш того, у своїй статті «Соціальний капітал організації: методологія дослідження» І. Мачерінскене, Р. Мінкуте-Генріксон та Ж. Сіманавічене стверджують, що соціальний капітал не можна ототожнювати із соціальними структурами або ресурсами, якими можуть користуватися члени цих структур. Соціальні структури – «це основа, завдяки якій може формуватися соціальний капітал. Однак, якщо індивіди не можуть використати існуючі в них зв'язки для одержання певної користі, самі по собі соціальні структури соціального капіталу не створюють» [22, с. 31].

Ресурси, які досягаються завдяки соціальним структурам, також не можуть бути соціальним капіталом, оскільки це одержувана завдяки соціальному капіталу користь або засоби одержання певної користі. Загальні норми поведінки або інституції, що обумовлюють соціальну взаємодію, набувають сенсу тільки в тому випадку, якщо є доцільними, тобто надають користь індивідові або організації. На думку авторів, «соціальний капітал – це свідоме використання індивіда, організації, соціальної групи або всього суспільства соціальних мереж, які завдяки довірі, загальним нормам і правилам стають засобами досягнення мети» [22, с. 33].

Російський дослідник В. Радаєв відзначає, що концепції соціального капіталу можна класифікувати залежно від того, яку складову соціального капіталу вони описують – структурну чи інституціональну [23].

Структурний аспект соціального капіталу розкривається через поняття соціальних мереж, що є основою всякого соціального капіталу, до того ж тут працює традиція мережевого підходу, що використовується для дослідження самого широкого кола об'єктів у соціальних науках. Інституціональний аспект соціального капіталу лежить в області проблематики довіри, причому довіра розуміється як виконання зобов'язань без застосування санкцій.

Таким чином, з погляду структурного підходу соціальний капітал виступає як сукупність мережних контактів; з погляду інституціонального підходу соціальний капітал являє собою накопичену довіру й вимірюється кількістю накопичених зобов'язань. Представником

структурного підходу є Р. Роуз. Інституційний аспект соціального капіталу відзначають Р. Патнем Е. Лессер, Ф. Фукуяма.

Такі вчені, як А. Поліщук і Р. Меньшев, пояснюючи різницю у механізмах дії двох різних видів соціального капіталу, пишуть, що протиставлення відкритого та закритого соціального капіталу частково нагадує розмежування між суспільно-продуктивною та суспільно-непродуктивною діяльністю: обидва види діяльності здатні принести індивідуальну вигоду, але в першому випадку виникає ще й суспільний вигравш, а в другому успіх досягається за рахунок чистого перерозподілу уже створених благ на користь членів групи [24, с. 53–54]. А це означає, що від того, які саме групи набули поширення в тому чи іншому суспільстві, і залежатиме результативний вектор дії його соціального капіталу.

Отже, на сучасному етапі дослідження природи й функцій соціального капіталу спостерігається зближення поглядів представників економічного й соціологічного підходів, що особливо помітно на рівні емпіричних досліджень й у меншому ступені – в області розробки теорії, тоді як саме узгодження різних підходів до феномена соціального капіталу робить можливим проведення міждисциплінарних досліджень у цій сфері.

Таким чином, проаналізувавши базові теоретичні підходи до визначення поняття соціального капіталу, ми дійшли **висновку**, що він нерозривно пов'язаний із мережами соціальних відносин. Він не може існувати поза цими мережами (тобто наявність соціального капіталу в окремої людини можлива тільки завдяки її приналежності до певних соціальних груп). У свою чергу, соціальний капітал окремої групи або суспільства зникне, як тільки група перестане існувати. Причому коли людина вийде з групи, вона втрачить доступ до соціального капіталу цієї групи, хоча соціальним капіталом взагалі вона володіти буде, оскільки залишиться членом інших груп. Отже, щоб залишитися продуктивним, соціальний капітал вимагає постійної «підтримки»: соціальні зв'язки слабшають, якщо індивіди перестають підтримувати регулярні контакти.

По-друге, у структурі соціального капіталу виділяють компоненти, що виступають необхідними елементами конституювання цієї структурно-реляційної системи. Основними компонентами соціального капіталу є соціальні зв'язки (соціальні мережі), норми, правила, санкції, переконання та довіра. Елементи соціального капіталу пов'язані між собою і залежать від форми й рівня соціального капіталу. Виділяють три рівні соціального капіталу – мікро- (індивід), мезо- (організація або співтовариство) та макрорівні (суспільство). Залежно від рівня соціальний капітал використовують як індивідуальне, колективне або ж суспільне благо.

На завершення нашої розвідки хотілося б відмітити, що узагальнений досвід соціальних практик щодо визначення поняття

соціального капіталу допоможе створенню соціальних технологій та реалізації соціоінженерної функції, що притаманна сучасній соціологічній науці.

Список використаних джерел: 1. Бусова Н. Культурные корни социального капитала / Н. Бусова // Социологические исследования. – 1999. – № 8. – С. 144–148. 2. Гугнін Е. Феномен социального капитала / Е. Гугнін, В. Чепак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 49–57. 3. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 477 с. 4. Маркс К. Избранные сочинения : в 9 т. / Карл Маркс, Фридрих Энгельс ; Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М. : Политиздат. – Т. 7. Капитал. Критика политической экономии : в 4 кн. Кн. 1 / Карл Маркс. – 1987. – 811 с. 5. Токвиль А. Демократия в Америке / Алексис де Токвиль. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с. 6. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с. 7. Рущенко І. П. Загальна соціологія : підручник / І. П. Рущенко. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 524 с. 8. Патнэм Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнэм // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 4. – С. 77–86. 9. Social Capital. A Multifaceted Perspective / ed. By P. Dasgupta, I. Serageldin. – Washington, 2000. – P. 147–171. 10. Putnam R. The Prosperous Community. Social Capital and Public Life / Robert D. Putnam // The American Prospect. – 1993. – Vol. 4, № 13. – P. 1–8. 11. Бурдьє П. Форми капіталу / П. Бурдьє ; [пер. с англ. М. С. Добряковой ; науч. ред. В. В. Радаєв] // Економічна соціологія. – Т. 6, № 3. – 2005. – С. 60–74 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ecsoc.msses.ru/data/670/586/1234/ecsoc_t3_n5.pdf. 12. Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman // American Journal of Sociology. – Vol. 94. – 1988. – P. 95–120. 13. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман ; [пер. с англ. И. Дискин] // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121–139. 14. Сивуха С. Гендерное измерение социального капитала / Сивуха С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://un.by/pdf/statistics/8/text1.doc>. 15. Бова А. Проблемы управления социальным капиталом / А. Бова // Персонал. – 2003. – № 3. – С. 58–61. 16. Татарко А. Н. Социальный капитал как объект психологического исследования [Електронний ресурс] / А. Н. Татарко. – М. : Макс-Пресс, 2011. – Режим доступу: http://www.civisbook.ru/files/File/Tatarko_monogr.pdf. 17. Татарко А. Н. Экономические установки и социальный капитал: кросс-культурное исследование / А. Н. Татарко // Альманах современной науки и образования. – 2010. – № 10. – С. 175–186. 18. Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь [Електронний ресурс] / Ю. Савко // Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки. – Вип. 4. – 2002. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Savko.htm>. 19. Єлагін В. П. Про сутність поняття «соціальний капітал» та його роль у процесі розбудови соціальної держави [Електронний ресурс] / В. П. Єлагін // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 1 (39). – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/05.pdf>. 20. Демків О. Мережева структура соціального капіталу : автореф. дис. ... канд. соціол. наук :

22.00.03 / Демків Олег Богданович. – Київ, 2006. – 16 с. **21.** Тихонова Н. Е. Социальный капитал как фактор неравенства / Н. Е. Тихонова // *Общественные науки и современность*. – 2004. – № 4. – С. 24–35. **22.** Мачеринскене И. Социальный капитал организации: методология исследования / И. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон, Ж. Симанавичене // *Социологические исследования*. – 2006. – № 3. – С. 29–38. **23.** Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. В. Радаев // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 2. – С. 6–16. **24.** Полищук Л. Экономическое значение социального капитала / Л. Полищук, Р. Меняшев // *Вопросы экономики*. – 2011. – № 12. – С. 46–65.

Надійшла до редколегії 20.06.2014

Бобро Н. В. Социальный капитал как социологическая категория: сущность, концепция возникновения

Осуществлён теоретико-методологический анализ понятия «социальный капитал» как одной из наиболее важных категорий обществоведения. Акцентировано внимание на различных толкованиях понятия «социальный капитал», а также выделены их общие доминанты.

Ключевые слова: социальный капитал, доверие, социальные сети, ресурсы, социальные связи.

Bobro N. V. Social assets as a sociological category: essence, concept of origin

The last decade is characterized by close attention from both theorists and practitioners of various social sciences to the issue of social asset. The theme of social asset is studied in many sociological concepts and theories that are based on the paradigms of classical sociology. This is natural, since the problem is directly related to one of the basic issues of sociology, namely it reveals the possibilities of social subject rationally make special relationship of social reality. Moreover, fundamental problems of sociology concerning the relationship of people due to the social life are related to the issues of social asset.

Nowadays there is no doubt that the analysis of social asset's essence and the mechanisms of its impact on key social processes has both theoretical and practical importance. It is because its specific mechanisms of managing social processes are developed; opportunities to influence on the character, essence and sustainability of social interaction are defined and used.

Conducted theoretical overview of social asset's interpretations made possible for the author to come to a conclusion, firstly, that it is inextricably linked to the networks of social relations and can not exist outside of these networks (i. e., the presence of social asset in the individual is possible only because of his/her membership to a particular social group). In turn, social asset of a specific group or society will disappear as soon as the group ceases to exist. And when a person comes out of the group, he/she will lose access to the social asset of this group, although he/she will have social asset in general, as he/she will be a member of other groups. Hence, social asset requires constant «support» in order to stay productive: social relations weaken, if individuals cease to maintain regular contacts.

Secondly, components that are necessary elements of constituting this structural and relational system are singled out in the structure of social asset. The main components of social asset are social relations (social networks), rules, regulations, sanctions, belief and trust. Elements of social asset are interrelated and depend on the form and level of the social asset. There are three levels of the social asset. They are: the micro- (individual), meso- (organization or community) and macro levels (society). Depending on the level, the social asset may have individual, collective or public benefit with the help of the effects of its usage.

Third, social asset involves the deliberate use of social networks by individuals, social groups or society in the whole to achieve certain goals.

Fourth, it is possible to enlarge any other kind of asset through social relations like: human, cultural, financial, status. Knowledge, experience, skills, business and physical qualities, money, «pass» to certain social groups, social approval, respect and benefits are the resources that may be obtained. This means that considering the ultimate significance it is the social capital that is the most influential factor in different social processes.

Keywords: social asset, trust, social networks, resources, social relations.

УДК 316:624

**І. П. Рущенко,
О. О. Сердюк**

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ СЛОБОЖАН: БЕРЕЗЕНЬ – КВІТЕНЬ 2014 РОКУ

Дослідження побудовано на даних опитування жителів Харкова та Харківської області, що проводилося у березні – квітні 2014 р. за підтримки Харківської обласної державної адміністрації. Дані опитування засвідчують, що Слобожанщина за світосприйняттям населення є невід’ємною частиною України – абсолютна більшість опитаних не припускає дезинтеграції країни. Проте у суспільно-політичних настроях присутня і ідея федеративного устрою. 44 % респондентів воліє бачити мирне вирішення кризи на шляху взаємопорозуміння та об’єднання усіх політичних сил докола збереження миру та цілісності проти 17 % тих, що прагнуть продовження боротьби за домінування певних політичних інтересів. Політична активність харків’ян переважно поширюється на цілковито мирні дії, серед яких на першому місці – участь у виборах. Третина – не готові взагалі брати участь у публічних акціях. Певна частка респондентів (до 30 %) висловила готовність особисто залучатися до дій міліції з підтримки громадського порядку.

Ключові слова: суспільно-політичні настрої, політична активність, соціально-політична криза, респонденти, соціологічне опитування.

Соціологам Харківського національного університету внутрішніх справ випала нагода зробити соціологічний вимір суспільно-політичних настроїв жителів м. Харкова та Харківської області в один з найбільш драматичних періодів української історії. Складається

© Рущенко І. П., Сердюк О. О., 2014

уявлення, що в цих непростих умовах, коли країна знаходиться на порозі громадянської війни, ніхто вже не цікавиться громадською думкою, бо ставка робиться не на демократичні процедури, а на насильство. Проте громадську думку скасувати неможливо, фундаментальні світоглядні орієнтири, поточні настрої обов'язково будуть впливати на політичну ситуацію. І цим зумовлена актуальність соціологічного дослідження, результати якого наведено у статті.

Здійснення польового етапу соціологічного дослідження проводилось у два етапи: 1-й етап – опитування мешканців м. Харкова, яке проводилося Харківським національним університетом внутрішніх справ 22–23 березня 2014 року; 2-й етап – опитування мешканців Харківської області, яке проводилося Департаментом масових комунікацій Харківської обласної державної адміністрації з 1 по 15 квітня 2014 року.

Обсяг вибіркової сукупності склав 1200 респондентів. Параметри вибіркової сукупності в цілому відображають модель генеральної сукупності, обсяг якої складає 2 736 085 чол. (01.03.2014), і відповідають вимогам щодо репрезентативності – похибка результатів складає $\pm 2,26\%$ (при довірчій вірогідності 95 % і варіативності 20 %).

Опитування проводилось методом структурованого особистого інтерв'ю «віч-на-віч» (face-to-face). Інтерв'ю включало 25 питань. Отримані дані були математично оброблені за допомогою програмного пакета для статистичної обробки даних соціологічних опитувань SPSS (v. 22.0).

Обмежимося викладом змісту відповідей на найбільш суттєві питання, які характеризують суспільно-політичні погляди жителів регіону. Перед респондентами ставилося питання: «Яким би Ви хотіли бачити державне майбутнє України?». В таблиці 1 наводяться дані розподілу відповідей.

Таблиця 1

Процентний розподіл відповідей на запитання «Яким би Ви хотіли бачити державне майбутнє України?» серед мешканців Харківської області в цілому та мешканців м. Харкова

По області в цілому			По м. Харкову		
Єдина країна в існуючих кордонах	Федеративна країна в існуючих кордонах	Припускаю відокремлення окремих територій від України	Єдина країна в існуючих кордонах	Федеративна країна в існуючих кордонах	Припускаю відокремлення окремих територій від України
58,7 %	26,1 %	15,2 %	50,9 %	28,2 %	20,9 %

На наш погляд, отриманий розподіл не є випадковим, він зумовлений, передусім, етнічним складом як області в цілому, так і міста зокрема. В таблиці 2 наводимо дані Всеукраїнського перепису населення 2001 р. щодо етнічного складу регіону.

Таблиця 2

**Дані Всеукраїнського перепису населення 2001 р.
щодо етнічного складу Харківського регіону**

По області в цілому			По м. Харкову		
Українці	Росіяни	Інші етнічні групи	Українці	Росіяни	Інші етнічні групи
70,7 %	25,6 %	3,7 %	61,0 %	34,2 %	4,8 %

Отже, зменшення частки етнічних українців у місті позначається на відносному зменшенні прихильників унітарності, і навпаки. Це є статистичною тенденцією, і вона не розкриває мотиви вибору кожної окремої людини (тобто серед росіян за походженням є прихильники унітаризму або етнічні українці можуть мати з цього приводу окрему думку, проте сама тенденція підкоряється закону великих чисел). Ця закономірність, безумовно, простежується за усіма без винятку регіонами України, хоча конкретні процентні частки змінюються залежно від питомої ваги українців у соціальній структурі суспільства. Українці залишаються, образно кажучи, стрижнем політичної нації, і це є ґрунтовним фактом соціально-політичної реальності. Російське питання на Сході України є також фактом, на який не можна не зважати: певні прошарки росіян, переважно старшого віку, залишаються не інтегрованими до складу нації. Ми не будемо зупинятися на причинах цього явища, бо це є окремою і складною темою. Зазначимо, що молоді люди складають більш когерентну масу, де етнічні розбіжності відходять на другий план.

З поглядами на державний устрій країни корелюються ідентичності жителів регіону (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Процентний розподіл відповідей на запитання
«Якою мірою Ви відчуваєте себе ... ?» (% до тих, хто відповів)**

Ким вважають себе опитані	Повною мірою	Значною мірою	Малою мірою	Зовсім не відчуваю	Важко відповісти
Громадянином України	63,9	19,5	8,4	4,5	3,7
Харків'янином	61,4	21,0	8,9	5,4	3,3
Патріотом Харківщини	48,7	25,7	11,4	7,6	6,7
Патріотом України	40,2	27,1	15,3	10,2	7,1
Європейцем	14,1	8,7	15,8	45,7	15,7
Громадянином іншої країни	9,6	8,8	11,3	58,9	11,4

Закономірність тут полягає у тому, що особи, які не відчують себе громадянами України і не вважають себе патріотами, припускають поділ країни; і навпаки – оскільки в регіоні домінують патріотичні настрої, то очевидним є вибір харків'ян на користь збереження країни в існуючих кордонах. Натомість у регіоні є певна соціальна база (близько 15 відсотків населення) для політичного сепаратизму. І хоча у більшості, як засвідчило опитування, ці люди не схильні до активних дій (див. далі на рис. 2), проте, за умов штучної мобілізації та фінансування, до сепаратистських чи квазі-сепаратистських акцій (під гаслами федералізації та суверенізації регіону), до відповідних масових заходів можна долучати кілька сотень або навіть тисяч осіб.

Дослідження зафіксувало суттєве соціально-психологічне напруження: значні прошарки слобожан гостро переживають кризову ситуацію. До «зовнішнього» інформаційного тиску та збудження додаються і конфлікти поміж близькими, знайомими, колегами по роботі на ґрунті політичних розбіжностей: на це вказали 39 % опитаних (мали одну або більше конфліктних ситуацій). «Градус» напруження було зафіксовано за шкалою психоемоційного стану, яку наведено у таблиці 4. Більш ніж половина опитаних оцінюють власний стан зі знаком «-». Майже кожен п'ятий з опитаних відчуває тривогу та пригніченість.

Таблиця 4

**Процентний розподіл відповідей на запитання
«Як би Ви оцінили власний душевний (психоемоційний) стан
в останні дні?» (% до тих, хто відповів)**

Вкрай позитивний (радість і підйом)	Скоріше позитивний, ніж ні	Звичайний («як завжди»)	Скоріше негативний, ніж позитивний	Вкрай негативний (тривога та пригніченість)
3,7	15,5	26,5	34,9	19,3

Як видно з даних, що наведені у таблиці 5, респонденти на момент опитування пов'язували напруження переважно з ситуацією в інших регіонах країни. Можливо, саме це пояснює значну частку тих, хто не піддався тривозі. До того ж дослідження зафіксувало чималий прошарок тих, хто слабо цікавиться суспільно-політичною ситуацією (7,7 % – зовсім не цікавляться, 30,4 % – цікавляться час від часу). Певна пасивність у політиці завжди вирізняла ментальність слобожан, принаймні, значних прошарків жителів регіону.

Таблиця 5

**Процентний розподіл відповідей на запитання
«Наскільки, на Ваш погляд, напружена суспільно-політична
ситуація в Україні та м. Харкові?» (% до тих, хто відповів)**

Регіон	Ситуація звичайна	Злегка напружена	Помітно напружена	Сильно напружена	Ситуація критична
В Україні	6,3	10,8	28,5	31,8	22,7
В м. Харкові	12,7	24,6	31,5	22,3	8,9

Зосередженість на власних проблемах, сімейних справах, егоцентризм простежуються у відповідях щодо того, як себе треба поводити під час кризи. Це стає очевидним із аналізу даних, що наведені на рисунку 1. Ми бачимо, що активну позицію можуть зайняти порівняно невеликі частки населення. Більшість опитаних обирають пасивний шлях, що передбачає тактику «пережити важкі часи, спираючись на близьких людей».

Рис. 1. Процентний розподіл відповідей на запитання Який Ваш особистий план пережити цей «смутий час»? (% до усіх). Сума показників не дорівнює 100 %, тому що респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповідей

Політична активність харків'ян переважно поширюється на цілковито мирні дії, серед яких на першому місці – участь у виборах. Третина – не готові взагалі брати участь у публічних акціях протесту.

Це наглядно демонструє розподіл відповідей на питання «В яких акціях соціального протесту Ви особисто були б готові взяти участь?» (див. рис. 2). Радикалізм – не в ментальності пересічних слобожан.

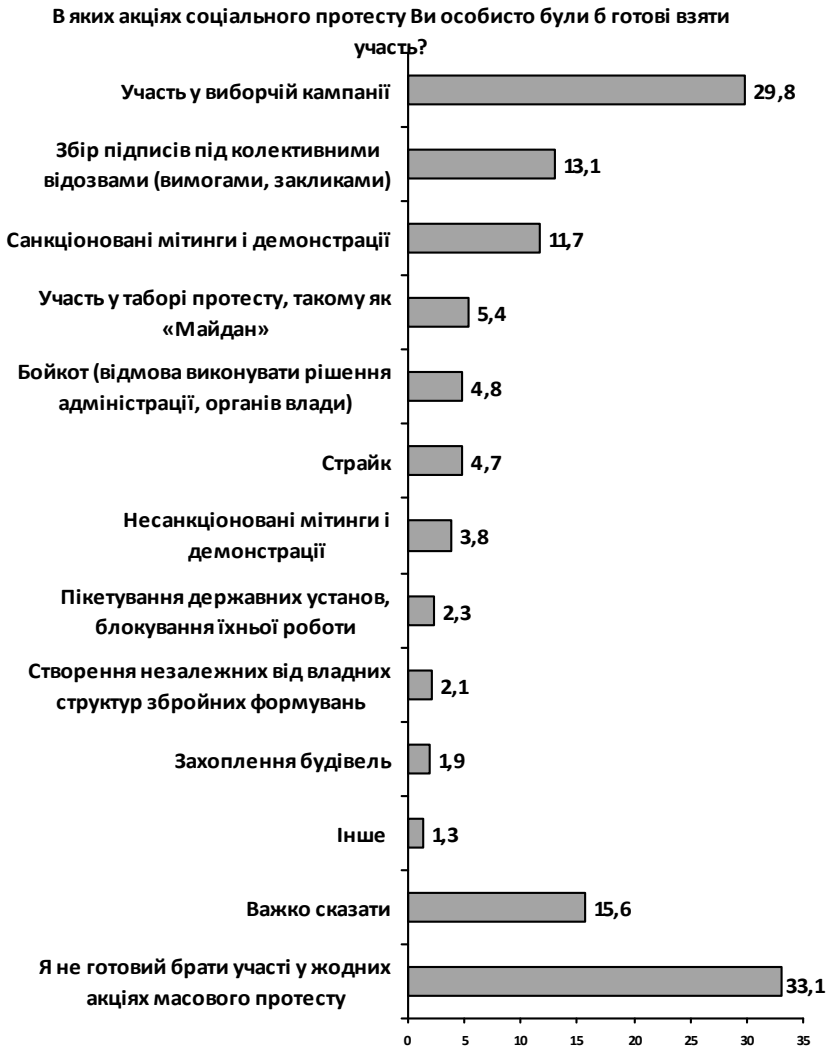

Рис. 2. Процентний розподіл відповідей на питання «У яких акціях громадського протесту Ви особисто були б готові взяти участь?» (% до усіх). Сума показників не дорівнює 100 %, тому що респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповідей

Більш за усе харків'яни зацікавлені у збереженні матеріальних гарантій та відновленні спокою у регіоні. Це стає очевидним з розподілу відповідей на питання, яке стосувалося пріоритетів місцевої влади (усього 12 позицій для вибору респондентами). На першому місці (66,3 %) – збереження соціальних виплат, пенсій, зарплат; на другому (41 %) – боротьба зі злочинністю, бандитизмом.

Певна частка слобожан вважає за доцільне, аби громадяни залучалися до дій міліції з підтримки громадського порядку. Як бачимо з гістограми на рисунку 3, «голоси» про та contra фактично поділено навпіл.

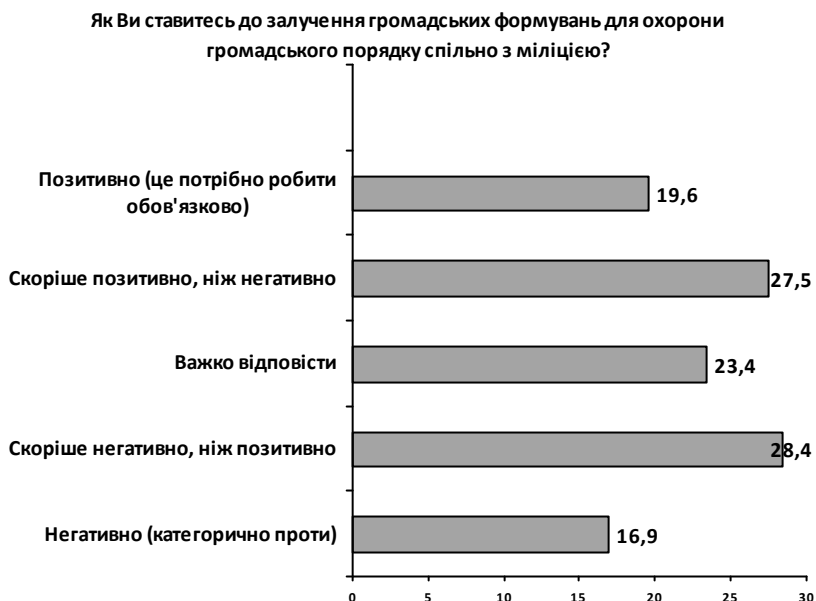

Рис. 3. Процентний розподіл відповідей на питання «Як Ви ставитесь до залучення громадських формувань для охорони громадського порядку спільно з міліцією?» (% до тих, хто відповів)

Проте далеко не кожний громадянин готовий особисто підтримати роботу правоохоронців (див. рис. 4). Але і 30 відсотків опитаних, які в сумі позитивно ставляться до співпраці з міліцією, засвідчують високій мобілізаційний потенціал. Соціальна мобілізація в умовах кризи є потужним резервом у ситуації, коли державні сили структури виявилися «не на висоті» і не зуміли дати ефективну відсіч сепаратизму та тероризму.

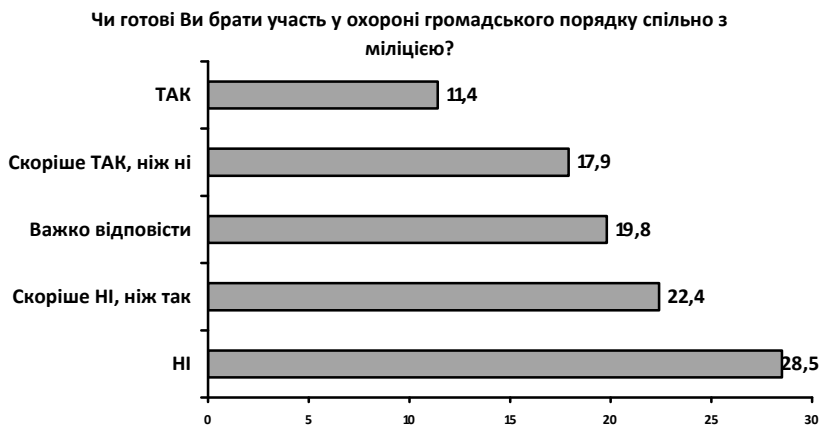

Рис. 4. Процентний розподіл відповідей на питання «Чи готові Ви брати участь у охороні громадського порядку спільно з міліцією?» (% до тих, хто відповів)

У цілому дані опитування засвідчують, що Слобожанщина за світосприйняттям населення є невід'ємною частиною України – абсолютна більшість (до 85 % опитаних) не припускає дезинтеграції країни. Проте у суспільно-політичних настроях присутня і ідея федеративного устрою. Відносна більшість респондентів (44 %) воліла бачити мирне вирішення кризи на шляху взаємопорозуміння та об'єднання усіх політичних сил довкола збереження миру та цілісності (проти 17 %, що прагнуть продовження боротьби за домінування певних політичних інтересів). І хоча слобожани є доволі пасивними у політичному контексті, значні прошарки населення зацікавлені у наведенні порядку і можуть надати в цьому практичну допомогу правоохоронним органам.

Надійшла до редколегії 05.06.2014

Рущенко І. П., Сердюк А. А. Социально-политические настроения слобожан: март – апрель 2014 года

Исследование построено на данных опроса жителей Харькова и Харьковской области, проведённого в марте – апреле 2014 г. при поддержке Харьковской областной государственной администрации. Данные опроса свидетельствуют, что Слобожанщина по мировосприятию населения является неотъемлемой частью Украины – абсолютное большинство опрошенных не допускают дезинтеграции страны. Однако в общественно-политических

настроениях присутствует и идея федеративного устройства. 44 % респондентов желают мирного разрешения кризиса и объединения всех политических сил на пути сбережения мира и целостности, в отличие от 17 % тех, кто настроен на продолжение борьбы для доминирования определённых политических интересов. Политическая активность харьковчан связана с целиком мирными действиями, среди которых на первом месте – участие в выборах. Треть – вообще не готовы принимать участие в публичных акциях. Определённая часть респондентов (до 30 %) выразила готовность лично участвовать в деятельности милиции по поддержанию общественного порядка.

Ключевые слова: социально-политические настроения, политическая активность, социально-политический кризис, респонденты, социологический опрос.

Rushchenko I. P., Serdiuk O. O. Social and political attitudes of Slobozhanschina: March – April 2014

This article is based on a survey of residents of Kharkiv city and Kharkiv region (this region self-named Slobozhanschina), conducted by sociologists of Kharkiv National University of Internal Affairs in March – April 2014, with the support of Kharkiv Regional State Administration. Sampling parameters generally reflect the model of the total population, which amounts to 2 736 085 (on 01.03.2014), and meet the requirements of representativeness – the error is $\pm 2,26\%$ (with a confidence level of 95 % and 20 % of the variance).

Overall, the survey data shows that the worldview for Slobozhanschina is an integral part of the population of Ukraine, the vast majority (85 % of respondents) does not allow the disintegration of the country. Although, citizens represent the idea of a federal unit in the social and political attitudes of Slobozhanschina. The majority of respondents (44 %) would like to resolve social and political crisis in Ukraine in a peaceful way and unification of all political forces in the way of saving the world (as opposed to 17 % who are set to continue the struggle for the domination of certain political interests). The study showed a significant social and psychological stress: large segments of Slobozhanschina citizens stung crisis. For the «external» informational pressure and excitement added conflicts among family, friends, work colleagues on the basis of political differences (by this point 39 % of respondents had one or more conflicts).

Political activity of citizens of Kharkiv City and Kharkiv region is connected with the whole peaceful actions, where the first place has participation in the elections. Third part of respondents is not ready to participate in the public demonstrations. A certain part of the respondents (30 %) expressed their willingness to be personally involved in the activities assisting the police to keep public order. This indicates the high mobilization potential.

Keywords: social and political attitudes, political activity, political crisis, respondents, survey.

УДК 336.13.01(477)(091)

Глущенко В. В. Історія фінансової науки України (вишкіл студії) : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів спец. «Фінанси і кредит» та «Банківська справа» / В. В. Глущенко, Д. М. Загорська. – Харків : Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. – 300 с.

Рецензований посібник, підготовлений авторами з Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, може претендувати на достатньо високу оцінку, оскільки містить оригінальний матеріал та цікаві узагальнення. Важливий він не лише з наукової та навчально-методичної точок зору, але й із морально-психологічної, бо в ньому віддається належна шана науковому доробку багатьох українських вчених у галузі фінансової науки, зокрема і тим із них, які працювали в вище згаданому університеті.

Цілоком можна погодитися з думкою авторів, що історію фінансової науки України неможливо викласти без світової фінансової науки і російської в тому числі, оскільки російська фінансова думка була також і українською, зважаючи на те, що багато українців за своїм походженням працювали на керівних фінансових посадах Російської імперії, а згодом – СРСР.

Правомірним нам також здається те, що автори починають відлік розвитку вітчизняної фінансової думки з Київської Русі, при цьому відзначаючи, що фінансова думка в Київській Русі, як і в інших державах того часу, не була розвиненою і не складала цілісної системи знань, а фінансові явища пояснювалися на підставі філософських та релігійних уявлень (с. 25 книги).

Досить цікавими є розмірковування авторів щодо фінансової політики українських гетьманів. Вона, як справедливо підкреслюють автори, характеризувалася трьома головними обставинами: 1) була атрибутом державності; 2) була засобом розвитку національного господарства; 3) відзначалася певною демократичністю (с. 39), хоча тут точніше було б говорити про ліберальність.

Певну увагу автори приділяють ролі фінансів у добу Української революції 1917–1920 рр. У навчальному посібнику зазначається, що це був період створення української фінансової системи, оскільки Україна на початку цього періоду не мала ні своїх грошей, ні своїх податків, ні свого банку і фінансово повністю залежала від Росії (с. 190). У цих умовах українські уряди скоріше емпірично, ніж теоретично вирішували питання створення національної фінансової системи, хоча були вдалі спроби розробити теорію касового виконання доходів і видатків бюджету, а також порядку здійснення обліку грошових і матеріальних цінностей в організаціях й установах.

Найбільший інтерес у мене особисто, як у фахівця з історії 1920-х рр., викликав розділ, присвячений грошовій реформі та розвитку емісійного господарства у 1922–1924 рр. Тут автори віддали належне ролі уродженця Херсонської губернії В. В. Тарнавського у формуванні ідеології цієї реформи. Його ідея полягала в тому, щоб, не припиняючи емісію «совзнаків», що знецінювалися і якими покривався бюджетний дефіцит, паралельно випускати (для комерційного обігу) відносно стабільні банкноти, у певній мірі забезпечені золотом та валютою. Не обійшли увагою автори й погляди видатного харківського фінансиста О. Г. Лібермана, який був одним з теоретиків економічної реформи 1965–1967 рр. в СРСР. У посібнику підтримується уже усталена в фінансовій науці думка про те, що його статті в газеті «Правда» у 1962 і 1964 рр. були стилієм викладом концепції економічної реформи (с. 247).

Можна відзначити ще й інші позитивні якості цієї книги, проте вона має й певні недоліки. Перший з них, – що зразу впадає в очі, – це деяка неохайність в оформленні книги. В ній чимало друкарських помилок та неправильно перекладених слів. Є повтори. Наприклад, на с. 283 і 286 надруковано один і той самий сюжет про сучасний потенціал фінансової науки в Україні. Не всі питання для самоперевірки, що наводяться в посібнику, є вдалими. Зокрема, на с. 218 таким є питання про основні положення німецької класичної філософії, що виходить за рамки заявленої теми. Однак це окремі недоліки, що суттєво не впливають на позитивне враження від книги, яка, безсумнівно, буде корисною для фахівців та студентів багатьох наук.

Володимир Греченко,

доктор історичних наук, професор

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 347.99:347.64-058.862](477.)(091)

В. Є. Кириченко,

доктор юридичних наук, професор

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Історико-правове дослідження органів опіки і піклування в Україні

Діти, позбавлені батьківського піклування, – невід’ємна складова цивілізації. Війни, хвороби та епідемії, стихійні лиха та батьківська зрада стали основними джерелами сирітства. Потреба мати сім’ю, батька й мати – одна з найсильніших потреб дитини, проте коли вона позбавлена батьківської турботи, піклування про сироту перебирає на себе суспільство і держава. Саме ефективність

виконання цієї функції характеризує державу як соціальну та таку, що зорієнтована на людину.

Кілька фактів! За відомостями ЮНІСЕФ в Україні, станом на 2012 р., кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що мешкають в інтернатах, становила 95 тис., а ще близько 100 тис. дітей живуть на вулиці. Щорічно 8–10 тис. дітей стають сиротами за живих батьків. Проте вся ця сумна статистика була притаманна мирному часу і відтепер виглядає дещо інакше. Вірно сказано: «По плодах упізнаєте їх...». Показовим є і такий факт: в Харкові в 2011 р. демонтовано пам'ятник Антону Макаренку, видатному педагогу, який, за твердженням ЮНЕСКО, змінив спосіб педагогічного мислення людства у ХХ ст.

Незадовільне виконання державою покладених на неї функцій, безумовно, потребує відповідної негайної корекції. Погіршує ситуацію і відсутність наукових праць, спрямованих на вдосконалення сучасного стану речей. В українській історико-правовій науці до цього часу не приділялося належної уваги дослідженню міських сирітських судів. Ці органи, які були запроваджені на українських землях Російської імперії наприкінці ХVIII ст., стали одним з перших спеціалізованих органів опіки на території України. А відтак монографічне дослідження питань діяльності міських сирітських судів, здійснене науковим співробітником відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Малишевим Олександром Олеговичем¹, слід, безумовно, вітати.

Зміст монографії свідчить, що її автор провів значну дослідницьку роботу, опрацювавши та узагальнивши широке коло документальних та архівних джерел. Справді ґрунтовною (понад 500) є кількість джерел, які залучив дослідник. А здійснений ним історіографічний огляд, як видається, має самостійне наукове значення і стане у пригоді багатьом іншим правознавцям, історикам, соціологам, що досліджують споріднені проблеми.

З приємністю маємо відзначити зусилля молодого науковця, який спрямував свою увагу на виявлення тенденцій історичного розвитку українського та зарубіжного опікунського права. Цікавим є висновок, що окрім остзейського та шведського права, на російського законодавця, який переймався запровадженням західного досвіду у сфері опіки й піклування, впливали наукові праці провідних англійських та французьких фахівців.

Показовим є висновок О. Малишева про те, що взірцем для російського міського сирітського суду були сирітські суди, що існували

¹ Малишев О. О. Міські сирітські суди в Україні: історико-правове дослідження / О. О. Малишев ; відпов. ред. І. Б. Усенко ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ : Принт-Сервіс, 2013. – 352 с.

на землях сучасних країн Балтії. І сьогодні ми маємо констатувати, що прибалтійські країни не тільки поважно ставляться до власного історичного досвіду, а й ефективно використовують його. Певне лідерство в цьому питанні сьогодні належить Латвії.

Монографія має не лише пізнавальне, а і практичне значення. Останнє полягає в тому, що вивчення досвіду минулого дозволяє повніше оцінювати ті процеси, що відбувалися у вітчизняній історії, та дає можливість ураховувати історичні уроки в майбутньому. Дослідник не обмежився лише історичним аналізом, а й запропонував і своє бачення заходів щодо вдосконалення класичних інститутів опікунського права в контексті права приватної власності як фундаментальної цінності людської цивілізації. Привертає до себе увагу подання в монографії опік, які є незвичними для нашого часу, особливо що стосується так званих спонукальних опік, метою яких було не забезпечення інтересів власника підопічного майна, а забезпечення виконання грошових зобов'язань власника за рахунок його майна.

Абсолютна більшість авторських висновків і спостережень є результатом предметного наукового аналізу. Важливими елементами рецензованої роботи, в яких зосереджена новизна і творчий доробок ученого, є узагальнюючі дані як результат систематизації та синтезу матеріалу.

Сподіваємося, що подані в монографії відомості, які в історичній ретроспективі висвітлюють проблеми опіки і піклування (окрім їх безпосереднього значення для історико-правової науки), зацікавлять державників і можновладців та стануть їм в нагоді під час реформування опікунської справи. Переконані, що матеріали сирітських судів – описи майна, духовні заповіти, інші документи, що зберігаються у фондах сирітських судів та яскраво змальовують світ речей міської людини кінця XVIII – поч. XX ст., стануть також цікавими для фахівців у галузі соціальної історії, ювенальної юстиції і взагалі всім тим, кому небайдужі долі тисяч дітей-сиріт нашої країни.

НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦЮ

Балабанова Л. М. Психологічні особливості професійного самовизначення правоохоронців : монографія / Л. М. Балабанова, І. В. Жданова, А. В. Нежута ; Харків. нац. ун-т. внутр. справ. – Харків : Федорко, 2014. – 152 с.

Монографію присвячено актуальній на сьогоднішній день проблемі професійного самовизначення працівників ОВС, яка недостатньо досліджена в юридичній психології. В роботі представлено теоретичний аналіз сучасних наукових праць із проблеми професійного самовизначення особистості, емпіричні дані про гендерні особливості мотиваційного, ціннісно-смыслового компонентів професійного самовизначення правоохоронців, системи ставлень до своєї професії на різних етапах професійного становлення, а також напрямки оптимізації процесу професійного самовизначення правоохоронців у гендерному аспекті.

Бандурка О. М. Гроші та кредит : підручник / О. М. Бандурка, В. В. Глущенко, А. С. Глущенко. – [2-ге вид., допов. і перероб.]. – Львів : Магнолія 2006, 2014. – 368 с.

У підручнику викладено теоретичний курс, що є складовою частиною навчального плану підготовки фахівців з фінансів та кредиту і банківської справи. Висвітлено теоретичні аспекти функціонування в ринковій економіці таких категорій, як гроші, кредит, грошовий та валютний ринок. Розкрито діяльність фінансових посередників: банків, парабанківських установ, лізингових, трастових та інших компаній. Завдання цього підручника – допомогти студентам оволодіти складною теорією грошового обігу, а також набути практичних навичок, що необхідні в роботі фахівців фінансово-кредитної системи України.

Для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти третього та четвертого рівнів акредитації, аспірантів, викладачів, наукових установ та практичних працівників фінансово-кредитної сфери.

Гладкова Є. О. Запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ : монографія / Є. О. Гладкова ; [за заг. ред. О. М. Литвинова]. – Харків : Золота мрія, 2014. – 208 с.

У монографії розглянуто комплекс теоретичних і практичних питань сучасного стану запобігання злочинності проти працівників органів внутрішніх справ України. Розглянуто важливі питання організації та правового регулювання запобігання цим злочинам, у тому числі в напрямку спеціального (кримінологічного), індивідуального запобігання злочинам, а також віктимологічної профілактики.

За результатами дослідження запропоновано низку різнопланових заходів, спрямованих на істотне вдосконалення окремих напрямів діяльності суб'єктів запобігання злочинам у цілому.

Для науковців, практичних працівників, викладачів, курсантів і студентів, широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою запобігання злочинності.

Глушенко В. В. Історія фінансової науки України (вишкіл студії) : навч. посіб. / В. В. Глушенко, Д. М. Загорська. – Харків : Щедра садиба плюс, 2014. – 300 с.

У навчальному посібнику висвітлено питання розвитку фінансової науки України як складової фінансової науки в цілому. Разом з цим ідеться про відокремлення фінансової науки у самостійну галузь знань та взаємодію фінансової теорії як частини з цілим – економічною теорією на сучасному етапі розвитку. Велику увагу приділено вивченню фінансової думки в Україні. Посібник може бути використано під час викладання курсів «Введення у спеціальність» та «Історії економічних учень» для студентів названих спеціальностей.

Екологічне право України. Особлива частина : навч. посіб. / [О. М. Шуміло, І. В. Бригадир, В. А. Зуєв та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2014. – 386 с.

У посібнику розкрито проблеми правової охорони навколишнього природного середовища, розглянуто правовий режим територій, об'єктів природно-заповідного фонду, питання міжнародно-правової охорони довкілля. Охоплено питання з особливої частини дисципліни «Екологічне право» відповідно до вимог кредитно-модульної системи.

Для студентів вищих навчальних закладів, що навчаються за спеціальностями «Правознавство», «Правоохоронна діяльність» та працівників правоохоронних органів.

Озерський І. В. Проблеми кримінально-процесуального та адміністративного права України : наук.-практ. посіб. / І. В. Озерський, В. В. Чумак. – Харків : НікаНова, 2014. – 252 с.

У науково-практичному посібнику комплексно досліджено окремі питання врегулювання кримінально-процесуальних та адміністративно-процесуальних відносин як юридичних, так і фізичних осіб. Ґрунтуючись на наукових узагальненнях учених-правознавців, авторський колектив пропонує власне бачення розв'язання низки складних, дискусійних у теорії адміністративно-правової науки та кримінального процесу питань стосовно оптимізації

юридичної діяльності в різних сферах суспільних правовідносин, що й визначили актуальність та унікальність представленої наукової роботи.

Видання рекомендовано для використання у закладах освіти з юридичною та психологічною спеціалізацією, а також у практичній діяльності працівників правоохоронних органів України.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості*

У період з 22 квітня 2013 р. по 24 червня 2014 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

25 квітня 2014 р. – міжнародна науково-практична конференція **«Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми»;**

17–18 травня 2014 р. – VII Міжнародна науково-практична конференція **«Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку»;**

19 травня 2014 р. – науково-практична конференція **«Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених»;**

23 травня 2014 р. – міжнародна науково-практична конференція **«Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції»;**

6 червня 2014 р. – круглий стіл **«Погляд молодих дослідників на вирішення проблем кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології в період формування правової системи України»;**

7 червня 2014 р. – науково-практична конференція, присвячена пам'яті О. А. Пушкіна **«Проблеми цивільного права та процесу»;**

24 червня 2014 р. – міжнародна науково-практична конференція **«Еволюція уявлень про злочин та покарання у суспільно-правовій думці (до 250-річчя праці Ч. Беккарія «Про злочини та покарання»)».**

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

22 квітня 2014 р. – ФРОЛОВА Юрія Миколайовича **«Вищі навчальні заклади України у системі колективних суб'єктів адміністративного права»** на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) доктора (д-ра) юридичних (юрид.) наук за спеціальністю (спец.) 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивіться також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

23 квітня 2014 р. – ТАТАРОВОЇ Тетяни Олександрівни **«Адміністративно-правове регулювання сфери санітарного та епідемічного благополуччя населення»** на здоб. наук. ступ. кандидат (далі – канд.) юрид. наук за спец. 12.00.07;

24 квітня 2014 р. – МЕСРОВИЧ Натаалії Анатоліївни **«Адміністративно-правове регулювання адвокатської діяльності в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

25 квітня 2014 р. – СОЛОВЕЙ Галини Василівни **«Змагальність сторін у кримінальному процесі України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

25 квітня 2014 р. – БОРКА Андрія Васильовича **«Адміністративно-правове забезпечення функціонування судової системи України»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07;

26 квітня 2014 р. – МУРАВЕНКА Олександра Юрійовича **«Роль і місце прокуратури в забезпеченні законності в державному управлінні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

27 квітня 2014 р. – МАЛЯРОВОЇ Валерії Олегівни **«Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.09;

24 травня 2014 р. – КИСИЛЬОВОЇ Кристини Володимирівни **«Правове регулювання строків сплати податків та зборів»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

19 червня 2014 р. – СОЛОШКІНОЇ Ірини Володимирівни **«Фінансові послуги в Україні: адміністративно-правове регулювання»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07;

19 червня 2014 р. – МАРТОВИЦЬКОЇ Олени Василівни **«Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

20 червня 2014 р. – КОМЗЮКА Володимира Трохимовича **«Адміністративно-правовий статус митних органів України»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07; ПУЗАНОВОЇ Тетяни Анатоліївни **«Принципи організації та проходження служби в ОВС України: адміністративно-правове закріплення та реалізація»** здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

24 квітня 2014 р. – ІГНАТОВА Олександра Миколайовича **«Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; МАРИСЮКА Костянтина Богдановича **«Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань в Україні»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08; СІСАРЕНКО Крістіни Сергіївни **«Кримінологічний аналіз і запобігання організації заняття проституцією»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

25 квітня 2014 р. – ПРИТУЛИ Володимира Васильовича **«Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо державного чи громадського діяча»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

26 квітня 2014 р. – ГЛАДКОВОЇ Євгенії Олексіївни **«Кримінологічний аналіз і запобігання насильницьким злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

26 квітня 2014 р. – НАЗАРЕНКА Дмитра Олександровича **«Фонові для злочинності явища: феномен, детермінація та протидія»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08;

31 травня 2014 р. – БЕЗПАЛОЇ Яни Сергіївни **«Кримінальна відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналістів»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ЛИСЕНКА Вадима Олександровича **«Запобігання злочинам корупційної спрямованості у Державній кримінально-виконавчій службі України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ТЕЛИЧКІНА Івана Олексійовича **«Запобігання злочинам серед працівників в органах внутрішніх справ України: міжнародні стандарти у національно-правовому вимірі»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ШИНДЕЛЬ Юлії Ігорівни **«Кримінально-правова характеристика зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ЯЩЕНКА Андрія Миколайовича **«Заходи кримінально-правового характеру: теорія та практика застосування»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.04 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

24 квітня 2014 р. – ГОЛОВІНОЇ Ірини Федорівни **«Психологічні засади професійної орієнтації молоді на службу в органах внутрішніх справ України»** на здоб. наук. ступ. канд. психологі-

чних (далі – психол.) наук за спец. 19.00.06 – юридична психологія; МАРЧЕНКА Андрія Олександровича **«Емоційний інтелект як чинник ефективності управлінської професійної діяльності правоохоронців»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06; РУДЯК Інни Вікторівни **«Я-концепція жінок – працівників ОВС на різних етапах професіоналізації»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

23 квітня 2014 р. – АДАМА Володимира Михайловича **«Екологічна функція держави: теоретико-правове дослідження»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень;

31 травня 2014 р. – КОРНІЄНКА Андрія Андрійовича **«Невідвотність як принцип юридичної відповідальності»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

31 травня 2014 р. – ГОРОВОЇ Катерини Петрівни **«Конституційно-правовий статус члена Кабінету Міністрів України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право;

25 червня 2014 р. – ТЕРЗІ Олени Олександрівни **«Інтеграційне право в системі права України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01; ЯРОВЕНКА Леоніда Олександровича **«Становлення політичного права в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

26 червня 2014 р. – БАБКОВОЇ Тетяни Вікторівни **«Право громадян на соціальний захист та його забезпечення органами судової влади в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02; МАРЦЕЛЯК Світлани Миколаївни **«Засади виборів народних депутатів України: конституційно-правове регулювання і правозастосовна практика»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02;

27 червня 2014 р. – ГАЛОЯНА Андраника Леоновича **«Становлення і розвиток вірменського права в правобережній Україні (XIV – кінець XVIII ст.)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01; ГЕЄЦЬ Ірини Віталіївни **«Правове регулювання вищої педагогічної освіти в Україні з початку XIX ст. до 1917 р. (на матеріалах Київської та Чернігівської губерній)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01.

Курсантська та студентська наука

За період з 24 квітня 2014 р. по 24 червня 2014 р. курсантами та студентами Університету взято участь у **міжнародних, всеукраїнських, регіональних та університетських конференціях, семінарах, круглих столах:**

у круглому столі «Патріотичне виховання молоді в Україні» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 14 травня 2014 р.):

11 учасників;

у XXI науково-практичній конференції курсантів та студентів «Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 16 травня 2014 р.). Історія проведення цієї конференції бере початок від заснування Наукового товариства курсантів та студентів у травні 1993 р., коли була проведена перша науково-практична конференція курсантів і студентів, приурочена до Дня науки. Відтоді вона проводиться щорічно. У 2014 р. в конференції взяли участь представники усіх вищих навчальних закладів системи МВС України, а також Харківського державного університету харчування та торгівлі, Миколаївського інституту права, Національного університету «Одеська юридична академія», Харківського національного університету будівництва та архітектури. Деякі з представників цих навчальних закладів надіслали тези доповідей, інші взяли участь особисто. Загалом на конференцію було подано 147 тез доповідей. Електронну копію виданого збірника матеріалів науково-практичної конференції можна побачити за посиланням: <http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/69.zip>;

у круглому столі «Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток української держави» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 20 червня 2014 р.):

37 учасників;

у міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Четверті харківські кримінально-правові читання» (Харків, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 16–17 травня 2014 р.):

– Ліщина Е. С., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства (далі – ФПФПС), з доповіддю «Питання кримінальної відповідальності за порушення права на захист»;

– Русаков А. В., курсант 2 курсу ФПФПС, з доповіддю «Щодо доцільності встановлення відповідальності за дифамацію у чинному кримінальному законодавстві України».

у Міжнародній науково-практичній конференції студентів «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у

світлі реформування кримінальної юстиції» (Харків, Харківський національний університет внутрішніх справ, 23 травня 2014 р.):

- Беленков О. І., курсант 2 курсу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції (далі – ННІ ПФПКМ), з доповіддю «Типологія осіб, що вчиняють насильство в сім'ї»;

- Бондарчук Є. В., курсант 2 курсу ННІ ПФПКМ, з доповіддю «Поняття кібертероризму за законодавством України»;

- Бульба І. В., курсант 2 курсу ФПФПС, з доповіддю «Щодо проблеми визначення часових меж правомірності затримання особи, яка вчинила злочин»;

- Вовк А. В., курсант 2 курсу факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей (далі – ФПФПМГБКМСД), з доповіддю «Боротьба з транснаціональною організованою злочинністю: національні засоби та міжнародні стандарти»;

- Волошин В. С., курсант 2 курсу ФПФПС, з доповіддю «Застосування інститут засудження з випробуванням, щодо засуджених чоловіків, які є самотніми батьками»;

- Глушенко С. А., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Віктимологічна профілактика зґвалтувань»;

- Дикий Д. А., курсант 2 курсу ННІ ПФПКМ, з доповіддю «Кримінальна відповідальність за кіберзлочини за національним законодавством України»;

- Домаскин П. І., курсант 2 курсу ННІ ПФПКМ, з доповіддю «Легалізація проституції: міфи та реальності»;

- Забурдяев А. А., курсант 2 курсу ННІ ПФПКМ, з доповіддю «Банда: сучасна структура та функції учасників»;

- Комар О. В., курсант 2 курсу ННІ ПФПКМ, з доповіддю «Злочини проти власності: першопричини»;

- Лашкевич П. С., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «До питання про форми масових заворушень»;

- Лисенко А. С., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Торгівля людьми: особливості кримінально-правової заборони»;

- Ліщина Е. С., курсант 2 курсу ФПФПС, з доповіддю «Щодо суб'єктивної сторони провокації злочину як спеціального питання відповідальності за співучасть у злочині»;

- Магась М. О., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Щодо проблеми визначення предмету злочину, передбаченого ст. 301 КК України»;

- Мартинюк А. Г., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Кримінологічний аналіз ювенальної юстиції»;

- Мартіросян Л. К., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Питання запобігання проституції»;

- Масленникова С. А., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку: кримінально-правовий аспект»;
- Муковоз О. М., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Особливості кримінально-караної контрабанди в сучасних умовах»;
- Немашкало М. В., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Особливості об'єктивної сторони умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини»;
- Нечай Д. А., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «До питання про відмежування шахрайства від деяких суміжних злочинів проти власності»;
- Ніколаєнко А. С., курсант 2 курсу ННІ ПФПКМ, з доповіддю «Ксенофобія: сучасний стан та тенденції»;
- Пипченко І. М., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Летентна злочинність»;
- Сирота О. Ю., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Деякі аспекти протидії злочинності в місцях позбавлення волі»;
- Смірнов Ю. В., курсант 2 курсу ННІ ПФПКМ, з доповіддю «Вплив ЗМІ на формування в суспільстві культу расової, національної чи релігійної дискримінації та нетерпимості»;
- Трофіменко М. Ю., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Аборт як проблема в суспільстві та державі»;
- Хілюк М. Д., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Особливості об'єкту грабежу»;
- Чернуха К. С., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Визначення суб'єкту злочину передбаченого статтею 364 Кримінального кодексу України»;
- Юрковський О. О., курсант 2 курсу ФПФПМГБКМСД, з доповіддю «Надання допомоги жертвам злочину».

НАШІ АВТОРИ

- Агаларова К. А.** ➤ старший викладач кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», канд. соціол. наук
- Бабакін В. М.** ➤ докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, канд. юрид. наук, доц.
- Бабенко А. О.** ➤ аспірант ХНУВС
- Бандурка І. О.** ➤ доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС, канд. юрид. наук
- Безпалова О. І.** ➤ начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Безсмертний Є. О.** ➤ науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем організації навчального процесу заочного та дистанційного навчання навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Бобро Н. В.** ➤ старший викладач кафедри соціально-економічних дисциплін навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС, канд. соціол. наук
- Веприцький Р. С.** ➤ канд. юрид. наук
- Гладкова Є. О.** ➤ науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС, канд. юрид. наук
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС, д-р іст. наук, проф.

- Джафарова О. В.** ➤ професор кафедри адміністративної діяльності ОВС факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Дубина Н. А.** ➤ старший викладач кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС, канд. юрид. наук
- Дудін М. М.** ➤ доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС, канд. екон. наук
- Житний О. О.** ➤ професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Кириченко В. Є.** ➤ професор кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Ковальова Н. Г.** ➤ ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС
- Котеньов О. Г.** ➤ здобувач Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
- Красюк Н. І.** ➤ здобувач кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС
- Криворучко В. В.** ➤ здобувач кафедри трудового та господарського права ХНУВС
- Лангінов Ю. Ф.** ➤ здобувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету права та масових комунікацій ХНУВС
- Левченко К. Б.** ➤ президент Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна», д-р юрид. наук, проф.
- Лесь І. О.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Літвінова О. В.** ➤ докторант ХНУВС, канд. юрид. наук, старший науковий співробітник
- Луньова О. С.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Миронюк Д. М.** ➤ здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС

- Музичук О. М.** ➤ начальник факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Петрова І. А.** ➤ начальник кафедри інформаційної та економічної безпеки навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.
- Пенцов М. В.** ➤ здобувач ХНУВС
- Рущенко І. П.** ➤ професор кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС, д-р соціол. наук, проф.
- Сердюк О. О.** ➤ начальник науково-дослідної лабораторії з проблем організації навчального процесу заочного та дистанційного навчання навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання ХНУВС, канд. соціол. наук, доц.
- Ситар І. М.** ➤ докторант кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ, канд. юрид. наук, доц.
- Суворова Р. В.** ➤ здобувач кафедри кримінального процесу ХНУВС
- Цюпак О. П.** ➤ здобувач кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС
- Чумак В. В.** ➤ провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи ХНУВС, канд. юрид. наук
- Шатрава С. О.** ➤ професор кафедри адміністративної діяльності ОВС факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах (на CD-диску або USB Flash-накопичувачі). Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2007» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

2. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

2. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту обов'язково додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, підлягають внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють в Університеті;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (указані відомості підлягають опублікуванню), а також пошту та електронну адресу і номер телефону);

– анотації (українською, російською та англійською мовами), що відповідають вказаним нижче вимогам.

3. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі дане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Залежно від мови публікації різними мовами подаються звичайні та розширена анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мова. Анотації подають українською, російською та англійською мовою, одна з яких (українська) є мовою публікації.

Звичайні анотації подають українською та російською мовами, розширену – англійською.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування перекладу прізвища, ім'я, по батькові автора, назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прикметник, ім'я, по батькові автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від п'яти до десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування, який здійснюють фахівці редакції, і перекладу, який здійснюють чи погоджують уповноважені на це фахівці, вказані нижче) покладається одноосібно на авторів.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Порядок подання до редакції розширених анотацій англійською мовою.

Розширена анотація англійською мовою повинна бути або завірена печаткою бюро перекладів, або погоджена за підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Харківського національного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

4. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання (<http://visnyk.univd.edu.ua>).

Редагування *П. О. Білоуса, І. В. Костіної,*
Г. Я. Ступницької, С. М. Гука
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 24.06.2014. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 16,33. Тираж 100 прим. Зам. № 2014-12.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk@univd.kharkov.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.